

Cilt: 11 Sayı: 1, Haziran 2021
Volume: 11 Issue: 1, June 2021

ADAM AKADEMİ
ADAM ACADEMY
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ADAM AKADEMİ/ADAM ACADEMY

Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences

ISSN:2146-4936

e-ISSN:2645-9019

Sahibi/Owner

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM)
İktisadi İşletmesi adına,
Bülent Kent

Genel Editör/Editor in Chief

Mehmet Bulut - *Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*

Editörler/Editors

Bünyamin Erul - *Ankara Üniversitesi*
Cahit Güran - *Hacettepe Üniversitesi*
Erdal Karagöl - *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*
Intisar A. Rabb - *Harvard Üniversitesi*
Jari Ojala - *Jyväskylä Üniversitesi*
Jonathan A. Brown - *Georgetown Üniversitesi*
Mehmet Barca - *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi*
Metin Toprak - *Istanbul Üniversitesi*
M. Shahid Alam - *Northeastern Üniversitesi*
Nasuh Uslu - *Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*
Ramazan Gözen - *Marmara Üniversitesi*

Editör Yardımcıları/Associate Editors

Fuat Oğuz - *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*
Recai Aydın - *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi*

Kitap Tanıtım Editörleri/Book Review Editors

Fatih Kaplanhan - *Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*
Muhammet Enes Kala - *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*

Yazı İşleri Müdürü/Publication Coordinator

Cem Korkut - *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*

ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi, yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanan çift-kör hakemlik süreci yürüten, uluslararası hakemli bir dergidir.

ADAM ACADEMY Journal of Social Sciences is a double-blind peer-reviewed international journal published twice a year (June and December).

ADAM AKADEMİ, Türkçe ve İngilizce dillerinde yayın kabul etmektedir.

ADAM ACADEMY accepts articles in Turkish and English.

Yayın ilkeleri ve yazarlar için yazım kuralları derginin son sayfalarındadır.

Editorial principles and rules for manuscripts are placed on the last pages of the journal.

ADAM AKADEMİ, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Index Islamicus, ProQuest, TR Dizin SBVT ve diğer birçok ulusal ve uluslararası endeks tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.

ADAM ACADEMY is being indexed and abstracted by DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Index Islamicus, ProQuest, TR Index and other national and international index services.

İletişim Bilgileri/Contact Information

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM)
Ankara Center for Thought and Research
Hacettepe Mh. Tanış Sk. No: 2/A Hamamönü
06230 Altındağ - Ankara - Türkiye
Email: bilgi@adam.org.tr
Web: www.adamakademi.com
Web: www.dergipark.org.tr/tr/pub/adamakademi
Web: www.adam.org.tr

Abonelik/Subscription

Yıllık abone bedeli/Annual Fee:
Kurumlar için /For Institutions:
Yurt içi / Domestic: 150 TL Yurt dışı / Abroad: 150 USD
Kişi/ For Individuals: 50 TL Öğrenci / Students: 25 TL
Dergi Fiyatı / Single Issue Price: 15 TL

Hesap Numarası/Account Number:

Kuveyt Türk Ankara Balgat şubesi
TR52002050000078955540001

Yayın Kurulu/Editorial Board

Ahmet Tabakoğlu - *Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*
Benjamin Braude - *Boston College*
Bülent Arı - *Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*
Carl S. El-Tobqui - *McGill Üniversitesi*
Cemal Kafadar - *Harvard Üniversitesi*
Derya Örs - *T.C. Tahrır Büyükelçisi*
Erol Özvar - *Marmara Üniversitesi*
Fatih Uşan - *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*
Gulliaume Dugin - *Paris Üniversitesi*
Gülfettin Çelik - *Istanbul Medeniyet Üniversitesi*
Hakan Kırımlı - *Bilkent Üniversitesi*
Haldun Evren - *Suffolk Üniversitesi*
Hamdi Pınar - *Bilkent Üniversitesi*
Himmet Taşkömür - *Harvard Üniversitesi*
Hüseyin İlker Çınar - *Manheim Üniversitesi*
İbrahim Kalın - *T.C. Cumhurbaşkanlığı*
James Baldwin - *New York Üniversitesi*
Kadir Canatan - *Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*
Muhammed Eroğlu - *Massachusetts Teknoloji Enstitüsü*
Murat Yülek - *Ostım Teknik Üniversitesi*
Nazım Ali - *Hamad bin Khalifa Üniversitesi*
Sıdıka Başçı - *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*
Şükrü Karatepe - *Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*
William O'Reilly - *Cambridge Üniversitesi*
Yasin Aktay - *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*

Tasarım ve Baskı

TÜRKİYE DİNYANET VAKFI TİC. İŞLETMESİ
Ostım OSB Mahallesi 1256 Cade No: 11 06370
Yenimahalle / ANKARA
Tel: 0312 354 91 31 (pbx) Faks: 0312 354 91 32
e-posta: bilgi@tdv.com.tr

İçindekiler / Contents

The Impact of Syrian Migration on Unemployment: Evidence from Turkey

Fatma Özgü SERTTAŞ, Davut ULUÖZ

1

İslami İktisat Çerçevesinde Günler: Karma Yöntem Araştırması

Abdullah Talha GENÇ, Ali Can YENİCE, Zeyneb Hafsa ORHAN

31

Non-Price Tobacco Control Measures: Evidence from Turkey

Abdullah TİRGİL, Burcu ÜZER, Furkan DALKILIÇ

67

İslam Ekonomisi Açısından Beşeri ve Sosyal Sermaye Kavramlarının Eleştirel Bir
Analizi

Harun ŞENCAL

89

İdeal Devletten İmkânsız Devlete: İslam İktisadında Devlet Düşüncesi

İsa YILMAZ, Burak ATEŞ, Merve SOYLU

111

Neoliberalizm ve İslam Ekonomisinin Sosyal Refah Yaklaşımlarının Karşılaştırılması

Hakan KALKAVAN, Halim BAŞ

141

Sukuk İhraçlarına Yeni Bir Dayanak Varlık Önerisi Olarak

Elektronik Ürün Senetleri (ELÜS)

Fatih KAZANCI

169

Belediye Hizmetlerinden Memnuniyet ve Yerel Seçim Sonuçları Arasındaki İlişki

Hüseyin KORKUT

203

Ankara Çubuk'taki Kuruçay Medresesi ve 1912 Tarihli Nukud Vakfı

Murat ÇELİK, Mehmet Emin YARDIMCI

229

Kadın Sığınma Evi Hizmetlerinin Değerlendirilmesi: Ankara Örneği

Melike YALÇIN

255

The Impact of Syrian Migration on Unemployment: Evidence from Turkey

Fatma Özgü SERTTAŞ*

Ankara Yıldırım Beyazıt University

Davut ULUÖZ**

Ankara Yıldırım Beyazıt University

Abstract

This study examines the labor market effects of the influx of the Syrian refugees in Turkey. Engle-Granger and Johansen co-integration tests, followed by the autoregressive distributive lag (ARDL) bounds tests reveal that the Turkish unemployment and Syrian refugee series are co-integrated; pointing out to a long-run relationship. Short-run and long-run dynamics have been analyzed from the fitted ARDL model and the error-correction parameter is used to examine the speed of convergence. Dynamic OLS (DOLS), fully modified least squares (FM-OLS) and canonical co-integrating regression (CCR) estimations are used to make inferences about the co-integration parameters. Empirical results show that there is a significant and negative relationship between the level of unemployment in Turkey and the number of Syrian refugees in the long-run, indicating that the influx of Syrian refugees has had a reducing effect on unemployment numbers in Turkey. Our results suggest that the Syrian refugees have acted as a complementary labor force to the existing Turkish labor force.

Keywords

Forced Refugees, Migration, Unemployment, Co-integration, DOLS, FM-OLS, CCR, ARDL, Syrian Refugees

JEL Classification: F2, J6, H5

* Asst. Prof., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Political Sciences, Department of Economics, foserttas@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-0746-3991.

** PhD Candidate, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Political Sciences, Department of Economics davutulu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6801-5856.

Suriyeli Göçmenlerin İşsizliğe Etkisi: Türkiye Kanıtı

Öz

Bu çalışma, Suriyeli mülteci akınının Türkiye işgücü piyasası üzerindeki etkilerini incelemektedir. Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme testleri ve gecikmesi dağıtılmış otoregresif (ARDL) sınırlı testlerinin sonuçları, Türkiye'deki işsizlik serisi ve Suriyeli mülteci serisinin eşbütünleşik (ko-entegre) olduğunu, bu da iki serinin uzun vadeli bir ilişki içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Kısa vadeli ve uzun vadeli dinamikler, ARDL model vasıtasıyla analiz edilmiş ve hata düzeltme parametresi denge yakınsama hızını incelemek için kullanılmıştır. Dinamik en küçük kareler (DOLS), tam değiştirilmiş en küçük kareler (FM-OLS) ve kanonik eşbütünleşme regresyonu (CCR) teknikleri eşbütünleşme parametre tahminlerinin çıkarımları için kullanılmıştır. Ampirik sonuçlara göre Türkiye'deki işsizlik düzeyi ile Suriyeli mülteci sayısı arasında uzun vadede anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu negatif ilişki, Suriyeli mülteci akınının Türkiye'deki işsiz sayısını düşürmeye yönelik bir etki yarattığını göstermektedir. Sonuçlara göre, Suriyeli mülteci iş gücü ile mevcut Türkiye'deki iş gücünün birbirini tamamlayıcı güçler gibi davrandıkları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler

Zorunlu Mülteciler, Göç, İşsizlik, Eşbütünleşme, DOLS, FM-OLS, CCR, ARDL Sınırlı Testi, Suriyeli Mülteciler

Introduction

The Syrian civil war started in March 2011 and many Syrian refugees had to move to neighboring countries including Turkey. According to The United Nations High Commission of Refugees (UNCHR), 5,664,202. Syrians were displaced as of December 2019. Turkey followed open-door policy towards Syrians and started to accept Syrian refugees in April 2011. Since then there has been a massive influx of Syrian refugees into Turkey. As can be seen in Table 1 below, 3,691,333 Syrians – which corresponds to 65.2% of the Syrian refugees-, migrated to Turkey.

Table 1. Total registered Syrian refugees by country

Host Country	Data date	Ratio	Refugee Population
Turkey	27 Nov 2019	65.2%	3,691,333
Lebanon	31 Oct 2019	16.2%	918,974
Jordan	1 Dec 2019	11.5%	654,192
Iraq	31 Oct 2019	4.1%	234,831
Egypt	31 Oct 2019	2.3%	129,159
Other (North Africa)	30 Nov 2018	0.6%	35,713

Source: Syria regional refugee response: Total persons of concern, 2019.

Although Syrian refugees at first settled in refugee accommodation camps near the Turkey-Syria border in cities like Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay, and Kilis, they started to move to the rest of Turkey quickly. Today, Syrians settled in almost every city in Turkey.

Initially, the Turkish government issued “temporary protection” for the Syrian migrants (Kirişçi, 2014). Later on, however, the enactment of law no. 8375 on January 11 of 2016 enabled the refugees to join the formal labor market in Turkey by providing legal work permits with certain conditions and workplace quotas.

Throughout history, Turkey has experienced refugee influx from different regions. The data about the biggest refugee inflows to Turkey after the year 1923 is given in Table 2. Unlike Syrians, none of the refugee numbers, however, reached a million.

Table 2. Major refugee flows to Turkey after 1923

Year	Refugee flows	Number of Refugees
1923-1950	Bulgaria, Greece, Yugoslavia, Romania	850 thousand
1950-1970	Bulgaria, Greece, Yugoslavia, Romania	372 thousand
1971-1986	Bulgaria, Yugoslavia, Afghanistan	127 thousand
1988	Iran, Iraq	51 thousand
1989	Bulgaria	300 thousand
1991	Iraq	460 thousand
1992-1995	Bosnia-Herzegovina	25 thousand
2011-Present	Syria	3.6 million

Source: Bahçekapılı and Çetin (2015: Table 2)

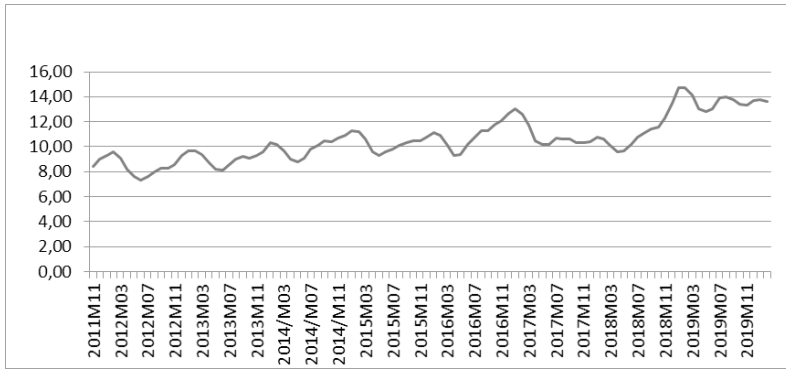
The number of Syrian refugees has reached 3.6 million in December 2019, which is equivalent to 4.2% of the Turkish population. As the intensity and duration of the civil war increased, the concerns of people in Turkey increased as well. Turkish citizens and policy makers have been mainly concerned about the Syrian refugees' social, political, economic and even demographic impacts on Turkey. The impact of migrants on the labor market opportunities of Turkish workers in particular has been discussed widely among policymakers and scholars.

As Figure 1 shows, just before the Syrian conflict in 2011, the unemployment rate in Turkey was about 8.2% (September of 2011). It then decreased to 7.3% in June 2012. In January 2019, it reached 14.7%, since then however, it has been fluctuating around 14%.

In this study, we explore the impacts of Syrian refugees on the Turkish labor market in a time series context, trying to shed some light on the ongoing debate about Syrians and how they affect the Turkish economy. We analyze the system dynamics of the monthly series of the number of Syrian refugees and the monthly unemployment series in Turkey for the period 2011:11 – 2020:02. We find that the unemployment data and refugee data are co-integrated in Turkey both through residual-based tests (Engle and Granger, 1987) and likelihood-ratio type tests (Johansen, 1988, 1991). ARDL bounds tests (which perform quite well for small sample sizes such as ours) confirm the long-run co-integration result. This points out there exists a significant long-run relationship between the number of unemployed persons in Turkey and the number of Syrian migrants to Turkey and the trends of our variables are linked (Engle and Granger, 1987). Co-integration implies that the series share common stochastic trends and there exists a long-run equilibrium path. If there is any disequilibrium occurring in the short-run, at least one of the variables must respond to return to this long-run path. Analyses show a

unidirectional causal relation, running from Syrian refugee series to unemployment series in Turkey but not vice versa. Short-run and long-run coefficients have been analyzed from the fitted ARDL model and the error-correction parameter is used to quantify the speed of convergence. Fully-Modified OLS (FM-OLS), canonical co-integrating regression (CCR), dynamic OLS (DOLS) models are used to quantify the direct long-run impact of Syrian refugee series on unemployment. Our results suggest that, Syrian refugees have played a significant role in reducing the level of unemployment in Turkey on an aggregate level and Syrian refugees have acted as a complementary labor force to the existing Turkish labor force.

Figure 1. Unemployment rate in Turkey (in percentages).

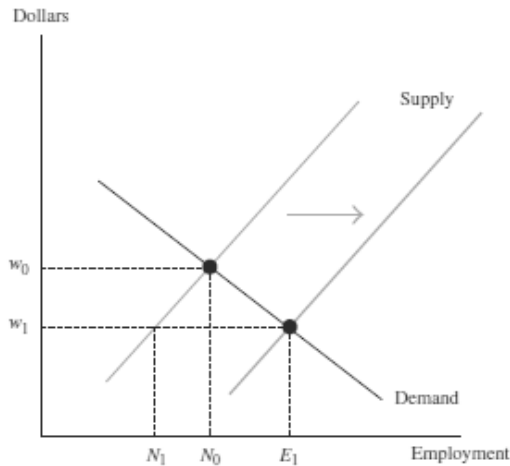
Theoretical background

In this section, we discuss the possible labor market impacts of Syrian migration on the domestic (Turkish) labor market (Borjas, 2013: 164-178). Figure 2, Figure 3 and Figure 4, display labor demand – labor supply analyses on refugee influx where the incoming refugees act as substitutes or complements. Based on these discussions, we thrive to investigate the answers of questions such as: “If the influx of Syrian refugees acts as a labor supply shock to the Turkish labor market, how will the Turkish labor market react and adjust after this shock?” “Will the refugees lower the job opportunities of Turkish workers?” “Will they take jobs away from Turkish workers or help to create jobs for the natives?”

The discussion in Borjas (2013) is centered around the sizeable supply shifts that occurred in the US economy due to large-scale immigration, and the questions about the short-run and long-run effects of these labor supply shocks. Theoretically, if the immigrants are perfect substitutes for the existing labor force in the production process, the immigrants will compete with local workers on the same types of jobs with same types of skills which will lower wages. Figure 2 shows the short-run employment effects of refugees

when refugees are perfect substitutes for local workers. As Figure 2 depicts, in the short-run (when capital is fixed), the influx of immigrants shifts the labor supply curve to the right, and equilibrium wages decline. Although total employment increases, native employment decreases because fewer native workers are willing to accept lower wages. So, the unemployment among the local labor force increases and wages decline due to increased competition.

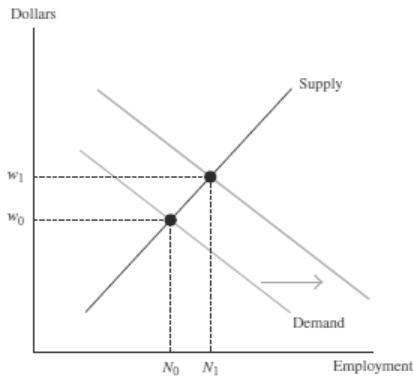
Figure 2. Short-run effects: Case of perfect substitutes

Source: Borjas (2013: Figure 4-10)

On the other hand, immigrants may be particularly good at some types of labor-intensive agricultural production, which might force the more skilled native workforce to go for highly qualified jobs, increasing the domestic workforce's productivity. This happens when the two workforces are complements. Dumont and Liebig (2014) argue in OECD 2014 migration policy debates that, migrants can bring new skills and human capital to the host country and can fill important niches both in fast-growing and declining sectors of the economy. If the skill mix of Syrian refugees is different from the Turkish workers, they will not compete in the same labor market with the Turkish workers, not for the same type of jobs. If the Syrian migrants and Turkish natives are complements, Syrian refugees can push the Turkish workers to specialize in tasks that are better suited to their job skills and marginal productivities of Turkish workers increase. Figure 3 shows the short-run employment effects of refugees when refugees are complements for local workers. As can be seen from Figure 3, native workers' labor demand curve shifts to the right; the equilibrium wages and employment opportunities of Turkish workers will be higher. There is also an additional incentive to enter the labor market among the natives.

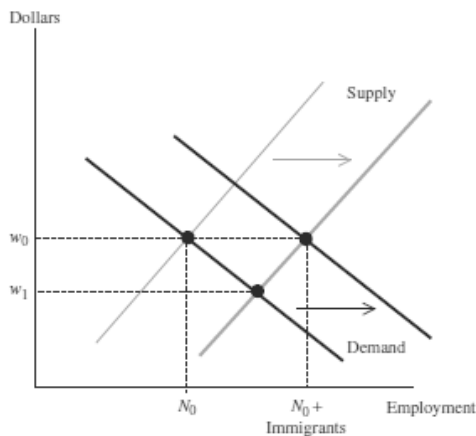
Figure 3. Short-run effects: Case of complements

Source: Borjas (2013: Figure 4-11)

In the long-run when capital flows are free, the flows are expected to adjust the wage rates. Long-run adjustment process in the labor market for perfect substitute case is given in Figure 4. In the figure, the economy adjusts completely at the same rate of return to capital and the same wage rate as the demand curve shifts right while there is an expansion of existing firms and entering new firms. At this point, how much the demand curve will shift is crucial and depends on country-specific factors.

Figure 4. Long-run effects: Case of perfect substitutes

Source Borjas: (2013: Figure 4-12)

The long-run scenario of Figure 4 seems to be in line with the findings of Docquier et al (2011), who study the labor market effects of immigration and

emigration in OECD countries for the years 1990 and 2000. They find that migrants entering a host economy either increase or do not affect the average wages or employment opportunities of native workers.¹

Determining whether the migrant workers and natives are complements or substitutes is important. In the sectors where they are substitutes, the economic opportunities of native workers can be altered negatively, with lower wages and employment. If they are complements, however, native earnings and employment opportunities can be better; with refugees filling gaps and making native workers shift to more productive jobs. In reality, the two workforces might not be entirely substitutes or complements; in some sectors they might act as substitutes while in others they might act as complements. In this paper, we consider aggregate data and try to analyze the big picture: the overall impact of refugees.

Related literature and contribution

Maríel boatlift in the 1980s is one of the earliest examples of mass foreign migration. The unemployment impacts of the Maríel boatlift are explored in Card (1990). Thousands of Cubans moved from Cuba's Maríel Harbor to the United States, increasing the Miami labor force by 7%. Card (1990) reports in his research that there is virtually no effect of this migration on the wages or unemployment rates of less-skilled workers in the US. Card explains this result by the high absorption capacity of the Miami labor market, although, Rapael et al. (2007) explains it by capital accumulation and imperfect substitutability. Hunt (1992) investigates the effects of the migration of 900,000 repatriates (migrants who came from Algeria to mainland France in 1962), representing the 1.6% of the total French labor market and finds that unemployment has increased among non-repatriates by at most 0.3% in 1968.

Cohen-Goldner and Paserman (2004) study the massive migration from the former Soviet Union to Israel in the 1990s (representing an 18% increase in Israel's population) through a skill-level approach. They find a significant but temporary effect on wages but no effect on employment. Hercowitz and Yashiv (2002) study the same migration with an open-economy macroeconomic model using a differential entry of immigrants into the labor and goods markets. They reach a conclusion that immigrants lead to delayed and temporary unemployment among natives.

Although all the cases mentioned above are important to the local economies, the number of refugees dealt with is not as large as the influx of the migrants caused by the Syrian civil war in 2011. In Syrian case, 5,664,202 people have been displaced as of December 2019. As mentioned above, Syrian refugees had moved to neighboring countries like Turkey, Lebanon, Jordan and Iraq,

1 This scenario is possible when the aggregate production function has constant returns to scale.

creating an interest to investigate the impacts of this massive migration on host economies.

Ali and Ibrahim (2016) investigate the economic impact of Syrian refugees in Jordan, one of the major refugee-accepting countries like Turkey. They make use of the UN Refugee Agency (UNHCR)'s monthly data between January 2012 and December 2013 and implement a VAR methodology. They conclude that there is no significant relationship between the influx of Syrian refugees and the Jordanian labor market.² They propose that this might be due to the additional measures taken by the government to prohibit hiring Syrian refugees. Fallah et al. (2019) analyze the effect of Syrian refugees on Jordanian economy as well by using various models (panel and difference-in-difference) using yearly data from 2010 to 2016. They report no adverse labor market outcomes for Jordanians living in the areas with a high level of concentration of refugees. David et al. (2020) study the economic and social impacts of the Syrian war on Lebanon with a general equilibrium approach and conclude that the impact of influx of Syrian refugees depends on the skill composition of natives; although immigrants have positive impacts on high-skilled natives, they have negative impacts on medium or less-skilled natives.

Some works in literature find little or no effect, some find negative effects of Syrian refugees on native labor markets. The labor market conditions and country-specific factors such as product markets, labor market policy settings and the quality of migrant workers, and different migration policies in different countries may lead to different outcomes. Specific analysis for Turkish experiment is needed of course, to determine the labor market impact of Syrian refugees in Turkey. Below, we provide some of the studies that have been carried out for the Turkish case.

Akgündüz et al. (2015) analyze the effect of Syrian refugees on food and housing prices, employment rates and internal migration patterns in Turkey. They use aggregate labor market data for the years 2012 and 2013 with region-time variation. Since refugee camps are concentrated in south eastern regions, they take the rest of Turkey as control group and use difference-in-difference method to analyze local impacts. They conclude that while housing and food prices are increasing, employment rates in skill groups are largely unaffected. Bahçekapılı and Çetin (2015) study the economic impact of Syrians using TURKSTAT data on workforce, prices, internal migration and foreign trade in southeastern Anatolia. They use cross section differencing method with pre- and post-migration data. They find that internal migration has increased and foreign trade balance has improved in all of the seven regions examined after Syrian refugees have arrived. Syrian refugees lead to an increase

2 In this study, we show that our macroeconomic unemployment series and refugee data are co-integrated. Thus, in our case it is not appropriate for us to difference the data and opt for a VAR analysis, this will leave out the error correction portion of variables and misspecify the model (Enders, 2015: p. 358).

in unemployment in certain regions except for TRC1 Region (Gaziantep, Adiyaman and Kilis or GAK), which hosts the densest Syrian refugee population. This region has experienced the highest foreign trade recovery and maximum inflation compared to other regions.

Del Carpio and Wagner (2015) investigate the effect of Syrian refugees on the Turkish labor market in 26 NUTS2 regions, using the 2011-2015 data obtained from Turkish Household Labor Force Survey, Disaster and Emergency Management Presidency of Turkey (AFAD) and Ministry of Interior. By employing difference in difference method and distance-based instrumental variable (IV) approach with an instrument of weighted distance to Syrian border. While Syrian refugees displace local workers in informal, part time jobs especially in agriculture, they also induce formal higher wage jobs and regular employment in Turkey. Syrian workers displace natives in the informal jobs and low educated female workers' jobs especially in agricultural sector. Aksu et al. (2018) replicate the study by relaxing the common-trend assumption across regions and allowing for region-specific time trends. They analyze the data of TURKSTAT's Turkish Household Labor Force Surveys between 2004 and 2015 using a difference-in-differences, OLS, 2SLS and instrumental variable IV model. Their findings suggest no adverse effects on the average wages and total employment except for women. However, the type of male employment changes from wage employment to self and unpaid employment. Total employment of women, on the other hand, falls because women who lose their part time jobs leave the labor market. There are favorable effects on the employment in the formal sector. Both wage and employment of men in the formal sector increase. Wages of women in the full-time formal employment increase as well. They find substantial adverse effects of Syrians on the employment of men in informal sector, of women in all sectors. They find one-to-one replacement of native male worker in the informal sector. Although employment and wages of natives in the construction and agriculture sectors are adversely affected, native employment and wages are positively affected in the manufacturing and services sectors.

Akgündüz and Torun (2019) study the impact of low skilled Syrian refugees on the complexity of tasks performed by Turkish workers and capital intensity of firms in Turkey using Turkish Household Labor Force Survey and administrative data provided by firms to Revenue Administration for tax purposes in Turkey. They take 2014 and 2015 as treatment years and 2010 and 2011 as control years. Following Del Carpio and Wagner (2015), they use the same distance-based instrument to account for the causal effect of Syrian refugees and Two-Stage Least Squares (2SLS) regression analysis. They conclude that Syrian refugees increase the complexity of the jobs performed by local workers, pushing locals from manual jobs to more abstract and complex jobs, which suggests that Syrian refugees are substitutes in jobs requiring manual tasks.

ORSAM's 2015 report by Orhan and Gündoğar, conduct field studies in the provinces of Adana, Osmaniye, Hatay, Kilis, Gaziantep, Sanliurfa, Mersin and Kahramanmaraş, and conclude that Syrian refugees' have some significant contributions to the local economies and to the economy on national level in a good sense. They report that there has been an increase in rental house prices and living costs (for basic food products) due to higher demand. Although there are complaints about Syrians being employed illegally as cheap labor and taking away native jobs in some industrial, agricultural and small business jobs, Syrians do fill the gap by working as unskilled labor in the jobs that Turkish workers do not want to take part in. Moreover, they report a significant increase in commercial activity of Syrians through networks and relationships with the Middle East. Those investment activities by Syrian migrants especially in the manufacturing sector flourish the economic conditions where the refugees reside.

Ceritoğlu et al. (2017) study the effects of Syrian refugees on Turkish labor market by comparing the before and aftermath of Syrian migration, using a difference-in-differences approach and a micro level data set between 2010 and 2013 obtained from TURKSTAT Labor Force Surveys. They define the treatment group as 5 regions with refugee/population ratio above 2% and control group as 4 regions with refugee/population ratios close to 0. They conclude that formal employment increases slightly; employment of Turkish workers - informal workers particularly has been considerably affected.

Tümen (2016) studies the impacts of Syrian refugee inflow on labor markets, consumer prices, and housing rents in Turkey. He adopts the method of quasi-experimental regional variation of refugee concentration and uses a difference-in-differences approach with TURKSTAT Labor Force Survey (LFS) micro-level dataset, treating 2010-2011 as the pre-immigration period and 2012-2013 as the post-immigration period. He reports that informal employment of local workers is decreased by 2.26% while formal employment of local workers is increased by 0.46%. Overall, Syrian refugees increase unemployment to population ratio by 0.77% while labor force participation is decreased by 1.03%.

Esen and Binatlı (2017) use panel data for the years between 2004 and 2016 on 26 NUTS 2 (Nomenclature of territorial units for statistics-classification) regions in Turkey to investigate the impact of Syrian refugees on regional labor markets. They employ panel data for 26 regions for the years between 2004 and 2016. They conclude that Syrian refugees lead to an increase in unemployment and decrease in informal and formal employment. Çakıcı (2017) finds a similar result suggesting that Syrian refugees increase the level of unemployment, especially in the informal sectors of Turkey.

Cengiz and Tekgüç (2018) study the effect of migration on local economies between 2012 and 2015. They obtain data on Syrian guests from the Ministry

of Interior Directory General of Migration Management database, data on new firm establishments published by The Union of Chambers and Commodity Exchanges of Turkey employment data from Household Labor Force Surveys, the official statistical institute of Turkey (TURKSTAT). They employ difference-in-differences method, generalized synthetic control (GSC) method to account for regional trends, OLS with regional treatment intensity variable, 2SLS model and canonical production function. They find no adverse effect on local's employment or wages opportunities. Moreover, the study finds that Syrian immigration boost regional demand, capital supply and productivity.

Suzuki et al. (2019) use micro-level data from TURKSTAT to study the labor market outcomes of Syrian refugees, using a difference-in-differences approach with 2010–2011 as the pre-treatment period and 2012–2015 as the post-treatment period. They take five regions with the highest refugees as treatment group and four comparable regions with a low refugee-to-population ratio as control group. They find negative employment impact in the bordering regions. This effect becomes larger in 2014–2015 compared with 2012–2013 years. Refugees displaced informal workers and females exit the labor market after the arrival Syrian refugees.

Existing studies have produced mixed results. Many studies on Turkey, have been carried out either on a micro level or regionally, dividing Turkey into subgroups. We intend to contribute to the existing works through analyzing the time-dynamic interactions between the Syrian migration data and Turkish unemployment data on an aggregate level by making use of officially announced numbers. Our aim is to provide a time series approach to Turkish macro-level data and analyze the short-run and long-run interactions between our series.

Our study is in line with existing literature which tries to capture the relationship between immigration and macroeconomic variables. For instance, Feridun (2007) investigates the relationship between immigration and GDP per capita and unemployment in Sweden by using autoregressive distributed lag (ARDL) bounds testing approach and Granger-causality tests using annual data between 1980 and 2004. It is somehow customary to use time aggregated data (annual data) to investigate the long-run relationships in immigration studies.³ However, in the light of the discussions and points made

3 Engin and Konuk (2020) use time aggregated annual data between 1995 and 2019 to investigate the effects of international immigration (not specifically Syrian immigration but total immigration) on Turkish unemployment and economic growth. Interestingly, they find that immigration positively affects the unemployment and economic growth both. A similar study by Meçik and Koyuncu (2020) analyse the causality between economic growth and total immigration in Turkey for annual data between 1991 and 2018. They find unidirectional causality from immigration to economic growth.

in Haug (2002), we prefer to use high-frequency data with a larger sample size to implement the time series techniques in our study.⁴

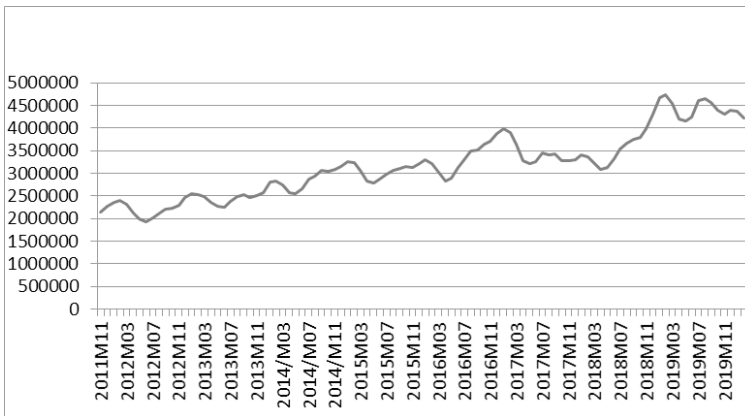
Data and methodology

Data

Monthly unemployment (UN hereafter) data are obtained the Central Bank of Turkey (TCMB, 2020). Syrian refugees (REF hereafter) data are from The United Nations High Commission of Refugees (UNCHR, 2020). The data cover the period from 2011:11 to 2020:02. Graphical representations of the data are given in Figures 5 and 6.

After reaching 14.8% in 2009:02, Turkey had been experiencing a declining unemployment rate until the arrival of Syrian Refugees in 2011. Unemployment rate was 9.3% when the first group of Syrians arrived in April 2011. But, unemployment rate seems to change its downward trend and started to increase over time. It reached 14.1% in July 2019. A visual inspection of the Unemployment series in Figure 5 shows that there is seasonal pattern with a trend. Therefore we work with seasonally adjusted data, and include a linear time trend in all our estimations.

Figure 5. The number of unemployed persons in Turkey

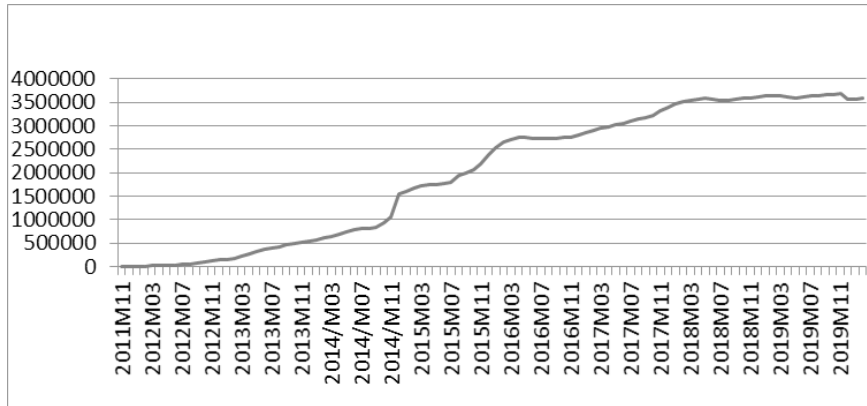
Source: Central Bank of Turkey (TCMB, 2020)

The first Syrian refugees began to cross into Turkey in March 2011. Turkey's open gate policy, since the beginning of the ongoing civil war, made it possible, for the number of Syrian refugees in Turkey to increase with an accelerating trend, as can be seen in Figure 6 below. But Syrian refugees living in

4 Haug (2000) shows cases when *all tests' powers* decline as the researcher converts data from monthly frequency to annual frequency (Haug, 2000: p. 407). Temporal aggregation is preferred in practice by researchers, however, there are many problems that arise when sample size is reduced.

Turkey have been stabilized around about 3.6 million. A visual inspection of the series in Figure 6 shows that there is an upward trend.

Figure 6. The number of Syrian refugees in Turkey

Source: The United Nations High Commission of Refugees (UNCHR, 2020).

Methodology

We check for co-integration between our time series and apply ARDL model estimations, followed by FM-OLS, DOLS and CCR estimations. We are dealing with long-run interactions, so we also test the direction of causality for our variables in Granger sense (Toda-Yamamoto test).

Unit root tests

We start by applying Dickey-Fuller (DF) (1979, 1981) test and Phillips-Perron (PP) (1988) test to check for the degree of integration of our data variables.

Dickey-Fuller (1979) test runs OLS and checks the stationarity in the following AR(1) process,

$$\Delta y_t = \alpha + \beta y_{t-1} + \gamma t + \mu_t \quad (1)$$

We aim to test if $\beta=0$, so that we determine whether there is unit root in data. Alternative hypothesis is $\beta<0$, meaning the data is stationary.⁵

Augmented Dickey-Fuller (1981) augments the Dickey-Fuller (1979) test by adding higher order lags of y_t into the model to make error terms serially uncorrelated. Phillips and Perron (1988) test modify the Dickey Fuller test statistic for heterogeneity and autocorrelation in the error process, it allows the errors to be weakly dependent and heterogeneously distributed. We apply unit root tests with constant and trend in the equation.

⁵ In the text, we do not give all theoretical details about the econometric tests. The reader is referred to the cited papers for specific test details and the test statistics.

$$y_t = \alpha + \beta y_{t-1} + \gamma(t-T/2) + \mu_t \quad (2)$$

In Equation (2), T denotes the sample size of the time series.⁶

Co-integration tests

In order to check for a long-term relationship between UN and REF series, we have undertaken Engle and Granger (1987) z-test and Johansen (1988, 1991) maximum eigenvalue and trace tests.

Engle-Granger (1987) tests the co-integration among variables by looking at the residuals of the long-run equilibrium of I(1) variables,

$$y_t = \theta'x_t + \mu_t \quad (3)$$

θ is estimated by OLS and the residuals in this regression estimate the deviations from the long-run relationship. If the residual terms are stationary or I(0), y and x series are co-integrated of order 1 denoted as CI(1,1).

Johansen (1988, 1991) test is a multivariate generalization of the Dickey-Fuller test. It enables to test for the presence of multiple co-integrating vectors (Enders, 2015).

$$\Delta x_t = \pi x_{t-1} + \mu_t \quad (4)$$

Where $\pi = (A_1 - I)$, A_1 is nxn matrix, I is nxn identity matrix.

Rank of π gives the number of co-integrating vectors. Its characteristic roots are tested for co-integration with λ_{trace} and λ_{max} test statistics.

Autoregressive distributed lag (ARDL) model estimation

ARDL is introduced by Pesaran and Shin (1999) and improved by Pesaran et al. (2001). ARDL model can be applied to times series data when the series are integrated of different order, purely stationary I(0), purely non-stationary I(1) or combination of the both or mutually co-integrated.⁷ The bounds test of a long-run relationship can be applied for relatively small sample sizes (see for example Narayan (2005)).

The following model is used for ARDL bounds test, to test the co-integration between our variables UN and REF. The model contains two time series variables, where each is expressed as a linear function of p lags of itself and q lags of the other variables. The equation is as follows:

$$\Delta(UN)_t = c_0 + \sum_{i=1}^p c_{1i} * \Delta(UN)_{t-i} + \sum_{i=1}^q c_{2i} * \Delta(REF)_{t-i} + c_3 * UN_{t-1} + c_4 * REF_{t-1} + \mu_t \quad (5)$$

6 We denote the errors by μ_t throughout the paper.

7 This feature of ARDL estimation is more useful to know if one has more than two time series variables. In our case, however, with two variables we still need to show that both our variables are I(1) in the search of a long-run equilibrium since the linear combination of two variables (if one is I(1) and the other is I(0)) will be trivially I(1), no need to test for a co-integrating relationship).

The coefficient c_0 represents the intercept, c_1 and c_2 represent short-run coefficients, the coefficients c_3 and c_4 represent long-run coefficients, μ_t is the disturbance term. The null hypothesis that there is no co-integration is defined as;

$H_0: c_3=c_4 = 0$ (no long-run relation between variables)

H_1 : There exists long-run relation between variables

Above model is estimated by OLS method and then F-statistic is compared to its critical values.⁸ The null hypothesis is rejected when F-statistic is higher than the upper critical value: it means the variables are co-integrated and long-run relationship is confirmed.

In practice, we start by estimating the following form of ARDL (p, q) model:⁹

$$(UN)_t = c_0 + \sum_{i=1}^p c_{1i}(UN)_{t-i} + \sum_{i=1}^q c_{2i}(REF)_{t-i} + \mu_t \quad (6)$$

ARDL model captures both short-run and long-run relationships among variables simultaneously. Short-term and long-term dynamics can also be examined by the error correction model (ECM). ECM model integrates short-run adjustments into the long-run equilibrium:

$$\Delta(UN)_t = e_1 + \sum_{i=1}^p e_{2i}\Delta(UN)_{t-i} + \sum_{i=1}^p e_{3i}\Delta(REF)_{t-i} + e_4REF_{t-1} + e_5UN_{t-1} + \mu_t \quad (7)$$

In Equation (7), e_5 is the speed of adjustment parameter and denotes the error correction term. The error correction term is estimated to find out how much correction is done in the short-run to revert back to the long-run equilibrium in case of any deviation occurring in the short-run.

Fully modified OLS (FM-OLS), canonical co-integrating regression (CCR), and dynamic OLS (DOLS) estimations

We use Phillips and Hansen (1990)'s FM-OLS, Park (1992)'s canonical co-integrating regression (CCR), and Stock and Watson's (1993) DOLS to further investigate the co-integrating relationship between the variables. Throughout the text, we try to use more than one technique and more than one estimator to signify our concern about the robustness of our results (see for example Narayan (2005)).

FM-OLS, CCR, and DOLS improve on the OLS estimator. Phillips and Hansen (1990) propose an unbiased and asymptotically efficient Fully Modified OLS (FM-OLS) estimator. FM-OLS corrects the endogeneity problem. Park—

8 Since we are not dealing with stationary variables, F-statistic's distribution is no longer the F-distribution; the distribution derived by Pesaran et al. (2001). Small sample critical values are derived by Narayan (2005).

9 It is a typical starting point to estimate ARDL, this form is also called the intertemporal dynamics regression. This is the basis of the ARDL estimation, next we proceed with bounds testing and ECM model in an equivalent form.

(1992)'s canonical co-integrating regression (CCR) method is similar to FM-OLS method, and makes use of stationary transformations of the data to remove the long-run dependence between the co-integrating equation and stochastic regressors innovations. Stock and Watson (1993)'s DOLS estimates dynamic long-run relationships using dynamic OLS. DOLS corrects for possible endogeneity, autocorrelation and small sample bias by including the lags and leads of the difference in the regressors (Al-Azzam and Hawdon, 1999). A general specification of DOLS model for our data is as follows:

$$(UN)_t = a + b * (REF)_t + \sum_{i=-j}^j b_i * \Delta(REF)_{t-i} + \mu_t \quad (8)$$

where, j is the leads and lags of the regressor (REF).

Empirical results

Unit root tests

Table 1 and Table 2 report the results of the unit root tests for the number of unemployed persons (UN) and the number of Syrian refugees in Turkey (REF). The results of the ADF test show both of UN and REF series have unit root and hence they are non-stationary at levels, while they are both stationary at first difference. The test has the null hypothesis of presence of a unit root. Furthermore, Philips-Perron (PP) test is utilized to double check the results. The results of PP test confirm the results of ADF test that both unemployment and refugees series are $I(1)$ at 10%, 5% and 1% significance levels.¹⁰

10 We apply a series of different unit root tests as suggested by an anonymous referee. Lee and Strazicich (2003) test allows for two structural breaks in data. Although the results of those unit root tests are not reported here for conserving space, we confirm that the refugees and unemployment data are showing unit root properties also under the existence of structural breaks. In addition, the results of Ng and Perron (2001) unit root tests confirm the presence of a unit root in REF and UN series. All results are available from the authors upon request.

Table 1: ADF test

At level			
		UN	REF
With Constant	t-Statistic	-1.1908	-1.0079
	Prob.	0.6761	0.7481
With Constant & Trend	t-Statistic	-2.9647	-0.6658
	Prob.	0.1475	0.9724
Without Constant & Trend	t-Statistic	0.9720	1.8661
	Prob.	0.9115	0.9848
At first difference			
		Δ (UN)	Δ (REF)
With Constant	t-Statistic	-6.0163	-6.3979
	Prob.	0.0000***	0.0000***
With Constant & Trend	t-Statistic	-5.9876	-6.4503
	Prob.	0.0000***	0.0000***
Without Constant & Trend	t-Statistic	-5.8659	-5.2927
	Prob.	0.0000***	0.0000***

Null hypothesis: the variable has a unit root. Alternative hypothesis: the variable is stationary. (*) Significant at 10%; (**) Significant at 5%; (***) Significant at 1%. Lag length based on SIC. Δ represents the first difference.

Table 2: PP test

At level			
		UN	REF
With Constant	t-Statistic	-0.9874	-0.9533
	Prob.	0.7554	0.7672
With Constant & Trend	t-Statistic	-2.3881	-0.6466
	Prob.	0.3835	0.9737
Without Constant & Trend	t-Statistic	1.4685	2.0742
	Prob.	0.9642	0.9907
At first difference			
		Δ UN	Δ REF
With Constant	t-Statistic	-5.8963	-6.4170
	Prob.	0.0000***	0.0000***
With Constant & Trend	t-Statistic	-5.8690	-6.4674
	Prob.	0.0000***	0.0000***
Without Constant & Trend	t-Statistic	-5.7237	-5.2648
	Prob.	0.0000***	0.0000***

Null hypothesis: the variable has a unit root. Alternative hypothesis: the variable is stationary. (*) Significant at 10%; (**) Significant at 5%; (***) Significant at 1%. Lag length based on SIC. Δ represents the first difference.

Engle and Granger residual-based co-integration test

The result of Engle and Granger co-integration test are given in Table 3.¹¹ We test the null hypothesis of no co-integration in the series. We reject the null hypothesis at 5% significance level since p-value is less than 5%. So, the results of Engle and Granger co-integration test indicates a long-run co-integration relationship between UN and REF series.

Table 3. Engle and Granger test

Dependent	z-statistic	Prob.
UN	-63.50807	0.0351

Johansen co-integration test

Johansen (1988, 1991) maximum eigenvalue and trace test results are shown in Table 4. Based on the results given in Table 4, both trace test and max-eigenvalue test indicates that there is one co-integrating equation at the 5% significance level.¹²

Table 4. Johansen test

Unrestricted co-integration rank test (Trace)				
Hypothesized		Trace	5%	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.
None *	0.254	31.002	25.872*	0.010
At most 1	0.060	5.4394	12.517	0.534
* denotes rejection of the hypothesis at the 5% significance level				

Unrestricted co-integration rank test (Maximum-Eigenvalue)				
Hypothesized		Max-Eigenvalue	5%	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.
None *	0.254	25.562	19.387*	0.005
At most 1	0.060	5.4394	12.518	0.534
* denotes rejection of the hypothesis at the 5% significance level				

Toda and Yamamoto test for causality

Here we apply Toda and Yamamoto (1995) (TY henceforth) causality test to determine the direction of causality between our variables. TY test is similar to Granger-causality tests but is appropriate for our data since our variables are both non-stationary I(1), in which case the standard Granger causality

11 Dependent variable is UN and REF is the explanatory variable. The first regression is run with a constant and trend specification and monthly dummies.

12 The test is applied with monthly dummies and a linear trend with 12 lags included.

test and the inference with the corresponding Wald statistic become invalid (Engle and Granger, 1987). For the TY test, we run a VAR(p) model to our variables¹³ in levels, and then intentionally over-fit the model with an additional 1 lag. Then we make use of the ‘modified’ Wald statistic, which has a chi-square distribution asymptotically.¹⁴ Table 5 presents the p-values of the modified Wald statistic. The null hypothesis is no causality running from the explanatory variable to the dependent variable. If dependent variable is UN, we reject the null hypothesis of no causality from REF variable to UN at 10% significance level (in fact we almost about to reject it at 5% significance level). If dependent variable is REF, we do not reject the null hypothesis of no causality from UN variable to REF at 10%, 5% and 1% significance levels.

We conclude that the causality only runs from REF to UN, which means that REF is weakly exogenous in the bivariate system. The test result reveals there is a unidirectional causal relation. Syrian refugees Granger causes unemployment series in Turkey but not vice versa. In our co-integration setting this implies that UN is the only variable that makes all the adjustment in the short-run whenever there is a deviation from the long-run path.¹⁵

Table 5. TY test
Dependent variable: UN

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
REF	20.51373	12	0.0580

Dependent variable: REF			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
UN	9.867641	12	0.6276

Vector Error Correction Representation and Tests of Weak Exogeneity

As a second approach, we test the weak exogeneity of REF through a VECM model. Since our variables are co-integrated CI(1,1), we can form an error correction model (vectoral form) to test for weak exogeneity of any of our variables.

$$\Delta(UN)_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^p \alpha_{2i} \Delta(UN)_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{3i} \Delta(REF)_{t-i} + \alpha_U (UN_{t-1} - \beta REF_{t-1}) + \mu_{1t} \quad (9)$$

$$\Delta(REF)_t = b_1 + \sum_{i=1}^p b_{3i} \Delta(UN)_{t-i} + \sum_{i=1}^p b_{2i} \Delta(REF)_{t-i} + \alpha_R (UN_{t-1} - \beta REF_{t-1}) + \mu_{2t} \quad (10)$$

13 We set p=12 because we have monthly data, and also we observe that the correlogram structure behaves best when lag is specified to be 12.

14 For more details on TY procedure Dave Giles’ website is an excellent source: <https://davegiles.blogspot.com/2011/04/testing-for-granger-causality.html>.

15 Weak exogeneity is tested through Granger-causality tests in a co-integration setting (Enders, 2015: p. 358-359).

In equations 9 and 10, the parameters α_U and α_R represent the error correction parameters and UN and REF variables are co-integrated with the co-integrating vector $(1, -\beta)$. If there is any deviation from the long-run relationship or the co-integrating equation $(UN_{t-1} - \beta REF_{t-1})$ either UN or REF or both should make the necessary adjustments to attain that equilibrium. If any of the error correction parameters (α_U or α_R in our case) is zero then it means the corresponding variable of that parameter does not adjust to any deviation and that variable is weakly exogenous in the system. Through a VECM estimation, we can test whether α_U or α_R is equal to zero.¹⁶ Table 6 displays the results of VECM parameter estimates of error correction coefficients and respective t-statistics.¹⁷

Table 6. VECM estimation

Dependent Variable:	$\Delta(UN)$	$\Delta(REF)$
Error Correction Parameter	-0.292809	0.005535
Standard Error	(0.06538)	(0.07641)
t-statistic	[-4.47840]	[0.07243]

From Table 6, α_U is found to be significantly different from zero, at the same time we cannot reject the null that α_R is zero. Thus UN is the only series in our system that makes all the adjustments for the long-run equilibrium and REF is weakly exogenous.

ARDL model

We estimate an ARDL model to obtain the long-term and short-term coefficients simultaneously.¹⁸ In Table 7, the results of the bounds test are illustrated. Computed F-statistics is 7.43 which is higher than the upper bound critical value at 1% significance level (6.73). We reject the null hypothesis of no long-run relationship at 1% significance level and accept the alternative hypothesis that there exists one. Since the critical values simulated in Pesaran et al. (2001) require a large sample size, we also apply the test with the critical values obtained by Narayan (2005). Table 8 displays the results. According to Table 8, we confirm the existence of a long-run relationship between UN and REF at 1% significance level. This finding is consistent with our co-integration results found through Johansen and Engle and Granger tests previously.

The usage of a single-equation ARDL model such as ours is suggested when there exists a single unique co-integrating vector among the variables of

16 Note that both α_U and α_R cannot be equal to zero at the same time due to existence of co-integration. We can make use of a standard t-test here for significance of the estimated coefficients as the dependent variables (first differences) and the co-integrating equation $(UN_{t-1} - \beta REF_{t-1})$ are stationary.

17 We include a linear time trend and monthly dummies in our estimations.

18 ARDL (12,10) is chosen among 156 models with ordinary standard errors and covariance. We include monthly dummies and trend.

interest and when *all* the right-hand-side variables are weakly exogenous (Harris and Sollis, 2003: p. 18).

Table 7. ARDL bounds test
Dependent Variable: ΔUN

	Value	Signif.	I(0)	I(1)
F-statistic	7.43	10%	4.05	4.49
K	1	5%	4.68	5.15
		2.5%	5.30	5.83
		1%	6.10	6.73

Null Hypothesis: No levels relationship. Lower critical values I(0) and higher critical values I(1) for F-test are simulated by Pesaran et al. (2001) (T=1,000, see p. 301).

Table 8. ARDL bounds test with Narayan (2005) critical values.
Dependent Variable: ΔUN

	Value	Signif.	I(0)	I(1)
F-statistic	7.43	10%	3.11	3.61
K	1	5%	3.74	4.30
		1%	5.15	5.91

Null Hypothesis: No levels relationship. Lower critical values I(0) and higher critical values I(1) for F-test are simulated by Narayan (2005) (T=80 see p. 1989).

In Table 9, the long-run coefficients of ARDL model are provided (coefficients e_4 and e_5). The long-run coefficient of unemployment itself is -0.284 and that of Syrian refugees is -0.038. This shows that the effect of REF on UN in Turkey is negative in the long-run but has a smaller contribution in comparison to UN data itself.¹⁹

¹⁹ Although not reported here, short-term coefficient of REF on UN is also negative, estimated to be -0.118. The estimated coefficient, however, cannot be tested for significance through conventional t-tests because REF is an I(1) variable and this is after all an OLS regression. Conventional t and F tests apply *only* to stationary variables (Enders, 2015: p. 217). The results of all ARDL estimations are available from the authors upon request.

Table 9. ARDL long-run coefficients
Dependent Variable: ΔUN

Regressor		Coefficient	Std. Error	t-Statistic
UNt(-1)		-0.284	0.058	-4.810
REFt(-1)		-0.038	0.082	-0.462

The error correction term (ECT) is -0.284. This is the speed of adjustment parameter for the deviations from long-run path. ECT is expected to be negative and statistically significant in ARDL model estimations.²⁰ ECT shows that 28.4% of the last month's disequilibrium in unemployment from its long-run path will be adjusted in the current month, which indicates a rather unquick adjustment.

Table 10. ARDL model diagnostics

Item	Test Applied	Chi-Square	Prob.
Serial Correlation	Breusch-Godfrey LM test	1.56	0.14
Normality	Jarque-Bera (JB) statistic	2.60	0.27
Heteroscedasticity	Breusch-Pagan-Godfrey	0.75	0.80

As can be seen in Table 10, the model does not suffer from the problem of serial correlation, normality or heteroscedasticity. The stability of ARDL model is checked via the graphical representations of the cumulative sum of recursive residuals (CUSUM) test and cumulative sum of squares of recursive residuals (CUSUMSQ) test. Both of CUSUM and CUSUMSQ are within the critical bounds of 5%. It reveals that the model is structurally stable and there is no problem of occurrence of structural breaks.

²⁰ The reported t-statistic's (-4.81) asymptotic distribution is no longer the conventional t-distribution. Significance of this t-statistic can be tested through the critical values displayed in Pesaran et al. (2001) for $T=1000$. At 1% significance level, we observe significance of the t-statistic (Pesaran et al. 2001, p. 304). The significance of this statistic can also be tested by the method proposed in Ericsson and MacKinnon (2002) for a smaller sample size $T=100$. The critical value at 1% significance level is -4.35 which makes our reported t-statistic significant. This result is consistent with our conclusion that there is a long-run relationship between UN and REF series at 1% significance level. Similarly, t-statistic reported on REF(-1) in Table 9, does not follow the conventional t-distribution asymptotically because REF is an I(1) variable (Enders, 2015: p. 217). We make use of FM-OLS, DOLS and CCR models to estimate the direct effects of REF on UN in the long-run and analyze coefficient signs and significance tests.

Figure 7. Plot of cumulative sum of recursive residuals

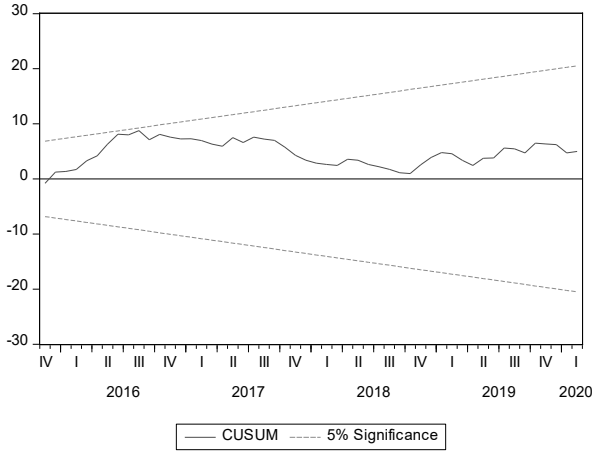
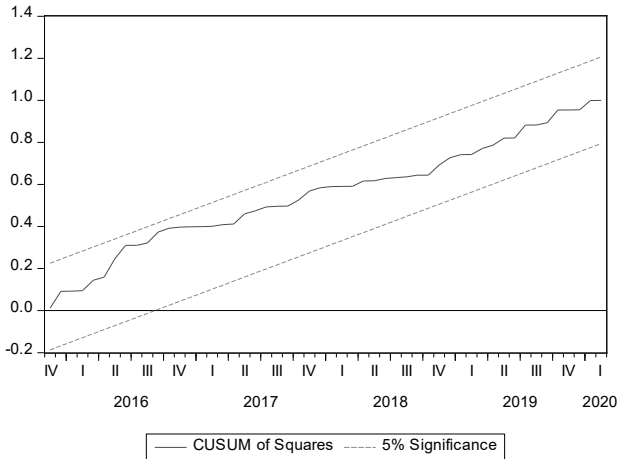

Figure 8. Plot of cumulative sum of squares of recursive residuals

FM-OLS, DOLS and CCR estimations

In this section, we apply fully modified least squares (FM-OLS), dynamic OLS (DOLS), and canonical co-integrating regression (CCR) methods.²¹ Tables 11, 12, and 13 report the coefficients which denote the effects of REF on UN. The coefficients estimated to be -0.26, -0.313, and -0.26 respectively for FM-OLS, DOLS and CCR. The coefficients are negative and significant at 5% significance level (CCR’s coefficient is significant at 10%).

²¹ OLS estimator is super-consistent (faster than the regular consistency) in a co-integration setting. FM-OLS, DOLS and CCR procedures have advantages over OLS. FM-OLS and DOLS have been shown to provide robust results in small samples (Narayan, 2005).

Table 11: FM-OLS estimation results

Dependent Var: UN

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
REF	-0.260784	0.136208	-1.914592	0.0585
R-squared	0.898228	Adj. R-squared		0.896107

Table 12: DOLS estimation results

Dependent Var: UN

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
REF	-0.313000	0.150875	-2.074562	0.0409
R-squared	0.898758	Adj. R-squared		0.893195

Table 13: CCR estimation results

Dependent Var: UN

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
REF	-0.261222	0.139327	-1.874889	0.0638
R-squared	0.898227	Adj. R-squared		0.896107

Our findings from FM-OLS, DOLS and CCR regression estimations of UN on REF show that arrival of every 10 Syrians drops the number of unemployed in Turkey approximately by 3. This finding relates to the findings of Aksu et al. (2018); they show migrant shock has a substantial positive effect on men's employment in the 'formal' labor market.²² They find that the arrival of every 10 Syrians generates about 5.5 jobs for native men: roughly 3 jobs are for wage workers, 1.7 jobs for the self-employed, 0.54 jobs for employers and 0.35 jobs for unpaid family workers.

Conclusion

We empirically analyze the impact of Syrian refugees on the number of unemployed persons in Turkey. We follow a time series approach with monthly official data on Turkish unemployment, and the number of Syrian refugee series in Turkey between 2011:11 and 2020:2. We make use of different econometric techniques with underlying asymptotic theories appropriate for the type of variables we work with. After showing that our variables are both I(1), we confirm that our variables are co-integrated that they share common

²² Workers in the formal sector are the ones who have social security coverage.

stochastic trends. Statistical inferences are drawn from ARDL, FM-OLS, DOLS, and CCR methods.

Empirical results show that there is a significant negative relationship between the number of Syrian refugees and the unemployment numbers in Turkey. In a co-integration setting, we find that Turkish unemployment data does all the adjustment reverting back to the long-run equilibrium. The speed of convergence is such that; 28.4% of the last month's disequilibrium will be adjusted in the current month. We estimate that the arrival of every 10 Syrians drops the number of unemployed persons in Turkey approximately by 3. This empirical finding of a negative relationship between unemployment and refugee data may be explained on different grounds.

In the section where we examine the theoretical implications of Borjas (2013), it is mentioned that, in case when the immigrants are complementary to the native labor force, refugees can fill up important niches and make native workers shift to more productive jobs. In fact, it is known that immigrant workers tend to accept 3D (dirty, dangerous and demeaning) jobs way more easily than the natives. Thus immigrant workers complementing the native workforce has the ability to shift the local workers to more complex jobs filling up the 3D ones.

Since Syrian refugees did not have legal work permits until 2016, their employment in the formal sector was restricted. As reported by Kirişçi (2014), they competed with local workers on the informal, low-wage and labor-intensive jobs in industries like construction, textile, manufacturing, heavy-industry, and agriculture. This competition still exists in labor-intensive sectors. These are low-paying jobs which Turkish workers are unwilling to accept easily.²³ As Akgündüz and Torun (2019) points out, Syrian refugees are, complements in the labor market complements in the labor market for complex tasks.

Syrian migration can also boost regional demand, capital supply in Turkey (Cengiz and Tekgüç, 2018). Given a large influx of Syrian refugees, Turkish economy is experiencing an excess demand on goods market which immediately increases the labor demand. Akgündüz et al (2015) study reveals that Syrian refugees lead to an increase in the food and housing prices Also, many Syrians invested in Turkey by setting up their own firms: bakeries, businesses, travel agencies and restaurants...etc. (Kirişçi, 2014). Some Syrians moved their firms to Turkey (contributing to the capital stock) and even exported their products abroad.

Turkish government's increased spending and European Union's, together with international agencies' humanitarian aids have a possible boosting

23 Syrians filling this gap and working for long hours at lower wages will lower the production costs. In addition, social security premiums and taxes are not possibly being paid for many unregistered Syrians.

effect on the economy as well. Turkey spent \$40 billion (Yarar, 2019); EU spent €10.9 billion as humanitarian funding and aid since 2011 (European Union, 2019) for refugees in Turkey (also see Aygün (2020).

All the impacts mentioned above: complementary behavior of Syrian labor force to the existing Turkish labor force, humanitarian aids, capital flows done by Syrians into Turkey, and growing demand in goods market can alter the composition of labor market in Turkey and lead to creation of jobs increasing the economic activity eventually (Del Carpio and Wagner, 2015). These impacts have possibly influenced the unemployment.²⁴

References

- Akgündüz, Y. E., & Torun, H. (2019). *Two and a Half Million Syrian Refugees, Tasks and Capital Intensity*. Central Bank of the Republic of Turkey Working Paper No: 19/23.
- Akgündüz, Y. E., Berg, M., & Hassink, W. (2015). *The Impact of Refugee Crises on Host Labor Markets: The Case of the Syrian Refugee Crisis*. Discussion Paper, no.8841; onn: IZA. IZA Discussion Paper, no.8841.
- Aksu, E., Erzan, R., & Kırdar, M. G. (2018). *The Impact of Mass Migration of Syrians on the Turkish Labor Market*. Bonn: IZA Discussion Papers The IZA Institute of Labor Economics.
- Al-Azzam, A., & Hawdon, D. (1999). *Estimating the Demand for Energy: A Stock and Watson Dynamic OLS (DOLS) approach*. Surrey Energy Economics Discussion Paper series.
- Ali, F., & Ibrahim, M. (2016). The Impact of Syrian Refugees on the Labor Market in Neighboring Countries: Empirical Evidence from Jordan. *Defence and Peace Economics*, 27(1), 64–86.
- Aygün, E. (2020). European Civil Protection and Humanitarian aid Operations. https://ec.europa.eu/echo/where/europe/turkey_en
- Bahçekapılı, C., & Çetin, B. (2015). The Impacts of Forced Migration on Regional Economies: The Case of Syrian Refugees in Turkey. *International Business Research Vol: 8 No:9*, 1-15.
- Borjas, G. J. (2013). *Labor Economics*. New York: McGraw-Hill.
- Boubtane, E., Coulibaly, D., & Rault, C. (2013). Immigration, Growth, and Unemployment: Panel VAR Evidence from OECD Countries. *TOC Volume 27 Issue 4*, 399-420.
- Card, D. (1990). The Impact of the Mariel Boatlift on the Miami Labor Market. *Industrial and Labor Relations Review* 43, 245-257.

²⁴ One should also consider the 'discouraged worker effect' however. Native workers who observe that finding a job is difficult for a long period might give up looking for a job thus drop out of the labor force, reducing unemployment numbers.

- Cengiz, D., & Tekgüç, H. (2018). Is It Merely a Labor Supply Shock? Impacts of Syrian Migrants on Local Economies in Turkey. University of Massachusetts Amherst Political Economy Research Institute Working Paper Series No: 454.
- Ceritoglu, E., Yunculer, B. G., Torun, H., & S., T. (2017). The Impact of Syrian Refugees on Natives' Labor Market Outcomes in Turkey: Evidence from a Quasi-experimental Design. *IZA J Labor Policy* 6, 5, <https://doi.org/10.1186/s40173-017-0082-4>.
- Çakılcı, E. (2017). Do Syrian Refugees Have a Real Impact on Local Unemployment in Turkey? *Journal of Human Sciences*, 14(2), 1207-1214.
- Damette, O., & Fromentine, V. (2013). Migration and Labour Markets in OECD Countries: A Panel Co-integration Approach. *Applied Economics*, 45 (16), 2295-2304.
- David, A., A., M. M., C., N., & B., N. (2020). The Economics of the Syrian Refugee Crisis in Neighbouring Countries: The Case of Lebanon. *Economics of Transition and Institutional Change Vol. 28* (1), 89-109.
- Del Carpio, X. V., & Wagner, M. C. (2015). *The Impact of Syrian Refugees on the Turkish Labor Market : The impact of Syrians refugees on the Turkish labor market*. Policy Research Working Paper; No: WPS 7402.
- Dickey, D., & Fuller, W. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Dickey, D., & Fuller, W. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Docquier, F., Özden, Ç., & Peri, G. (2011). *The Labor Market Effects of Immigration and Emigration in OECD Countries*. IZA Discussion Papers No. 6258.
- Dumont, J.-C., & Liebig, T. (2014, 5 1). *OECD Migration Policy Debates: Is migration good for the economy?* Paris: OECD, International Migration Division.
- Dustmann, C., Fabbri, F., & Preston, I. (2005). The Impact of Immigration on the British Labour Market. *The Economic Journal*, 115, 324-341.
- Enders, W. (2015). *Applied Econometric Time Series 4th ed*. NewYork: Wiley.
- Engin, C., & Konuk, T. (2020). Türkiye Ekonomisinde Uluslararası Göçün İşsizlik ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 103-123.
- Engle, R., & Granger, G. (1987). Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing. *Econometrica*, 55, 51-276.
- Ericsson, N., & MacKinnon, J. G. (2002). Distributions of Error Correction Tests for Co-integration. *Econometrics Journal*, 5, 285-318.
- Esen, O., & Oğuş Binatlı, A. (2017). The Impact of Syrian Refugees on the Turkish Economy: Regional Labour Market Effects. *Social Sciences*, 6, 129.
- European Union. (2020). *The EU Response to the Refugee Crisis in Turkey*. Retrieved from Delegation of the European Union to Turkey: <https://www.avrupa.info.tr/en/eu-response-refugee-crisis-turkey-710>.

- Fallah, B., Krafft, C., & Wahba, J. (2019). The impact of refugees on employment and wages in Jordan. *Journal of Development Economics*, 139, 203-216.
- Feridun, M. (2007). Immigration, Income and Unemployment: An Application of the bounds testing Approach to Cointegration. *The Journal of Developing Areas*, 41(1), pp. 37-49.
- Giles, D. (2011). Testing for Granger Causality. <https://davegiles.blogspot.com/2011/04/testing-for-granger-causality.html>
- Haug, A. A. (2000). Temporal Aggregation and the Power of Cointegration Tests: A Monte Carlo Study. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 64, 399-412.
- Harris, J. A. (1970). Migration, Unemployment and Development: A Two-sector Analysis. *American Economic Review*, 60, 126-142.
- Harris, R., & Sollis R.. 2003. *Applied Time Series Modelling and Forecasting*. West Sussex: Wiley
- Hercowitz, Z. A. (1999). *A Macroeconomic Experiment in Mass Immigration*. CEPR Discussion Papers 2983, C.E.P.R. Discussion Papers.
- Hunt, J. (1992). The Impact of the 1962 Repatriates from Algeria on the French labor market. *Industrial and Labor Relations Review*, 45(3), 556-572.
- Jean S., J. M. (2007). *The Unemployment Impact of Immigration in OECD Countries*. OECD Economics Department Working Paper, No. 563.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Co-integration Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12 (2-3), 231-254.
- Johansen, S. (1991). Estimation and Hypothesis Testing of Co-integration Vectors in Gaussian Vector. *Econometrica*, 59(6), 1551-1580.
- Kirişçi, K. (2014). *Syrian Refugees and Turkey's Challenges: Going beyond Hospitality*. Washington, D.C.: The Brookings Institution.
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *Review of Economics and Statistics*, 85, 1082-9.
- Meçik, O., & Koyuncu, T. (2020). Türkiye’de Göç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi. *Journal of the Human and Social Science Researches*, 9(3), 2618-2635.
- Narayan, P. K. (2005). The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Co-integration Tests. *Applied Economics*, 37, 1979-1990.
- Narayan, P. K., & Narayan, S. (2005). Estimating income and price elasticities of imports for Fiji in a co-integration framework. *Economic Modelling*, 22, 423- 438.
- Ng S., & Perron, P. (2001). Lag length selection and the construction of unit root tests with good size and power. *Econometrica*, 69, 1519-1554.
- Orhan, O. & Gündoğar S., S. (2015). *Effects of the Syrian Refugees on Turkey*. Ankara: ORSAM Report No: 195.

- Park, J. (1992). Canonical Co-integrating Regressions. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, Vol.60(1), 119-143.
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1999). An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis. In S. Strom (Ed.), *Econometrics and Economic Theory in the 20th century: The Ragnar Frish Centennial Symposium* (pp. 371-413). Cambridge University Press.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P., & Hansen, B. (1990). Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I(1) Processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125.
- Phillips, P., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Bimetrika*, 75, 335-346.
- Pischke, J., & Velling, J. (1997). Employment Effects of Immigration to Germany: An Analysis based on Local Labor Markets. *Review of Economics and Statistics* 79(4), 594-604.
- Raphael, S., & Ronconi, L. (2007). The Effects of Labor Market Competition with Immigrants on the Wages and Employment of Natives: What Does Existing Research Tell Us? *Du Bois Review: Social Science Research on Race*, Volume 4, Issue 2.
- Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and Reality. *Econometrica*, 48(1), 1-48.
- Stock, J., & Watson, M. (1993). A Simple Estimator of Co-integrating Vectors in Higher Order Integrated Systems. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 61(4), 783-820.
- Suzuki, K., Paul, S., Maru, T., & Kusadokoro, M. (2019). *An Empirical Analysis of the Effects of Syrian Refugees on the Turkish Labor Market*. ADBI Working Paper 935.
- TCMB. (2020). *Basic Labour Force Indicators (TURKSTAT)(15+age)*. Central Bank of Turkey: <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/searchEvdsValue/QGnFn3NpekA=on05.06.2020>
- Toda, H.Y. & Yamamoto, M. (1995). Statistical Inferences in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Tumen, S. (2016). The Economic Impact of Syrian Refugees on Host Countries: Quasi-experimental Evidence from Turkey. *American Economic Review*, 106 (5), 456-60.
- UNHCR. (2020). *Registered Syrian Refugees by Date*. Syria Regional Refugee Response - Inter agency Information sharing portal: <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224>.
- Yarar, E. (2019). *Turkey alone in its diplomatic, humanitarian efforts to assist Syrian refugees*. Daily Sabah: <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2019/12/31/turkey-alone-in-its-diplomatic-humanitarian-efforts-to-assist-syrian-refugees> on 28.05.2020.

İslami İktisat Çerçevesinde Günler: Karma Yöntem Araştırması

Abdullah Talha GENÇ*
Sakarya Üniversitesi

Ali Can YENİCE**
Sakarya Üniversitesi

Zeyneb Hafsa ORHAN***
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Öz

Bu çalışmada, banka harici finansal yapılardan günler (para-altın, döviz vb.) ele alınmakta ve toplumsal ilişkilerin bir parçası olan bu uygulamaların, İslam iktisadının hedefleriyle örtüşmesi bakımından alternatif bir çözüm yolu olup olmadığı araştırılmaktadır. Araştırma çerçevesinde sosyal, iktisadi ve fıkhi yönleri olan günlerin işleyişlerini ve katılımcıların özelliklerini keşfetmek ve günlere katılımı etkileyen faktörleri tespit etmek amacıyla karma yöntem tercih edilmiştir. Gün olgusunun enformel yapıya sahip olması nedeniyle çalışmada keşfedici ardışık desen kullanılmıştır. Bu desende ele alınan olguyu keşfetmek amacıyla ilk olarak nitel yöntem ikinci olarak ise nicel yöntem kullanılır. Çalışmanın nitel kısmında gün olgusuna yönelik *güven, sosyalleşme, dayanışma, dini hassasiyet, tasarruf, yatırım, tüketim ve finansal piyasalara erişememe* olmak üzere sekiz tema keşfedilmiştir. Nicel kısımda ise gerçekleştirilen açılımlı faktör analizi sonucunda *formel finansal piyasalardan faydalanamama, manevi boyut, sosyalleşme, aile bütçesine katkı, temel tüketim, faizden kaçınma, tasarrufa zorlama ve yatırım* faktörlerinin güne katılmayı etkilediği tespit edilmiştir. Daha sonra bu faktörlerin cinsiyet, eğitim düzeyi, meslek ve hane halkı aylık gelir düzeyine göre anlamlı farklılıkların olup olmadığı test edilmiştir. Gün olgusunun karma yöntem ile araştırılması ve manevi boyutun faktör olarak tespit edilmesi bu çalışmanın özgün yönlerini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda sosyal, iktisadi ve fıkhi boyutları barındıran günlerin banka dışı İslami finansal bir fenomen olduğu ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler

İslami İktisat, Banka Harici Finansal Yapılar, Günler

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi (İSEFAM), abdullahgenc@sakarya.edu.tr ORCID 0000-0001-8811-8609

** Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi (İSEFAM) ayenice@sakarya.edu.tr ORCID 0000-0002-1869-6814

*** Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, hafsa.orhan@izu.edu.tr ORCID 0000-0002-7515-910X

Informal Rotating Savings and Credit Associations From The Perspective of Islamic Economics: A Mixed-Method Study

Abstract

In this study, *güns* (singular: *gün*) from non-bank financial structures (money-gold, foreign exchange, etc.) are discussed and whether these practices, which are a part of social relations, are an alternative solution in terms of coinciding with the goals of Islamic economics. In the framework of the research, a mixed method was preferred in order to discover the functioning of the *güns* with social, economic, and *fiqh* aspects and the characteristics of the participants and to determine the factors affecting the participation in the *güns*. Due to the informal type of the *gün* phenomenon, exploratory sequential design was used in the study. In this design, firstly, qualitative method and secondly, quantitative method is used in order to discover the phenomenon discussed. In the qualitative part of the study, eight themes were discovered for the phenomenon of the *gün*: trust, socialization, solidarity, religious sensitivity, saving, investment, consumption and inability to access financial markets. As a result of the exploratory factor analysis carried out in the quantitative part, it was determined that the inability to benefit from formal financial markets, spiritual dimension, socialization, contribution to the family budget, basic consumption, avoidance of interest, forcing savings and investment factors affect participation in the *gün*. Afterwards, it was tested whether there are significant differences in these factors according to gender, education level, profession and household monthly income level. Investigating the phenomenon of *güns* with mixed method and determining the spiritual dimension as a factor constitute the original aspects of this study. Accordingly, it is claimed that the *güns* with social, economic and *fiqh* dimensions are an Islamic financial phenomenon outside the bank.

Keywords

Islamic Economics, Non-Bank Financial Structures, Güns

Extended Abstract

Rosca, which is known in Turkey as "*gün*", is an informal organization that is embedded in social relations and can meet the needs of cooperation, solidarity, socialization, and small financial needs (Eroğlu, 2010; Ardener, 1964; Geertz, 1962).

Members of *güns* maintain a social relationship by contributing to each other in cash or material in the amount and order they determine. Although the size of the financial amount obtained through the *güns* cannot be determined precisely, it is known that they form a widespread network within the society (Eroğlu, 2010). There is an unwritten or written control mechanism of the *güns*.

The *gün* organization provides a wide range of social support to the members. The participants come together to share their troubles and happiness, to meet with the family, relatives, neighbors, and thus they both relax psychologically and have the opportunity to socialize (Büyükokutan, 2012; Karayığit, 2015). This organization has economically advantageous and disadvantageous aspects. The most important advantage is that it forces its members to save. In addition, the organization also has functions in terms of consumption, insurance, and investment with the money or gold they receive from the *güns* (Aliero, 2014). It meets the basic needs of households for consumption purposes. In terms of insurance, it meets the urgent cash needs of the members. It also allows investing in buying a house, car or offering new capital investment for small entrepreneurs (Ardener, 1964; Aredo, 2004; Ullah, Naimi ve Yusoff, 2016). The organization is easily accessible and implemented among people

financing to those who cannot benefit from formal financial markets (Eroğlu, 2010). However, the main disadvantage of the *güns* is the failure of the participants to fulfill their payment responsibilities. The embarrassment or disrepute caused by not fulfilling the payment responsibility prevents people from joining the organization. In this direction, it is easier for people with regular income to participate in this organization (Eroğlu, 2010). Another disadvantage of the *güns'* is that the time of the money received from the *gün* and the time planned to be spent do not match (Kirton, 1996).

In terms of fiqh, the *gün* organization is implemented based on the qard contract (Aliero, 2014; Duman, 2018; Kaya, 2019). In this context, the most fundamental issue of this organization is not to incur interest. Qard-ul hasen is an exception to the cash exchange of money of the same type (Apaydın, 2001, s.522). Another issue in terms of fiqh is the binding of maturity. This issue is resolved because the organization functions where individuals can join and leave voluntarily without any coercion (Duman, 2018).

In this study, a mixed-method was preferred to explore the functions of money-gold and foreign exchange of the organization and the characteristics of the participants and determine the factors affecting the participation in these organizations. The exploratory sequential design, one of the mixed-method designs, was used in the study. In the qualitative part of the study, interview, which is a qualitative analysis method, was used in order to discover the functioning of the *gün* phenomenon, the characteristics of the people participating in the *gün*, the reasons for participating in the *gün*, and the fiqh, economic and social aspects of the *gün* from the perspective of the participants. By evaluating the information obtained from the qualitative data and making use of the literature, the themes affecting the participation in the *güns* were determined, and these themes were presented to a broader audience through a questionnaire, which is a quantitative analysis method.

In the qualitative part of this study, interviews were conducted with 9 participants who had experience with such organizations. Participants consist of two housewives, three merchants, two civil servants, and two workers. In the quantitative portion of the study, the questionnaire which is used by the study of Kahyaoğlu et al. (2016) is requested and is developed based on the qualitative data. First, a pilot study was conducted with 105 participants in order to identify the ambiguities and questions of participants about the questionnaire. Necessary adjustments were made, and the questionnaire was finalized. The final version of the questionnaire was applied to 420 participants, and 349 of them were included in the analysis.

In the light of the data obtained from the qualitative part of the study, eight themes for the *gün* organization were discovered: trust, socialization, solidarity, religious sensitivity, savings, investment, consumption, and inaccessibility to financial markets. In particular, the theme of religious sensitivity consists of sub-themes of interest sensitivity, maintaining kinship, and human rights. At this point, the importance of religious sensitivity these *güns'* was discovered.

As a result of the exploratory factor analysis applied in the quantitative part of the study, the questions were grouped under eight factors, and their total variance was 76.857.

The Cronbach Alpha ratio, which shows the reliability of the scale, is 0.912. When the items under the factors are examined, the inability to benefit from the traditional

financial markets (0.910), the spiritual dimension (0.878), socialization (0.903), contribution to the family budget (0.862), essential consumption (0.777), interest avoidance (0.895), forced savings (0.789) and investment (0.915) factors were determined.

As a result, one of the unique aspects of this study is that the themes of trust, solidarity, and religious sensitivity discovered in the qualitative part come together in the quantitative part, under the spiritual dimension factor. The depth of the spiritual dimension of the *gün* phenomenon is demonstrated by the fact that individuals try to protect the “rights” of the people they participate in the organization, pay attention to “write off each other’s debts “ with them, and provide individuals with opportunities for family and relative relationships.

Savings-based interest-free financing institutions, common in Turkey, use the expression “just like gold güns” when explaining their activities because they are a practice known by society. Saving-based interest-free financing institutions are a commercially developed and systematized type of *gün* organizations. In this respect, it is necessary to say that such organizations have a significant social financing potential. However, the limited number of studies on these organizations in the Islamic finance literature indicates that more studies are needed on the *gün* phenomenon. In this direction, to establish financial institutions with strong ties to individuals and social relations, it is necessary to determine the characteristics of the structures that the society has experienced for many years and know the benefits and costs. In the light of the information which is obtained from this study, it is possible to say that the *gün* phenomenon is a modern social finance instrument, has a vital role in the economic development of society. The *güns*’ are considered in non-bank structures throughout the study, reminding the social embeddedness of economics to perform the financing function without ignoring its social aspect.

Giriş

Modern anlamda İslam iktisadının ortaya çıkışı yirminci yüzyılın ikinci çeyreğine denk düşmektedir. Bağımsızlıklarını henüz yeni kazanmış Müslüman ülkelerin gündeminde, dini değerlerini muhafaza ederek idari, iktisadi ve sosyal meselelere dair yapılanmalarını nasıl gerçekleştirecekleri sorusu bulunmaktaydı. Başta Hindistan'dan ayrılan Pakistan olmak üzere birçok İslam ülkesi bu meselelere dair kaygılar taşımaktaydı. Karşılarında kapitalist ve sosyalist sistemler bulunmakta ve bunlar, Müslümanların düşünce dünyalarıyla örtüşmemektedir. 1976 yılında İslam Konferansı Teşkilatı¹ tarafından ilki gerçekleştirilen "Uluslararası İslam İktisadi Konferansı" devletlerarası dayanışmanın geliştirilmesi ve iktisadi, sosyal, kültürel vb. alanlarda işbirliğinin artırılmasına kapı aralamıştır. Birçok ilim adamı, kendi sahalarında İslam'ın yirminci yüzyılın dünyasına söyleyecek sözleri olduğunu, değişen toplumların ihtiyacını karşılayabileceğini, iktisadi kalkınmaya destek olabileceğini ve devlet yönetimini gerçekleştirebileceğini düşünmekteydi (El- Ashker ve Wilson, 2019, s. 289). İşte bu ve benzeri arayışlar, Hindu-Pakistan menşeli 'İslam iktisadi' kavramının gündeme gelmesine ve literatüre kazandırılmasına yol açmıştır (Zaim, 1992, s. 11). Tüm bu arayışların merkezinde, kalkınmaya destek olacak finansmanın nasıl sağlanacağı meselesi bulunmaktaydı. Bu amaca binaen İslam Kalkınma Bankası (İKB) ve diğer İslami bankalar² kurulmaya başlamış ve oldukça hızlı büyümüşlerdir. Bununla birlikte daha ziyade ulusal, bölgesel veya yerel finansman ihtiyacını karşılayan kuruluşların da sayısı artmış ancak bankacılık sisteminin gelişmesine ve sahip olduğu ekonomik büyüklüğe erişemediklerinden bu süreçte adlarından fazla söz ettirememişlerdir.

İslami bankacılığın, finansal olarak kayda değer başarılar göstermesine rağmen Müslüman ülkelerin kalkınmasına hizmet etme ve sosyal gelişmelerini sağlama hususunda başarısız olduğu birçok çalışmada ifade edilmektedir. Asutay (2012), çalışmasında, İslami bankaların kuruluş hedeflerinden uzaklaşarak sosyal başarısızlık gösterdiklerini vurgulamaktadır. Bu başarısızlıkları şu şekilde ifade etmektedir:

- *İslami bankacılığın faaliyetlerinde konvansiyonel sistemi takip etmesi ve onunla benzeşmesi,*
- *İslami bankacılığın finansallaşması,*

1 Şimdiki adıyla İslam İşbirliği Teşkilatı.

2 Türkiye'deki ismi 'Katılım Bankası'.

- *Kâr-zarar paylaşımına dayalı öz sermaye temelli finansman yerine borç temelli finansmana ağırlık vermesi,*
- *Kuruluş amacı olan Müslüman ülkelerin kalkınmasına destek olma misyonundan uzaklaşması,*
- *Sosyal sorumluluk alanındaki faaliyetlerinin yetersizliği,*
- *İslami bir kurumsal yönetim geliştirememesi.*

Bununla birlikte, İslami bankacılığın 'İslami'liğinin, kuruluş amaçlarından uzaklaştığını, ürün ve hizmetlerinde geleneksel finansı takip ettiğini ve diğer birçok gerekçeyle beklentileri karşılayamadığını dile getiren pek çok çalışma bulunmaktadır (Aksak ve Asutay, 2011; Beck, Demirgüç-Kunt ve Merrouche, 2013; Chong ve Liu, 2009; Gan, 2010; Hassan ve Harahap, 2010; Khan, 2010; Pollard ve Samers, 2007). Bu doğrultuda İslam iktisadının ilkelerini Asutay'ın deyimiyle '*şekilde ve özde*' taşıyan alternatif kurumlara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu kurumların kimi formel yapılar iken kimi de toplumsal ilişkilerin bir parçası olarak ortaya çıkan enformel yapılardır. Bu çalışmada, banka harici yapılardan günler ele alınmakta ve toplumsal ilişkilerin bir parçası olan bu uygulamanın, İslam iktisadının hedefleriyle örtüşmesi bakımından alternatif bir çözüm yolu olduğu vurgulanmaktadır. Müslüman dünyasının finansman ihtiyacını genel olarak banka ve banka haricindeki yapıların³ (BHY) karşıladığını ifade edebiliriz. BHY'ler de formel ve enformel olarak örgütlenmektedir. Formel olanlar faaliyet gösterdikleri alanda resmi hukuka tabii iken enformel olanlar tabii değillerdir. Enformel kurumların hukukunu çoğu zaman kurumu ortaya çıkaran kişilerin kendisi oluşturmaktadır. Bununla birlikte bu kurumların bazılarının amacı doğrudan finansman sağlamak iken bazıları finansman sağlamayı ikincil amaç edinerek yardımlaşma ve dayanışmayı önlemektedir. Birbirinden farklı özelliklere sahip bu yapıların ortak özelliği, banka dışı finansman araçları olmalarıdır. Tablo 1, BHY'lerin genel bir görünümünü bizlere vermektedir. Her birinin kendilerine özgü özellikleri olmakla birlikte faaliyetlerinin sonucunda finansman ihtiyacını az veya çok karşıladıkları bilinmektedir. Enformel BHY'lerin en bilinenleri günler ve sandıklardır. Günler ve sandıklar genellikle kişilerin kendiliğinden bir araya gelip finansman ve sosyalleşme sağladıkları yapılardır.

BHY'ler, bankacılık sektörünün ulaşabildiği ekonomik büyüklüğe ulaşamamış olsa da son zamanlarda adından çokça söz ettirmektedir (Asutay, 2012). Tablo 1'de Türkiye'de finansman sağlayan BHY'lerin özellikleri ele alınmıştır. BHY kavramsallaştırması şu yapıları kapsamaktadır: Tasarrufa dayalı faizsiz finans sistemi (TDFFS) kurumları, tüketici finansman şirketler, finansal kiralama şirketleri, kitle fonlaması kurumları, mikrofinans kuruluşları, sandıklar ve günler.

Çalışma, BHY içerisindeki enformel bir kurum olan günlere odaklanmaktadır. Bu sebeple Tablo 1'de yer alan diğer kurumlar hakkındaki tartışmalar

3 Bu kavramsallaştırmaya kısaca banka haricindeki yapılar (BHY) demeyi tercih etmekteyiz.

bağlamın dışında bırakılmıştır. Günlerin sağlamış olduğu finansman büyüklüğü tam olarak tespit edilemese de toplum içerisinde yaygın bir ağ oluşturdukları bilinmektedir (Eroğlu, 2010; Kahyaoglu, Alpay ve Yavuz, 2016). Her ne kadar enformel bir kurum olarak görülseler de genellikle yazılı olmayan ama katılımcılar tarafından bilinen kurallara sahiplerdir. Katılımcıların yazılı olmayan –bazen de yazılı- kurallara göre oluşturdukları denetleme mekanizmaları da bulunmaktadır. Otonom denetleme mekanizmalarına sahip olan bu kurumlar genellikle katılımcıların beklentilerine göre kuruluş amaçlarını belirlemektedir. Ayrıca dışa kapalı/grup içi finansman sağlamak ve genelde katılım ücreti almamaktadırlar.

Tablo 1. Banka harici yapıların genel görünümü

BHY'ler	Yasal Durum	Düzenleyici-Denetleyici Kurumlar	Birincil Amaçları	Finansmana Erişim
TDFFS ⁴	Formel	Yok	Finansman sağlamak	Grup içi
Tüketici Finansman Şirketleri	Formel	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu	Finansman Sağlamak	Açık erişim
Finansal Kiralama Şirketleri	Formel ⁵	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu	Finansman sağlamak	Açık erişim
Kitle Fonlaması Kurumları	Formel ⁶	Sermaye Piyasası Kurulu	Finansman sağlamak	Açık erişim
Mikrofinans Kuruluşları	Formel	İçişleri Bakanlığı	Finansman sağlamak	Açık erişim
Sandıklar ⁷	Formel / Enformel	Formel olanlar ilgili kurumlar tarafından denetlenmektedir.	Finansman sağlamak	Grup içi
Günler	Enformel	Yok	Sosyalleşme / Finansman sağlamak	Grup içi

Kaynak: Yazarlar tarafından geliştirilmiştir.

Gün Pratiklerinin İktisadi, Sosyal ve Fıkhi Yönleri

Rotating Savings and credit associations (rosca), farklı coğrafyalarda farklı şekillerde adlandırılrsa da uygulamada çeşitli işlevleri olan bir sosyal ilişki biçimidir (Ardener, 1964, s. 201; Geertz, 1962, s. 242). Rosca kavramının tam olarak Türkçe ifadesi bulunmasa da “Dönüşümlü Tasarruf ve Kredi Birlikleri” olarak ifade edilebilir. Gana’da “Susu”, Etiyopya’da “Iqqub” (Aredo, 2004), Kamerun’da “Tchwa” (Tchuindjo, 1999, s. 6) şeklinde adlandırılan rosca, Türkiye’de “gün” olarak adlandırılmakta ve kişilerin belirledikleri miktarda

4 Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finans Sistemi

5 6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring Ve Finansman Şirketleri Kanunu’na tabiidir.

6 Paya Dayalı Kitle Fonlaması Tebliği (III - 35/A.1)

7 Sandıklarla ilgili detaylı bilgi için: Genç, A. T. (2019). Türkiye’de Karz-ı Hasen Sandık Uygulamaları: Nitel Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi.

ve sırayla katkıda bulunarak sosyal çevreleriyle buluşarak veya buluşmayarak oluşturdukları bir grupla sürdürülen sosyal ilişki biçimini almaktadır (Eroğlu, 2010). Kişiler oluşturdukları bu grupla genellikle her ay belirlenen miktarda para, altın veya dövizi belirli bir sırada birbirlerine vermektedirler. Kurayla veya ihtiyaca göre belirlenen, sırayla birbirini görmek için vasıta olarak görülen veya para biriktirmekte zorlanan kişiler için tasarruf motivasyonu sağlayan günler, Türkiye’de erkeklerden çok kadınlar arasında yaygın bir uygulama olarak görülmektedir (Büyükokutan, 2012).

Roscaların dünya genelinde görülen bir uygulama olması, kültürle göre farklılıkları da beraberinde getirmektedir (Ardener, 1964; Geertz, 1962). Örneğin bazı Asya ülkelerindeki uygulamalarda katılımcılar birbirlerine faiz ödemektedirler (Ardener, 1964). Faiz ödenmesinin yanı sıra, roscalara katılan kişiler arasında sıranın belirlenme hususunda da farklılıklar görülmektedir. Genellikle kurayla belirlenen sıra, bazı bölgelerde teklif esasına göre de belirlenir (Aredo, 2004; Besley, Coate ve Loury, 1993; Dekle ve Hamada, 2000; Kirton, 1996). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde üç farklı rosca tipi tanımlanmıştır; birbirleriyle sosyal bağları bulunan insanların yardımlaşma ve dayanışma amacıyla kurdukları *dayanışma roscaları*, bir organizatör tarafından belirli bir komisyon karşılığında fonların toplandığı ve dağıtımının yapıldığı *ticari roscalar* ve son olarak resmi finansal yapılara en fazla benzeyen *finansal roscalardır* (Kirton, 1996). Türkiye’deki yaygın olan gün uygulamaları ise, bu farklı tiplerdeki rosca uygulamaları içerisinde *dayanışma roscaları* gibi dayanışma ve yardımlaşma temelinde sürdürülmektedir. Bu noktada günler, sahip oldukları özellikleri dolayısıyla sosyal, iktisadi ve fihki açılarından incelemeye açıktırlar.

Günlerin Sosyal Yönü

Günlere sosyal açıdan bakıldığında kişilerin bir araya gelerek dertleri ve mutluluklarını paylaştığı, ailesiyle, akrabasıyla, komşusuyla görüşme fırsatı bulduğu, hem psikolojik olarak kendisini rahatlattığı hem de sosyalleşmesine imkân sağladığı bir ilişki ortamı sunmaktadır (Büyükokutan, 2012). Günler, sosyal anlamda özellikle kadınlar arasında bir boş zaman etkinliği olarak da görülmektedir (Karayığit, 2015). Günlerde bir araya gelen kadınlar hoşça vakit geçirmekte, bilgi ve becerilerini paylaşmakta, yeri geldiğinde ise güncel konular üzerinde fikir alışverişinde bulunmaktadır (Büyükokutan, 2012). Meslektaşların bir araya gelerek oluşturdukları gruplar hem sosyal boyutta hem de iş hayatına önemli katkılar sağlamaktadır (Aredo, 2004). Bu tür enformel oluşumlar, dayanışmacı ve gönüllü tasarruf etme ve finansman sağlama açısından en etkili organizasyonel formları oluşturmaktadır (Sadr, 2017).

Günlerin İktisadi Yönü

İktisadi yönden bakıldığında günlerin, katılan kişiler açısından avantajlı ve dezavantajlı yönleri vardır. Günlerin avantajlarından ilki, üyelerini tasarruf etmeye zorlamasıdır (Ardener, 1964). Günlere katılan kişiler belirli bir dönem aralığında ve sırayla birbirlerine ödeme yapma sözü vermektedir. Bu sayede güne katılan kişiler kendilerini kontrol altına alarak harcamalarını kısıtlayabilmektedirler (S. Ambec ve Treich, 2003; Gugerty, 2007). Böylece gün katılımcıları bugünkü tüketimlerini erteleyerek ortalama tasarruf oranlarını arttırmaktadır (Gugerty, 2007).

Tasarrufa zorlaması avantajının yanında günler, ele geçen paranın veya altının kullanılması yönünden tüketim, sigorta ve yatırım noktasında katılımcılara fon sağlamaktadır (Aliero, 2014). Günler, tüketim açısından kişisel veya ailenin ihtiyaçlarını (dayanıklı tüketim malları, çocukların okul harcamaları, düğün/çeyiz harcamaları vb.) gideren (Aredo, 2004), sigorta yönünden kişilerin acil nakit ihtiyaçları doğduğunda yastık altında parası olmasını sağlayan (Ardener, 1964) ve yatırım yönünden olası fırsatların değerlendirilmesini, araba veya ev alınmasını sağlayan, küçük girişimciler için yatırım finansmanı oluşturan müesseselerdir (Ullah, Naimi ve Yusoff, 2016).

Diğer bir avantajına bakıldığında, günlerin kolay ulaşılabilir olması ve yerellik yönünden birbirini tanıyan kişiler arasında gerçekleşmesi, formel finans piyasasında bulunan sözleşme maliyetleri gibi maliyetleri oldukça düşürmektedir (Kirton, 1996). Meslektaşlar, akrabalar gibi birbirini tanıyan ve benzer ekonomik şartlara sahip kişilerin bir araya gelerek kurdukları gün grupları, esnek ve hızlı adapte olma özelliklerine sahiptir. Katılımcı sayısı, ödenen miktar ve toplanma sıklığı, güne katılan kişilerin yaşadığı sosyal ve ekonomik çevreye bağlı olarak değişmektedir (Sadr, 2017). Ayrıca formel finansal piyasalardan düşük gelir düzeyi sebebiyle veya düşük bireysel kredi notu gibi sebepler dolayısıyla faydalanamayan bireyler, günler sayesinde enformel bir finansman imkânı bulmaktadır (Eroğlu, 2010, s. 467).

Günlerin iktisadi yönden dezavantajlarına bakıldığında, katılımcıların ödeme sorumluluklarını yerine getirmemeleri veya yerine getirme şüphesi birinci sırada yer almaktadır (Eroğlu, 2010). Belirli bir sosyal çevreye yeni katılmış veya var olan gün grubunun tanımadığı bir kişi, günün işleyişi için risk unsuru taşımaktadır. Şüpheli durumda olan kişiler için alınan temel önlem, bu kişinin son sıraya konularak riskin en aza indirilmesidir (Ardener, 1964). Ayrıca herhangi bir gün üyesinin ödemede sorun yaşaması, grubun tümünü etkilemektedir. Bu durum, günlerin dışa kapalı, kısıtlı sayıda kişi arasında gerçekleştirilmesine yol açmaktadır. Neticede bir borç ilişkisi olan gün, borcun yapısındaki kırılganlıklara sahiptir (Graeber, 2015, s. 20). Bu kırılganlıklar, ödeme konusunda şüpheli olan kişileri veya daha önceden bu sorunu yaşamış kişilerin gruptan atılmasına, bir sonraki gün grubuna dâhil edilmemesine ve sosyal açıdan itibarsız bir duruma düşmesine sebep olmaktadır. Karşılıklı güven, utanç hissi veya endişesi, sosyal baskı gibi unsurlar, katılımcıların gün

müessesini kötüye kullanmasını önlemenin temel yollarıdır (Eroğlu, 2010). Bu dezavantaj, günlerin katılımcı yapısını oldukça etkilemektedir (Eroğlu, 2010). Güne katılan kişilerin özellikle meslekleri ve buna bağlı olarak düzenli gelir elde edip etmemesi veya daha düzenli bir iş ortamının olup olmamasına bağlı olarak günlere katılım oranları değişkenlik göstermektedir. Örneğin, gelirin sezonluk veya düzensiz olduğu mesleklerde (tarım, balıkçılık, ormancılık gibi) günlere katılım oranının daha düşük olduğu tespit edilmiştir (Levenson ve Besley, 1996, s. 53). Ödeme sorumluluğunun yerine getirilmemesinin oluşturabileceği utanç veya itibarsızlık, kişileri güne katılmaktan alıkoymaktadır. Bu açıdan daha düzenli gelire sahip olan kişilerin günlere katılımı kolaylaşmaktadır. Günlerdeki ödeme sorunlarının çözümü üzerine Harper (1994), günlerin müşareke (sermaye ortaklığı) yöntemi çerçevesinde geliştirilerek formelleşmesinin sağlanmasını ve bu sayede ödeme sorunlarının giderilmesini tavsiye etmektedir.

Günlerin bir diğer dezavantajı, günden alınan maddi birikimin zamanı ile harcama yapılması planlanan zamanın uyuşmamasıdır (Kirton, 1996). Daha önce de belirtildiği gibi dünyadaki uygulamalara bakıldığında sıranın belirlenmesinde temelde iki yöntem kullanılmaktadır: Rastgele (kurayla) ve teklif usulü (Besley ve diğerleri, 1993). Sıranın özellikle kurayla yani rastgele belirlendiği günlerde karşımıza çıkan bu dezavantaj, günlerin karşılaşılan maddi problemleri çözmedeki etkinliğini düşürmektedir (Besley ve diğerleri, 1993). Gün grupları bu sorunun üstesinden, sıranın ihtiyaca göre belirlenmesi veya ihtiyaç doğduğunda sıra değişimi gibi yollarla gelmeye çalışmaktadır.

Günlerin Fıkhi Yönü

Öncelikle literatürde günlerin (roscaların) fıkhi yönüyle ilgili çalışmaların oldukça sınırlı olduğu belirtilmelidir. Bu konuda Aliero'nun (Aliero, 2014) mütakalif çalışması, Duman'ın (Duman, 2018, ss. 240-244) *Günümüz Fıkıh Problemleri* kitabında "Altın-para günü yapmak" başlığıyla günleri fıkhi yönden değerlendirdiği kısım, Kaya'nın (Kaya, 2019, ss. 240-242) *Fıkıh Konusunda 88 Soru* kitabında günleri "bir fayda celbeden her türlü karz faizdir" hadisi çerçevesinde değerlendirdiği kısım ve Din İşleri Yüksek Kurulu'nun günler hakkında sorulan bir soruya verdiği cevap⁸ temel alınacaktır.

Daha önce Türkiye'deki gün uygulamalarının dünyadaki rosca çeşitleri arasından yardımlaşma ve dayanışma roscaaları içerisinde olduğu belirtilmişti. Bu çerçeveden bakıldığında gün uygulamalarının temelinde karz akdi

8 Kadınların kendi aralarında yaptıkları "gün" adı verilen toplantılarda topladıkları paraları dönüşümlü olarak almaları caiz midir? Sorusuna Din İşleri Yüksek Kurulu şu şekilde cevap vermiştir:

"Borç verme İslam'da teşvik edilen bir husustur. İnsanların muhtaç olan kişilere borç vermeleri sadaka sevabı olan bir davranıştır (İbn Âbidin, Reddu'l-muhtâr, VII, 388, 396). Borç vermede önemli olan, borç karşılığında herhangi bir fazlalığın şart koşulmaması, borç verenin ya da alanın zarara uğratılmamasıdır (Kâsânî, Bedâ'î, VII, 394-396). Kadınlar arasında tertip edilen toplantılarda her bir katılımcının toplanan meblağı dönüşümlü olarak her ay içlerinden birine vermeleri şeklindeki uygulamada bir sakınca yoktur. Çünkü bu, sonuçta bir borç verme işlemidir." (Din İşleri Yüksek Kurulu, yy.)

bulunmaktadır (Aliero, 2014; Duman, 2018; Kaya, 2019). Katılımcıların birbirine borç verdiği bir uygulama olarak günlerde dikkat edilmesi gereken en temel mesele faize bulaşılmamasıdır (Kaya, 2019). Aynı türden paraların faize bulaşmamak amacıyla eşit ve peşin değiştirilmesi gerekirken günlerde katılımcıların birbirlerine verdikleri miktarlarda eşitlik sağlanırken peşin olma şartı sağlanamamaktadır. Karz-ı hasenin aynı türde paraların değişimi noktasında istisna olması, karzın ticarete dayalı bir mübadele işlemi değil, yardımlaşmaya dayalı bir işlem olması hasebiyledir (Apaydın, 2001, s. 522).

Karz akdiyle ilgili temel meselelere bakıldığında vadenin bağlayıcılığının bulunmaması ve fazladan menfaat elde etmenin yasak olması gündeme gelmektedir (Apaydın, 2001; Durmuş, 2010). Vadenin bağlayıcılığı hususunda, günler, kişilerin herhangi bir zorlama olmadan kendi rızalarıyla katılabildikleri ve ayrılabilir oldukları bir işleyişe sahip olmalıdır (Aliero, 2014). Bu yüzden günden ayrılmak isteyen kişiye öncelik tanınmalı ve o zamana kadar kimlere karz veriyse bunların kendisine geri ödemesi yapılarak günden ayrılması sağlanmalıdır (Duman, 2018).

“Menfaat getiren her karz faizdir” (Apaydın, 2001) hadisi çerçevesinde düşünüldüğünde ise özellikle günü koordine eden kişinin gün sırası belirlenirken kuraya katılmayıp ilk sıraya yazılmaması, herkes gibi kuraya katılması veya günü koordine ettiği için diğer katılımcılardan fazlalık almaması gereklidir (Duman, 2018; Kaya, 2019). Bu hadis çerçevesinde gün uygulamalarında birbirine karz veren kişilerin denk fayda elde ettikleri görülmekte ve karz verenin karz alandan tek taraflı bir yararlanmasının söz konusu olmadığı belirtilmelidir (Duman, 2018; Kaya, 2019). Ayrıca Türkiye’de olmasa da özellikle Uzak Doğu ülkelerinde görülen teklif usulüne göre sıranın belirlendiği ve kişilerin birbirine verdiği para miktarının farklı olduğu “bidding rosca” türlerinin fıkhen uygun olmadığı da belirtilmelidir (Aliero, 2014).

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın yöntemi, çalışma grubu ve örnekleme, verilerin toplama süreci ve analizi hakkında bilgiler sunulacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, para-altın ve döviz günlerinin işleyişlerini ve katılımcıların özelliklerini keşfetmek ve günlere katılımı etkileyen faktörleri tespit etmek amacıyla karma yöntem tercih edilmiştir. Karma yöntem hem nitel hem de nicel yöntemlerin birlikte kullanılarak araştırma probleminin daha iyi anlaşılmasını sağlar (Creswell, 2019, s. 697). Karma yöntemde farklı yöntemlerle elde edilen veriler harmanlanarak, ilişkilendirilerek konunun bütüncül bir şekilde ele alınması kolaylaştırılır. Karma yöntemin, hem istatistikî (nicel veriler) hem de öykü ve kişisel deneyimleri temsil eden (nitel veriler) bilgiler içermesi, araştırma problemini daha iyi anlamaya ve bu verilerin

birleştirilmesi ile araştırılan olguyu, yöntemlerin tek başlarına olduklarından daha fazla açıklamaya hizmet ettiği bilinmektedir (Creswell, 2017:2).

Çalışmada karma yöntem desenlerinden keşfedici ardışık desen tercih edilmiştir. Keşfedici ardışık desen, üzerinde çalışılan olgunun öncelikle nitel yöntemle derinlemesine farklı boyutlarının keşfedilmesini, daha sonrasında ise nitel verilerden edinilen ilişkileri açıklamak amacıyla nicel verilerin toplanması ile sürdürülür (Creswell, 2019, s. 708). Bu sayede araştırılan olgu bütüncül bir bakış açısı ile ele alınır.

Çalışmanın nitel kısmında gün olgusunun işleyişini, güne katılan kişilerin özelliklerini, güne katılmanın nedenlerini, katılımcılar nezdinde günün fihhi, iktisadi ve sosyal yönlerini keşfetmek amacıyla nitel bir analiz yöntemi olan mülakata başvurulmuştur. Hâlihazırda güne katılan veya gün deneyimi olan kişilere, katılmış oldukları günlerin işleyişi, gün katılımcılarının özellikleri, günün iktisadi, sosyal çıktılarını, günlere dair fihhi farkındalıklarını ortaya koymak amacıyla sorular sorulmuştur. Nitel verilerden elde edilen bilgiler değerlendirilerek ve literatürden faydalanılarak günlere katılımı etkileyen temalar belirlenip, nicel bir analiz yöntemi olan anket aracılığıyla bu temalar daha geniş bir kitleye sunulmuştur. Çalışmanın süreçleri aşağıdaki şekilde gösterilmektedir:

Şekil 1. Araştırma süreci

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Araştırmanın Çalışma Grubu ve Örneklemi

Araştırma örneklemini oluştururken temel hedef, araştırma problemini ve sorularını en iyi şekilde anlayan katılımcıları seçmektir (Creswell, 2017a: 189) Bu hedefe ulaşmak için ilk aşamada “amaçlı örnekleme” yöntemi tercih edilmiştir. Çünkü amaçlı örnekleme, örnekleme dair bilgi edinmenin zor olduğu olgu, konu veya olaylarda detaylı bilgi edinme olanağı sağlamaktadır (Neuman, 2014: 323). Nitel aşamadaki çalışma grubu hâlihazırda güne katılan veya daha önce gün deneyimi olmuş 9 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların ikisi ev hanımı, üçü esnaf, ikisi memur ve ikisi işçidir. Farklı meslek gruplarının tercih edilmesinin nedeni, farklı meslek gruplarına mensup kişilerin gerçekleştirdiği günlerde ortaya çıkan farklılıkların keşfedilmesinin amaçlanmasıdır (Levenson ve Besley, 1996, s. 53). Kocaeli’den iki esnaf, İstanbul’dan iki işçi ve diğer yedi katılımcı Sakarya’dan olmak üzere dokuz kişiyle yapılan mülakat incelemesi aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2. Mülakat yapılan kişilerin demografik bilgileri ve katıldıkları günlere dair bilgiler

Kod	Cinsiyet	Meslek	Çalışma Yılı	Gündeki Pozisyonu	Gündeki Kişi Sayısı	Gün Buluşması	Gün Döngüsü	Bir Döngüdeki Toplam Tutarı	
K1	Kadın	Ev Hanımı	-	Üye	12	Var	Aylık	1.200 TL	-
K2	Kadın	Ev Hanımı	-	Koordinatör	7	Var	Aylık	700 TL	-
K3	Erkek	Esnaf	11	Koordinatör	15	Yok	Aylık	15.000 TL	-
K4	Erkek	Esnaf	25	Üye	10	Yok	İki Haftalık	10.000 TL	-
K5	Erkek	Esnaf	10	Koordinatör	21	Yok	Haftalık	3.150 TL	-
K6	Erkek	Memur	6	Üye	12	Var	Aylık	-	12 gr altın
K7	Erkek	Memur	3	Koordinatör	12	Var	Aylık	-	12 gr altın
K8	Erkek	İşçi	11	Üye	11	Var	Aylık	1.650 TL	-
K9	Erkek	İşçi	21	Üye	10	Var	Aylık	-	10 çeyrek altın

Nitel bulgulardan elde edilen bilgilerin ilişkilendirilmesi ve daha geniş bir kitleye açıklanması amacıyla araştırmanın nicel aşamasında anket yöntemiyle 420 katılımcıya ulaşılmıştır. Fakat ankette katılımcıların anketi okuyup okumadığını tespit etmek amacıyla yer alan kontrol sorusuna 349 katılımcının doğru cevap verdiği görülmüş ve analiz 349 katılımcıdan elde edilen veriler ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların %53'ü Sakarya, %19'u İstanbul, %7'si Kocaeli ve %7'si Ankara başta olmak üzere 29 farklı şehirden ankete katılım sağlamıştır.

Veri Toplama Yöntemi ve Araçları

Araştırmada nitel verileri elde etmek için yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinden faydalanılmıştır. Bu teknik, çalışma grubunun olgu hakkındaki düşüncelerine yönelik standart sorular sorulmasına yardımcı olduğu kadar görüşme esnasında farklı boyutlara dair sorular sorma açısından da esneklik sağladığından tercih edilmiştir. Mülakat gerçekleşmeden önce literatürden yola çıkarak araştırılan ana olguya yönelik sorular hazırlanmıştır. Bu noktada yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinden faydalanılmıştır.

Nitel aşamada görüşmelerin hepsi katılımcıların belirledikleri bir zamanda, iş yerlerinde gerçekleştirilmiştir. Ev hanımlarıyla görüşmeler evlerinde gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar katılımcılardan izin alınarak ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Mülakat esnasında gerektiğinde ilave sorular sorulmuş ve bunlar not edilmiştir. Kaydedilen mülakatların daha sonra dökümü yapılmış, Nvivo 10 programına yüklenerek analiz edilmiştir. Bulgular çerçevesinde belirli

temalar ortaya çıkarılmıştır. Çalışmanın nitel aşamasının güvenilirliğini sağlamak amacıyla katılımcılara elde edilen sonuçlar özetlenmiş ve onay alınmıştır. Ayrıca belirttikleri ifadelerin alıntı yapılmasına yönelik izinler alınmıştır.

Araştırmanın nicel kısmında Kahyaoğlu vd.'nin (2016) çalışmalarında kullandığı anket, yazarlardan talep edilmiş ve izinleri çerçevesinde nitel verilerden de yola çıkarak geliştirilmiştir. İlk olarak anketin katılımcılar tarafından anlaşılmayan sorularını tespit etmek amacıyla 105 katılımcı ile pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Gerekli düzenlemeler yapıp ankete son hali verilmiştir. Buna göre anketin ilk kısmı katılımcılar hakkındaki 8 demografik sorudan, ikinci kısmı katıldıkları günlerin özelliklerini belirten 7 sorudan ve son olarak günlere katılımı etkileyen faktörleri tespit etmek amacıyla 35 soruluk 5'li likertten oluşmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemi ile 349 katılımcı ile gerçekleştirilen anketlerden elde edilen veriler SPSS 25.0 programına yüklenmiştir. Elde edilen verilerin analizinden önce geliştirilen ölçeğin anlamlılığı test edilmiş ve daha sonra veriler analiz edilmiştir.

Nitel Çalışma Bulguları

Araştırmada katılımcılara günlerin işleyişi, güne katılanların özellikleri, günlerin iktisadi çıktıları ve günlerin fıkhi yönlerine dair yarı yapılandırılmış bir mülakat yapılmıştır. Mülakatlar deşifre edilip nitel incelemeye tabi tutulduğunda, katılımcıların düşünce dünyasındaki gün olgusuna yönelik sekiz tema olduğu keşfedilmiştir. Bu temalar şunlardır: Güven, sosyalleşme, dayanışma, dini hassasiyet, tasarruf, yatırım, tüketim ve finansal piyasalara erişememe.

Güven

Güven, her türlü ilişkinin en temel bileşenlerinden olan, varlığı durumunda ilişkilerin sürdürülme ve güçlenme olasılığını yükselten, yokluğunda ise ilişkileri kırılğan bir noktaya taşıyan kavramdır. Araştırmada güven temasının her katılımcı tarafından önemle vurgulandığı, günlerin ve gündeki kişilerin güven ağlarıyla birbirlerine bağlı oldukları tespit edilmiştir. Güven, iki alt temayla çalışmada yer bulmaktadır. İlki, güvenilir ve çevresi tarafından itibar gören kişilerin günlere alınması anlamına gelen '*kişilere güven*'; ikincisi ise gün sisteminin katılımcıların hayatında '*güvence*' olmasıdır.

Tablo 3. Güven teması

Tema	Alt Tema	Kod	Frekans ⁹ (n)
Güven	Kişilere güven	Tanımak	34
		Ekip	12
		Güvenilir	10
		Sözünün eri/sözünü tutan	4
	Güvence	Sıra değişikliği	15
		Kefil	12
		Güven esaslı yapı	6
		Ödeme planlaması	5

K3: “Zaten bu iş güvene dayalı olduğundan, günün içindeki herkes birbirini tanımasa da bu işi organize ettiğimiz için biz herkesi tanıyoruz. Diğer arkadaşların çoğu birbirlerini tanımıyor ve muhabbetleri de fazla yok. Ama güven esaslı bir organizasyon olduğu için bu arkadaşlar biz seni tanırız, diğerlerini tanımıyoruz, bir problem olursa sana geliriz diye söylüyorlar.”

K4: “Herkesi tanımıyorum. Tanımadıklarım, günü yapan kişinin tanıdığı, güvendiği kişilerdir. Günü organize eden kişiye güveniyorsam diğerlerini tanımıyor olmama takılmıyorum.”

K5: “Her şeyden önce çoğunluğu burada esnaf arkadaş; güvenilir olmasına bakıyoruz. Yani sözünün eri mi, bir sıkıntı yaşanır mı, bunlara bakıyoruz.”

K6: “Günün çekirdeğinde 3 kişi var. Bu üç kişinin güvendiği arkadaşlarıyla oluştu bu gün.”

K7: “Her iki günde de güven esasını sağlayan kişiler güne katılabiliyor. Güven konusunda ortak paydamız var.”

Görüldüğü üzere güven, güne katılacak kişilerde bulunması gereken şartlardandır; bu şartı sağlamayan kişiler, gün gruplarından hızlıca uzaklaştırılmakta ve kendisiyle güvene dayalı ilişki kurulmamaktadır.

K3: “Genelde esnaf arkadaşları güne alıyoruz. Bu tecrübeyle oldu. İlk zaman, geç getiren sıkıntılı olan kişiler diğer arkadaşların da rızasıyla günden uzaklaştırıldı. Şimdiki arkadaşlar problemsiz. Örneğin güne yeni biri katacağımız zaman grup içerisinde birinin kefil olmasıyla bunu yapıyoruz.”

Bununla birlikte, esnaf arasında yaygın bir uygulama olan günler genellikle nakit akışlarını düzenlemede güvence olmaktadır. Esnaf, gün birikimlerini alacağı tarihe ödemelerini planlayarak nakit akışlarını güvenceye almaktadır. Görüldüğü gibi gün olgusu burada kendilerine bir güvence sağlamaktadır.

9 Frekans, mülakatlarda kodları oluşturan kavramların benzer ve eş anlamlılarını da kapsayacak şekilde hesaplanmıştır.

K4: “Önümüzdeki hafta günden alacağım para bir güvence oluyor.”

K5: “Onun haricinde ödemelere denk geliyor, ödemeleri o zamana ayarlıyoruz. Çoğunluk bu şekilde zaten...”

Sosyalleşme

Daha ziyade kadınlar arasında yaygın olan ve halk arasında ‘gün oturması/ kısır günü/ altın günü’ vb. şekillerde karşılık bulan örneklerde sosyalleşme teması ağırlık kazanmaktadır. Bu günlerde kadınlar evlerde veya ‘dışarıda’ bir araya gelerek vakit geçirmekte ve sosyalleşme sağlamaktadır. Bu tarz günlerdeki meblağlar genellikle çok yüksek olmamakta ve bunun yanında temel amaçları görüşmek olduğundan kadınlar genellikle günden aldıkları parayı kullanmamaktadırlar. Ancak bununla birlikte eski dostların tekrar bir araya gelmesi ve iş arkadaşlarının muhabbetlerini sürdürmesi gibi birçok gerekçeyle erkekler arasında da sosyalleşme motivasyonu ile güne katılım vuku bulunmaktadır. Teması

Tablo 4. Sosyalleşme teması

Tema	Alt Tema	Kod	Frekans (n)
Sosyalleşme	-	Görüşme	14
		Bir araya gelme	13
		Buluşma	13
		Akrabalarla görüşme	8
		Komşu	8
		Toplanma	7
		Akran	4

K1: “Akraba ve komşularla görüşmek, toplanmak, çünkü gelen paranın aynı şekilde gideceğini bildiğimiz için para bize destek olmuyor.

...Ben aldığım zaman gün paramı kenara koyuyorum, sırası gelen arkadaşta giderken parayı tekrar oradan götürüyorum o parayı kullanmıyorum yani.”

K2: “Kullanmıyorum, kenarda tutuyorum; aydan aya geri götürüyorum ama diğer arkadaşlarda değerlendiren oluyor.”

K6: “Herkes o günün gelmesini bekliyor ve nerede buluşacaklarını konuşuyorlar. O gün saatlerce muhabbet oluyor.”

K7: “Bütün aile olarak bir yerdesiniz ve sosyalleşiyorsunuz. Gün sayesinde komşular birbirleriyle tanışıyorlar ve daha çok dayanışma içinde hareket ediyorlar.”

Burada günün maddi bir yükümlülük oluşturarak sosyalleşmeye hizmet ettiğini de ifade etmek gerekir. Kişilerin kendilerini bilinçli bir şekilde yükümlü kılarak dost ve akrabalarıyla görüştüğü anlaşılmaktadır.

K6: “Her ay buluşalım dense büyük ihtimalle olmayacaktır. Ama araya bir çeyrek altın zorunlu katılmış... Bir yükümlü kılınmış oluyor kişiler. Buluşmayı zorunlu hale getiriyor. Bu gün uygulaması da insanların kendi arasındaki ilişkilerinin gelişmesine de çok faydalı.”

3.3. Dayanışma

Güven ağlarıyla bir araya gelen gün üyeleri, birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılama ve sıkıntılarını giderme konusunda duyarlılığa sahip bir şekilde dayanışma sergilemektedir. Katılımcıların her birinin gündeki diğer katılımcıya yönelik olumlu bir tutuma sahip olduğu ve ihtiyaç oluşması durumunda onlara destek olmayı istediği keşfedilmiştir. Bu doğrultuda gün organizasyonlarında grup içi dayanışmanın yaygın olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 5. Dayanışma teması

Tema	Alt Tema	Kod	Frekans (n)
Dayanışma	-	Yardımlaşma	11
		Sıkıntı giderme	11
		Gönüllü olma	11
		Dayanışma	10
		Destek	4
		Paylaşma	3

K3: “Güne katılan birinin bir sıkıntısı olduğunda ona öncelik tanıyoruz.”

K4: “Genelde esnaflar birbirleriyle dayanışma ve nakit sıkıntısını absorbe etmek için giren kişilerdir.”

K7: “Gün sayesinde komşular birbirleriyle tanışıyorlar ve daha çok dayanışma içinde hareket ediyorlar.”

K9: “Günler insanın sıkıntısını gidermek amacıyla yardımlaşma ve dayanışma için kurduğu yapılarıdır.”

Günlerde dayanışma, sıra değişikliği, mühlet tanıma ve bazı durumlarda durumu müsait olmayan kişi yerine ödeme yapma şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Kişiler güven ağıyla oluşturdukları yapıyı, dayanışmayla kuvvetlendirmekte, böylece kişiler arasındaki ilişkiler pekişmektedir.

K7: “Benim oturduğum apartmanda bir gün oldu. O güne dâhil olan karşı komşu işten çıkmıştı. Onu da hallettik. Komşuyuz yüz yüze bakıyoruz. Ben ona destek olmuştum.”

Dini Hassasiyet

Katılımcılar arası ilişkiler, günün işleyişi ve günün diğer konvansiyonel araçlarla mukayesesi bağlamında dini hassasiyet temasının önemli bir ağırlık kazandığını söyleyebiliriz. İlk olarak, katılımcıların gün uygulamasının faiz

taşımadığı ve aralarında dayanışma oluşturduğu kanaatine sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bunun yanı sıra gün aracılığıyla kendilerini yükümlü kılarak komşuluk ilişkilerini ve sıla-i rahimi kuvvetlendirdiklerini de ifade etmek gerekir.

Tablo 6. Dini hassasiyet teması

Tema	Alt Tema	Kod	Frekans (n)
Dini Hassasiyet	Faiz Hassasiyeti	Faiz içermeme	20
		Uygunluk	12
		Bankayı tercih etmeme	11
		Kredi kartıyla harcama yapmak yerine gün birikimini tercih etme	8
		Hassasiyet	6
		Bereket	3
	Akraba İlişkileri	Sıla-i rahim	11
		Razı olma	7
	Kul hakkı	Hakkını helal etme	7

K3: “Hem fazla bankaya bulaşmadan, para kaybı yaşamadan, faize girmeden ve hem haram olduğu için böyle yaptığımızda insanları teşvik de etmiş oluyoruz.

...faize girmeden paraya ulaşmak istemesidir. Birine bu devirde 3.000 TL'den fazla borç veremiyorsun. Bu durumda bankaya gittiğinde faizi bindiriyorlar.

[Günler] günümüzde faizsiz, menfaat olmadan, birilerini sıkıp üzmeden toplu para alabileceğimiz tek yol olduğu içi tercih ediliyor.”

K6: “Yani finansal amaçla girenler de var ama genel olarak faiz hassasiyeti olduğunu düşünüyorum. Faizin haram olduğunu ve faizli bankaların tamamen uzak durmamız gereken kurumlar olduğunu biliyoruz.”

K5: “Her şeyden önce faiz olayı yok, sadece birbirini tanıyan insanların birbirleriyle yardımlaşma dayanışma için yaptığı bir olay.”

Bununla birlikte gün üyeleri, TL ile yapılan günlerde enflasyon farkından dolayı ortaya çıkan hak kayıplarına yönelik *'helalleş'*tikleri ve bir sonraki günde altın veya diğer para birimlerini tercih ettiklerini söylemektedir.

K6: “Yani ilk alanla son alanlar arasında enflasyon farkı nedeniyle hak geçtiği konusunda bildirimler yaptık. İsterseniz burada telafi etmek için bir şeyler yapalım dedik. Enflasyona göre güncelleyelim dedik ama burada herkes hakkını helal ettiler. Biraz da İslam'da iyi borç vermek, yani üstüne artı almadan aynı miktarda geri almak mümkünse eğer durumu kötüyse hiç almamak düsturu

arkadaşlarda olduğu için enflasyon farkı almadık. Ama böyle bir anormallik olma durumu Türkiye'deki günlerde çok fazla.

...Son günde de bana sonuncu sırada çıktı. Biz ekonomik gerekçeleri bilerek girdik; herhangi bir kayıp olursa haklarımızı helal ettik. Ki bu günde öyle bir şey yok; herkes altın bazında girdiği için 1 gr altın almış olacak.”

Dini bir vecibe olarak akrabayla görüşmeyi sürdürmede ise gün vasıta olarak kullanılmakta, kişiler devamlılığını önemsedikleri bu ilişkilerde kendilerini gün vesilesiyle yükümlü kılmaktadır.

K6: “Herkes altınları getiriyor ve o ay, gün çıkan kişi de en fazla 150 TL olacak şekilde yemek hesaplarını ödüyor. Benim çok hoşuma giden bir şey, benim yakın akrabalarımın olduğu bir organizasyon. Nelerle uğraştıklarını buluşup konuşma imkânı oluyor. Yoksa bayramdan bayrama kalıyor veya cenazelerde görüşüyorsun. Biraz sıla-i rahim yapmak zorlaştı bu zamanlar. Bu günler onu sağlamış oluyor; güzel de oluyor.”

Ayrıca günlerin dinen meşruiyetine dair sorulan soruda, daha ziyade kadın katılımcıların gündemine faizden ziyade ‘dedikodu’ geldiği keşfedilmiştir.

K2: “Evet araştırdık, çoğu hocalar uygun olmadığını söylüyor ama tek sebebin dedikodu merkezi halini aldığı için yoksa sorun yok.”

Tasarruf

Katılımcıların günler aracılığıyla harcamalarını kısıtıkları, zorunlu olarak tasarruf yaptıkları ve normal şartlarda elde edemeyecekleri birikimlere ulaştıkları keşfedilmiştir. Böylece günler katılımcılar için harcamaları kısma, birikimleri arttırma işlevini yerine getirmektedir.

Tablo 7. Tasarruf teması

Tema	Alt Tema	Kod	Frekans (n)
Tasarruf	-	Birikim	24
		Tasarruf yapma	11
		Zorunlu tasarruf yapma	7

K3: “Bu hafta Cuma günü bir organizasyon yapacaksam gün parasında eksik varsa o programı erteliyorum.”

K5: “En basit yoldan kendi paramızı değerlendirmek adına birikim yapmak adına böyle bir şey yapıyoruz.

... Ama nedir böyle bir parayı normal şartlarda kenara koyma imkânımız var mı? Var ama sıkıştığımızda kullanma imkânımız da var. O yüzden gün burada zaruret doğurduğu için daha güzel bir olay oluyor.”

K6: “Ekonomik etkisi, aylık harcama limitimi azaltıyor. Aylık harcamalarımı kısmama neden oluyor. Birden fazla güne katılıyorum. Ancak toplu para geldiğinde rahatlık gelecek. Zorunlu tasarruf yaptırmış oluyor, hoşuma gidiyor yani.”

K8: “Hep en son alıyorum ben. O şartla giriyorum ben. Sonda olursam mecbur ödüyorum. Tamamen birikim amaçlı olduğu için ona yönelik.”

Tasarruf yapmakta güçlük çeken kişilerin gün sırası olarak en sonda olmayı tercih ettiği ve zorunlu tasarruf yaptığı yukarıdaki katılımcıda açık bir şekilde görülmektedir.

Yatırım

Katılımcılar, girmiş oldukları günün tutarına göre gün birikimlerini değerlendirmektedir. Genellikle güne katılımın sosyalleşme motivasyonu ile gerçekleştiği örneklerde, gün birikimlerinde yatırım hedeflenmezken düzenli gelire sahip işçi, memur ve bunlarla birlikte esnaflar için günler önemli bir yatırım fırsatı sunmaktadır. Katılımcıların günler vasıtasıyla ev, araba aldıkları veya kazanç getirecek bir ticaret yaptıkları keşfedilmektedir.

Tablo 8. Yatırım teması

Tema	Alt Tema	Kod	Frekans (n)
Yatırım	-	Araba	9
		Yatırım	4
		Ev	3
		Kazanç	2

K4: “Mesela, evimi alırken birisinden borç almıştım ve günden gelen parayla bu borcu ödedim. Yani o zaman iyi bir meblağdı. Bir sefer de arabamın peşinatı için kullandım.”

K6: “12-13 arkadaş toplandık, düzgün meblağ belirleyelim ve yatırım yapalım dedik. Meblağlar 1.000-2.000 TL arası herkesin durumuna göre belirleniyor. Yaklaşık aylık 15.500 TL topluyoruz. Bunu birikim yapmak ve kazanç sağlamak amacıyla kurmuştuk. İlk yatırımımız kolay, bir müteahhitten daire almak. Müteahhit herhangi bir faiz almadan 24 taksitle daireyi 350.000 TL'ye satıyor. Şu an 8. aydayız, her ay adama 15.000 TL'ye yakın para ödüyoruz. 12. ayda daireyi teslim edecek. Erken teslim ediyor. Biz burada paraları toplayarak birikim oluşturmaya çalışacağız. 12. ayda elimizde bir 350.000 tl olacak ve ödeme kapasitemiz de var. Bunlarla bir arsa veya 2 daire alabiliriz. Burada eğer biz daireyi müteahhitten krediyle almaya karar verseydik, daha dezavantajlı olurdu. Bizim ödediğimiz meblağ kredi taksitlerinden çok daha az. Bankaya ödediğin paranın yarısı gibi bir miktarla bu işi 10 sene devam ettirsek gruptaki herkes ev sahibi oluyor. Bu işin çok daha kârlı olduğunu düşünüyorum.”

K9: “İhtiyacı karşılaması veya birikim yapmasına olanak sağlayan bir işleyiştir. Ya da yatırım maksadıyla kullanılmasıdır.”

Tüketim Teması

Katılımcılar günlere dâhil olduklarında, gün birikimleri tüketim amaçlı da kullanılmaktadır. Araştırmada gün olgusunun tasarruf ve yatırım sağlamakla birlikte ciddi anlamda tüketim talebi oluşturduğu keşfedilmiştir. Kişiler gün birikimlerini alacağı tarihe tüketimlerini ötelemektedirler.

Tablo 9. Tüketim teması

Tema	Alt Tema	Kod	Frekans (n)
Tüketim	-	İhtiyaç karşılama	13
		Harcama yapma	8
		Tatil	4

K5: “Mesela bu hafta cumartesi teslim ettiğimiz arkadaş 2 hisse girmişti güne. İlkini bu hafta aldı, ikincisini de beş altı hafta sonra alacak. Ben bu iki parayı tatil parası olarak ayırdım. Bu iki parayı kullanmayacak, tatil parası olarak ayarlayacağım dedi.”

K6: “Çalıştığımız arkadaşlarla yaptığımız gün tamamen finansal amaçlı bir gün. Belirli bir miktarda para gelsin. İnsanlar da o günlere göre plan yaparak harcama yaparlar.”

K7: “Büyük bir borcumu kapadım. Önceki gün sıralarında, evimin ihtiyacını karşıladım. Diğerinde bir ilkokula bağışladım.”

K9: “[Gün birikimlerimi] Bir ihtiyacı karşılamak için kullanıyorum.”

Formel Finansal Piyasalara Erişememe

Gün katılımcılarının bazılarının formel finansal piyasalara erişimi olmadığından günlere katıldığı, bazılarının ise dini hassasiyetlerinden dolayı formel piyasa araçlarını tercih etmeyerek günlere katıldığı keşfedilmiştir. Burada katılımcıların konvansiyonel finansal araçları tercih etmediğini söylemek doğru olmamaktadır. Görüşmeler esnasında neredeyse tüm katılımcıların konvansiyonel araçlara aşina ve birçoğunun kredi kartına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Ancak bir kısmının dini hassasiyetlerinden dolayı ihtiyaç olmadıkça bunları kullanmadığını ifade ettikleri tespit edilmiştir.

Tablo 10. Formel finansal piyasalara erişememe teması

Tema	Alt Tema	Kod	Frekans (n)
Formel Finansal Piyasalara Erişememe	-	Sicili bozuk olma	1

K3: “Hem fazla bankaya bulaşmadan, para kaybı yaşamadan, faize girmeden ve hem haram olduğu için böyle yaptığımızda insanları teşvik de etmiş oluyoruz; bazılarının da -bankalarda sicili bozuk olanlar- bankadan para çekemiyor, bunlara da fırsat sağlıyoruz.”

K4: “Nakit parayı kullanmak daha çok hoşuma gidiyor. Kredi kartı kullanmayı çok tercih etmiyorum. Pek tasvip etmiyorum. Mecbur kaldığımda kredi kartını kullanıyorum.”

Nicel Yöntemden Elde Edilen Bulgular

Çalışmada güne katılan 420 katılımcıya uygulanan ankette verilerin güvenilirliğini arttırmak amacıyla sorulan kontrol sorusuna 349’u doğru cevap vermiş ve bu 349 katılımcının cevapları analiz edilmiştir. Ankete katılanların demografik özelliklerine bakıldığında 211’inin kadın (%60,5) ve 138’inin erkek (%39,5), 18-77 yaşları arasında ve ortalama yaş düzeyinin 35,60 olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim düzeyi dağılımlarına bakıldığında %58,7’sinin lisans ve lisansüstü eğitim aldığı görülmektedir. Hanehalkı ortalama gelir düzeyinin 6.540₺ olduğu örneklemin %32,4’ü devlet memuru, %21,8’i ev hanımı, %18,1’i işçi ve %14’ü serbest meslek sahibidir.

Kişilerin katıldığı günlerin özelliklerine bakılacak olursa çoğunlukla Türk Lirası (%87,1) üzerinden ve 7-12 kişi arasında (%65) gerçekleştirilen günler olduğu tespit edilmiştir.

Güne katılan kişilerin gün için evde (veya kafede) bir araya gelip gelmeme tercihlerine bakıldığında katılımcıların %63’ü evde veya kafede bir araya gelirken, %37’si bir araya gelmemektedir. Güne katılan kişilerin gündeki ödeme yolu tercihlerine bakıldığında katılımcıların %80,8’i günlerde elden ödemeyi tercih ederken, %19,2’si gün ödemelerini banka aracılığıyla yapmaktadır. Günlerin daha çok birbirini tanıyan ve yakın çevresindeki kişiler arasında gerçekleşmesi hem ödemelerin elden yapılmasını hem de katılımcıların evde veya kafede bir araya gelmesini kolaylaştırmaktadır.

Güne katılan kişilerin, günün toplanma sıklığı tercihlerine bakıldığında katılımcıların %85,4 gibi çoğunluğu ayda bir toplanmaktadır. Türkiye’de çoğu meslekte maaş ödemelerinin aylık olduğu düşünüldüğünde günlerin çoğunluğunun ayda bir toplanması olağan bir duruma işaret etmektedir. Ayrıca günlere katılımda düzenli gelirin önemi göz önüne alındığında (Eroğlu, 2010,

s. 466), bireylerin gelirini elde ettiği sıklığa göre toplanma sıklıklarını belirlemesi gerekmektedir.

Güne katılan kişilerin gündeki sıra belirleme biçimi tercihlerine bakıldığında katılımcıların %65,6'sı gündeki sıralamayı kurayla belirler iken %34,4'ünün katılımcıların ihtiyacına göre sırayı belirlediği görülmektedir.

Güne katılan kişilerin meslekleri ile evde (veya kafede) bir araya gelip gelmedikleri arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yapılan *likelihood ratio* ilişki testi sonucuna göre, güne katılan kişilerin meslekleri ile evde (veya kafede) toplanıp toplanmadıkları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (LHR(5)=38,985; p=0,000). Ev hanımlarının %84,2'si evde veya kafede bir araya gelirken, serbest meslek sahiplerinin %55,1'i ve devlet memurlarının %50,4'ü gerçekleştirdikleri günlerde evde veya kafede bir araya gelmemektedir.

Güne katılan kişilerin cinsiyetleri ile günde tercih ettikleri ödeme yolu arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yapılan *ki-kare ilişki testi* sonucuna göre, güne katılan kişilerin cinsiyetleri ile tercih ettikleri ödeme yolu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($X^2(1)=8,530$, p=0,001). Erkeklerin banka aracılığıyla ödeme yolunu tercih etme oranı kadınlardan fazla iken, kadınların elden ödeme yolunu tercih etme oranının erkeklerden fazla olduğu tespit edilmiştir.

Güne katılan kişilerin cinsiyetleri ile evde (veya kafede) toplanıp toplanmadıkları arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yapılan *ki-kare ilişki testi* sonucuna göre, güne katılan kişilerin cinsiyetleri ile evde (veya kafede) toplanıp toplanmadıkları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($X^2(1)=52,646$; p=0,000). Buna göre kadınların %78,2'si erkeklerin ise %39,9'u günlerde evde veya kafede bir araya gelmektedir.

Güne katılan kişilerin eğitim durumları ile günde tercih ettikleri ödeme yolu arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yapılan *likelihood ratio ilişki testi* sonucuna göre, güne katılan kişilerin eğitim durumları ile tercih ettikleri ödeme yolu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (LHR(3)=39,711; p=0,000). Genel olarak yorumlamak gerekirse güne katılan kişilerin eğitim seviyesi arttıkça günde ödeme yolu olarak bankaların tercih edilme oranı artmaktadır.

Faktör Analizi ve Güvenirlik

Bu çalışmada Kahyaoglu ve diğerleri (2016) tarafından günlere katılımı etkileyen faktörleri tespit etmek amacıyla oluşturulan anketten faydalanılmıştır. Ayrıca elde edilen nitel verilerden yola çıkarak günlere katılımı etkileyen dini hassasiyet, güven, yardımlaşma ve dayanışma temaları çerçevesinde sorular ankete eklenerek çalışma yapılmıştır. Bu noktada katılımcıların günlere katılma sebeplerini açıklamak için açılımcı faktör analizi tercih edilmiştir. Faktör analizi, katılımcıların belirli bir olguya ilişkin düşüncelerinin birbirini

tamamlayan farklı sorularla ölçülebilmesini sağlar. Anketin üçüncü kısmındaki güne katılma sebeplerini açıklamaya yönelik sorulan açılımlayıcı faktör analizine uygun olup olmadığını belirten Kaiser-Meyer-Olkin ve Barlett testleri sonucunda KMO değeri 0,877 ve Barlett's testi p değeri ise 0,000 elde edilmiştir. Buna göre veri tabanının faktör analizine uygun olduğu görülmektedir.

Tablo 11. Faktör analizi sonuçları

		Rotated Component Matrix ^a							
		Component							
		1	2	3	4	5	6	7	8
Formel finansal piyasalardan faydalanamama	Kredi başvurusunda bankaların istediği kriterleri sağlayamadığım için günlere	0,916							
	Bankalar kredi başvurusunu kabul etmediği için güne katılırım	0,91							
	Bankadan kredi aldığımda bu krediyi ödeyememekten korktuğum için günlere katılırım	0,881							
	Bankacılık işlemleri bana katışık geldiği için güne katılırım	0,795							
	Faizli borçlandığımda veya faiz geliri elde ettiğimde çevremden kötü eleştiriler alacağımı bildiğim için güne katılırım	0,614							
Manevi Boyut	Cevremlerle yardımlaşma ve dayanışmasını geliştirmek için güne katılırım		0,832						
	Yardımlaşma duygusunu hissetmek için güne katılırım		0,82						
	Gün üyelerine güvendiğim için güne katılırım		0,811						
	İslami kurallara uygun olduğum için güne katılırım		0,717						
	Sıram geldiğinde gün paramın ödenmemesi gibi bir sorunla karşılaşmadığım için güne katılırım		0,641						
Sosyalleşme	Stres atmak ve hoş a vakit geçirmek için güne katılırım			0,914					
	Akıdaşlarımla buluşma fırsatı sağladığı için güne katılırım			0,911					
	Akrabalarımla görüşme fırsatı sağladığı için güne katılırım			0,836					
	Güncel sorunları değerlendirme fırsatı sağladığı için güne katılırım			0,807					
	Ailemle ortak ihtiyaçları karşılamak için güne katılırım				0,851				
Aile Bütçesine Katkı	Ailemin bütçesine katkı sağlamak için güne katılırım				0,849				
	Beklenmedik acil nakit ihtiyacı için güne katılırım				0,636				
	Olası sağlık problemlerinde kullanılmak için güne katılırım				0,585				
	Elektronik eşya (TV, telefon, beyaz eşya vb.) almak için güne katılırım				0,765				
	Düğün, nişan ve çeyiz masraflarını karşılamak için güne katılırım				0,677				
Temel Tüketim	Gıda maddelerini satın almak için güne katılırım				0,653				
	Borçlarımı (kredi, kredi kartı vb.) ödemek için güne katılırım				0,607				
	Faizle borçlanma maliyetine katılmak istemediğim için güne katılırım					0,787			
	Faiz geliri elde etmek istemediğim için güne katılırım					0,758			
	Gereksiz harcamalarının önüne geçemediğim için güne katılırım						0,805		
Tasarrufa Zorlama	Para biriktirmekte güçlük çektiğim için güne katılırım						0,804		
	Ev, arsa gibi gayrimenkul alabilmek için güne katılırım							0,849	
	Araba satın almak için güne katılırım							0,836	
	Açıklanan Toplam Varyans								76,857
	KMO and Bartlett's Test					0,877 sig			0,000
Cronbach Alpha (Genel: 0,912)	0,910	0,878	0,903	0,862	0,777	0,895	0,789	0,915	

Açılımlayıcı faktör analizi sonucunda sorular 8 faktör altında toplanmıştır ve bu faktörlerin açıkladığı toplam varyans %76,857'dir. Ölçekteki faktörlerin madde yük değerleri 0,585 ile 0,916 arasında değişmektedir. Ölçeğin güvenilirliğini belirten *Cronbach Alpha* değeri 0,912'dir. Faktörlerin altında yer alan maddeler incelenerek eğilimleri kapsayan faktörler şu şekilde adlandırıldı: Formel finansal piyasalardan faydalanamama (0,910), manevi boyut (0,878), sosyalleşme (0,903), aile bütçesine katkı (0,862), temel tüketim (0,777), faizden kaçınma (0,895), tasarrufa zorlama (0,789) ve yatırım (0,915).

Kahyaoglu vd.'nin (2016) uyguladıkları ankete, nitel bulgulardan elde edilen ve 2 pilot çalışmada tespit edilen yardımlaşma, dayanışma, güven ve dini hassasiyet sorularının eklenmesi ve bunların Manevi Boyut faktörünün altında toplanması, çalışmanın özgünlüğünü oluşturan hususlardan biridir. Karma yöntem çalışmalarının temel amacını oluşturan nitelden elde edilen bulguların nicelle genele uygulanması ve desteklenmesi noktasında günlere katılımı etkileyen sebeplerden birinin de günün manevi boyutu olduğu tespit edilmiştir.

Güne katılmayı etkileyen faktörlerin cinsiyet, eğitim düzeyi ve mesleklere göre nasıl farklılaştığını analiz etmek amacıyla parametrik olmayan *Mann-Whitney U* ve *Kruskall Wallis* testleri uygulanmıştır. Parametrik olmayan testlerin uygulanmasının nedeni, 5'li likert sorularına verilen cevapların normallik varsayımını sağlamamasıdır.

Tablo 12. Mann-whitney u testi sonuçları

Faktörler	Gruplar	N	Ortalama	Ortc.	Sıralar Ort.	U	P
Formel Finansal Piyasalardan Faydalanamama	Erkek	138	2,0681	1,9	197,19	11,497	0,001
	Kadın	211	1,728	1,2	160,49		
Sosyalleşme	Erkek	138	2,5707	2,75	121,43	12,771	0,000
	Kadın	211	3,6825	4	210,04		
Temel Tüketim	Erkek	138	2,5362	2,75	189,24	12,593	0,032
	Kadın	211	2,3128	2,53	165,68		
Faizden Kaçınma	Erkek	138	3,471	4,00	203,97	10,561	0,000
	Kadın	211	2,7133	3,00	156,05		
Yatırım	Erkek	138	2,7283	3,00	194,12	11,921	0,003
	Kadın	211	2,3294	2,00	162,5		
Manevi Boyut	Erkek	138	3,7580	4,00	187,95	12,771	0,052
	Kadın	211	3,4464	3,60	166,53		
Aile Bütçesine Katkı	Erkek	138	3,0274	3,25	178,29	13,934	0,570
	Kadın	211	2,9123	3,00	172,04		
Tasarrufa Zorlama	Erkek	138	3,4674	4,00	181,26	13,694	0,342
	Kadın	211	3,2844	3,50	170,9		

Katılımcıların cinsiyetleri ile güne katılmayı etkileyen faktör ortalamalarında anlamlı farklılık olup olmadığına bakıldığında, formel finansal piyasalardan faydalanamama, sosyalleşme, temel tüketim, faizden kaçınma ve yatırım faktörlerinde anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna göre formel finansal piyasalardan faydalanamama faktöründe Kahyaoglu vd. (2016, s. 249) bulgularının tersine erkeklerin ortalamalarının kadınlardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

İkinci olarak, kadınların sosyalleşme faktörü ortalamasının erkeklerden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Kadınların boş zaman etkinliklerinden biri olarak görülen günlerin, kadınlar arasında sosyal kültürel hatta psikolojik etkileri olduğu vurgulanmıştır (Büyükokutan, 2012; Karayığit, 2015). Ayrıca kadınların sosyal ilişki ağlarının erkeklerden daha güçlü olması sebebiyle güne katıldıklarını belirtmiştir (Levenson ve Besley, 1996, s. 52).

Üçüncü olarak, temel tüketim faktörü ortalaması erkeklerde kadınlardan daha fazladır. Türkiye’de erkeklerin iş gücüne katılım oranının daha yüksek

olması ve ailenin geçiminin erkekler tarafından üstlenilmesi, erkeklerin temel tüketim faktörü ortalamasının daha yüksek olmasını açıklamaktadır.

Dördüncü olarak, faizden kaçınma faktörü ortalamasının erkeklerde kadınlardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Son olarak, yatırım faktörü ortalamasının erkeklerde kadınlardan daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Yatırım faktörünü oluşturan sorular çerçevesinde bakıldığında Türkiye’de konut alım satımında ve sürücü sayısında erkeklerin sayısının daha fazla olması bu ortalamanın farklılığını açıklamaktadır (TÜİK, 2020).

Tablo 13. Eğitim düzeylerine göre faktör ortalamaları farklarını gösteren kruskal wallis (kw) testi sonuçları

Faktörler	Eğitim Durumu	N	Ortalama	Ortanca	H	p	Anlamli Fark
Formel Finansal Piyasalardan Faydalanamama	Lise ve altı	103	2,1282	2,00	11,817	0,008	Lisansüstü - lise ve altı (p: 0,009)
	Önlisans	41	1,7366	1,20			
	Lisans	134	1,8224	1,60			
	Lisansüstü	71	1,6254	1,20			
	Toplam	349	1,8625	1,60			
Sosyalleşme	Lise ve altı	103	3,4490	3,50	10,56	0,014	Lisansüstü - Lisans (p: 0,042); Lisansüstü - Lise ve altı (p: 0,017)
	Önlisans	41	3,3963	3,50			
	Lisans	134	3,2873	3,50			
	Lisansüstü	71	2,7711	3,00			
	Toplam	349	3,2428	3,50			
Aile Bütçesine Katkı	Lise ve altı	103	3,3568	3,50	19,349	0,000	Lisansüstü - Lise ve altı (p: 0,001); Lisans - Lise ve altı (p: 0,001)
	Önlisans	41	3,0375	3,50			
	Lisans	134	2,7780	2,75			
	Lisansüstü	71	2,6725	2,75			
	Toplam	349	2,9576	3,25			
Temel Tüketim	Lise ve altı	103	2,6869	2,75	14,627	0,002	Lisansüstü - Lise ve altı (p: 0,002); Lisans - Lise ve altı (p: 0,027)
	Önlisans	41	2,3720	2,00			
	Lisans	134	2,3284	2,25			
	Lisansüstü	71	2,1408	2,00			
	Toplam	349	2,4011	2,50			

Manevi Boyut	Lise ve altı	103	3,7126	4,00	3,032	0,387	-
	Önlisans	41	3,4000	3,40			
	Lisans	134	3,5642	3,90			
	Lisansüstü	71	3,4704	3,60			
	Toplam	349	3,5696	3,80			
Faizden kaçınma	Lise ve altı	103	2,9709	3,00	3,655	0,301	-
	Önlisans	41	2,8049	2,50			
	Lisans	134	2,9701	3,00			
	Lisansüstü	71	3,2746	3,50			
	Toplam	349	3,0129	3,00			
Tasarrufa Zorlama	Lise ve altı	103	3,3107	3,50	3,89	0,274	-
	Önlisans	41	3,4634	4,00			
	Lisans	134	3,4739	4,00			
	Lisansüstü	71	3,1408	3,50			
	Toplam	349	3,3567	3,50			
Yatırım	Lise ve altı	103	2,5243	2,50	2,962	0,397	-
	Önlisans	41	2,5976	2,50			
	Lisans	134	2,3545	2,00			
	Lisansüstü	71	2,6197	2,50			
	Toplam	349	2,4871	2,00			

Katılımcıların eğitim düzeyi ile faktör ortalamalarında anlamlı farklılık olup olmadığına bakıldığında, formel finansal piyasalardan faydalanamama faktöründe lisansüstü - lise ve altı eğitim düzeyleri arasında, sosyalleşme faktöründe lisansüstü - lisans ve lisansüstü - lise ve altı eğitim düzeyleri arasında, temel tüketim faktöründe ise lisansüstü - lise ve altı ve lisans - lise ve altı eğitim düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna göre formel finansal piyasalardan faydalanamama faktöründe lise ve altı eğitim düzeyine sahip katılımcıların ortalaması lisansüstü eğitim düzeyine sahip katılımcıların ortalamasından daha yüksektir. Eğitim düzeyi lise ve altı olan katılımcıların, formel finansal piyasalardan faydalanma noktasında yaşadıkları sorunlar dolayısıyla finansman ihtiyaçlarının bir kısmını günlerden sağladığı sonucu çıkarılabilir. Alternatif olarak günlerin işleyiş ve katılım sağlama noktasında basit, anlaşılır bir yapıya sahip olmasının, eğitim düzeyi daha düşük olan kişilerin güne katılmasında etki sahibi olduğu söylenebilir.

Sosyalleşme faktörüne bakıldığında lisansüstü eğitim düzeyine sahip katılımcıların ortalaması lisans ve lise ve altı eğitim düzeylerinde daha düşüktür. Lisansüstü eğitim düzeyine sahip katılımcıların günlere sosyalleşme amacıyla katılımı diğer eğitim düzeylerine göre daha sınırlı bir etkiye sahiptir. Kahya-
oğu vd.'de belirtildiği gibi daha yüksek eğitim seviyesine sahip olan bireyler,

günleri çocuklarının eğitim harcamalarını karşılamak gibi finansal bir araç olup görmekte ve günlere sosyalleşme değil daha çok ekonomik nedenlerle katılmaktadır.

Aile bütçesine katkı faktöründe ise lise ve altı eğitim düzeyine sahip katılımcıların ortalaması lisans ve lisansüstü katılımcıların ortalamasından yüksektir. Ayrıca temel tüketim faktöründe lise ve altı eğitim düzeyine sahip katılımcıların ortalaması lisans ve lisansüstü katılımcıların ortalamasından yüksektir. Bireylerin eğitim düzeyi ile gelir arasındaki pozitif ilişki düşünüldüğünde lise ve altı eğitim düzeyine sahip kişilerin aile bütçelerine katkı sağlamak ve temel tüketimlerini gerçekleştirmek amacıyla günlere katılması günlerin ihtiyaç giderme noktasındaki önemini göstermektedir.

Tablo 14. Mesleklere göre faktör ortalamaları farklarını gösteren KW testi sonuçları

Faktör	Meslek	N	Ortalama	Ortanca	H	p	sd	Anlamlı Fark
Sosyalleşme	Ev Hanımı	76	3,8289	4,00	33,587	0,000	5	Serbest Meslek - Ev Hanımı (p: 0,000); Devlet Memuru - Ev Hanımı (p: 0,000)
	Serbest Meslek	49	2,8776	2,50				
	Devlet Memuru	113	2,8982	3,25				
	İşsiz	27	3,3796	4,00				
	İşçi	63	3,2341	3,50				
	Öğrenci	21	3,6786	4,00				
	Toplam	349	3,2428	3,50				
Faizden Kaçınma	Ev Hanımı	76	2,7895	3,00	18,190	0,003	5	İşsiz - Devlet Memuru (p: 0,006); İşsiz - Serbest Meslek (p: 0,011); İşsiz - İşçi (p:0,003)
	Serbest Meslek	49	3,2347	4,00				
	Devlet Memuru	113	3,1106	3,50				
	İşsiz	27	2,0000	1,00				
	İşçi	63	3,2937	4,00				
	Öğrenci	21	3,2381	3,50				
	Toplam	349	3,0129	3,00				

Tablo 14. Mesleklere göre faktör ortalamaları farklarını gösteren KW testi sonuçları (devamı)

Tüketim	Ev Hanımı	76	2,3586	2,13	16,612	0,005	5	-
	Serbest Meslek	49	2,6429	3,00				
	Devlet Memuru	113	2,2102	2,00				
	İşsiz	27	2,0556	2,00				
	İşçi	63	2,6310	3,00				
	Öğrenci	21	2,7738	3,00				
	Toplam	349	2,4011	2,50				
Aile Bütçesine Katkı	Ev Hanımı	76	3,1447	3,38	11,499	0,042	5	-
	Serbest Meslek	49	3,2041	3,50				
	Devlet Memuru	112	2,7299	2,75				
	İşsiz	27	2,5463	2,50				
	İşçi	63	3,1111	3,25				
	Öğrenci	21	2,9881	3,00				
	Toplam	348	2,9576	3,25				
Formel Finansal Piyasalardan Faydalanamama	Ev Hanımı	76	1,8684	1,50	6,097	0,297	5	-
	Serbest Meslek	49	2,0531	2,00				
	Devlet Memuru	113	1,7611	1,40				
	İşsiz	27	1,6000	1,40				
	İşçi	63	1,9968	1,60				
	Öğrenci	21	1,8762	1,60				
	Toplam	349	1,8625	1,60				
Manevi Boyut	Ev Hanımı	76	3,5395	3,90	5,113	0,402	5	-
	Serbest Meslek	49	3,7429	4,20				
	Devlet Memuru	113	3,5044	3,80				
	İşsiz	27	3,2889	3,40				
	İşçi	63	3,6349	3,80				
	Öğrenci	21	3,7905	4,20				
	Toplam	349	3,5696	3,80				

Tablo 14. Mesleklere göre faktör ortalamaları farklarını gösteren KW testi sonuçları (devamı)

Tasarrufa Zorlama	Ev Hanımı	76	3,2368	3,50	6,130	0,294	5	-
	Serbest Meslek	49	3,7755	4,00				
	Devlet Memuru	113	3,2566	3,50				
	İşsiz	27	3,2222	3,50				
	İşçi	63	3,3810	3,50				
	Öğrenci	21	3,4524	3,50				
	Toplam	349	3,3567	3,50				
Yatırım	Ev Hanımı	76	2,3750	2,00	5,564	0,351	5	-
	Serbest Meslek	49	2,4796	2,00				
	Devlet Memuru	113	2,5044	2,00				
	İşsiz	27	2,1852	2,00				
	İşçi	63	2,7857	3,00				
	Öğrenci	21	2,3095	2,00				
	Toplam	349	2,4871	2,00				

Katılımcıların meslekleri ile faktör ortalamalarında anlamlı farklılık olup olmadığına bakıldığında, sosyalleşme faktöründe ev hanımları ile devlet memuru ve serbest meslek sahipleri arasında, faizden kaçınma faktöründe ise işsizler ile devlet memuru ve işçiler arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna göre ev hanımlarının sosyalleşme faktörü ortalamaları, serbest meslek ve devlet memurlarından oldukça yüksektir. Literatürde kadınların boş zaman aktivitelerinden biri olarak görülen günlerin (Eroğlu, 2010, s. 476), ev hanımları için sosyalleşme faktörünün diğer meslek gruplarına göre daha fazla öne çıktığı görülmektedir. Faizden kaçınma faktörüne bakıldığında işsiz olan katılımcıların ortalamaları, devlet memuru ve işçilere göre daha düşüktür. İşsizlerin, işi ve geliri olanlara göre daha fazla finansmana ihtiyaç duymaları, ekonomik bir yük olsa dahi geçimlerini sağlamak amacıyla faizli borçlanmalarına sebep olabilir. Devlet memurları, işçiler veya serbest meslek sahibi bireyler, geçimlerini sağlamak üzere elde ettikleri gelirlerin yanında faizden kaçınmak amacıyla tasarruflarını günlerde kullanabilme imkânına sahiptir.

Tablo 15. Katılımcıların hanelerinin aylık gelir düzeyi ile faktör ortalamaları arasındaki farklılıkları gösteren KW testi sonuçları

Faktörler	Hane Aylık Gelir Düzeyi	N	Ortalama	Ortanca	H	p	Anlamlı Fark
Formel Finansal Piyasalardan Faydalanamama	0-2500 TL	25	1,9840	1,40	9,209	0,027	(2501 TL -5000 TL) ve (7501 TL ve üstü) (p: 0,038)
	2501 TL -5000 TL	140	1,9629	1,80			
	5001 TL -7500 TL	75	1,9653	1,80			
	7501 TL ve üstü	109	1,6349	1,00			
	Toplam	349	1,8625	1,60			
Aile Bütçesine Katkı	0-2500 TL	25	3,4800	4,00	15,925	0,001	(2501-5000 TL) ve (7501 TL ve üstü) (p: 0,010); (0-2500 TL) ve (7501 TL ve üstü) (p: 0,005)
	2501 TL -5000 TL	140	3,1295	3,25			
	5001 TL -7500 TL	75	2,9367	3,25			
	7501 TL ve üstü	109	2,6330	2,50			
	Toplam	349	2,9576	3,25			

Tablo 15. Katılımcıların hanelerinin aylık gelir düzeyi ile faktör ortalamaları arasındaki farklılıkları gösteren KW testi sonuçları (devamı)

Temel Tüketim	0-2500 TL	25	2,6800	2,75	10,594	0,014	(2501 TL -5000 TL) ve (7501 TL ve üstü) (p: 0,017)
	2501 TL -5000 TL	140	2,5464	2,50			
	5001 TL -7500 TL	75	2,3667	2,25			
	7501 TL ve üstü	109	2,1743	2,00			
	Toplam	349	2,4011	2,50			
Manevi Boyut	0-2500 TL	25	3,6560	3,80	1,61	0,657	-
	2501 TL -5000 TL	140	3,6414	4,00			
	5001 TL -7500 TL	75	3,5973	4,00			
	7501 TL ve üstü	109	3,4385	3,60			
	Toplam	349	3,5696	3,80			
Sosyalleşme	0-2500 TL	25	3,3900	4,00	2,446	0,485	-
	2501 TL -5000 TL	140	3,2714	3,50			
	5001 TL -7500 TL	75	3,3500	3,50			
	7501 TL ve üstü	109	3,0986	3,25			
	Toplam	349	3,2428	3,50			

Faizden kaçınma	0-2500 TL	25	2,8400	3,00	2,29	0,514	-
	2501 TL -5000 TL	140	3,0750	3,00			
	5001 TL -7500 TL	75	3,1400	3,50			
	7501 TL ve üstü	109	2,8853	3,00			
	Toplam	349	3,0129	3,00			
Tasarrufa Zorlama	0-2500 TL	25	3,3200	4,00	0,342	0,952	-
	2501 TL -5000 TL	140	3,4393	3,50			
	5001 TL -7500 TL	75	3,3133	3,50			
	7501 TL ve üstü	109	3,2890	4,00			
	Toplam	349	3,3567	3,50			
Yatırım	0-2500 TL	25	2,5600	2,50	0,213	0,975	-
	2501 TL -5000 TL	140	2,4821	2,00			
	5001 TL -7500 TL	75	2,4933	2,00			
	7501 TL ve üstü	109	2,4725	2,50			
	Toplam	349	2,4871	2,00			

Katılımcıların hanelerinin aylık gelirleri ile faktör ortalamalarında anlamlı farklılık olup olmadığına bakıldığında, formel finansal piyasalara ulaşamama faktöründe 2501 TL-5000 TL aylık geliri olanlar ile 7501 TL ve üstü aylık geliri olanlar arasında, aile bütçesine katkı faktöründe ise 2501 TL -5000 TL aylık geliri olanlar ile 7501 TL ve üstü aylık geliri olanlar ve 0-2500 TL aylık geliri olanlar ile 7501 TL ve üstü aylık geliri olanlar arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Son olarak temel tüketim faktöründe 2501 TL-5000 TL aylık geliri olanlar ile 7501 TL ve üstü aylık geliri olanlar arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna göre 2501 TL-5000 TL aylık geliri olanların formel finansal piyasalardan faydalanamama faktörü ortalamaları 7501 TL ve üstü aylık geliri olanlara göre daha yüksektir. Geliri daha düşük olan bireylerin özellikle bankalar tarafından talep edilen kriterleri sağlayamaması veya borç aldığı zaman geri ödeyememe korkusu, onları günlere yönlendirmektedir. Çünkü bireyler günlere katılırken genellikle kendileriyle benzer gelir düzeyindeki kişileri tercih etmektedir (Stefan Ambec ve Treich, 2007, s. 130).

Aile bütçesine katkı faktörüne bakıldığında 0-2500 TL ve 2501-5000 TL aylık geliri olanların bu faktördeki ortalamalarının 7501 TL ve üstü aylık geliri olanlara göre ortalamaları daha yüksektir. Daha düşük gelir düzeylerinde günlerin ihtiyaç giderme işlevinin ön plana çıktığı görülmektedir (Eroğlu, 2010, s. 475). Bunun bir diğer göstergesi, 2501 TL-5000 TL aylık geliri olanların 7501 TL ve üstü aylık geliri olanlara göre temel tüketim faktörü ortalamalarının daha yüksek olmasıdır.

Sonuç ve Tartışma

İslam iktisadı alanında daha çok bankacılık üzerinde yapılan çalışmalar, banka haricindeki alternatiflerin geri planda tutulmasına sebep olmaktadır. Finansal kapitalizmin İslam iktisadı üzerindeki etkisi olarak görülen bu durumun aşılması adına alternatif finansman yollarına odaklanılması gerekmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri, anonim finansal işlemlerin ötesinde karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma ile finansman sağlanabilecek yolların olmasıdır. Bireyselliğin uç noktalarında olunan bir dönemde bu alternatiflerin değeri daha da artmaktadır. Bu çalışmada da günlerin alternatif finansman yollarından biri olarak dayanışma ve yardımlaşma temelinde pek çok işlevi olduğu ortaya koyulmaktadır.

Günler birçok toplumda görülen ve Türkiye’de her kesimden bireyin katıldığı bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır. Gün olgusunun bireylerin çevresiyle güven temelinde kurulan bir ilişki olması, sosyal teminatlar üzerinden iktisadi işlevini görmesi söz konusudur. Çalışmanın nitel kısmında da ortaya çıkan güven, dayanışma ve dini hassasiyet temaları, nicel kısımda, manevi boyut faktörünün altında toplanmaktadır. Gün fenomeni toplumda alışlagelmiş bir şekilde uygulanırken bireylerin, birlikte güne katıldıkları kişilerin “hakkını” korumaya, onlarla “helalleşmeye” dikkat etmesi, günlerin İslami açıdan uygun olduğunun düşünülmesi, sıla-i rahim konusunda bireylere imkân tanınması, manevi boyutun derinliğini göstermektedir. Nicel bölümde bu açıların kısmi olarak ortaya koyulduğu görülse de karma yöntemin avantajlarından yararlanarak nitel kısımdan elde edilen daha geniş perspektifteki bulgular bu noktayı desteklemektedir. Çalışma boyunca banka dışı yapılar içerisinde ele alınan günler, finansman işlevinin sosyali göz ardı etmeden gerçekleştiriminin bir yolu olarak, iktisadın sosyale gömülü olan (embedded) yerini tekrardan hatırlatmaktadır.

Günlerin sosyalleşme boyutu kadınlar için daha çok öne çıkmaktadır. Ayrıca sadece kadınlar için değil erkekler için de önem taşıyan günlerin bu özelliği, Graeber’in bahsettiği “insani sosyal ekonomileri” akla getirmektedir. Bireylerin yakın çevresindekilerle hem sosyal hem iktisadi bir ilişki olarak günlere katılması, finansal bir ihtiyaç durumunda anonim ilişkilerden uzak bir bağ kurularak bu ihtiyacın giderilmesi imkânını sunmaktadır.

Günlerin iktisadi boyuttaki en önemli yönü, düşük gelir gruplarının aile bütçelerine katkı yapması ve temel tüketimlerini gerçekleştirmelerini sağlamasıdır. İkinci olarak, dini hassasiyet, kredi işlemlerinde bürokrasi, karmaşıklık veya kredibil olmama gibi gerekçelerle formel finansal piyasalara erişememe durumlarında, bireylerin finansmana erişimleri hususunda günler önemli bir iktisadi rol üstlenmektedir.

Türkiye’de sayıları artan TDFFS yapılarının yaptıkları faaliyeti açıklarken “tıpkı altın günlerindeki” ifadesini kullanması, günlerin toplum tarafından bilinen bir uygulama olmasından dolayıdır. TDFFS yapıları günlerin ticari

açıdan gelişmiş ve sistemleşmiş bir türüdür. Bu açıdan günlerin önemli bir sosyal finansman potansiyeli taşıdığını söylemek gereklidir. Bununla birlikte düşünüldüğünde İslami finans literatüründe çok kısıtlı bir alanda kalan gün fenomeni üzerine daha fazla çalışma yapılması gerektiği belirtilmelidir. Türkiye’de katılım bankalarının toplum tarafından İslamiliğinin hala tartışılıyor olması, kendilerini iyi ifade edemediklerinin bir göstergesidir. Bu açıdan toplum ve toplumsal ilişkilerle bağları kuvvetli finansal kuruluşlar kurulabilmesi için, toplumun uzun yıllar deneyimlediği, faydaları ve zararlarıyla aşına olduğu yapıların özelliklerini tespit etmek gerekmektedir. Bu kapsamda gün fenomeninden yola çıkılarak modern sosyal finans enstrümanların toplumun ekonomik kalkınmasında önemli bir rolü olacağını söylemek mümkündür. Toplum temelli yapılara bir örnek olan günlerin, önce grup içi sonrasında ise yarı-kurumsal ve kurumsal yapılar ile kalkınmada aktif rol alabileceklerdir.

Günlerin dini açıdan faiz hassasiyeti sebebiyle bankalara karşı olan bireyler için alternatif bir finansman yolu olduğu da görülmektedir. Bu çalışmayla, bireylerin hayat görüşlerinin iktisadi ve sosyal davranışları etkilemesinde ve farklı organizasyon yapılarının oluşmasında etkili olduğu görülmekte ve ileri-ki çalışmalar için bu tarz toplum temelli yapıların araştırılmasının toplumsal kabulü yüksek olan kurumların inşasında önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aksak, E. ve Asutay, M. (2011). Does Islamic Finance Make the World Economically and Financially Safer? Islamic Finance and Its Implications on Sustainable Economic Growth. *8th International Conference on Islamic Economics and Finance*.
- Aliero, I. H. (2014). An Analytical Review on The Concept , Financial Practices and Shari’ah Compatibility Of Rotating Saving And Credit Associations (ROSCAs). *Journal of Islamic Economics*, 10(4), 129.
- Ambec, S. ve Treich, N. (2003). *Roscas as financial agreements to cope with social pressure*. Centre for Studies in Economics and Finance (C. 103). <http://scholar.google.com/scholar?hl=en&btnG=Search&q=intitle:Roscas+as+financial+agreements++to+cope+with+social+pressure#0> adresinden erişildi.
- Ambec, Stefan ve Treich, N. (2007). Roscas as financial agreements to cope with self-control problems. *Journal of Development Economics*, 82(1), 120–137. doi:10.1016/j.jdeveco.2005.09.005
- Apaydın, H. Y. (2001). Karz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Ardener, S. (1964). The Comparative Study of Rotating Credit Associations. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 94(2), 201–229. doi:10.2307/2844382

- Aredo, D. (2004). Rotating Savings And Credit Associations: Characterization With Particular Reference To The Ethiopian Iqqub. *Savings and Development*, 28(2), 179–200. <https://about.jstor.org/terms> adresinden erişildi.
- Asutay, M. (2012). Conceptualising and Locating the Social Failure of Islamic Finance: Aspirations of Islamic Moral Economy vs the Realities of Islamic Finance. *Asian and African area studies*, 11(2), 93–113.
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. ve Merrouche, O. (2013). Islamic vs. Conventional Banking: Business Model, Efficiency and Stability. *Journal of Banking and Finance*, 37(2), 433–447. doi:10.1016/j.jbankfin.2012.09.016
- Besley, T., Coate, S. ve Loury, G. (1993). The Economics of Rotating Savings and Credit Associations. *The American Economic Review*, 83(4), 792–810.
- Büyükokutan, A. (2012). Geleneksel Altın Günlerine Halkbilimsel Bir Yaklaşım: “Muğla Örneği”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (14), 117–133.
- Chong, S. B. ve Liu, M.-H. (2009). Islamic banking Interest-free or interest-based.pdf. *Pacific-Basin Finance Journal*, 125–144.
- Creswell, J. W. (2017a). *Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*. (M. Sözbilir, Çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Creswell, J. W. (2017b). *Araştırma Deseni-Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. (S. B. Demir, Çev.). Ankara: Eğiten Kitap.
- Creswell, J. W. (2019). *Eğitim Araştırmaları*. (H. Ekşi, Çev.). İstanbul: EDAM.
- Dekle, R. ve Hamada, K. (2000). On the Development of Rotating Credit Associations in Japan. *Economic Development and Cultural Change*, 49(1), 77–90. doi:10.1037//1082-989X.5.2
- Duman, S. (2018). *Günümüz Fıkıh Problemleri*. (O. Güman, Ed.). İstanbul: Beka Yayıncılık.
- Durmuş, A. (2010). Fıkıhta Karz (Ödünç) Sözleşmesinde Vade Şartının Bağlayıcılığı Meselesi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (16), 315–330.
- El- Ashker, A. ve Wilson, R. (2019). *İslam İktisadının Kısa Tarihi*. İstanbul: İktisat Yayınları.
- Eminevim. (2020). Merak Edilenler. 26 Nisan 2020 tarihinde <https://www.eminevim.com/merak-edilenler> adresinden erişildi.
- Eroğlu, Ş. (2010). Informal finance and the urban poor: An investigation of rotating savings and credit associations in Turkey. *Journal of Social Policy*, 39(3), 461–481. doi:10.1017/S0047279409990699
- Gan, P.-T. (2010). Optimal Monetary Policy for Malaysia: Islamic Rule versus Conventional Rule. *Review of Islamic Economics*, 14(2), 47–68.
- Geertz, C. (1962). The Rotating Credit Association: A “Middle Rung” in Development. *Source: Economic Development and Cultural Change*, 10(3), 241–263.
- Graeber, D. (2015). *Borç İlk 5000 Yıl*. (M. Pehlivan, Çev.) (1. bs.). İstanbul: Everest.
- Gugerty, M. K. (2007). You Cant Save Alone Commitment in Rotating Saving and Credit Associations in Kenya. *Economic Development and Cultural Change*, 55(2), 251–282.

- Harper, M. (1994). Musharaka partnership financing - an approach to venture capital for microenterprise. *Small Enterprise Development*, 5(4), 27–36. doi:10.3362/0957-1329.1994.037
- Hassan, A. ve Harahap, S. S. (2010). Exploring corporate social responsibility disclosure: the case of Islamic banks. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 3(3), 203–227.
- Kahyaoglu, M. B., Alpay, E. E. ve Yavuz, M. (2016). Why People Participate Rosca? New Evidence From Turkey. *Journal of Business, Economics and Finance*, 5(2), 242–257.
- Karayiğit, E. (2015). *Gendered Fields in Women's Leisure Time Experiences: The Case of "Gün" meetings in Ankara*. <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12618731/index.pdf> adresinden erişildi.
- Kaya, S. (2019). *Fıkıh Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*. (O. Güman ve S. Duman, Ed.). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Khan, F. (2010). How "Islamic" is Islamic Banking? *Journal of Economic Behavior and Organization*. doi:10.1016/j.jebo.2010.09.015
- Kirton, C. (1996). Rotating Savings and Credit Associations in Jamaica: Some Empirical Findings on Partner. *Social and Economic Studies*, 45(2), 195–224.
- Levenson, A. R. ve Besley, T. (1996). The anatomy of an informal financial market: Rosca participation in Taiwan. *Journal of Development Economics*, 51(1), 45–68. doi:10.1016/S0304-3878(96)00425-7
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*. (S. Özge, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Pollard, J. ve Samers, M. (2007). Islamic Banking and Finance: Postcolonial Political Economy and the Decentring of Economic Geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*. doi:10.4337/9781843765318
- Sadr, S. K. (2017). The optimum size of rotating qard ḥasan savings and credit associations. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 9(1), 15–26. doi:10.1108/IJIF-07-2017-003
- Tchuindjo, L. (1999). The Evolution Of An Informal Financial Institution: The Rotating Savings And Credit Association In Cameroon. *African Review of Money Finance and Banking*, 5–20. <http://www.jstor.org/stable/23026369> adresinden erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). Konut İstatistikleri. 20 Mart 2020 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1056 adresinden erişildi.
- Ullah, M. S., Naimi, N. Bin ve Yusoff, R. B. M. (2016). The Impact of Entrepreneurs' Levels of Education, Age and Years in Business on Their Decision to Obtain Finance for Small and Medium Enterprises (SMES) From Rotating Savings and Credit Associations (ROSCAS) in Lahore. *The Social Sciences*, 11(13), 3252–3256. doi:10.3923/sscience.2016.3252.3256

Non-Price Tobacco Control Measures: Evidence from Turkey

Abdullah TİRGİL*

Ankara Yildirim Beyazıt University

Burcu ÜZER**

Ankara Yildirim Beyazıt University

Furkan DALKILIÇ***

Ankara Yildirim Beyazıt University

Abstract

Turkey introduced the public-place and workplace smoking regulation in 2008, which was expanded in 2009, including hotels, restaurants, bars, and teahouses. We study the predictors of smoking status, smoking intensity, and exposure to environmental tobacco smoke (ETS) at home in Turkey. We then examine the relationship between the smoking bans and exposure to ETS at workplaces, home, and public places such as restaurants, teahouses, bars, and public transportation, including taxis using data from Turkey's Health Surveys about respondents' ETS exposure. Our multivariate regression analyses indicate that age, gender, marital status, employment status, income, and education have a statistically significant relationship with smoking status and smoking intensity. T-test results indicate that there has been an increase in exposure to ETS in public places between 2010 and 2012, which indicates weak enforcement of the law in the early years. Besides, exposure to ETS at workplaces have declined between 2010 and 2012. We also find that the public smoking ban did not lead to ETS displacement to private homes. We encourage policymakers to take more severe steps to enforce the law, especially in public places.

Keywords

Cigarette Consumption, Environmental Tobacco Smoking, Tobacco Control, Turkey

* Asst. Prof., Ankara Yildirim Beyazıt University, Faculty of Political Sciences, Department of Public Finance, atirgil@ybu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4491-4459

** Master Student, Ankara Yildirim Beyazıt University, Institute of Social Sciences, Department of Public Finance, 195209101@ybu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7259-9647

*** Master Student, Ankara Yildirim Beyazıt University, Institute of Social Sciences, Department of Public Finance, furkandalkilic@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1909-6199

Fiyat Dışı Tütün Kontrol Önlemleri ve Çevresel Tütün Dumanına Maruz Kalma: Türkiye Örneği

Öz

Türkiye, 2009 yılında kapsamı genişletilerek otel, restoran, bar ve kahvehaneleri kapsayan halka açık yerlerde ve işyerinde sigara içme yönetmeliğini 2008 yılında yürürlüğe koymuştur. Bu çalışmada Türkiye’de evde sigara içme durumu, sigara içme yoğunluğu ve çevresel tütün dumanına (ÇTD) maruz kalmanın faktörleri araştırılmıştır. Ardından, Türkiye Sağlık Araştırması anketine katılanların ÇTD’ye maruz kalma durumları hakkındaki Türkiye Sağlık Anketlerinden elde edilen veriler kullanılarak iş-yerlerinde, evlerde ve restoranlar, kahvehaneler, barlar ve toplu taşıma gibi halka açık yerlerde sigara içme yasakları ile ÇTD’ye maruz kalma arasındaki ilişki incelenmiştir. Çok değişkenli regresyon analizleri, yaş, cinsiyet, medeni durum, istihdam durumu, gelir ve eğitimin sigara içme durumu ve sigara içme yoğunluğu ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu işaret etmektedir. T-testi sonuçları, 2010 ile 2012 arasında halka açık yerlerde ÇTD’ye maruz kalma durumunda bir artış olduğunu göstermektedir. Bu durum ilk yıllarda yasanın uygulanma noktasında zayıf kaldığını belirtmektedir. Ayrıca, işyerlerinde ÇTD’ye maruz kalma 2010 ve 2012 yılları arasında azalmıştır. Ayrıca, kamuya açık sigara yasağının yer değiştirme etkisine yol açarak ÇTD’nin evlere taşınmasına yol açmadığı da saptanmıştır. Bulunan sonuçlar ışığında politika belirleyicileri, özellikle halka açık yerlerde, yasanın daha güçlü uygulanması için daha caydırıcı adımlar atmaya teşvik edilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Sigara Tüketimi, Çevresel Tütün Dumanı, Tütün Kontrolü, Türkiye

Introduction

Smoking is one of the most common harmful addictions. Nowadays, it is estimated that 1.3 billion people smoke globally, which indicates a prevalent behavior of tobacco use (WHO, 2020). According to the World Health Organization (WHO) data, about 80 percent of smokers are from low- and middle-income countries (WHO, 2020). Smoking threatens the health of not only smokers but also non-smokers and causes many fatal health problems. Regular smoking, being in smoking areas, and exposure to cigarette smoke cause respiratory system diseases, lung cancer -which is the most common cancer type, and cardiovascular diseases (Yanbaeva et al., 2007). There is also a risk of death in people who smoke for a long time and those exposed to heavy smoke (Jacobs et al., 1999; Wilson & Thomson, 2002). Every year, 8 million people worldwide, including passive smokers, die from smoking (WHO, 2020).

In Turkey, as in other countries, tobacco use has become a significant public health problem in recent years. Struggling with smoking and cigarette consumption has been involved for many years in Turkey's agenda. The first legal regulation regarding the indoor smoking ban was in 1996. The first law on the prohibition of smoking in Turkey, Law No. 4207 "The Law on the Prevention of Harmful Effects of Tobacco Products," was published in 1996 and came into force (Official Journal, 1996). The purpose of this law is to take measures to protect individuals from the harm of tobacco and tobacco products, encouraging advertisements and incentive campaigns. However, the impact of this anti-tobacco regulation did not significantly affect cigarette consumption due in part to the weak enforcement of the law.

Turkey signed the World Health Organization's Framework Convention on Tobacco Control in 2004, and in 2006 the National Tobacco Control Program (NTCP) has been prepared. After these stages, Law No. 5727 was brought to the agenda. Law No. 5727 on Prevention and Control of Harms of Tobacco Products was adopted in 2008 by amending Law No. 4207, which prohibited smoking in all public buildings, public transportation, inside and outside schools, health, and social and cultural, sports and entertainment places.

With the adoption of Law No. 5727, the application area of Law No. 4207 has been considerably extended. In particular, the usage areas of tobacco products have been dramatically narrowed. As of 2009, the smoking ban has been implemented in the hospitality sector, including hotels, restaurants, bars, and coffee shops (Warren et al., 2012).

Environmental tobacco smoke (ETS) is another building block of this study, like smoking bans. ETS, or passive smoking, refers to involuntary exposure to tobacco smoke (WHO, 2000), mostly when non-smokers are exposed to cigarette smoke indoors. While adults are known to be exposed to cigarette smoke in closed areas such as homes, workplaces, cafes, restaurants, and bars, children are exposed to ETS at home and service vehicles. Exposure in personal vehicles while traveling is a potential source of exposure for both adults and children.

ETS is known to increase the risks of various health problems in non-smokers. For example, it has been found that non-smokers exposed to ETS may experience decreased lung function and increased frequency of respiratory symptoms (Spitzer et al., 1990; Leuenberger et al., 1994). Besides, exposure increases the risk of lung cancer and heart disease (Steenland, 1992; Hackshaw, Law, & Wald, 1995; Glantz & Parmley, 1995). Other studies have shown that exposure to ETS may increase the risk of cancer in organs other than the lung (Wells, 1991; Hirayama, 1992; Tredaniel et al., 1993). ETS can exacerbate allergy symptoms. It usually irritates the respiratory tract of asthma patients and exacerbates some asthma symptoms (Spitzer et al., 1990; Trédaniel et al., 1994). Pregnant individuals face low birth weight problems when exposed to ETS (Ahluwalia, Grummer-Strawn, & Scanlon, 1997). Low birth weight babies are also less likely to survive, which increases infant mortality (Shapiro, McCormick, Starfield, Krischer, & Bross, 1980; McCormick, Shapiro, and Starfield, 1984). Most non-smokers have complained of eye irritation, headache, cough, sore throat, and sneezing when exposed to ETS (Trédaniel et al., 1994; Coultas, 1998).

In this study, we first examine the predictors of smoking as measured by smoking status and smoking intensity between 2014 and 2016 after the two significant smoking ban policies. Then, we turn our focus to ETS and evaluate whether public and workplace smoking bans had any effects on ETS between 2010 and 2012. We analyze the extent of ETS exposure at home, workplace, and public areas. We also investigate the extent of ETS exposure at restaurants, teahouses, bars, and public transportation, including taxis. Finally, we look at what factors determine the ETS at home.

The remainder of our study is organized as follows. In the next section, the related literature is reviewed; in the third section, the data is explained. In the fourth section, the method is described; in the fifth section, the results are interpreted. Finally, we discuss our findings.

Literature Review

Cigarette consumption is quite popular in Turkey, and according to results of the Global Adult Tobacco survey held in 2012 by the cooperation of the WHO and the Turkish Ministry of Health, a total of 27.1% (14.8 million) of adults

were actively smoking in Turkey, and the prevalence was 41.5% among men and 13.1% among women. WHO (2010) also reports that tobacco use is a risk factor for six of the eight leading causes of death globally and caused 5.4 million deaths in 2005, which is predicted to rise to 8.3 million by 2030.

There are various studies in the literature concerning both tobacco consumption and anti-tobacco policies. Evidence suggests that age, education, and gender are significant determinants of smoking behavior. Singh and Ladusingh (2014) find that tobacco consumption is higher among males, less educated individuals, and people with lower income levels in India. In addition to that, the amount of tobacco consumption increases with age among females. Similarly, Khanal, Adhikari, and Karki (2013) indicate that older males with less education are likely to consume more tobacco products in Nepal. An alternative study by Aristei and Pieroni (2008) in Italy shows that individuals with a higher level of education and income are less likely to consume tobacco. Hosseinpoor, Parker, d'Espaignet, and Chatterji (2011), concerning low- and middle-income countries, indicate that, depending on the income level of the nations, determinants such as age and wealth show different effects on smoking behavior. However, less educated individuals are more likely to smoke regardless of their gender or income level.

Research points out that males and females show significantly different patterns of tobacco consumption. Gender differences in tobacco consumption have been paid great attention in the literature. For example, Chaloupka and Pacula (1999) study the responsiveness of youth to the anti-tobacco policies based on gender and race differences. Young men are found to be much more responsive to changes in cigarette prices compared to young women. Similar to this research, Lan and Chaloupka (2002) examine the differential effects of cigarette prices on the intensity of youth cigarette smoking. They argue that cigarette prices are a valuable tool to discourage youth smoking.

Some other studies focus on potential incentive factors to start smoking. Keshladi et al. (2007) study possible motivating factors to smoke, especially for youth in Iran. Their findings show that significant motivations to smoke are seeking attention from friends, lack of family attention, and poverty. Anti-tobacco policies and their success are also critical topics in the literature. There is much research all around the globe to provide evidence on the matter. Levy, Chaloupka, and Gitchell (2004) review the literature and find that a tax increase on tobacco products and the implication of comprehensive clean air laws are the most successful policies in reducing smoking rates. Also, Keler, Hu, Barnett, and Manning (1993) research the effects of a tax increase on smoking behavior and find that cigarette consumption would be reduced remarkably by 10 to 12 percent in the long run.

Moreover, Anger, Kvasnicka, and Siedler (2010) study the impact of the state-level public smoking ban in Germany. Their findings indicate that the

implied public smoking ban does not change the overall smoking behavior. However, specific groups that spend more time in public places adjust their smoking behavior due to the constraints of the public smoking ban. Adda and Cornaglia (2006) research the effects of taxation on smoking behavior. They find that smokers adjust both their cigarette consumption and the amount of nicotine they extract by smoking more intensely. Tauras (2006) indicates that more restrictive smoke-free air laws decrease the average cigarette use by adult smokers but have little impact on smoking. Furthermore, Jones, Laporte, Rice, and Zucchelli (2015) investigate the effects of public smoking bans on active smoking in England and Scotland and argue that public smoking bans had a negligible impact on the number of smokers and the total level of consumption in the short run.

Another strand of literature focuses on workplace smoking bans. For example, Bardsley and Olekalns (1999) study the effects of anti-tobacco policies in Australia. They find that workplace smoking bans and the health warnings on cigarette packages have reduced tobacco consumption. Other studies are looking at the impact of workplace smoking bans, and all find that the bans significantly reduce overall cigarette consumption (Borland et al., 1990; Fichtenberg & Glantz, 2002; Fong et al., 2006).

Another critical strand of research focuses on environmental tobacco smoke. Öberg (2011) conducts his research concerning the worldwide burden caused by environmental tobacco smoke. Their findings indicate that 40% of children, more than 30% of male and female non-smokers, were exposed to environmental tobacco smoke, related to the diseases that caused 603,000 estimated deaths in 2004. Rachiotis et al. (2010) show that teenagers older than 15 are significantly subject to higher exposure to environmental tobacco smoke. Overall, males were less likely to suffer from it when compared to females.

Furthermore, Adda and Cornaglia (2010) find that a tax-increasing policy reduces the overall exposure to environmental tobacco smoke. However, they also indicate that public smoking ban policies might have a displacing effect on smokers, leading to environmental tobacco smoke exposure at home. Also, Carpenter, Postolek, and Warman (2011) argue that public-place smoking bans in Canada significantly reduce environmental tobacco exposure in public places, especially in bars and restaurants. Furthermore, they find that public-place smoking bans have no statistically significant effects on lowering population smoking participation or smoking intensity.

Similar to our study, there are also various studies concerning tobacco consumption in Turkey. Eraslan, Demirkıran, and Duran (2019) find that gender and educational attainment are significant predictors of smoking behavior. Kilic and Öztürk (2014) report that men and women in Turkey have different motives to consume tobacco. Education, cigarette taxation, and advertisement

bans have different influences on tobacco consumption depending on gender. Köse (2019) approaches the problem differently and tries to understand gender differences in smoking quitting attempts. He points out that women in Turkey are 20% less likely to attempt quitting smoking than men. Argüder, Karalezli, and Hasanoğlu (2019) research the factors that influence smoking initiation in Turkey. Their results imply that curiosity and having friends with smoking habits were the main reasons to start smoking for most cases and the psychological, social, and surrounding factors. Another critical study argues that weight control, boredom reduction, and social gains are associated with smoking's positive expectations. In contrast, health costs, addiction, and social costs are associated with negative smoking expectations (Yazıcı, Camadan, & Kahveci, 2017).

Warren et al. (2012) study the effects of anti-tobacco policies in Turkey and show that a 10.7% decrease has been observed in cigarette sales after two significant anti-tobacco policies, including the public smoke-free law and a 20% tax increase. On the contrary, a recent study by Yıldız (2020) argues that tobacco control policies positively affect cigarette consumption. The main reason behind this contradiction should be caused by the fact that Warren et al. (2012) use cigarette sales data in their study and include the effect of tax imposed on tobacco products. However, Yıldız (2020) studies the determinants of cigarette consumption and suggests that tobacco control policies positively affect cigarette consumption. Besides, both studies agree on the declining effects of the price increase. Moreover, these studies utilize different econometric methods and different periods to study smoking, which can be another reason for the contradiction.

After reviewing the literature from various researches and locations, it is agreed that age, gender, marital status, education level, household income, urbanicity, and household size are significant determinants of tobacco consumption. Almost all of the studies show that the prevalence of smoking is higher among males than females. Although the determinants and reasons for smoking behavior are similar in all studies, different anti-tobacco policies show different results worldwide. In contrast to the review, a gap in the literature is noticed concerning public smoking ban implications on environmental tobacco smoke exposure. We aim to fill that gap with our study.

Data

In this paper, we study environmental tobacco smoking after a primary anti-tobacco policy put into effect in 2009 in Turkey. To do our analyses, we use individual-level data obtained from Turkey's Health Surveys (THS) conducted by the Turkish Statistical Institute (TurkStat). Our analyses cover the period 2010 through 2016. The datasets are nationally representative datasets, excluding those living in long-term care institutions. TurkStat has been implementing these surveys every two years since 2008. We cannot use the

2008 survey because it does not include questions about tobacco smoking or environmental tobacco smoking.

The datasets include a wide range of topics such as smoking status and smoking intensity. The surveys ask several essential questions concerning ETS, including whether one is exposed to ETS at home, public places, and workplaces. The surveys also asked direct questions to the individuals whether they were exposed to smoke after the smoking ban went into implementation in 2009, such as exposure at restaurants, Turkish teahouses, bars, and public transportation, including taxis.

The THSs also ask many questions, which allow us to control a broad range of individual characteristics in our regression analyses. The surveys include information on respondents' age, gender, marital status (single or married), educational attainment (illiterate, primary school, middle school, high school, and university or more), household income, urbanicity, household size, and presence of kids at home aged between 0 and 14 years old. The surveys also include statistical area dummies for 26 regions of Turkey and survey year dummies.

Methods

In this study, we investigate several outcome variables by implementing multivariate regression analyses. We first start with each respondent's current smoking status. For this analysis, we utilize information from recent datasets (2014 and 2016) because the question asked in 2014 and 2016 do not match with the question asked in previous years. The survey question asks, "Do you smoke?" Responses to the current smoking question are Yes, every day; Yes, sometimes; Never; and quit. We construct a discrete variable based on these responses, taking the value of 1 if the person states every day and sometimes and 0 otherwise.

Then, we examine each respondent's smoking intensity for the same years. As before, the question asked in 2014 and 2016 does not match the question in previous years, which prohibits using 2010 and 2012 Health Surveys. The survey asks, "On average, how many cigarettes do you smoke daily?" Based on this information, we create a natural log of this variable conditional on the respondent smokes every day or sometimes.

We then examine the predictors of the ETS at home environment, covering the period 2010 and 2012 since we are unable to match the recent years.

We employ a linear probability model as in Eq.(1). Angrist and Pischke (2008) argued why we could choose a linear model over a nonlinear model when the dependent variable is discrete (Angrist & Pischke, 2008). They argue that when it comes to marginal effects choosing a linear model over a nonlinear model matters little (Angrist & Pischke, 2008). We estimate an economic

model where we incorporate individual-level characteristics into our regression analyses, including age and its square, gender, marital status, educational levels, log income, urban, household size, and presence of kids. We also include 26 statistical area dummies to control regional variations and survey year fixed effects in our analysis.

Our estimation equation is as follows:

$$Y_{it} = \delta_0 + \varphi X_{it} + \epsilon_{it}, (1)$$

where i and t denote individuals and time, respectively, Y_{it} can be smoking status, smoking intensity, and ETS exposure at home. X_{it} denotes individual characteristics, including age, gender, marital status, educational attainment, income, household size, presence of kids at home, employment status, 26 statistical area dummies, and survey years. ϵ_{it} is the error term. φ is a vector of parameters to be estimated.

Furthermore, we wanted to evaluate the relationship between the public-place smoking ban and ETS. To do this, we take advantage of a wide range of questions asked in the survey. Here, we implement a two-sample t-test, which is used to test the hypothesis that the means of the variables are equal. Concerning ETS, the survey asks the question, "How frequently are you exposed to ETS?" which is asked for the respondent's home; public places such as teahouses, movie theaters, restaurants, and shopping centers; and workplaces. The responses to these questions are Never, less than one hour a day, between 1-5 hours a day, and more than 5 hours a day. Based on this information, we construct a binary variable, which is 1 if the person is exposed to ETS irrespective of time and 0 otherwise. If respondents do not work in a closed environment, then we code them as 0.

Besides this, we have detailed questions asking about ETS after the anti-tobacco law went into effect in 2009. The question reads, "whether you are exposed to tobacco consumption at the listed places after the implementation of the smoking ban in July 2009?" These places include restaurants, teahouses, bars, and public transportation, including taxis. The analysis uses the datasets from 2010 and 2012 surveys as these questions were not asked in recent surveys (2014 and 2016). Therefore, we can only evaluate the early effects of the anti-smoking law on ETS.

In the surveys, the household income variable is in brackets. Therefore, we take the midpoints of each income bracket and the minimum point of the last income bracket and take the natural log of these incomes. For the presence of kids, we create a binary variable taking the value 1 if there is anyone aged between 0-14 at home and 0 otherwise. We did this because we wanted to see if ETS declines with the presence of kids at home.

Results

Table 1 presents the determinants of smoking status (column 1) and smoking intensity (column 2) after the anti-tobacco policy law went into effect in 2009 in Turkey. Age variable shows an inverse-U relationship with smoking participation such that as age increases, smoking participation increases; however, at some point, this positive relationship turns to a negative correlation between age and smoking participation. Smoking participation for females is much less compared to males by 22 percentage points. Besides, married individuals report less smoking participation in comparison to single individuals. With more education, illiterate being the reference category, smoking participation increases except for university or more graduates who are less likely to smoke than the illiterate respondents. For these variables, results for smoking intensity provide qualitatively similar estimations.

Some impressive results emerge from Table 1. While there is a positive relationship between having children and smoking participation, the relationship between having children and smoking intensity is negative. Also, employed individuals are more likely to participate in smoking, and they smoke more in quantity. Finally, the trend variable (year dummy) does not show any statistically significant decline in either smoking status or smoking intensity, which may indicate a less impact of the anti-smoking policy after seven years.

Table 1. *Determinants of smoking as measured by smoking status and smoking intensity (2014-2016)*

	Smoking status (1)	Smoking intensity (Log of cigarettes) (2)
Age	0.022*** (0.001)	0.034*** (0.003)
Age squared	-0.000*** (0.000)	-0.000*** (0.000)
Female	-0.220*** (0.005)	-0.479*** (0.019)
Married	-0.049*** (0.006)	-0.122*** (0.022)
Illiterate	Ref.	Ref.
Primary	0.014** (0.007)	0.017 (0.034)
Middle school	0.052*** (0.010)	0.038 (0.038)
High school	0.067*** (0.009)	0.002 (0.037)
University or more	-0.035*** (0.010)	-0.094** (0.041)
Log income	-0.015*** (0.004)	-0.037*** (0.014)

Household size	-0.011*** (0.002)	0.009 (0.006)
Presence of kids	0.041*** (0.007)	-0.041** (0.021)
Employed	0.095*** (0.006)	0.050*** (0.018)
<i>Years</i>		
2014	Ref.	Ref.
2016	-0.008 (0.005)	-0.023 (0.016)
Constant	0.107*** (0.037)	2.111*** (0.129)
R-squared	0.140	0.114
N	36371	10047

Notes: Sample in all models includes adults aged 15+ in the Turkey Health Surveys 2014-2016. The dependent variable in column 1 is a discrete variable equal to 1 if the person reports being a current smoker. The dependent variable in column 2 is the natural log of the number of cigarettes smoked every day on average. Individual demographic controls are age and its square, a female dummy, marital status (single or married), four education dummies, log income, household size, presence of kids at home, and employed. We also control for survey year and 26 statistical area dummies. Robust standard errors in parentheses are clustered at the household level. * $p < .1$, ** $p < .05$, *** $p < .01$.

Table 2 reports the means for ETS exposure at various public venues and workplaces by years after the smoking ban put into effect in 2009. Panel A of Table 2 shows that being exposed to ETS at home significantly declined from 2010 to 2012. However, ETS at public places such as teahouses, movie theaters, restaurants, or shopping malls significantly increased. In the meantime, ETS at workplaces declined significantly by 55%, which indicates the workplace ban was effective in the early years of the ban. We then investigate ETS at different public places, including restaurants, teahouses, bars, and public transportation, including taxis. What stands out from the estimations is that in all public places, ETS seems to be increasing from 2010 to 2012, meaning that the enforcement of the anti-smoking law has been weak concerning public places in the early years of the ban.

Table 2. Public-place and workplace smoking ban and environmental tobacco smoking (ETS) (2010-2012)

	2010	2012	Total
Panel A			
Exposed at home	0.250 [0.433]	0.220 [0.414]	0.230*** [0.421]
Exposed at public places	0.033 [0.178]	0.040 [0.195]	0.037*** [0.189]

Exposed at workplace	0.056 [0.229]	0.025 [0.155]	0.030*** [0.169]
Panel B			
Exposed at restaurants	0.103 [0.303]	0.130 [0.336]	0.121*** [0.326]
Exposed at teahouses	0.107 [0.309]	0.141 [0.348]	0.126*** [0.332]
Exposed at bars	0.064 [0.244]	0.090 [0.286]	0.081*** [0.273]
Exposed at public transportation including taxis	0.060 [0.237]	0.071 [0.257]	0.067*** [0.251]
<i>N</i>	14,447	28,055	42,502
Notes: mean coefficients; sd in brackets. * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$. Analysis covers the period 2010 through 2012. Significance values report the difference for the variables between 2010 and 2012.			

Finally, we estimate the predictors of ETS at home in Table 3. Results indicate that married individuals are less likely to be exposed to ETS at home. Those who live in urban areas state that they are more likely to be exposed to ETS at home, which may indicate that they do not have available spots at home to smoke. Another significant result is that having kids at home reduces the probability of second-hand smoking. Year dummies indicate that smoking bans in public places and workplaces did not lead to more ETS exposure at home during the studied period. Also, educated people are less likely to be exposed to ETS at home, especially university graduates or more.

Table 3. *Associated factors of ETS exposure at home (2010-2012)*

	All	Urban	Rural
Age	0.005*** (0.001)	0.007*** (0.001)	0.001 (0.001)
Age squared	-0.000*** (0.000)	-0.000*** (0.000)	-0.000*** (0.000)
Female	0.000 (0.004)	-0.003 (0.004)	0.011 (0.007)
Married	-0.020*** (0.006)	-0.033*** (0.008)	0.014 (0.011)
Illiterate	Ref.	Ref.	Ref.
Primary	0.001 (0.007)	0.002 (0.009)	-0.001 (0.011)
Middle school	-0.007 (0.009)	-0.011 (0.011)	0.004 (0.018)
High school	-0.025*** (0.009)	-0.031*** (0.011)	0.004 (0.020)
University or more	-0.086*** (0.010)	-0.090*** (0.012)	-0.065*** (0.025)
Log income	-0.019*** (0.005)	-0.028*** (0.007)	-0.007 (0.009)
Urban	0.033*** (0.008)	-	-
Household size	0.008*** (0.003)	0.004 (0.003)	0.012*** (0.005)
Presence of kids	-0.023*** (0.008)	-0.026*** (0.009)	-0.014 (0.017)
Years			
2010	Ref.	Ref.	Ref.
2012	-0.023*** (0.006)	-0.025*** (0.008)	-0.015 (0.012)
Constant	0.376*** (0.043)	0.470*** (0.058)	0.296*** (0.070)
R-squared	0.033	0.031	0.047
N	42502	30932	11570

Notes: Sample includes adults aged 15+ in the Turkey Health Surveys 2010-2012. The dependent variable in all models is a discrete variable equal to 1 if the person reports being exposed to smoke at home, 0 otherwise. Individual demographic controls are age and its square, a female dummy, marital status (single or married), four education dummies, log income, urbanicity, household size, and presence of kids aged 0-14 at home. We also control for year and 26 statistical area dummies. Robust standard errors in parentheses are clustered at the household level. * p < .1, ** p < .05, *** p < .01.

Discussion

It is scientifically proven that tobacco consumption is a major cause of significant health problems such as heart diseases, different types of cancers, and lung diseases (WHO, 2010). Therefore, anti-tobacco policies are critical phenomena for policymakers to reduce tobacco consumption. However, the success of an anti-tobacco policy is as remarkable as the implications themselves.

Turkey implemented a significant public and workplace smoking ban in 2008, and it was extended to include the hospitality sector in 2009. Our study has three parts. In the first part, we examine the determinants of smoking status and smoking intensity after implementing the two significant anti-tobacco policies. Then, the second part investigates the effectiveness of the two significant smoking bans on ETS at different venues such as homes, public places, workplaces, restaurants, teahouses, bars, and public transportation, including taxis. Finally, we investigate the determinants of ETS exposure at home.

Our findings indicate that age, gender, marital status, employment status, and income are significant predictors of cigarette consumption measured as smoking status and smoking intensity, which is consistent with the literature (Kelishadi et al., 2007; Aristei & Pieroni, 2008; Hosseinpoor et al., 2011; Khanal, Adhikari, & Karki, 2013; Singh & Ladusingh, 2014; Eraslan, Demirkıran, & Duran, 2019;). Age shows an inverse-U relationship with smoking status and smoking intensity, which may be an indication of older people concerning more about their health. Our results show that college or more educated people are less likely to be smokers and more likely to consume fewer cigarettes, which can be explained by the fact that they may be more aware of the health problems that smoking causes.

Although Turkey introduced a workplace smoking ban, our results indicate that the probability of smoking and smoking intensity is higher for employed individuals, which does not necessarily mean that the workplace ban is useless. Concerning the workplace ban concerning ETS, our findings show a significant decline by 55% between 2010 and 2012, which indicates the workplace ban has been active in the early years of the ban and is consistent with the literature (Borland et al., 1990; Bardsley & Olekalns, 1999; Fichtenberg & Glantz, 2002; Fong et al., 2006).

We find that the smoking ban in public places and workplaces did not lead to more ETS exposure at home during the studied period in Turkey, which is inconsistent with the results of Adda and Cornaglia (2010). On the contrary, our findings show that exposure to ETS at home significantly declined from 2010 to 2012, which may indicate fewer ETS by children. However, our results also show that the ETS exposure in all public places has increased, which means that the public smoking ban has been weak concerning public places in the early years of the smoking ban.

Our study has some limitations. First, we do not have information on smoking participation, smoking intensity, and smoking in public places and workplaces to use in our analyses before the anti-tobacco policy went into effect in 2009 in Turkey. Therefore, we cannot implement before and after analyses. Another limitation is that surveys do not ask the same question over the years for outcome variables. Therefore, we had to use more recent data to understand the factors of smoking participation and smoking intensity. For the ETS analyses, we had to investigate the early impact of the anti-tobacco policies.

Notwithstanding limitations, the findings of the study are of great importance to policymakers. Although the early period for which the public place and workplace smoking bans did not cause more ETS exposure at home and workplace, ETS interestingly occurred at restaurants, teahouses, bars, and public transportation, including taxis. Therefore, we suggest that to reduce exposure to ETS in public places, law enforcement and criminal sanctions can be increased in places where smoking is prohibited, or there may be alternative rooms that smokers can use.

References

- Adda, J., & Cornaglia, F. (2006). Taxes, cigarette consumption, and smoking intensity. *American Economic Review*, 96(4), 1013-1028.
- Adda, J., & Cornaglia, F. (2010). The effect of bans and taxes on passive smoking. *American Economic Journal: Applied Economics*, 2(1), 1-32.
- Ahluwalia, I. B., Grummer-Strawn, L., & Scanlon, K. S. (1997). Exposure to environmental tobacco smoke and birth outcome: increased effects on pregnant women aged 30 years or older. *American journal of epidemiology*, 146(1), 42-47. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.aje.a009190>
- Anger, S., Kvasnicka, M., & Siedler, T. (2011). One last puff? Public smoking bans and smoking behavior. *Journal of health economics*, 30(3), 591-601.
- Angrist, J. D., & Pischke, J. S. (2008). *Mostly harmless econometrics: An empiricist's companion*. Princeton university press.
- Argüder, E., Pempeci, S., Karalezli, A., & Hasanoğlu, H. C. (2019). The factors that influence smoking initiation. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6(4), 116-129. <http://dx.doi.org/10.5152/addicta.2020.19099>
- Aristei, D., & Pieroni, L. (2008). A double-hurdle approach to modelling tobacco consumption in Italy. *Applied economics*, 40(19), 2463-2476. <https://doi.org/10.1080/00036840600970229>
- Bardsley, P., & O'Leahy, N. (1999). Cigarette and tobacco consumption: Have anti-smoking policies made a difference?. *Economic Record*, 75(3), 225-240.
- Bilir, N., Çakır, B., Dağlı, E., Ergüder, T., & Önder, Z. (2009). *Tobacco control Turkey*. Copenhagen: World Health Organization.

- Blas, E., & Kurup, A. S. (Eds.). (2010). Equity, social determinants and public health programmes. World Health Organization.
- Borland, R., Chapman, S., Owen, N., & Hill, D. (1990). Effects of workplace smoking bans on cigarette consumption. *American Journal of Public Health*, 80(2), 178-180.
- Carpenter, C., Postolek, S., & Warman, C. (2011). Public-place smoking laws and exposure to environmental tobacco smoke (ETS). *American Economic Journal: Economic Policy*, 3(3), 35-61.
- Chaloupka, F. J., & Pacula, R. L. (1999). Sex and race differences in young people's responsiveness to price and tobacco control policies. *Tobacco Control*, 8(4), 373-377. DOI: 10.1002/hec.3009
- Chilmonczyk, B. A., Salmun, L. M., Megathlin, K. N., Neveux, L. M., Palomaki, G. E., Knight, G. J., Pulkkinen, A. J., & Haddow, J. E. (1993). Association between exposure to environmental tobacco smoke and exacerbations of asthma in children. *The New England journal of medicine*, 328(23), 1665-1669. <https://doi.org/10.1056/NEJM199306103282303>
- Coultas D. B. (1998). Health effects of passive smoking. 8. Passive smoking and risk of adult asthma and COPD: an update. *Thorax*, 53(5), 381-387. <https://doi.org/10.1136/thx.53.5.381>
- Fichtenberg, C. M., & Glantz, S. A. (2002). Effect of smoke-free workplaces on smoking behaviour: systematic review. *Bmj*, 325(7357), 188.
- Fong, G. T., Hyland, A., Borland, R., Hammond, D., Hastings, G., McNeill, A., ... & Howell, F. (2006). Reductions in tobacco smoke pollution and increases in support for smoke-free public places following the implementation of comprehensive smoke-free workplace legislation in the Republic of Ireland: findings from the ITC Ireland/U.K. Survey. *Tobacco control*, 15(suppl 3), iii51-iii58.
- Glantz, S. A., & Parmley, W. W. (1995). Passive smoking and heart disease. Mechanisms and risk. *JAMA*, 273(13), 1047-1053.
- Hackshaw, A. K., Law, M. R., & Wald, N. J. (1997). The accumulated evidence on lung cancer and environmental tobacco smoke. *BMJ (Clinical research ed.)*, 315(7114), 980-988. <https://doi.org/10.1136/bmj.315.7114.980>
- Hirayama, T. Lung cancer and other diseases related to passive smoking: a large-scale cohort study. In: Gupta, P.C. et al., ed. Control of tobacco-related cancers and other diseases. Bombay, Oxford University Press, 1992.
- Hosseinpoor, A. R., Parker, L. A., d'Espaignet, E. T., & Chatterji, S. (2011). Social determinants of smoking in low-and middle-income countries: results from the World Health Survey. *PloS one*, 6(5).
- Jacobs, D. R., Adachi, H., Mulder, I., Kromhout, D., Menotti, A., Nissinen, A., & Blackburn, H. (1999). Cigarette smoking and mortality risk: twenty-five-year follow-up of the seven countries study. *Archives of internal medicine*, 159(7), 733-740.

- Jones, A. M., Laporte, A., Rice, N., & Zucchelli, E. (2015). Do public smoking bans have an impact on active smoking? Evidence from the U.K. *Health economics*, 24(2), 175-192.
- Keeler, T. E., Hu, T. W., Barnett, P. G., & Manning, W. G. (1993). Taxation, regulation, and addiction: a demand function for cigarettes based on time-series evidence. *Journal of health economics*, 12(1), 1-18.
- Kelishadi, R., Reza Mokhtari, M., Tavasoli, A. A., Khosravi, A., Ahangar-Nazari, I., Sabet, B., ... & Amini, A. (2007). Determinants of tobacco use among youths in Isfahan, Iran. *International journal of public health*, 52(3), 173-179.
- Khanal, V., Adhikari, M., & Karki, S. (2013). Social determinants of tobacco consumption among Nepalese men: findings from Nepal Demographic and Health Survey 2011. *Harm reduction journal*, 10(1), 40.
- Kilic, D., & Ozturk, S. (2014). Gender differences in cigarette consumption in Turkey: Evidence from the Global Adult Tobacco Survey. *Health Policy*, 114(2-3), 207-214.
- Köse, T. (2019). Smoking quit attempts in Turkey: An analysis of gender differences. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6(4), 130-146. <http://dx.doi.org/10.5152/addicta.2020.19108>
- Leuenberger, P., Schwartz, J., Ackermann-Liebrich, U., Blaser, K., Bolognini, G., Bongard, J. P., Brandli, O., Braun, P., Bron, C., & Brutsche, M. (1994). Passive smoking exposure in adults and chronic respiratory symptoms (SAPALDIA Study). Swiss Study on Air Pollution and Lung Diseases in Adults, SAPALDIA Team. *American journal of respiratory and critical care medicine*, 150(5 Pt 1), 1222-1228. <https://doi.org/10.1164/ajrccm.150.5.7952544>
- Levy, D. T., Chaloupka, F., & Gitchell, J. (2004). The effects of tobacco control policies on smoking rates: a tobacco control scorecard. *Journal of Public Health Management and Practice*, 10(4), 338-353.
- Liang, L., & Chaloupka, F. J. (2002). Differential effects of cigarette price on youth smoking intensity. *Nicotine & Tobacco Research*, 4(1), 109-114.
- McCormick, M. C., Shapiro, S., & Starfield, B. (1984). High-risk young mothers: infant mortality and morbidity in four areas in the United States, 1973-1978. *American journal of public health*, 74(1), 18-23. <https://doi.org/10.2105/ajph.74.1.18>
- Öberg, M., Jaakkola, M. S., Woodward, A., Peruga, A., & Prüss-Ustün, A. (2011). Worldwide burden of disease from exposure to second-hand smoke: a retrospective analysis of data from 192 countries. *The lancet*, 377(9760), 139-146.
- Official Journal. (1996, November 26). The Law No. 4207 "The Prevention of Harmful Effects of Tobacco Products". <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22829.pdf>
- Rachiotis, G., Siziya, S., Muula, A. S., Rudatsikira, E., Papastergiou, P., & Hadjichristodoulou, C. (2010). Determinants of exposure to environmental tobacco smoke (ETS) among non smoking adolescents (aged 11-17 years old) in Greece: results from

- the 2004-2005 GYTS Study. *International journal of environmental research and public health*, 7(1), 284-290.
- Republic of Turkey Ministry of Health(2014), *Global Adult Tobacco Survey Turkey 2012*, Publication No 948, Ankara
- Shapiro, S., McCormick, M. C., Starfield, B. H., Krischer, J. P., & Bross, D. (1980). Relevance of correlates of infant deaths for significant morbidity at 1 year of age. *American journal of obstetrics and gynecology*, 136(3), 363-373. [https://doi.org/10.1016/0002-9378\(80\)90863-7](https://doi.org/10.1016/0002-9378(80)90863-7)
- Singh, A., & Ladusingh, L. (2014). Prevalence and determinants of tobacco use in India: evidence from recent Global Adult Tobacco Survey data. *PloS one*, 9(12).
- Spitzer, W. O., Lawrence, V., Dales, R., Hill, G., Archer, M. C., Clark, P., Abenhaim, L., Hardy, J., Sampalis, J., & Pinfold, S. P. (1990). Links between passive smoking and disease: a best-evidence synthesis. A report of the Working Group on Passive Smoking. *Clinical and investigative medicine. Medecine clinique et experimentale*, 13(1), 17-46.
- Steenland K. Passive Smoking and the Risk of Heart Disease. *JAMA*. 1992;267(1):94-99. doi:10.1001/jama.1992.03480010102033
- Tauras, J. A. (2006). Smoke-free air laws, cigarette prices, and adult cigarette demand. *Economic Inquiry*, 44(2), 333-342.
- Tepehan Eraslan, S., Demirkıran, S., & Duran, S. (2019). Factors affecting cigarette consumption: The case of the Keşan and İpsala districts of Edirne. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6(4), 87-98. <http://dx.doi.org/10.5152/addicta.2020.19070>
- Trédaniel, J., Boffetta, P., Saracci, R., & Hirsch, A. (1993). Environmental tobacco smoke and the risk of cancer in adults. *European journal of cancer (Oxford, England : 1990)*, 29A(14), 2058-2068. [https://doi.org/10.1016/0959-8049\(93\)90471-q](https://doi.org/10.1016/0959-8049(93)90471-q)
- Trédaniel, J., Boffetta, P., Saracci, R., & Hirsch, A. (1994). Exposure to environmental tobacco smoke and adult non-neoplastic respiratory diseases. *The European respiratory journal*, 7(1), 173-185. <https://doi.org/10.1183/09031936.94.07010173>
- Warren, C. W., Erguder, T., Lee, J., Lea, V., Sauer, A. G., Jones, N. R., & Bilir, N. (2012). Effect of policy changes on cigarette sales: the case of Turkey. *The European Journal of Public Health*, 22(5), 712-716.
- Wells A. J. (1991). Breast cancer, cigarette smoking, and passive smoking. *American journal of epidemiology*, 133(2), 208-210. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.aje.a115859>
- Wilson, N., & Thomson, G. (2002). Still dying from second-hand smoke at work: a brief review of the evidence for smoke-free workplaces in New Zealand. *The New Zealand medical journal*, 115(1165), U240.
- World Health Organization. Regional Office for Europe. (2000). *Air quality guidelines for Europe*, 2nd ed. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/107335>

- World Health Organization. (2020, May 27). Tobacco. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/tobacco>
- Yanbaeva, D. G., Dentener, M. A., Creutzberg, E. C., Wesseling, G., & Wouters, E. F. (2007). Systemic effects of smoking. *Chest*, *131*(5), 1557-1566.
- Yazıcı, H., Camadan, F., & Kahveci, G. (2017). Adapting the Smoking Expectancy Scale for Adolescents (SESA) to Turkish culture. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, *4*, 207-220. <http://dx.doi.org/10.15805/addicta.2017.4.2.0009>
- Yıldız, F. (2020). Determinants of cigarette consumption in Turkey: An ARDL bounds testing approach. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, Online first publication. <http://dx.doi.org/10.5152/addicta.2020.19045>.

İslam Ekonomisi Açısından Beşerî ve Sosyal Sermaye Kavramlarının Eleştirel Bir Analizi

Harun ŞENCAL*

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Öz

Kişinin kendisiyle ve çevresiyle kurduğu ilişkideki dönüşüm sonucu ortaya çıkan beşeri ve sosyal sermaye kavramlarını merkeze alan bu çalışma, İslam ekonomisinin varlık ve bilgi anlayışından yola çıkarak bu kavramları eleştirel bir analize tabi tutmayı hedeflemektedir. İslam ekonomisi açısından, kişinin başta kendisi olmak üzere, ailesi, akrabaları, komşuları ve arkadaşları ile kurması gereken ilişki biçimi ve bu ilişkinin gereklilikleri İslam ahlakı prensipleri çerçevesinde normatif bir şekilde belirlenmektedir. Günümüz kapitalist piyasa sistemi tarafından şekillenen toplumlarda ise söz konusu ilişkilerin beşeri ve sosyal sermaye olarak tanımlanması ve ekonomik bir sermayeye dönüştürülebilir doğası üzerinden anlam yüklenmesi kapitalist bakış açısının insanlar arasındaki ilişkilerin doğasına da sirayet ettiğine işaret etmektedir. Kapitalist piyasa sistemi tarafından şekillenen bu ilişkiler, İslam ekonomisinin varlık anlayışı çerçevesinden insanın yaratılış amacı olan Allah'a kulluk üzerinden tanımlanmakta ve bu ilişkilerin bir meta haline gelmeme gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda çalışma, beşeri ve sosyal sermaye kavramlarının analizinden sonra bu ilişkilerin toplumsal düzeyde içselleştirilmesinin temel enstrümanı olan okul kurumunu (i) eğitimin amacı, (ii) eğitimin verilmiş şekli ve (iii) eğitim müfredatının içeriği başlıkları üzerinden eleştirel bir analize odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Beşeri Sermaye, Sosyal Sermaye, Okul, İslam Ekonomisi, Kapitalizm

* Dr. Öğr. Üyesi Harun Şencal, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bölümü, hsenal@29mayis.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3617-8954

A Critical Analysis Of Human And Social Capital Concepts From The Perspective Of Islamic Economics

Abstract

This study, which focuses on the concepts of human and social capital that emerged as a result of the transformation of the relationship that a person establishes with himself and with his environment, aims to critically analyze these concepts, based on the understanding of the ontology and epistemology of Islamic economics. From the perspective of Islamic economics, the form of relationship that a person should establish with herself, family, relatives, neighbors and friends and the requirements of this relationship are normatively determined according to Islamic moral principles. In societies that are shaped by contemporary capitalist market system, defining these relations as human and social capital and attributing meaning to their nature that can be transformed into an economic capital signifies that the capitalist perspective shapes the nature of the relationship among the people. It is emphasized that these relations, which have been shaped by the capitalist market system, should be defined in terms of servitude to Allah, the purpose of human creation, and the necessity of these relations not to become a commodity from the ontological framework of Islamic economics. After the analysis of the concepts of human and social capital, the study focuses on a critical analysis of the school institution, which is the main instrument of internalizing these relations at the societal level, through the titles of (i) the purpose of education, (ii) the way of delivery of education, and (iii) the content of the education curriculum.

Keywords

Human Capital, Social Capital, School, Islamic Economics, Capitalism

Extended Abstract

Following the emergence of capitalist market system in the West and its expansion towards other societies, we witness the transformation of institutions and relationships throughout the world in line with the principles of capitalist market system in the last two centuries. This study focuses on the concepts of human and social capital that emerged because of the transformation of the relationship that a person establishes with himself and with his environment and aims to critically analyze these concepts based on the understanding of the ontology and epistemology of Islamic economics. The initial recognition of humans as capital can be traced back to Adam Smith. Although he did not conceptualize “human capital” as a term, he treated the labor as capital in the production process. In contemporary period, however, human capital as a concept plays a central role in education and production process. It refers to the skills and knowledge of labor that can be used in the production process. Hence, knowledge of a language and writing and speaking skills in that language is part of human capital that could be accumulated (*i.e.* learned) by an individual. Accumulation of such capital may increase the productive capacity of a labor provided that the acquired skills and knowledge are beneficial in the production process. However, this process is not limited solely to an accumulation process but also transform how an individual establishes a relationship with himself. The individuals who consider and value themselves as an input in the capitalist production system have a view of themselves as a commodity which should increase in value through accumulation of human capital. As an outcome of this understanding, an individual is expected to accumulate capital continuously, either in the form of human capital or other forms of capital. Another important form of capital is the social capital, which refers to the connections one has that could be converted into economic capital in the long-term. In other words, social capital refers to the network relations including the family, friends, neighbors, and work. Both

human capital and social capital can be converted into economic capital. Therefore, in modern capitalist system, economic capital is not the only mean to be a capitalist, but individuals can be a successful capitalist through accumulation of human and social capital by different means and convert these capitals into economic capital in the long term. In societies that are shaped by contemporary capitalist market system, defining these relations as human and social capital and attributing meaning to their nature that can be transformed into an economic capital signifies that a capitalist perspective shapes the nature of the relationship among the people. From the perspective of Islamic economics, however, the form of relationship that a person should establish with himself, family, relatives, neighbors and friends and the requirements of this relationship are normatively determined according to Islamic moral principles. It is emphasized that these relations, which have been shaped by the capitalist market system, should be defined in terms of servitude to Allah, the purpose of human creation, and should not be commodified, from the perspective of Islamic economics.

After the analysis of the concepts of human and social capital, a critical analysis of the school institution, which is the main instrument of internalizing these relations at the societal level, is conducted through the titles of (i) the purpose of education, (ii) the way of delivery of education, and (iii) the content of the education curriculum. The main purpose of the school institution as the educational institution of the capitalist market system is to train and discipline children as a worker or human capital to become an input in the production process and a good citizen of the nation-state construct. The method of delivery of education, therefore, is mostly limited to transfer of required skills and knowledge based on age clusters in a disciplinary environment. The curriculum is constructed according to the necessities and requirements of capitalist system and nation-state, which exclude unproductive elements from the curriculum unless they facilitate the production process or increase the efficiency. Therefore, a certain level of morality is a must in such an education to encourage worker-to-be children to obey the laws in public places as well as private.

From the perspective of Islamic economics, it is necessary to make a distinction between technical education and the education required to reach the truth. The acquisition of certain knowledge and skills is important for one's livelihood, but it is only a means to an end. Although it is necessary to pursue halal sustenance by acquiring a craft or profession, the basis and purpose of education should be to acquire knowledge of the truth. What is meant by the knowledge of truth here is to know God and to learn to worship Him alone, which is the purpose of creation, as stated in the Quran. The concept of worship used here refers to a meaning that includes not only rituals, but also the consciousness of being a servant at every moment of one's life. Therefore, the education cannot be devoid of morality, in the case of Islamic economics, morality of Islam. Also, such morality is not limited to only everyday life practices but encompass each and every aspect of life, including the pursue of sustenance. The method of education, hence, cannot be limited to transfer of skills and knowledge but also includes internalization of the morality of Islam and its articulation in everyday practice. As for the curriculum, deconstruction of the relations and institutions that makes the modern world is required to be an important part of the curriculum to realize the reality people are living in. However, discussions on the nature of the institutions and relations in line with the Islamic sources and historical experience should also be included in the curriculum and how they can be built in practice.

Giriş

Kapitalist piyasa sistemi toplumu şekillendirerek toplumsal kurumlar ve toplumu oluşturan kişiler arasındaki ilişkiler üzerinde büyük dönüşümlere sebep olmuştur (Polanyi, 2001: 71-80). Bu çalışmanın amacı, modern dönemde toplumu oluşturan bireylerin kendileri ve sosyal çevreleriyle kurdukları ilişkileri beşeri ve sosyal sermaye kavramları üzerinden inceleyerek kapitalist piyasa prensiplerinin etkisiyle ortaya çıkan ve toplumun geniş bir kitlesinde görülen bu iki ilişki türünün İslam ekonomisi açısından eleştirel bir analizini yapmaktır. Ayrıca, son bölümde, bu iki ilişki türünün -bireylerin karakteristik özellikleri sebebiyle- sınırlı sayıda kişiyle kayıtlı kalmayıp toplumun genelinde gözlemlenebilir bir yaygınlığa kavuşmasının aracı olarak da okul kurumu incelenecektir.

Kavramsal köklerini Adam Smith'in Ulusların Zenginliği kitabına kadar götürebileceğimiz beşeri sermaye (*human capital*) kavramı (Laroche vd., 1999: 87), üretim sürecinin bir girdisi olan insanın kapitalist piyasa sistemi içerisinde metalaşması neticesinde ortaya çıkmıştır (Polanyi, 2001: 75-76). Sanayi kapitalizmi sırasında daha ziyade disiplinli bir şekilde fazla beceri gerektirmeyen komutları fabrika üretim bandında yerine getirmekle görevli işçiler için üretim sürecine yeniden dahil olmak için gerekli şey -dinlenmek, uyku ve yemek gibi araçlar sayesinde- emeğin yeniden üretilmesiydi (Vivarelli, 2014: 129). Ancak kapitalizmin sonraki evrelerine geçildikçe ortaya çıkan yeni ürün ve hizmetler için bu beceriler yeterli olmamaktadır (Powell ve Snellman, 2004: 209; Vivarelli, 2014: 129). Günümüz kapitalist üretim sisteminde ihtiyaç duyulan "işçilerin" dil bilme, sunum yapabilme, inovatif olma, insiyatif alma gibi birçok beceriye sahip olması beklenmekte ve gerek duyulmaktadır (Ducatel, 1998: 18). İş dünyasının bu talebini karşılamak için okullarda verilen müfredatlar uygun beceri ve donanımların -kurumsal sınırlılıklar dahilinde- öğrencilere aktarılması için çalışılırken (Wolf ve Wright, 2014: 180), öğrencilerin sürekli yeni beceriler edinmeleri ve kendilerini geliştirmeleri gerekliliği bir farkındalık olarak kazandırılmaya çalışılmaktadır (Fischer, 2000; Knapper ve Copley, 2000). Bunun neticesinde en önemli sermayesi emeği olan yeni işçi sınıfı, kapitalist üretim sürecinde yer alabilmek ve kariyerinde ilerleyebilmek için bu sermayeyi sürekli arttırma, diğer bir deyişle sürekli yeni bilgi, tecrübe ve beceriler edinme gayreti içerisinde girmek zorundadır.

Bourdieu'nun sosyal sermaye kavramı kullanılabilir (Bourdieu, 1986: 247-250). Ekonomi teorisinin dar bakış açısı sebebiyle bir sermaye olarak değerlendirilmemiş olan sosyal sermaye (Bourdieu, 1986: 241-242), ekonomik sermayenin sosyal ilişkileri geliştirmek için kullanılarak uzun vadeli bir yatırım ve gelecekte ekonomik sermaye kazandıracak bir yapıya dönüştürülebilir olması ve insanların -kapitalist sistem içerisinde- başarıya ulaşmasında ekonomik sermaye gibi bir rol oynayabilmesi sebebiyle bir sermaye olarak değerlendirilebilir (Bourdieu, 1986: 251). Bazı insanlar bu sermayeye -aile bağları sebebiyle- doğuştan sahip olabilirken, diğer insanların bu sermayeyi zaman içerisinde elde etmesi, biriktirmesi ve koruması gerekmektedir (Bourdieu, 1986: 247).

İslam ekonomisi açısından düşünüldüğünde kişinin kendisi, komşuları, akrabaları ve arkadaşları ile kurması gereken ilişki ve bu ilişkinin gereklilikleri normatif bir şekilde İslam ahlak prensipleri ile şekillenirken, bu ilişkilerin beşeri ve sosyal sermaye olarak tanımlanması ve ekonomik bir sermayeye dönüştürülebilir doğası üzerinden anlam yüklenmesi kapitalist bir bakış açısının insanlar arasındaki ilişkilerin doğasını da belirlediğine işaret etmektedir. İnsanların kendileri ve çevresindekilerle kurdukları ilişkileri bu şekilde sermaye eksenli görmelerinin toplumsal bir fenomen halini alması modern eğitim sisteminin kapitalist prensiplerin öğrencilere aktarılması için önemli bir araç olmasından kaynaklanır (Boyles, 2000). Bu sebeple son bölümde okul kurumunun beşeri ve sosyal sermaye elde etme açısından araçsal rolü ele alınacaktır.

Bu çalışma girişten sonra üç temel bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde beşeri sermaye kavramı incelenip İslam ekonomisi açısından eleştirel bir analize tabi tutulurken, üçüncü bölüm sosyal sermayeyi aynı açıdan ele almaktadır. Dördüncü bölümde ise, insanların beşeri ve sosyal sermaye kavramlarını içselleştirmesinin aracı kurumu olarak okul incelenmiştir. Son bölümde sonuç ve değerlendirmeler sunulmuştur.

Beşerî Sermaye

Kapitalist piyasa sisteminin kendi ilkeleri ile şekillendirdiği toplumsal bir yapıda, toplum da dönüşerek kapitalist sisteme uygun bir hale gelmektedir (Polanyi, 2001: 74). Sisteme uygun hale gel(e)meyen her ilişki ve kurum, bu toplumsal yapının tanımladığı "normal" olma şartlarını taşımadığından "anormal" bir ilişki veya kurum olarak görülmektedir. Bu "anormal" oluşumların çeşit ve sayıları kapitalist piyasa sisteminin toplumda ne kadar egemen olduğuna ve yeni nesillerin aldıkları eğitimin ne ölçüde bu sisteme uygun "ilkeler" doğrultusunda gerçekleştiğine bağlı olarak değişebilmektedir. Kapitalist piyasa sisteminin hakim olduğu bir toplumda kişinin kendisiyle ilişkisini bu bölümde incelerken, sonraki bölümde kişinin yakın çevresiyle olan ilişkisi incelenecektir.

Sanayi devriminin şafağında yaşanan mülkiyet anlayışındaki dönüşüm neticesinde ekip biçebileceği toprağı elinden alınan insanlar, Sanayi Devrimi ve özellikle Fordist üretim bandı sayesinde kendilerini “vasıfsız işçi” olarak fabrikalarda çalışırken buldular. Bu işçilerden beklenen, çok basit ve tekrar eden işlerin disiplinli ve verimli bir şekilde yapılmasıydı. İşçilerin çalışmaya hazır hale gelmesi için gereken eğitim çok kısa olduğu için kolaylıkla değiştirilebilir görülen bu “üretim girdisi”nin yeni şeyler öğrenerek kendisini geliştirmesi gerekmezken, sadece bir sonraki iş gününe “emek gücü”nü tekrar yaratmış olarak gelmesi yeterli görülmüştür. Bu sebeple, sanayi kapitalizmi olarak ifade edilen bu dönemde işçiler için eğitimden ziyade disiplin daha önemliydi diyebiliriz. 1970’ler sonrasında ortaya çıkan post-fordizm döneminde ise üretim daha esnek bir yapıya evrilmeye başlamıştır (Macdonald, 1991: 177). Bunun neticesinde, 1970 ve sonraki dönemde büyük ölçekli seri üretim yapısı için ihtiyaç duyulan disiplinli ve vasıfsız işçi ihtiyacı yerini gerekli becerilere sahip, inovatif düşünebilen eğitilmiş işçi ihtiyacına bırakmıştır (Ducatel, 1998: 18; Vivarelli, 2014: 129). Günümüzde beyaz yakalı olarak isimlendirilen bu işçi tipinin tek dert edinmesi gereken şey bir gün sonrası için “emek gücü”nü yeniden yaratmak değil, aynı zamanda işini korumasına ve kariyer basamaklarını çıkmasına yardımcı olacak gerekli bilgi ve becerileri elde etmek için çabalararak “beşeri sermaye”sini arttırmaktır (Rosen, 1983: 44; Schultz, 1961: 3).

Modern toplumu şekillendiren kapitalist piyasa sistemi eskiden beri süregelen ilişki ve kurumların içini uzun bir süreçte kendi ilkeleri doğrultusunda dönüştürmeyi başarmıştır. Yaşanan büyük dönüşümlerin birçoğu içine doğduğumuz bu modern dünyanın gündelik koşurmacaları içerisinde hissedilememektedir. Beşerî sermaye kavramı da kişinin kendisiyle olan ilişkisine dair önemli bir dönüşümü temsil etmektedir. Kendisini kapitalist piyasa sisteminin içerisindeki üretim girdilerinden birisi olarak gören beyaz yakalı işçi, üretimdeki rolünü arttırabilmek, daha fazla sorumluluk ve dolayısıyla maaş alabilmek için kendisine yatırım yapmalıdır (Schultz, 1961: 3). Diğer bir ifadeyle, beşerî sermayesini arttırmak için sürekli “kendini geliştirmesi” gerekmektedir.

İnsanların bilgi ve beceri edinmek için çaba sarf ettiğini modern öncesi toplumlarda da görebiliriz. Örneğin, İslam dininin esaslarını daha iyi öğrenmek amacıyla bazı sahabelerin suffe mektebine katılmasını (Yılmaz, 2012: 210-211) ve Zeyd bin Sâbit’in (ö. 45/665[?]) İbrânice öğrenmesini zikredebiliriz (Güngör, 1993). Önemli Hanefî âlimlerinden olan Cessâs’ın (ö. 370/980), geçimini sağlamak için kireççilik mesleğini öğrenmesi ve sonrasında bu yaptığı uğraşla anılarak Cessâs (kireççi) lakabını alması klasik dönemden bir örnek olarak verilebilir (Güngör, 1993). Osmanlı dönemine baktığımızda, özellikle Kânuni döneminde imparatorluğun sınırlarının da genişlemesiyle birlikte, medreselerde eğitim gören kişiler için bürokratik denebilecek bir yapıya dahil olmak ve adım adım yükselme imkânı da ortaya çıkmıştır (Atçıl, 2018:

83-116). Peki bu örneklerdeki kişilerin çabaları “beşerî sermaye”lerini arttırarak “kariyer” peşinde koşmak olarak tanımlanabilir mi?

İlk bakışta görülebileceği üzere burada hem nitelik hem de nicelik bakımından farklılıklar vardır. En başta Hz. Peygamber’in (s.a.s) emriyle dil öğrenen veya Kuran ayetlerini ezberleyerek hayatlarına tatbik etmeye çalışan sahabelerin bu çabalarını ibadet ve Allah’a iyi bir kul olma kaygısıyla gösterdikleri rahatça iddia edilebilir. Cessâs gibi kapitalist üretim modelinin baskın olmasından önce çeşitli zanaâtlar öğrenerek para kazanan kişilerin de amacının geçimlerini sağlamak olduğu söylenebilir. Cessâs bu bağlamda önemli bir örnektir, çünkü mesleği ile özdeşleşmiş lâkabına rağmen, mesleğindeki maharetleriyle değil, önemli bir Hanefî âlimi olarak ortaya koyduğu eserleri sebebiyle tanınmaktadır. Bunun sebebi, mesleği hakkındaki bilgi ve becerileri geçimini sağlamak için icrâ ettiği bir “uğraş” ile ilgiliyken, asıl meşguliyetinin ilim olması ve bunu kariyer merdivenlerini çıkmak için yapmamasıdır; zaten, ortada böyle bir merdiven tasavvuru da yoktur. Diğer yandan Osmanlı bürokrasisi içerisinde “yükselmek” diyebileceğimiz ilerleme, günümüzdeki kariyer olanaklarına en yakın modern öncesi örnek olabilir. Yakındır, fakat yine de aynı değildir. Çünkü kapitalist piyasa sistemi içerisindeki anlamıyla “kariyer” algısının modern öncesi bir toplumsal yapı ve ilişkiler ağında olma ihtimali yoktur, bunu iddia etmek anakronizm olur.

Tecrübe ve becerileri arttığı için kişilere daha fazla sorumluluk yüklenmesi, herkes tarafından kariyer basamaklarında yükselmek olarak algılanmayabilir. Bu durum, kişinin kendisiyle nasıl bir ilişki içerisinde olduğu, kendisini nasıl gördüğü ile ilgilidir. Kişi kendisini bir meta olarak görüyor ve üretim sürecinin bir girdisi olarak tanımlıyorsa (Schultz, 1961: 3), bu durum “kariyer basamaklarını çıkmak” olarak tanımlanabilir. Ancak kişinin kendisini bu şekilde görmeye başlaması çok yeni bir gerçekliktir.

Osmanlı’daki bürokratik hiyerarşi içerisinde yükselen kişilerin kendilerini nasıl gördükleri ve kendilerine nasıl hedefler koydukları bilinmiyor olsa da toplumsal yapıları şekillendiren prensiplerin farklılığından dolayı “kariyer” kaygısı olduğunu iddia etmek mümkün görünmemektedir. Daha da önemli bir fark niteliksel olmaktan ziyade niceliksel olarak karşımızda durmaktadır. İçinde yaşadığımız kapitalist sistemde (çocuklar da dahil) herkes “beşerî sermaye” olarak görülürken, Osmanlı’daki bürokratik yapının kapısı sadece sınırlı sayıda kişiye açıktı (Atçıl, 2018: 108). Nüfusun zaten azınlıkta kalan bir kısmı medrese tahsili ile böyle bir yola girerken, bunların da yine belli bir oranı bürokratik yapı içerisine giriyordu. Diğer bir deyişle, Osmanlı klasik döneminde yaşayan insanların birçoğunun gündemini meşgul eden bir “kariyer” ilerlemesinden bahsetmek mümkün değildi.

Modern kapitalist piyasa sisteminin en önemli özelliği kapsayıcı bir yapıya sahip olmasıdır. Yani toplumun sadece bir kesimini etkileyen ve diğerlerinin habersiz olduğu veya umursamadığı bir ilişki ve kurumsal ağdan bahsetmiyoruz.

Aksine, eğitim-öğretim ve geçim sağlama gibi temel alanlar başta olmak üzere, tüm toplumu kuşatan ve kendi ilkelerine göre şekillendiren bir sosyal formasyondan bahsediyoruz. Bunun en bariz örneklerinden biri, çocukların kariyer planlarının ebeveynleri tarafından daha ilkökul çağında, hatta çocuk doğduğu andan itibaren -okul planları ve “nitelikli okul” rezervasyonları yapılarak- başlamasıdır (Khasawneh, 2010; Magnuson ve Starr, 2000). Bu yüzden, anaokulundan üniversiteye kadar bütün eğitim ve öğretim sistemi kapitalist sistem içerisinde işgücüne dönüştürülecek beşerî sermayeler oluşturmak üzerine kuruludur.

Özetle, burada vurgulanmak istenen şudur: Kapitalist piyasa sisteminin ilkeleri tarafından şekillendirilmiş eğitimler neticesinde kişiler kendilerini bir “meta” ve üretim sürecinin girdisi olarak görmeye başlamışlardır. Post-fordizm dönemiyle beraber bu “meta”, sürekli artırılması ve biriktirilmesi gereken bir “beşerî sermaye”ye dönüşmüş, bu dönüşümün bir sonucu olarak da kişilerin bilgi ve becerilerini arttırmaları “kariyer” basamaklarında yükselmek için kullanılan bir araç haline gelmiştir. Her ne kadar diğer insanlar, örneğin işvereniniz veya bir şirketin insan kaynakları, sizi beşerî sermaye olarak görüyor ve bu bağlamda sizinle bir iş ilişkisi kuruyor olsa da beşerî sermaye noktasında asıl olan kişinin kendisiyle olan ilişkisidir. Bunun sebebi, insanların büyük çoğunluğunun kapitalist piyasa sistemi içerisinde çalışarak geçimlerini sağlamak zorunda kalmaları ve bu sebeple şirketler tarafından üretim sürecinin bir girdisi ve beşerî sermaye olarak görülmeledir. Bu durum, içinde yaşanılan modern toplumsal yapının bir gerçeğidir. Buna rağmen, bu şirketler ve işverenler, kişinin kendisini nasıl gördüğünü ve kendisiyle nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu belirleyemez, sadece etkilemeye çalışır. Eğer kişi kendisini bir Müslüman olarak tanımlıyor ve çalışmayı sadece helal rızık peşinde koşmak veya diğer insanlara istifadeli olmak için bir araç olarak değerlendiriyorsa, diğer insanlar onu beşerî sermaye olarak görüyor olsa, hatta bu kapitalist üretim sürecinin içerisinde bir girdi olarak emeğini satmak zorunda kalsa dahi bu kişinin kendisini bir beşerî sermaye olarak gördüğünü iddia edemeyiz.

İslam ekonomisi açısından bakıldığında, insan, en başta Allah’a kulluk etmek için yaratılmıştır ve asli vazifesi budur (Zâriyât: 51/56). Bu sebeple, insanın bir (beşerî) sermaye olarak görülmesi, ona bir “kaynak” muamelesi yapılması mümkün değildir. İster beyaz veya mavi yakalı olsun, ister ticaret veya başka bir iş dalı ile meşgul olsun, geçimini sağlamak ve parçası olduğu sosyal yapıya istifadeli olmak için çaba göstermelidir. Fakat bunlar kendisiyle kurduğu ilişkide ancak ikincil anlama sahiptir, bu yüzden bu çabaların tamamı Allah’a kulluk üzerinden tanımlanır.

Sosyal Sermaye

kurumların şekillenmesinde etkili olan prensipler gelir. Bu prensiplerin farklılığı, kişilerin aynı şeye bakarken dahi farklı anlamlar yüklemesine yol açmaktadır. Fabrikada çalışan bir işçi, müdür için bir üretim girdisinden ibaretken, aynı işçinin ailesinin gözünde çok daha farklı ve önemli, hatta vazgeçilmesi zor bir yeri olabilir. Fabrika müdürü ve işçi arasındaki ilişki kapitalist, prensiplerin egemen olduğu bir alanda geliştiği için, bu ilişkiyi tanımlayan iki tarafın rol ve görevlerini ve daha önemlisi değerini belirleyen şey de bu prensiplerdir. Aile alanına geldiğimizde ise farklı prensiplerin öncelendiğini görebiliriz. Özellikle anne-baba ve çocuğu arasındaki ilişki kapitalist prensiplerden ziyade geleneksel aile değerleri tarafından şekillenmekte ve daha ziyade toplumda egemen olan kültürün belirleyici olduğu bir ilişki şekline bürünmektedir. Peki, kapitalist prensipler aynı zamanda aileyi de şekillendirmeye başladığında ne olur?

Sosyal sermaye kavramı, başta arkadaşlık olmak üzere (Slomczynski ve Tomescu-Dubrow, 2005) insanlar arasındaki ilişkileri bir sermaye olarak tanımlamaktadır (Bourdieu, 1986: 247-250). Bu sosyal sermaye, uygun şartlar altında ekonomik bir sermayeye dönüştürülerek kişi için bir maddi kazanç kaynağı da olabilir (Bourdieu, 1986: 251). Bu açıdan değerlendirildiğinde, sermaye biriktirmek artık para ile sınırlı olmadığından, kapitalist olmak için şirket sahibi olmak gerekmemektedir; sosyal ilişkiler de kapitalist prensiplerle idare edilebilir.

“İdeal” Batılı toplumların kapitalist piyasa sistemi ile şekillenmiş toplumsal ilişki yapısının, yine Batılı kaynaklar esas alınarak yazılmış olan eğitim sistemi üzerinden “olması gereken” gerçeklik olarak sunulması sebebiyle Batının normatif değerleri Batı haricindeki toplumlara da aktarılmaya çalışılmıştır (Rotimi, 2005; Seth, 2007). Özellikle Halkla İlişkiler gibi disiplinler başta olmak üzere bireylerin aldığı eğitim sırasında insanlar ile kurulacak ilişkilerin birer sermaye olarak görülmesi ve bu sebeple biriktirilmesi gerektiği mesajı verilmektedir (Ihlen, 2005). Çünkü artık “ne bildiğin”den ziyade “kimi tanıdığın” önem kazanmaya başlamıştır (Floress vd., 2011).

İslam ekonomisinin meselelerinden bir tanesi insanlar arasındaki ilişkinin İslam varlık ve bilgi anlayışına dayalı olarak nasıl kurulması gerektiğidir (Al-Sadr, 1981; Asutay, 2007; Choudhury, 2018). Uzun bir zaman ve geniş bir mekâna yayılmış olan Müslüman toplulukları meydana getiren kişilerin birbirleriyle olan ilişkilerini tek bir çeşide indirgemek mümkün değildir. Ancak bu ilişkilerin özünü oluşturması gereken temel ahlaki prensiplerden yola çıkarak ortak bir zemin bulunması mümkün olduğu gibi (Al-Bouti, 2005; Auda, 2010; Shâhibî, 1999), bu zeminden kayma olduğu takdirde eleştirel bir analiz yapılması da mümkündür. Bu yüzden sosyal sermaye kavramı daha ontolojik bir düzlemde incelenerek ortak zeminden kayma olup olmadığı araştırılmalıdır.

Her ne kadar Batı akademisinde de sosyal sermaye kavramına dair eleştiriler yer alsın ve özellikle organize suç çeteleri, nepotizm gibi dezavantajlara vurgu yapılsa da (Ignatowski vd., 2019; Pillai vd., 2017; Villalonga-Olives ve Kawachi, 2017) İslam ekonomisi açısından bakıldığında insanın öncelikli olarak sermaye olarak görülmesi ontolojik düzeyde bir problem yaratmaktadır. Kendisini Müslüman olarak tanımlayan bir kişi diğer insanlarla olan ilişkisini de İslam üzerinden tanımlıyor olması beklenir. Diğer yandan, ulus-devlet temelli bir bakış açısı kişileri ilk olarak vatandaşlık üzerinden tanımlarken, kapitalist temelli bir ilişki de sermaye üzerinden tanımlamaktadır (bu sermaye ekonomik, sosyal veya kültürel olabilir). Yani ulus-devlet temelli bir ilişkide önemli olan karşınızdakinin Müslüman, Hıristiyan, zengin veya fakir olması değildir: Türk veya Alman vatandaşı olmasıdır. Diğer kimlikler, yani Müslüman olmak veya zengin olmak ikincil önem taşımaktadır. Aynı şekilde ilişkiler kapitalist bir temel üzerine kuruluyorsa, önemli olan muhatabın sermaye (ekonomik, kültürel veya sosyal sermaye olabilir) arttırmak için faydalı olup olmamasıdır. Muhatabının uyruğu veya dini önemli değildir. “Paranın dini olmaz” sözü bu kapitalist bağlamda anlamlı olmaktadır.

Peki, ticaret ile uğraşan bir kişinin müşterileriyle kurmaya çalıştığı ilişki nasıl bir ilişkidir? Bu soruya cevap verirken karşımıza sosyal sermaye bağlamında iki soru çıkmaktadır. Bunlardan ilki, kurulan ticari ilişkinin temelini ne oluşturuyor sorusudur. Bu soruya cevap verebilmek için bu ilişkilerin amaç mı yoksa araç mı olduğu; eğer araçsa, hangi amaca ulaşmak için araçsallaştırıldığı sorularına cevap vermemiz önemlidir. Müslüman bir tüccar genel itibarıyla para kazanmak için ticaretle uğraşır. Bu noktada kapitalist bir tüccar ile Müslüman bir tüccar arasında dışarıdan bakıldığında bir fark görülmeyebilir. Fakat ikisinin amaçlarına baktığımızda kapitalist bir tüccarın daha fazla kâr yapıp bunu sermaye olarak biriktirmek ve daha sonra ticaretini daha da büyütürken daha fazla kâr ve daha fazla sermaye elde etmek şeklinde ilerleyen fâsit bir döngünün içinde olduğunu görürüz (Jorgenson ve Siebert, 1968: 1123). Bu tüccarın ilişkilerini de yine bu zeminde kurması beklenir; “ilişki ağı”na dahil ettiği kişilerin kendi hedefine, yani sermaye birikimine katkı sağlaması esastır.

Müslüman bir tüccarın ise ilk olarak Allah’ın bir kulu ve onun yeryüzündeki halifesi olduğu ve ticareti, Allah’ın emrettiği helal rızık aramak için bir ibadet olarak, yani kulluk görevi için bir araç olarak görmesi beklenir (Orman, 2015). Bu yüzden kuracağı ticari ilişkiler maddi bir kazanç sağlasa dahi, tüccarın kulluk çerçevesindeki ilişkileri olarak ele alınabilir. Örneğin, Müslüman olmayan bir kişi ile ticaret yapıyorsa, bu ilişki aynı zamanda bir (hal ile veya sözlü olarak) tebliğ olmaktadır. Peki bu bir ideal ve aynı zamanda hayali Müslüman tüccar tiplemesi midir? Tabii ki hayır. Eğer bu tüccar sadece ideal olarak çizilmiş bir Müslüman tüccar resmi olsaydı, Hindistan ve Asya gibi İslam ile Müslüman tüccarlar vasıtasıyla tanışmış, ardından İslam’ı kabul etmiş

toprakları nasıl açıklayabiliriz (Murphey ve Stapleton, 2019: 39; Rawlinson, 2001)?

Peki içinde yaşadığımız toplumlardaki Müslüman tüccarların davranışları bu resme ne kadar uygundur? Bu kıyas ideal durumu yargılamak için çok da uygun bir soru değildir. Çünkü içinde yaşadığımız dünyada ticaret ve eğitimle uğraşanlar (İslami ilimler de dahil) çoğunlukla kapitalist piyasa sisteminin mantığını öğreten bir eğitim sisteminden geçiyor. Bu sebeple kurulan ilişkiler de Müslüman bir tüccar olarak kurulmaktan ziyade, “dinî vecibelerini yerine getirmeye çalışan kapitalist bir tüccar” olarak kurulmaktadır. Her ne kadar Müslüman toplumlarda da İslam’ın yasakladığı akitler ile iştiğal etmekten çekinmeyen tüccarlar olabilsede günümüz Müslüman toplumlarında şâhit olduğumuz durum, bu tür davranışların ve ilişki şekillerinin yüceltilmesi, Müslüman olma kaygısından dolayı -herhangi bir tür- “sermaye birikimini” reddeden kişilerin ise rasyonel olmamak gibi ithamlarla karşı karşıya kalmasıdır.

İkinci soru ise insanlara sosyal sermaye olarak yaklaşmanın sadece ticari alan ile sınırlı kalıp kalmayacağıdır. Ekonomik sermaye ve sosyal sermaye birbirlerine dönüştürülebilir sermaye türleridir (Bourdieu, 1986: 250-252). Ekonomik sermaye biriktirmiş olan bir kişi, bunu sosyal sermayesini arttırmakta, yani yeni kişilerle bağlantı kurmakta kullanabilir. Daha sonra bu sosyal sermaye daha iyi bir iş ve daha fazla maaşa dönüştürülebilir. Örneğin, ekonomik sermaye kişinin ücretli eğitim ve sertifika programlarına katılmasına imkan tanıyarak beşeri sermayesini, konferanslar ve yurtdışı yolculukları sayesinde de sosyal sermayesini arttırmasını sağlayabilir. Sermaye birikimi temelli kurulan bu sosyal ilişkiler ister istemez diğer ilişkilere de sirayet etmekte ve kişinin etrafındaki herkese sermaye birikimi gözüyle bakmasına yol açabilmektedir. Arkadaşlıklar veya hoca-öğrenci ilişkisi kolayca bunlara örnek olarak verilebilir.

Sosyal sermaye bir defa oluştuktan sonra varlığını hep devam ettiren bir şey değildir, onu sürdürebilmek için çaba sarf edilmeli ve yatırım devam etmelidir (Bourdieu, 1986: 148). Peki, işte çalışmaktan arta kalan vaktinizi hangi arkadaşlarınızla geçirmek istersiniz? Kariyerinizde ilerlemenize yardımcı olacak kişilerle mi, yoksa sevdiğiniz ve değer verdiğiniz, sizin iyi bir Müslüman olmanız için uğraşan bir arkadaşınızla mı? Bu noktada yapılan seçim kurulan ilişkilere bir Müslüman olarak mı yoksa (sosyal) sermaye birikimi peşinde olan biri olarak mı bakıldığını gösterir. Buradaki en önemli nokta seçim anlarında verilen kararın aslında kişiyi tanımlıyor olmasıdır.

Hoca ve öğrenci arasındaki ilişkide de benzer durumları görmek mümkündür. Öğrenci, sırf ileride iş imkanı sağlar ümidiyle iyi bağlantıları olan hocalarla yakınlık kurmaya çalışırken, bağlantıları olmayan hocaları, ahlaki ve ilmî açıdan daha faydalı olacağı halde önemsemiyorsa benzer bir seçim sözü konusu demektir. Benzer bir ilişki ve yaklaşım tarzı hocadan öğrenciye doğru da olabilir. Görevi itibarıyla en azından ilgili öğrencilerin tamamıyla ilgilenmesi

gerekirken, sadece “aile bağları kuvvetli” veya kendi çalışmalarında kullanma ümidiyle “başarılı” bazı öğrencilerle ilgileniyorsa, benzer bir sosyal sermaye birikimi burada da geçerlidir.

Eğer ilk soruya geri dönecek olursak, ticaretle uğraşan kişilerin müşterileri ile olan ilişkilerini sosyal sermaye temelli kurması mecburi olmadığı gibi, sosyal sermaye temelli ilişkilerin sadece ticaretle uğraşan kişilere mahsus olmadığı görülmektedir. Neticede, kapitalist piyasa sistemi içerisinde var olma gayreti gösteren herkes (sosyal) sermaye biriktirme odaklı ilişkiler kurabilmektedir.

Görüldüğü üzere, insanların ilişkilerinin temelini oluşturan ve karşısındaki kişiyle olan ilişkiğine belli anlamlar yüklemesine sebep olan prensipler vardır. Kapitalist prensipler üzerine kurulmuş olan ilişkiler birer (sosyal) sermaye olarak algılanırken, bu sadece kapitalist bir toplum için olması gereken (normatif) ilişkiyi ifade etmektedir. Kapitalist dünya görüşünün hegemonyası arttıkça ve toplumları şekillendirmeye devam ettikçe bu durum artık toplumların gerçekliğini de temsil etmektedir.

Sosyal sermaye kavramının artan öneminden dolayı, son yıllarda yeni girişimler de ortaya çıkmıştır. Bir emlak uygulaması olan “Zingat” bunun iyi bir örneğidir. Üyelerinden veri toplamak suretiyle farklı bölgelere dair “bölge raporları” sunan bu girişim, aynı zamanda potansiyel komşuların, yani belli bir muhitte oturan kişilerin sosyoekonomik bilgilerini de toplamaktadır. Böylece standart emlak sitelerine nispeten aranan eve dair daha fazla, hatta gereğinden fazla bilgiye ulaşılmaktadır. Reklamlarında da dedikleri gibi: “Aradığınız ev yaş dağılım bilgisiyle, muhitiyle-çevresiyle, konusuyla-komşusuyla” internet sitelerinde bulunmaktadır (Zingat, 2017). Peki, atasözünde “ev alma komşu al” olarak belirtildiği gibi bu önemli ve değer arttıran bir bilgi değil midir? Buradaki asıl dönüşüm muhtemelen atalarımızın “almak” istediği komşu ile bu uygulama ve benzerlerinin emlak değerini hesaplarken kullandığı “değerli komşu” profili arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Sosyal sermaye odaklı bir yaklaşım olduğu için, sadece kapitalist bir sistem açısından “değerli” olan komşular emlak fiyatınıza değer katmaktadır.

Bu bağlamda, sadece “elit” bir muhite taşınarak sosyal sermaye arttırma gayreti yeterli değildir, uzun vadede çocuğunuzun sosyal sermayesini de biriktirmek için çaba sarf etmeniz gerekir. Bunun için de en uygun yerler sadece belli ekonomik sermayeye sahip kişilerin gidebileceği okullara çocuğunuzu göndermek olacaktır. Bu, özellikle İngiltere gibi ülkelere göç eden aileler için çok faydalı bir yöntemdir. Çünkü ne kadar paranız olsa da dil engeli ve göçmen olma durumundan dolayı sahip olunabilecek sosyal sermaye sınırlıdır. Fakat bu ailelerin çocukları için aynı durum geçerli değildir; birinci dil olarak İngilizceyi rahat konuşabileceği gibi, yetiştiğinde arkadaşlığının devam etmesi muhtemel olacak kişilerle (sosyal sermaye olarak) tanışması için üst gelir grubunun gittiği okullara çocukların gönderilmesi mümkündür. Bu da ailelerin sonraki nesilleri için önemli bir yatırımdır.

İlişkilerdeki Dönüşümün Temel Enstrümanı Olarak Okul

Bireyin kendisiyle ve çevresiyle kurduğu ilişkinin modern kapitalist toplumda nasıl bir sosyal yapıya sahip olduğu ve İslam Ekonomisi açısından bu ilişkinin sahip olması gereken ideal doğası tanımlandıktan sonra, bu bölümde bahsi geçen ilişkilerin hem bir sebebi hem de sonucu olan “Okul”u bir kurum olarak ele alacağız.

Kurumlar, ilişkiler gibi her toplumda olan ve o toplumu oluşturan prensipler tarafından belli şekillerde inşa edilen yapılardır. Kapitalist bir toplumda ortaya çıkan eğitim kurumları ile İslam’ın ahlaki yapısının şekillendireceği eğitim kurumlarının birbirinden farklı içeriklere sahip olması ve farklı amaçlara hizmet etmesi beklenmelidir.

Eğitim kavramı bütün zaman ve coğrafyalarda var olmakla beraber kurumsal yapıları farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Özellikle İslam’ın ortaya çıktığı ilk dönemlerde mescitlerdeki halkalarda veya alimlerin evlerinde gerçekleşen hoca merkezli eğitim anlayışı (Siddiki, 2014: 150-153), günümüzde eğitim dendiğinde akla doğrudan okul kurumu gelecek şekilde çeşitli dönüşümlere uğramıştır. Bunun önemli sebeplerinden bir tanesi “evde eğitim” gibi farklı eğitim yöntemlerine Türkiye gibi bazı Müslüman ülkelerde hukuki olarak izin verilmemesi (Şad ve Akdağ, 2010), dolayısıyla alternatif eğitim kurumlarının hayal edilmesinin güçlüğü olabilir.

Bir kurum olarak okul, çocuklarımızın “parlak” bir geleceğe, diğer bir deyişle iyi bir maaşla işçi olma imkanına sahip olmaları için tek yol olarak gördüğümüz (Illich, 2013: 20), ulus-devlet yapısının ideolojik olarak vatandaş inşa etme (Althusser, 2014) ve kapitalist sistemin işçi üretme alanıdır (Reich, 1989). Özellikle Türkiye ve benzeri modernleşme süreçlerinden geçen ülkeler için okul ile eğitim kelimeleri özdeş hale gelmiştir.

Okuldan bir kurum olarak bahsederken sadece belli öğrencilere eğitim verilen binalardan ibaret olarak düşünmemek gerekir. Ivan Illich’in “Toplumu Okulsuzlaştırmak” (*Deschooling Society*) kitabında da vurguladığı gibi, “[s]adece eğitim değil, aynı zamanda, sosyal gerçekliğin bizatihi kendisi de okullaştırılmış durumdadır” (Illich, 2013: 14). Bu sebeple, toplumun bir bütün olarak okulsuzlaştırılması gerekmektedir (Illich, 2013: 15). Bunu da ancak okulsuzlaşmış bir toplumda yetişen yeni bir neslin kapitalist yapıdan bağımsız bir toplumsal yapı tahayyül edebileceğini ve ortaya koyabileceğini vurgulamaktadır (Illich, 2013: 56). Bu iddia Hz. Musa’nın kavminin çölde 40 yıl kalmak zorunda olmasını hatırlatmaktadır. Firavunun zulmünden kaçan halk, peygamberlerinden ayrı kaldıkları ilk anda tapınmak için altından buzağı yapma ihtiyacı duymuştur. Çünkü yıllarca kölelik hayatı yaşamış olan İsrailoğulları somut bir varlığa ibadet etmenin ötesine geçememişlerdir. Bu sebeple, Allah’a kul olabilecek idrak düzeyine sahip yeni bir neslin yetişmesi için çölün özgür ortamında, babalarının maruz kaldığı, zihinlerin okullaştırılma benzeri belli bir kalıba sokulması zulmünden uzakta 40 yıl geçirmeleri gerekmiştir.

Ortaya çıkışı endüstri devrimine dayanan okul kurumunun insanlarda zihinsel bir dönüşümü gerçekleştirerek ulaşmaya çalıştığı iki temel hedef vardır. Birincisi, kapitalist üretim araçlarında bir faktör olarak yer alacak disipline edilmiş işgücünü oluşturmak (Reich, 1989), ikincisi ise ortaya çıkan ulus-devletin ihtiyaç duyduğu itaatkâr vatandaşı yaratabilmektir (Althusser, 2014). İroniktir ki, endüstriyel kapitalizmin başarılı şekilde ilerlemesinde önemli rol oynayan disipline edilmiş işgücü, şu anda ihtiyaç duyulan “kutunun dışında düşünen” ve yenilikçi/girişimci olması beklenen yeni nesil işgücü ihtiyacını karşılamadığı için Batılı entelektüel çevrelerde de eleştirilmekte ve alternatif eğitim metotları geliştirilmeye çalışılmaktadır (Robinson, 2017). Fark edileceği üzere bu eleştiriler sadece okulların yeni kapitalist düzenin “işçi” ihtiyacına cevap veremediği için getirilirken, bu çalışmada yapılmaya çalışılan çok daha ontolojik seviyede bir eleştiridir. Çünkü insanın hak ettiği, üretim sürecinin bir girdisi olarak değil, Allah’ın yarattığı en şerefli varlık olarak değerlendirilmek ve bu çerçevede eğitim görebilmektir.

Bu sebeple eğitim meselesi; (i) Eğitimin amacı, (ii) Eğitimin verilme şekli ve (iii) Eğitim müfredatının içeriği olmak üzere üç temel başlık altında ele alınacaktır.

Eğitimin Amacı

Kapitalist prensipler tarafından şekillenen okulların önemli bir amacı kapitalist üretim sisteminde bir girdi olarak kullanılacak işgücünü yetiştirmektir. Burada amaç sadece belli bir bilgi aktarımından öte, kişinin kendisini bir beşerî sermaye olarak görmesini sağlamak ve kendi kendine yatırım yapmasını sürdürmeyi sağlayacak bir bilinç aşılabilmesidir (Fischer, 2000). Yaşadığımız modern dünyada, aileler çocuklarını halihazırda beşerî sermaye olarak görmeye başladıklarından, çocuklarının iyi bir üniversiteye yerleşme ihtimallerini arttırmak için eğitim konusunda yapılan tercihlere dikkat edilmektedir (Hesapçioğlu ve Nohutçu, 2013: 193).

Ailelerin çocuklarına ait beşerî sermaye biriktirme talebi karşısında okullar, çocuklara daha ilkokuldan itibaren üniversite sınavı ve aynı formattaki önceki sınavlarda başarılı olmaları için test çözdürmekte ve mezun olduklarında iş bulmalarını kolaylaştıracak yabancı dil ve robotik kodlama gibi becerilerle onları donatmaya çalışmaktadırlar (Çakan, 2004: 109). Bu bahsedilen gayretler, daha ziyade çocuklarını özel okullara göndermeye gücü yeten ve çocuklarının kapitalist üretim sürecinde “beyaz yakalı” diye tabir edilen işçi grubuna uygun olarak yetiştirmeyi hedefleyen aileler için geçerlidir. Sosyal ve ekonomik sermaye sahibi olmayan kişiler ise daha ziyade “mavi yakalı” gruba dahil olmakta ve bunun için gerekli olan disiplini ve minimum becerileri devlet okullarında kazanmaktadırlar. Sistem içerisinde zeki olan öğrencilerin yine başarılı devlet okullarında veya özel kurumlarda burslu olarak üçüncü bir kategoriye girdikleri vaki olsa da eğitim sisteminin genelini düşününce bu durum kaideyi oluşturmaktan ziyade istisnaya tekabül etmektedir.

Çocuğu maddi olmanın yanı sıra ebeveynin gurur duyarak sosyal çevrede prestij edinmesini sağlayacak uzun vadeli bir yatırım aracı haline getiren bu sistem, aynı zamanda özel okulların eğitimi metalaştırmasına sebep olmaktadır (Gök, 2005). Bu metalaşma neticesinde; eğitime öncelikle ticari açıdan bakan bu okullar, istihdam sağladıkları öğretmenleri fabrika işçisinden farklı görmemekte ve o şekilde maaş verip, muamele etmektedirler (Demirer, 2012: 178).

Bu amacın bir yan maddesi olarak okullar, özellikle anaokulları, halihazırda kapitalist üretim sisteminde iş bulabilmiş “şanslı” kişilerin çocuklarına bakıcılık yapmak ve çocukları aileler için çalışmaya mâni bir yük olmaktan kurtarmakla da görevlidirler (Halpern, 1999: 86). Nasıl ki huzurevleri yaşlıları çalışan kişilere yük olmaktan kurtarıyorsa, okullar da ailelerinin bakımına muhtaç olan çocuklara belli saatlerde bakıcılık yapmaktadırlar. Normal okul süresine ilave etüt saatleri ekleyerek öğrencilerin mesai saati bitimine kadar okulda kalmalarını sağlayan veya hafta sonu okulda ek derslerle eğitime devam ederek cumartesi günleri de çalışmak zorunda kalan ailelerin üzerindeki yükü alan okullar, kapitalist sistem için çocukları disipline etmenin ve iş bulmak için gerekli bilgi ve becerileri aktarmanın ötesinde “faydalarının” olduğunu göstermektedir.

İslam ekonomisi açısından bakıldığında, belli bilgi ve becerilerin edinilmesi kişinin geçimini sağlaması için önemli olsa da teknik eğitim ile hakikate ulaşmak için gereken eğitim arasında bir ayırım yapmak gereklidir. Bir zanaat veya meslek edinerek helal rızık peşinde koşmak gerekli olsa da eğitimin temelini ve amacını hakikat bilgisinin elde edilmesi oluşturmaktadır. Burada hakikat bilgisi ile kastedilen Allah’ı tanımak ve Kur’an’da belirtildiği üzere yaratılışın amacı olan O’na ibadet etmeyi öğrenmektir. Burada geçen ibadet kavramı sadece ritüelleri kapsayan dar bir anlamı değil, kişinin hayatının her anında kul olma bilinciyle hareket etmesini ifade etmektedir.

Eğitimin Veriliş Şekli

Okulda verilen eğitimi özellikle temel eğitim dönemini, “üretim yılına” göre aynı sınıfa konulan öğrencilerin tek bir müfredat doğrultusunda eğitim görmesi olarak tanımlayabiliriz (Leland ve Kasten, 2002: 8). Her ne kadar ilerleyen yıllarda seçmeli derslerle bir ölçüde çeşitlilik sunulsa da netice itibarıyla aynı sınıfta olan herkesin aynı eğitime muhatap olması, bilişsel seviye, ilgi ve beceri alanları veya gelişimsel sorunlar göz ardı edilerek verilmektedir. Öğretmene karşı itaat son derece önemlidir çünkü -en azından okul sınırları içerisinde- öğrenciler için “hem bir ana hem bir baba” olan öğretmenlerin (Çelikten, 2006: 277) okul sistemi içerisindeki en önemli görevlerinden birisi öğrencinin üstlerine itaat etmeyi öğrenmesi için disipline edilmesidir (Reich, 1989).

Günümüz kapitalist üretim mantığı açısından kıymetli olan farklı beceri ve yetkinliklerin bu tarz bir eğitim sistemiyle keşfedilemeyip aksine yitirilmesi,

mevcut okul yapısına Batılı entelektüel kesimden de epey itiraz gelmesine ve alternatif eğitim şekilleri arayışına sebep olmaktadır (Reich, 1989; Robinson, 2017). Ancak bu bölümde mevcut eğitim sisteminin kapitalist piyasa mantığına göre şekillendirilmiş alternatiflerine odaklanmak yerine, İslam ekonomisi açısından bir değerlendirme yapılarak bu eleştirilerin ötesinde, eğitim kurumlarının merkezi kontrolü ve yetkinliğin kurumsal olarak verilmesi üzerinden bir analiz yapılacaktır.

Ivan Illich'in de değindiği gibi, merkezi bir otoriteye bağlı tüzel kişilikler tarafından yetkinlik belgelerinin (diploma veya yeterlilik sertifikalarının) veriliyor olması "okullandırma zihniyeti içinde mantıklı gözükmemektedir" (Illich, 2013: 29). Ancak, yetkinliği uzmanlar tarafından dahi kabul edilecek birçok kişinin "diploma" sahibi olmamaları sebebiyle eğitimlerinin yok hükmünde sayılması, merkezi kontrol mekanizmasının ne kadar güçlü ve okullandırılma sürecinin ne kadar başarılı olduğunu göstermektedir. Halbuki modern öncesi Müslüman toplumların eğitim sistemine bakıldığında talebelerin yetkinlikleri bizzat kendilerine yıllarca ders vermiş olan hocalarının icazeti sayesinde olduğu ve belli bir geleneğe dayandığı görülmektedir. Burada icazeti hak eden öğrencinin modern eğitim sisteminde olduğu gibi sadece "yeterli bilgiye sahip kişi" olarak algılanmaması gerekir. Bu öğrenci, ilmî birikiminin yanında, kendisine icazet veren "hocanın talebesi" olarak anılmaya layık bir ahlaka da sahip olmuş demektir (Ertunç, 2019: 478; Schick, 2017: 241). Çünkü geleneksel eğitim anlayışımızda teorik bilgi ve onun pratik uygulaması iki ayrı alan olarak görülmemektedir. Söz konusu eğitimin, bloklar halinde sınıflarda verilen bir aktivite olmanın ötesinde topluma gömülü şekilde ve pratik ederek içselleştirilen bir eğitim olması bunun sağlanmasındaki önemli etkenlerden biridir. Teknik eğitimlerin aynı şekilde pratikten kopartılmadan, usta çırağ ilişkisi içerisinde verilmesi, eğitim sürecinde sadece teknik bilginin değil, aynı zamanda İslam ahlakının da uygulamalı olarak sahada tatbik edilmesi, bu geleneksel eğitim anlayışının temellerini oluşturmaktadır (Sancaklı, 2010: 4).

Bu anlayış, eğitime ders saatlerinin ötesinde bir anlam yüklenmesi, her anın ve hareketin eğitimin bir parçası olması gerektiği ile ilgilidir. Halbuki günümüzdeki uygulama, daha ziyade -çoğunlukla- ücreti mukabilinde dahil olunan, teknik bilginin ahlaktan ve gündelik hayattaki yansımalarından koparılmış halde kurs veya akademik programlarla öğrencilere aktarıldığı sertifika programlarından oluşmaktadır.

Eğitim Müfredatının İçeriği

Önceden ifade edildiği üzere, okullarda uygulanan eğitim müfredatları hazırlanırken, işgücü olarak kapitalist sisteme dahil olabilmek için gerekli bilgi ve becerilerin kazandırılmasına yönelik bir içerik oluşturulması amaçlanmaktadır. Mevcut ulus-devlet ve kapitalist sistemin bir aracı olan okulun, onu -daha iyi hale getirmenin ötesinde- eleştiriye tabi tutması ve yıkıcı bir etki oluşturması mümkün değildir (Hallaq, 2018). Bu sebeple okula giden ve mevcut

müfredat üzerinden eğitim gören bir öğrencinin sisteme alternatif bir fikir üretebilmesi beklenmemelidir. Ancak eğitim sisteminin başarısızlığı veya okul harici bazı programların okula nispeten daha baskın bir yönlendirme ve şekillendirme yapması neticesinde istisnai de olsa farklı görüşler ortaya çıkmaktadır.

Bu eğitim sürecinde, içine doğduğumuz ve seçme şansımız olmadan yaşamak zorunda olduğumuz dünyayı tanımak ve anlam dünyamızı oluşturan kavramların arka planında yatan varsayımların farkına varmak genellikle mümkün olmamaktadır. Bunun başlıca sebebi bu tür bir kavramsal anlayışın kapitalist sistem içerisinde üretici bir girdi olması için eğitim alan öğrencilerin üretici kapasitesini arttıracak bir etkisinin olmamasıdır. Aksine, meydana gelen farkındalık bireylerde yabancılaşma gibi sorunlara sebep olarak üretici kapasitesine zarar verebilir. Bu farkındalık oluşmadığı için de içselleştirilmesi hedeflenen kavramlar yasisöküme uğratarak bireyin kendi referans noktasından tekrar inşa etme veya tamamıyla terk etme imkanı elde edememektedir.

Görüldüğü üzere, eğitim kavramı farklı teorik çerçeveler açısından ortak bir payda olmakla beraber, ontoloji ve epistemolojinin farklılaşması bu kavrama farklı amaç, aktarılış şekli ve içerikler yüklemektedir. İslam ekonomisi açısından değerlendirildiğinde, İlich'in (2013) vurguladığı okulsuzlaştırma kavramı ve bunu yapabilmek için gerekli olacak kavramların ve kurumların yasisökümüne uğratılması eğitim müfredatının önemli bir bölümünü oluşturmalıdır. Fakat burada kalmayıp, inşa sürecine girerek, inşa edilmesi gereken kurum ve ilişkilerin İslami kaynaklara ve tarihi tecrübeye göre nasıl yapılarda olması ve nasıl inşa edilmeleri gerektiği üzerine tartışmalar müfredata dahil edilmelidir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın temel amacı beşeri ve sosyal sermaye kavramları ve okul kurumu üzerinden eleştirel bir analiz yaparak içinde bulunduğumuz ilişki ağlarının ve kurumsal yapıların İslam ekonomisi çerçevesinden değerlendirilmesini sunmaktır. Makalenin ikinci ve üçüncü bölümlerinde sırasıyla kişinin kendisiyle ve yakın sosyal çevresiyle olan ilişkilerini kapitalist piyasa sisteminin hakim olduğu bir toplumda nasıl kurduğunu veya kurmasının teşvik edildiğini inceledik. Beşerî ve sosyal sermaye bağlamında, kendisiyle ve sosyal çevresiyle olan ilişkisinin temelini kapitalist prensiplerin mi yoksa İslam ahlak esaslarının mı belirleyeceği noktasında, kişilerin aktif olarak tercihte bulunma imkanları vardır. Bu kişisel olarak tercihte bulunma imkanı, içinde yaşanan toplulukla kurulan ilişkilerin belirlenmesi aşamasında zayıflamaktadır. Çünkü hem kişinin -çalışma faaliyetlerinin haricinde- ne kadar zamana sahip olduğu hem de bu zamanı nerelerde harcayabileceği konusunda kapitalist piyasa sisteminin etkili kısıtlamaları vardır. Çalışma saatlerinin fazla olması veya çalışma saatlerinin dışında kalan vakitlerde kişinin yeni şeyler öğrenmek gibi beşeri sermayesini arttırmaya mecbur bırakan sorumluluklar

bu duruma örneklik teşkil etmektedir. Bu ilişkileri belirlemek için aktif bir çaba gösterilmeyerek mevcut ilişki türlerinin sürdürülmesinin arka planında yatan en önemli etken okul ve benzeri kurumların küçük yaştan itibaren insanları “işçi” olarak şekillendirmesidir.

Dördüncü bölümde okul kurumu detaylı olarak incelenerek kişilerin kendi ve çevreleriyle kurdukları ilişkileri sermaye bakış açısıyla oluşturmalarını sağlayan önemli bir kurumsal yapı ele alınmıştır. Eğitim sistemi içerisine giren öğrencilerin içinde yaşadıkları dünyanın kavramlarını sorgulamadan ve değer yüksüz şekilde algılayarak kullanmaları yerine, bu kavramları, arka planlarında yatan varsayımların ve ön kabullerin farkına vararak kullanmaları çok önemlidir. İslam ekonomisine uygun bir eğitim sisteminin, İslam’ın varlık ve bilgi anlayışları temelinde kavramlar üreterek okul kurumunun şekillendirmesinin ötesine giderek bir inşa çabasına girmesi de bu eğitimi önemli bir parçasıdır.

Kaynakça

- Al-Bouti, R. (2005). *Dawabit al-Maslaha fi al-Shari’ah al-Islamiyya*. Resalah Publishers.
- Al-Sadr, M. B. (1981). *Our Economy*. Dar Al-Ta’aruf Press, Beirut.
- Althusser, L. (2014). *On the reproduction of capitalism: Ideology and ideological state apparatuses*. Verso.
- Asutay, M. (2007). A Political Economy Approach to Islamic economics: Systemic Understanding for an Alternative Economic System. *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 1(2), 3-18.
- Atçıl, A. (2018). *Scholars and sultans in the early modern Ottoman Empire*. New York : Cambridge University Press.
- Auda, J. (2010). *Maqasid al-shariah as philosophy of Islamic law: A systems approach*. Islamic Book Trust.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. İçinde J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (ss. 241-258). Greenwood.
- Boyles, D. (2000). *American Education and Corporations: The Free Market Goes to School*. Taylor & Francis.
- Choudhury, M. A. (2018). Tawhidi Islamic economics in reference to the methodology arising from the Qur’ân and the Sunnah. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 10(2), 263-276.
- Çakan, M. (2004). Öğretmenlerin ölçme-değerlendirme uygulamaları ve yeterlik düzeyleri: İlk ve ortaöğretim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 99-114.
- Çelikten, M. (2006). Kültür ve Öğretmen Metaforları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(21), 269-283.

- Demirer, D. K. (2012). Eğitimde piyasalaşma ve öğretmen emeğinde dönüşüm. *Çalışma ve Toplum*, 1(32), 167-186.
- Ducatel, K. (1998). *Learning and skills in the knowledge economy*. DRUID.
- Ertunç, Ç. Ö. (2019). Geleneksel Sanatlarda Eğitim Modeli ve İcazet Geleneği. *İSTEM*, 34, 477-487.
- Fischer, G. (2000). Lifelong Learning—More Than Training. *Journal of Interactive Learning Research*, 11(3), 265-294.
- Floress, K., Prokopy, L. S., ve Allred: B. (2011). It's Who You Know: Social Capital, Social Networks, and Watershed Groups. *Society & Natural Resources*, 24(9), 871-886.
- Gök, F. (2005). Üniversiteye girişte umut pazarı: Özel dersaneler. *Eğitim Bilim Toplum*, 3(11), 102-109.
- Güngör, M. (1993). Cessâs. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 7: 427-428). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. /zeyd-b-sabit
- Hallaq, W. B. (2018). *Restating Orientalism: A critique of modern knowledge*.
- Halpern, R. (1999). After-school programs for low-income children: Promise and challenges. *The future of children*, 81-95.
- Hesapçioğlu, M., ve Nohutçu, A. (2013). VELİLERİN ÖZEL OKUL TERCİHLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE ÖZEL OKULLARIN REKLAM STRATEJİLERİ. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(11), 183-202.
- Ignatowski, G., Stopczynski, B., ve Trebska, J. (2019). Paradox of Nepotism in Enterprises in Poland and Ukraine: Social Capital Perspective. *Marketing and Management of Innovations*, 2, 295-313.
- Ihlen, Ø. (2005). The power of social capital: Adapting Bourdieu to the study of public relations. *Public Relations Review*, 31(4), 492-496.
- Illich, I. (2013). *Okulsuz toplum* (M. Özay, Çev.; 8. bs). Şule Yayınları.
- Jorgenson, D. W., ve Siebert, C. D. (1968). Optimal Capital Accumulation and Corporate Investment Behavior. *Journal of Political Economy*, 76(6), 1123-1151.
- Khasawneh: (2010). Factors Influencing the Career Planning and Development of University Students in Jordan. *Australian Journal of Career Development*, 19(2), 41-48.
- Knapper, C., ve Cropley, A. J. (2000). *Lifelong Learning in Higher Education*. Psychology Press.
- Laroche, M., Mérette, M., ve Ruggeri, G. C. (1999). On the Concept and Dimensions of Human Capital in a Knowledge-Based Economy Context. *Canadian Public Policy / Analyse de Politiques*, 25(1), 87-100.
- Leland, C. H., ve Kasten, W. C. (2002). Literacy Education for the 21st Century: It's Time to Close the Factory. *Reading & Writing Quarterly*, 18(1), 5-15.

- Macdonald, M. (1991). Post-Fordism and the Flexibility Debate. *Studies in Political Economy*, 36(1), 177-201.
- Magnuson, C. S., ve Starr, M. F. (2000). How Early Is Too Early to Begin Life Career Planning? The Importance of the Elementary School Years. *Journal of Career Development*, 27(2), 89-101.
- Murphey, R., ve Stapleton, K. (2019). *A history of Asia*. New York: Routledge.
- Orman: (2015). İslam Entelektüel Geleneğinde İktisadi Boyutun Teşekkülü: Şeybânî, Serahsî ve Kitâbu'l-Kesb (II). *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 1(2), 23-67.
- Pillai, K. G., Hodgkinson, G. P., Kalyanaram, G., ve Nair: R. (2017). The Negative Effects of Social Capital in Organizations: A Review and Extension. *International Journal of Management Reviews*, 19(1), 97-124.
- Polanyi, K. (2001). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time* (2nd bs). Beacon Press.
- Powell, W. W., ve Snellman, K. (2004). The Knowledge Economy. *Annual Review of Sociology*, 30(1), 199-220.
- Rawlinson, H. G. (2001). *Ancient and medieval history of India*. Bharatiya Kala Prakashan.
- Reich, R. B. (1989). *The resurgent liberal: (And other unfashionable prophecies)*. Random House.
- Robinson, K. (2017). *Out of our minds: Learning to be creative*.
- Rosen: (1983). Specialization and Human Capital. *Journal of Labor Economics*, 1(1), 43-49.
- Rotimi, A. (2005). Paradox of "Progress": The Role of Western Education in the Transformation of the Family in Nigeria. *The Anthropologist*, 7(2), 137-147.
- Sancaklı: (2010). Ahilik Ahlâkının Oluşumunda Hadislerin Etkisi. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-28.
- Schick, İ. C. (2017). İslâmî Kitap San'atlarında Standartlaşma: Usta-Çırak İlişkisi ve İcazet Geleneği. *Osmanlı Araştırmaları*, 49(49), 231-266.
- Schultz, T. W. (1961). Investment in Human Capital. *The American Economic Review*, 51(1), 1-17.
- Seth: (2007). *Subject Lessons: The Western Education of Colonial India*. Duke University Press.
- Shâhibî, I. ibn M. (1999). *El-Muvâfakât: İslâmî İlimler Metodolojisi*. İz.
- Siddiki, C. (2014). Mescitten Medreseye Dönüşümün Kurumsal ve Düşünsel Açından İncelenmesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD)*, 1(2), 147-163.

- Slomczynski, K., ve Tomescu-Dubrow, I. (2005). Friendship patterns and upward mobility: A test of social capital hypothesis. *Polish Sociological Review*, 151(3), 221-235.
- Şad: N., ve Akdağ, M. (2010). EVDE EĞİTİM. *Milli Eğitim Dergisi*, 40(188), 19-31.
- Villalonga-Olives, E., ve Kawachi, I. (2017). The dark side of social capital: A systematic review of the negative health effects of social capital. *Social Science & Medicine*, 194, 105-127.
- Vivarelli, M. (2014). Innovation, Employment and Skills in Advanced and Developing Countries: A Survey of Economic Literature. *Journal of Economic Issues*, 48(1), 123-154.
- Wolf, B. M., ve Wright, L. (2014). Designing Curriculum for Real-World International Business Needs. *Journal of Teaching in International Business*, 25(3), 165-184.
- Yılmaz, Y. (2012). Hz. Peygamber Dönemi Eğitimine Genel Bir Bakış. *Dini Araştırmalar*, 15(40).
- Zingat. (2017). *Bir Kitabı Kaç Günde Bitiriyorsun Çankaya?* <https://www.youtube.com/watch?v=LKPFwvAyK2U>
- Araştırma Makalesi/Research Article ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1)
Başvuru/Submission: 16. 03.2021 DOI: 10.31679/adamakademi.898087
Kabul/Acceptance: 12. 06.2021

İdeal Devletten İmkânsız Devlete: İslam İktisadında Devlet Düşüncesi

İsa YILMAZ*

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Burak ATEŞ**

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)

Merve SOYLU***

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Öz

Bu çalışma Wael B. Hallaq'ın *İmkânsız Devlet* adlı eserinden yola çıkarak İslam iktisadı literatürüne önemli katkılarda bulunmuş kurucu figürlerin devlet-piyasa ilişkilerinde devlete atfettikleri role dair mukayeseli bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır. Hallaq'ın görüşlerinin esas alınmasının ardında kendisinin oryantalist bir bakış açısının ötesinde şeriat, ahlak ve piyasa ilişkilerine dair devletin rolünü de dahil eden özgün bir yaklaşım sunması yatmaktadır. Mevcut literatürde, İslam iktisadının kurucu figürlerinin devlete dair yaklaşımları da ele alındığında, İslam ve devlet daha çok soyut düzlemde ve ideal olumlu çağrışımlarıyla ele alındığı için bu çalışma İslam iktisadına dair yapılan çalışmalarda modern devletin yapısını sorgulamaksızın özgün bir iktisadi alternatiften bahsetmenin güçlüklerini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler

Modern Devlet, İslam Ekonomisi, Piyasa Sistemi

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, isa.yilmaz@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7388-8539

** Uzman, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) Genel Müdürlüğü, İnsan Kaynakları Daire Başkanlığı, bates@tp.gov.tr, ORCID: 0000-0002-7472-893X

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Programı, mervesoylu13@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7010-6490

From Ideal State To Impossible State: The Idea Of State In Islamic Economics

Abstract

This article aims to provide a comparative study on the role of state on market in the eyes of founding fathers of Islamic economics. Wael B. Hallaq's core arguments in his book '*The Impossible State*' are adopted since he develops an authentic approach towards the role of state on the relationship between sharia, ethics and market beyond orientalist perspective. While founding fathers' approaches on the role of state in economics are examined, state is assumed to have transcendental, omnipotent and benevolent characters. This article, however, argues that modern state should be analyzed in Islamic economic studies with its subversive aspects.

Keywords

Modern State, Islamic Economics, Market System

Extended Abstract

Studies on Islamic economics have significantly been growing in the last couple of decades. The underlying reason behind it is related to the search for an authentic economic system through which Muslim societies develop both socially and economically in the post-colonial period. Since the global capi-talist system creates inequalities both intra and intergenerationally, Islamic economics is envisaged to offer an authentic alternative through its sharing paradigm. Once initial studies on Islamic economics in the second half of the 20th century are considered, it is obvious that the central concern is towards establishing the development of Muslim societies beyond Eurocentricity of economic development theories. Thus, some criticisms on interest, social injustice, conspicuous consumption, unequal distribution had come into the fore amongst the primary subject areas. Later in the 1970s, however, Islamic economic studies converged towards a new area, which is called financial de-velopment. As the global capitalist system gradually shifted towards financial sector, Islamic economics invariably followed the global trend by prioritizing Islamic finance as the sole institutional area for the development of Muslim societies.

As the convergence implies, the related academic studies proliferated and accumulated around Islamic financial development, hence, expectations from Islamic development through non-financial sectors remained less significant. Product development has been made mostly within Islamic financial industry to take part in the global financial system. Other issues of Islamic economics such as production, consumption, distribution and the relationship emerged out of these areas has rarely been dealt. Therefore, the link between economic activities and its interaction with other areas including politics, society, and philosophy could not be generated thoroughly. Instead, an efficiency-oriented approach on growing the share of Islamic financial industry within the global financial system has been adopted. Social costs of involving into such a global race has hardly been considered so far.

A normative insight into the scope of Islamic economics necessitates a wider approach on a robust economic system. For instance, capitalism as an economic system takes its intellectual roots from the Enlightenment period. Also, it adopts neoliberal values and can only be functional under a modern nation state. A similar search for intellectual origins of Islamic economics is inevitable so long as an authentic economic system is sought within Muslim societies. Based on this, the interactions of Islamic economics with market, ethics, law, society and state are important to ponder.

This study aims to provide a comparative study on the role of state on economy in the eyes of founding fathers of Islamic economics. Since state is mostly envisaged by most of the scholars in the field as an abstract institution that has full of omnipotence and benevolence characters, very few studies recognize the devastating aspects of modern state on society and economy. In the eyes of contemporary scholars of Islamic economics, state is given an ideal role just like the one which was experienced in the golden age of Islam in the prophetic periods of Madina. Therefore, state is taken for granted in the Islamic economic studies that needs no deep investigation on the role of state on market and economy. Rather, state is assumed as an institution that always shows its omnipotent and benevolent characters to the society. Thus, no objections towards the existence and role of modern state should be made in this view.

This study provides a critical approach to the abstracted and cherished idea of modern state by Muslim scholars. In doing so, Wael B. Hallaq's core arguments in his book '*The Impossible State*' are adopted since he develops an authentic approach towards the role of state on the relationship between sharia, ethics and market beyond orientalist perspective. According to Hallaq, modern state is not just alien to Islamic values due to its ideological background, but also it inhibits the emergence of an authentic economic, political, legal and cultural system within Muslim societies in the 21st century.

The development of an Islamic economic theory in the modern age must address some critical questions raised by Hallaq. First, the modern nation state created the militarism of imperial states. Second, it brought a particular cultural atmosphere that has full of Western values. Lastly, there is a liberal-capitalist global market system that cannot be easily dissociated from modern state. An Islamic economic system, therefore, should offer an alternative on how to struggle with the militarism, the cultural dominance and pervasiveness of market economy. While Hallaq is quite pessimistic in terms of the future landscape of Muslim societies, he emphasizes the morality of the sharia, which he believes as the central domain of traditional societies. An Islamic economic theory, today, should reconsider the morality of the sharia. Otherwise, Islamic economics can find no way other than the replication of modern economic and financial practices.

This critical approach, unfortunately, did not find a resonance in the thoughts of founding fathers. Once their approaches on the role of state on economics are examined, state is assumed to have transcendental, omnipotent and benevolent characters. This article, however, argues that modern state should be analyzed in Islamic economic studies with its subversive aspects. While capitalist system gives market exchange an essential role to sustain social bond, modern state is envisaged as the guarantor of exerting the rules of market system so that a rational-bureaucratic mechanism keeps the supremacy of market system. However, an Islamic economic system suggests an ethical solution in establishing the social bond amongst Muslim societies. Thus, the design of an economic system emerges out of the Islamic moral code of conduct. Civil society, here, plays a central role instead of a rational-bureaucratic mechanism exerted by modern state. Traditional societies, in this sense, had always prioritized civil society understanding.

This study, first, clarifies the aspects which Islamic values are in conflict with the modern nation state. The next section sheds light on some experiences of pre-modern states and their interactions with economy and society. Later, the perceptions of some prominent founding fathers on the role of state in Islamic economics are examined thoroughly. The last section deals with to what extent theory making on Islamic economics is possible without considering the devastating role of modern state.

Giriş

İslam iktisadı alanında yapılan akademik çalışmalar özellikle son yirmi yıldır ciddi bir artış göstermektedir. Bu artışta faizin baskın şekilde iktisadi faaliyetlerin çerçevesini ve toplumsal ilişkileri belirlediği küresel finansal sistemden rahatsız olan ve böylece kendine alternatif İslami finansal çözümler arayan Müslüman toplumların arayışlarının önemli bir rolü vardır. Küresel ekonomik sistemin 21. yüzyılda finansal piyasaları ön plana çıkarmasıyla finans merkezli ekonomi anlayışının yerleştiği düşünüldüğünde, İslam iktisadı çalışmalarının önemli bir boyutu küresel trende uyarak finans haricindeki iktisadi alanları geri plana atmış ve böylece akademik çalışmaların büyük bir kısmı pratik ihtiyaçlara dönük olarak ortaya çıkan yeni finansal ürünlerin geliştirilmesine odaklanmıştır. Böyle olunca, İslam iktisadı çalışmaları temelde İslami bankacılık ve finans zemininde genişlemekte, buna karşılık üretim, tüketim ve dağılım gibi temel teorik meseleler ikincil planda kalmaktadır. Teorik açıdan düşünüldüğünde, iktisadi faaliyetin birbiriyle kopmaz bağ ve etkileşim içerisinde olduğu siyaset, toplum, felsefe ve hukuk gibi alanların iktisadi sistemle etkileşimi İslam iktisadı çalışmalarında derinlemesine araştırma imkânı bulamamıştır.

Mevcut pratiğin ötesinde normatif yönüyle bakıldığında iktisadi bir sistemi tüm boyutlarıyla anlamak ve buna uygun iktisadi politikalar üretmek bu sistemin belirtilen diğer alanlarla nasıl bir etkileşim içerisinde olduğunu kavramaya bağlıdır. Örneğin, kapitalizm iktisadi bir sistem olarak ele alındığında bu sistemin felsefi açıdan Aydınlanmacı dünya görüşünden beslendiği, ekonomik yönden neoliberal politikalara dayandığı, siyasi açıdan modern ulus devlet¹ yapısı içerisinde özgürlükçü ve demokratik çerçevede yer edindiği, hukuki olarak seküler ve hümanist bir hukuk sistemi benimsediği ve sosyolojik açıdan da Batılı değerlerin kültürel çeşitlilik adıyla hegemonik bir biçimde sunulduğu görülür. Benzer şekilde, İslam iktisadında da bu alanlara dair özgün bir iddia olması gerekirken küresel finansal sistem içerisinde alternatif finansal enstrümanlar sunarak soft kapitalist bir finansal endüstrinin somut ve

1 'Modern ulus devlet' ya da 'modern devlet' kavramı ilgili literatürde oldukça sık kullanılmasına rağmen aslında gereksiz bir tekrar oluşturan totolojik bir ifadedir. Zira, çalışmanın ileri bölümlerinde detaylı açıklanacağı üzere devlet kavramının yapısı ve işlevi modern dönemi çağrıştırır. Günümüzdeki çağrışımı itibariyle modern öncesi dönemde bir devletten bahsetmek mümkün değildir (detaylı bilgi için bkz. Poggi, 2008: 35). Tüm bunlara rağmen bu çalışma her ne kadar yalnızca devlet ifadesini kullanmanın modern çağı yansıtacağını iddia etse de modern dönemin keskin dönüştürücü etkisini vurgulamak amacıyla devlet kavramının önüne yerine göre modern ve ulus sıfatlarını koymayı tercih eder.

pratik çözüm arayışlarına dönük entelektüel çalışmalarla sınırlı bir İslam iktisadı literatürü ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, İslam iktisadı araştırmaları içerisinde kayda değer bir ağırlığı olması gereken piyasa, ahlak, hukuk ve devlet gibi kurum ve kavramların günümüzdeki fonksiyonları ve etkileri hakkında yapılan teorik çalışmalar oldukça sınırlı kalmaktadır.

Bu çalışma, yukarıda bahsedilen ihtiyaçtan yola çıkarak, İslam iktisadının önemli bileşenlerinden biri olan devlet konusunu ele almayı amaçlamaktadır. Günümüzde, ekonomik sistemlerin işleyişinde devlet düzenleyici, müdahale edici, sosyal refahı sağlayıcı, iktisadi verimliliği arttırıcı ve dağılımsal adaleti yeniden düzenleyici yönleriyle kritik bir rol üstlenmektedir. Geniş çerçevede kapitalist üretim biçimlerinden farklı bir yapıya sahip ekonomik sistemlerin mevcut küresel dünyada yer bulamadığı varsayımından yola çıkıldığında, küresel olarak kapitalizme alternatif olma iddiasında olan ekonomik sistemlerin piyasa ve devlet ilişkilerinde mutlaka mevcut durumun ötesinde yeni ve özgün bir iddiaya sahip olması gerekmektedir. Bu açıdan, kapitalizmin temel karakteristiklerinden biri olan modern ulus devlet yapısını çok boyutlu bir şekilde ele almaksızın özgün bir alternatif iktisadi sistemden bahsetmek zor olacağına göre, bir alternatif olarak İslam iktisadı çalışmalarının modern devlet yapısı ve bu yapının ekonomik sistemin işleyişindeki etkisini ele alması kaçınılmazdır.

Bu gerçekten yola çıkarak İslam iktisadının kurucu figürlerinin görüşleri ele alındığında devlet ve piyasa ilişkilerinde genel olarak devlet İslami değerlerle yüklü hayırsever bir yapı olarak tasavvur edilmiş, ideal devlet özelliklerine sahip siyasi bir atmosferde bir iktisadi modelin inşa edilmesi sorununun ötesinde devlet ve piyasa ilişkileri sınırlı olarak gündeme gelmiştir. Bu durumda, modern devletin İslam'ın iktisadi alanda benimsediği değerlerle iç içe olduğu karşıtlıklar gündemden düşmüştür. Özellikle bu çalışmada görüşlerine yer verilen kurucu figürlerin gözünde devlet büyük ölçüde soyut niteliğe sahip kurumsal bir aygıt olarak düşünüldüğü için devletin olması gereken özellikleri sıralanmıştır. Oysa, modern devlet bir kurum olarak insanların bir araya gelmesiyle ortaya çıkan ve bireyler arası ilişkiler çerçevesinde etkin bir rol oynayan karmaşık bir yapıya sahiptir. Modern devletin ayrılmaz unsuru olarak görülen ulus ise “hayal edilmiş bir siyasal topluluktur - kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir” (Anderson, 1995: 20). Devleti bu boyutlarıyla yeniden düşünmek, beraberinde modern devletin herkesin iyiliğini düşünen ideal bir devlet modeli olduğu varsayımını yıkarak ahlaki yönden sorgulanabilir ve eleştiriye açık bir model olduğu gerçeğini hatırlatacaktır. Zira modern devletin beslediği Aydınlanmacı felsefi gelenek devleti soyut ve özel bir mantığa sahip olan bir siyasi topluluk olarak tasavvur ettiği için devleti her türlü karşı hegemonik gelişmeler karşısında ayakta tutacak ve devletin benimsediği ideolojiyi sürdürecektir zemini sağlamlaştıracak politikaları ahlaki tüm kaygıların önüne koyar. Bu sayede geleneksel dönemin ideal devleti modern zamanda yerini

çıkarları pahasına ahlak başta olmak üzere tüm değerleri araçsallaştıran bir devlet mantığına bırakır.

Modern devlet birkaç yüzyıldır alternatifsiz bir model olarak farklı coğrafyalarda etkisini göstermektedir. Küresel olarak ulus devlet özelliklerinden bağımsız hareket eden toplumsal yapılardan bahsedilemeyeceğine göre Müslüman toplumların sahip olduğu değerleri yaşatmak itibarıyla ulus devletle ne ölçüde uyum içerisinde olduğu önemli bir sorudur. Bu durum İslam'ın iktisadi prensipleri ile modern devletin değerlerinin iktisadi uzantıları arasında yaşanan çatışma göz önüne getirildiğinde daha da önemli hale gelir. Bu meseleye dair akademik olarak pek çok çalışma yapılmıştır, ancak Wael B. Hallaq'ın (2019) 'İmkânsız Devlet' adlı eseri modern devletin Müslüman toplumlara yaşattığı zorlukları göstermesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Hallaq'a (2019) göre modern ulus devlet üzerine bina olunduğu düşünsel birikim sebebiyle İslam'a yabancı, hatta İslami değerlerin iktisadi, siyasi, hukuki ve kültürel olarak tatbik edilmesinde engelleyici bir role sahiptir.

Bu çalışma Hallaq'ın *İmkânsız Devlet* adlı eserinden yola çıkarak İslam iktisadi literatürüne önemli katkılarda bulunmuş kurucu figürlerin devlet tasavvuruna dair mukayeseli bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır. Hallaq'ın görüşlerinin esas alınmasının ardında kendisinin oryantalist bir bakış açısının ötesinde şeriat, ahlak ve piyasa ilişkilerine dair devletin rolünü de dahil eden özgün bir yaklaşım sunması yatmaktadır. Mevcut literatürde, İslam iktisadının kurucu figürlerinin devlete dair yaklaşımları da ele alındığında, İslam ve devlet daha çok soyut düzlemde ve ideal olumlu çağrışımlarıyla ele alındığı için bu çalışma İslam iktisadına dair çalışmalarda modern devletin yapısını sorgulamaksızın özgün bir iktisadi alternatifin inşasına dair olumsuz bir kanaat barındırmaktadır.

Bu bağlamda öncelikle Hallaq'ın bahsedilen eserindeki modern devlet yapısı ve belirli yönleriyle İslami değerlerle çatışma içerisinde olduğu boyutları ele alınacaktır. Sonrasında, modern öncesi geleneksel olarak adlandırılan tarihsel dönemde devlet tecrübelerine dair yaklaşımlar sergilenecektir. Daha sonra İslam iktisadının kurucu figürlerinde devlet düşüncesi kapsamlı şekilde incelenecektir. Son bölümde ise mevcut yönüyle iktisadi sistem dahil olmak üzere İslami bir alternatif iddianın modern çağda ulus devlet gerçeğiyle hepsizleşmeden ortaya çıkmasının imkansızlığından bahsedilecektir.

Modern Devlet ve İslam Devleti: Wael B. Hallaq Perspektifi

Hallaq, *İmkânsız Devlet* olarak Türkçeye tercüme edilen eserinin giriş kısmında çalışmasının temel fikrini aktarırken 'temsil ettiği değerler bakımından ele alındığında modern devletten tanımı ve kapsamı itibarıyla İslami bir devlet çıkarmanın hem bir imkânsızlık barındırdığını hem de bunun çelişkili bir tamlama olduğunu' iddia eder (Hallaq, 2019:13). Buna göre, modern İslami devlet kavramsallaştırması modernitenin ve İslam'ın sahip olduğu değerlerin

birbirine karşıtlık oluşturması yönüyle çelişki oluşturmaktadır. Bugün dünya nüfusunun beşte birini oluşturan Müslüman toplumların modernitenin içine doğduğu, dolayısıyla istese de istemese de bu modern projenin bir parçası olduğu göz önüne alındığında (bkz. Arslan, 2015) bu gerçek ile yüzleşmek kaçınılmazdır. Hallaq, modern zamanda İslami devlet fikrinin bir çelişki oluşturmasının nedenini ise modernitenin ahlaki açmazlarına bağlamaktadır. Belirtilen ahlaki açmazlar siyaset ve ekonomiyi ilgilendiren alanlarda da aşikardır. Dolayısıyla, Müslüman toplumların özellikle siyaset ve ekonomide özgün bir söyleme sahip olması için modernitenin maruz bıraktığı ahlaki sorunlara karşı mutlaka bir cevap üretmesi gerekmektedir (Hallaq, 2019: 13-15).

Modern Devlet ve Birey

Modernlik, eskinin sadece geçmişte bırakılması değil, aynı zamanda onun yıkılmasını ifade eden bir kavramdır (Ertugay, 2016: 163). Modernleşme sürecinin politik uzantısı olan modern devletse Machiavelli'den Hobbes'a ve sonrasında Weber ve Poggi'ye kadar uzanan zaman diliminde 'belirli bir toprak ve belirli bir halk üzerinde meşru güç kullanma tekeline sahip insan organizasyonu' olarak tanımlanır. Modernleşmenin siyasal alandaki tezahürü olarak modern devlet güçlü ve merkezi bir birlikteliği toplumsal örgütlenmenin en iyi bir biçimi olarak görür. Artık tek üst kimlik toparlayıcı olarak siyasi kimlik vardır ve bu kimliğin belirleyicisi de devlettir. Aile, din, cemaat, etnik topluluklar gibi kimlikler ise alt kimlikler haline gelmiştir (Erdoğan, 2006: 33).

Geleneksel toplumlara bakıldığında Müslüman şahsiyet ile İslam düşüncesine göre inşa edilmiş toplum ve siyasi otorite arasında çekişmeden ziyade bir ahenkten bahsedilebilir. Çünkü İslam'ın insan anlayışında kul olma bilincine sahip kişi, hür cüz-i iradesi ve seçme melekesine sahip olarak yaptığı her işten dünyada ve ahirette sorumlu tutulacağı farkındadır. Bundan dolayı kendi içinde uyumlu ve dengeli bir hayat yaşamaya dikkat edeceği gibi toplum ve tabiatla olan ilişkisinde de bunu gözetmeye çalışır. Bu da doğal olarak birbiriyle uyumlu ilişkileri ortaya çıkaracaktır (Köse, 2018: 28).

Bu tarz uyumlu ilişkileri doğuracak toplumun ve siyasal organizasyonların oluşumu için aile kurumuna ihtiyaç vardır. Aile, var olabilmek ve varlığını sürdürebilmek için birbirlerine muhtaç insanların meydana getirdiği temel bir sosyal kurumdur. Nikâhtan mirasa kadar naslarda yer alan düzenlemeler İslam'ın ailenin kurulmasına ve korunmasına yönelik ayrıntılı hükümler içerdiğini göstermektedir (Köse, 2018: 28).

Modern devlet, başta aile, din ve gelenekten oluşan ara kurumları kullanılmaz hale getirerek ortadan kaldırmış, bu boşluğu ise merkezileşmiş büyük bürokratik düzenle doldürmüştür. Ara kurumların ortadan kalkmasıyla sistemli bir yalnızlaştırmaya maruz kalan insanın devletin totaliter yapısı karşısında direnme gücü oldukça sınırlı kalmıştır.

Modern devletin gelişmesi ile ara kurumların gelişmesi arasında yaşanan ters orantı sebebiyle akrabalık, inanç gibi sistemleri olgunlaştıran toplumsal gruplar ne kadar zayıflarsa modern devlet de o derece ön plana çıkmıştır. Bu amaç üzere hareket eden modern devlet birey merkezli ve eşitlikçi tavrıyla toplumda var olan doğal hiyerarşileri yıkmış ve bireyi savunmasızlaştırmıştır (Ertugay, 2016: 171). Sonuç olarak saygınlıklarını ve toplum üzerindeki belirleyici rollerini kaybeden geleneksel kurumların yerini artık toplumun kılcal damarlarına kadar nüfuz eden ve gücünü her alanda hissettiren modern devlet almıştır.

Modern Devletin Temel Özellikleri

Modern devlet tamamen Avrupa kökenli, yeni ve belirli bir politik ve politik-kültürel düzenlemenin ortaya çıkış sürecini temsil eder. Dünyadaki başka hiçbir medeniyet bu belirli politik düzenlemeyi kendi başına üretememiştir. Coğrafi ve beşerî terimlerle tanımlanan Avrupa, devletin ilk kez yaratıldığı ve daha sonra geliştirildiği ve Avro-Amerika'nın halen paradigmatik devletin ev sahibi olduğu münhasır laboratuvardır (Hallaq, 2019: 57). Bu yönüyle, Carl Schmitt'in (2007) de belirttiği gibi modern devlet kökenleri itibariyle Batılı olmak zorundadır.

Belirli politik ve ideolojik yapılarla devam eden modern öncesi yönetim biçimlerinden farklı olarak modern devletin benzersiz bir gayrişahsi karakteri vardır ve meşruiyetinin kalbinde soyut bir kavram yatar. Bu soyut kavram devletin alametifarikası olan 'egemenlik' kavramıdır. Bu kavram da Avrupa deneyimi altında üretildiğinden Avrupa menşelidir. Modern devlet, ulus iradesinin ve kaderinin tek faili olarak devleti somutlaştırması fikri etrafında inşa edilmiştir. Kavramın var olabilmesi, akla yatkın hale gelebilmesi için, ulus iradesinin ya köleleştiren bir aktörden veya zalim bir yönetimden kurtulmuş olması lazımdı ki burada imdada yetişen Amerikan ve Fransız Devrimleri örneği olmuştur. Böylelikle modern devlet, egemenliğin varlığını kabul etmek ve bir ulusun kolektif kaderi olan kitlesel iradeyi kapsamak zorunda kalmıştır (Hallaq, 2019: 60-61).

Modern devletin egemenliği sürdürebilmesi için iki yapının varlığına ihtiyacı vardır: Ulus ve devlet. Egemen olan, kendisini var eden düzenli yasaya dayanan ulus devlet artık kendi eylemlerini diğer bütün öznelerin eylemlerinden üstün görecektir. Bu süreçte egemen irade aslında Hıristiyan iradenin yerine geçmekten farklı bir şey yapmamıştır. Her modern kavram gibi Aydınlanma öncesindeki Hıristiyan ritüelleri aynı biçimde otoriter kuvvetlere sahip kaynaklar tarafından ikame edilmiştir. Schmitt bu durumu "modern devlet teorisinin bütün kayda değer kavramları, sadece tarihsel gelişimleri yüzünden değil, aynı zamanda sistematik yapıları sebebiyle sekülerleşmiş teolojik kavramlardır- teolojiden devlet teorisine transfer edilmişlerdir, mesela kadir-i

mutlak Tanrı kadir-i mutlak yasa koyucu haline gelmiştir” şeklinde ifade etmiştir (Schmitt, 1985: 36; akt. Hallaq, 2019: 64).

Kendi kendinin amacı olan devlet, mutlak oluşumunun sayesinde, sadece kendi varlığını ve kendi metafiziğini bilir. Bu durum devleti şiddetin sınırlarını çizmesinde tek yetkili yapmıştır. Devlet şiddete dayalı cezayı uygulamada en büyük aktördür. İlahi emirlerden doğan bir cezayı bile iradesi ile kaldırabilir veyahut bunu benimseyebilir. Burada, devlet ilahi iradeyi tasdik edendir. Kendini tanrıların tanrısı olarak görür. Egemen irade yeni tanrıysa, o halde devletten başka tanrı yoktur. Dolayısıyla da şiddet uygulama, ona sınırlar çizme ve egemen yasal iradeyi kullanma hakkı modern devletin en temel özelliklerindedir (Hallaq, 2019: 67-68).

Modern devlet, şehirli nüfusun artmasıyla birlikte kontrolünü kaybetmemek adına taşraya kadar uzanan polis aygıtını kurmuş ve bu aygıtı sağlamlaştırmak üzere aynı zamanda devasa bir hapisane sistemi meydana getirmiştir (Ergut, 2015). Var olan fiziki gücün yeterli olmadığını fark eden Avrupalı yöneticiler bu açığı kapatmak için eğitim üzerine de düşünmeye başlamıştır. Beraberinde, iyi hal üzerine eğitilen ve kapitalist sistem içerisinde üretme kabiliyetine erişecek kesim okul sistemi sayesinde oluşmuştur. Polis aygıtının çoğalmasına eş zamanlı olarak okullar da çeşitli biçimlerde çoğalmaya başlamış ve 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde tüm toplumlarda eğitim ve okul birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak kabul edilmiştir. Artık ilköğretim yasayla zorunlu hale gelmiş, böylece Avrupa toplumları genç nesle belirli fikirleri ve ideolojileri daha kolay biçimde tanıştırmıştır. Daha öncesinde aile içinde ya da kilisede eğitimi alma dönemi artık son bulmuştur (Althusser, 1994: 33-46). Ancak bunca çabaya rağmen ne polis faaliyetleri ne de okullaşma oranı istenilen seviyeye gelmemiştir. Batıda yaşanan bu durum benzer şekilde Osmanlı'dan cumhuriyetin kuruluş sürecine geçildikten sonra da yaşanmıştır. Seküler devlet her ne kadar eğitim üzerinden yeni ideolojisini genç nesillere aktarma çabasına girse de geleneksel eğitim kurumlarının sivil alanda baskı altında da olsa devam etmesi cumhuriyet sonrası Türkiye'sinde arzulanan orana hiçbir zaman kavuşamamıştır (Karpat, 2006: 444). Ancak yine de devletin asli görevi eğitim üzerinden genç neslin vatandaşlık bilincini oluşturmaya devam etmektedir.

Modern devletin bu denli güçlü toplumsal dönüştürücü projesiyle birlikte yoksulluk artmış ve toplumsal huzursuzluk baş göstermeye başlamıştır. Bu durum Fransız devrimiyle sağladıkları ayrıcalıkları kaybetmeye niyetleri olmayan politikacıları hızlı bir sosyal güvenlik ağı ve daha da önemlisi halk sağlığı kurumları ve uzmanlaşmış hastaneler inşa etmeye sevk etmiştir. Bu bağlamda, mevcut toplumsal rahatsızlıkların önüne geçmek ve yeni tür devlet aygıtları ile disipline edici gücünü sağlamlaştırmak adına tüm Avrupa ülkelerinde refah devleti politikaları belirlemeye başlamışlardır. Her biri kendine has alanlarda işlevsellik gösteren hastaneler, hapishaneler ve okullar aslında

Avrupa merkezci ideolojik iddialara sahip bürokratik makinenin ardında birlikte hareket etmişlerdir (Foucault, 2006).

Hallaq tüm bunlardan hareketle şu sonucu çıkarır: eğitim yoluyla ve bürokratik kurumların olgunlaşmasıyla birlikte devlet, bir vatandaş kimliği yaratmış ve gönüllü, sadık ve faydalı bireyler yetiştirmiştir. Modern ulus devletle birlikte artık monark gibi somut bir yönetici yoktur, bunun yerine benzer işleve sahip toplumsal ve bürokratik kurumlar vardır. Ancak bu tür kurumlar her zaman devletin kontrolünde rollerini icra eden kurumlar oldukları için hâkim gruplar devleti ön plana çıkartarak yine konumlarını korumuştur (Hallaq, 2019: 178).

Devlet eğitim vasıtasıyla çocuklara vatan sevgisini de aşılıyarak, devletin çıkarlarını, önceliklerini ve bilhassa milliyetçiliği telkin eder ve böylece ailenin ataerkilliği yerini devletin şefkatine bırakır (Hallaq, 2019: 182-183). Milliyetçiliği de ulus devletin bir yansıması olarak gören Hallaq devlet ile milliyetçiliği sadece ikiz kardeş gibi görmekten öte birbirinin içine yerleşmiş ve bir madalyonun iki yüzü olarak tanımlar. Ona göre milliyetçilik hem bireyi hem de topluluğu yutar. Milliyetçilik tıpkı hukuk gibi her yerdedir ve devlet gibi bir metafizik arka planı vardır. (Hallaq, 2019: 185-186). Sahip olduğu metafizik sayesinde devlet fenomeninin gerekli ve dahili bir parçası olarak gelişen milliyetçilik kaybolan geleneksel dünyanın yerine geçen bir anlam dünyası olmuştur. Bundan dolayı ulus olmadan devlet olmaz ve modern devlet her zaman ulus-devlet olmak zorundadır, çünkü milliyetçilik olmadan devletin hayatta kalma şansı tıpkı kanser hastasının tedavi görmeden hayatta kalma şansı gibidir (Hallaq, 2019: 189-190).

Şeriat, Modern Hukuk ve Ahlak

Batı Avrupa'da ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan modern proje insanın pratik yaşamında getirdiği birçok teknik ve teknolojik kolaylığa rağmen çeşitli düzeyde sosyal çözülme ve sorunu da beraberinde getirmiştir. En göze çarpan biçimiyle modernite bilim dünyasını, ekonomik, siyasi ve sosyal hayatı ve tüm bu alanları hakimiyeti altında tutan hukuk alanını ahlaktan bağımsızlaştırarak ahlakı ikincil bir konuma itmiştir. Newtoncu düşünce ile birlikte maddenin değerden ve ruhtan arındırılması ve "olan" ile "olması gereken" ayrımının ortaya çıkması dikkate alındığında ahlakın geleneksel ve tanrısal arka planının yok edilerek insan aklıyla keşfedilen objektif kanunlara dayanan pozitif bir norm haline geldiği görülür. Bununla birlikte, ulus devlet fikri üzerinde somutlaşan egemen iradenin bu yeni pozitif norm alanının yegane kaynağı olması süreci özelde hukuk-ahlak alanının farklılaşmasını ve ulus devlet düşüncesinin yaşam alanının oluşturulmasına, genelde ise modern projenin olgunluğa erişmesine yol açmıştır.

Batının Aydınlanma düşüncesi etrafında ortaya koyduğu modernite projesi ile yeni bir küresel dünya düzeni kurması sonrasında İslami yönetim paradigmasının beslendiği felsefi kaynağın şeriat olmaya devam etmesi modern dönemde Müslüman toplumların devlet inşası çabasında bir tezat olarak karşılıklarına çıkmıştır. Hallağ, ahlaki bir hukuk tarafından çerçevesi belirlenmiş bir dünya görüşü olarak şeriatı ayrı bir önem verir. O'na göre şeriatta hukuki olan, ahlaki olanın bir aracıdır ve bu durumun aksi mümkün değildir (Hallağ, 2019: 37). Bir başka deyişle şeriatın belirlediği genel ahlaki kaideler değiştirilemeyen sabitelerden sayılırken, ikinci ve tamamlayıcı bir düzeye sahip olan yasal normlar (hukuk) zamanın ve mekânın talepleriyle uyumlu olarak düzenlenebilecektir.

İslam'a göre şeriat Allah'ın saf ve basit yasasıdır. Bununla birlikte şeriat ahlaki bir kanundur ve İslam hukuku olarak adlandırdığımız hermenötik, kavramsal, teorik, pratik, eğitimsel ve kurumsal sistemleri oluşturur. Şeriatın büyük projesi Allah'ın ahlaki iradesini tanımaya yönelik ahlaki-yasal bir yapı inşa etmektir (Hallağ, 2019: 99).

Oldukça kapsamlı bir yapıya sahip olan şeriat karşısında hukuk modern dünya için yeterli bir alan olarak kabul edilse de şeriatın yerini alabilecek niteliğe sahip bir sistem değildir. Bu yüzden günümüz Müslümanları tarih boyunca kullanageldiği bir kavram olarak şeriat yerine modern devlet sisteminin benimsediği hukuku ve onun içinde münhasıran kuvvetler ayrılığı ilkesini benimserse şimdiye dek kattığı faydadan daha azına tamah etmek zorunda kalacaktır. Zira, modern hukuk kendi menfaati ve sürekliliği için devletin egemenliğini ve gücünü temsil ediyorken şeriat ise ne bir sultana ne de bir politik güce hizmet etmekte, ancak bunlardan öte insanın özgürleştirilmesini ve güçlendirilmesini öncelemektedir. Bu zaviyeden bakıldığında şeriat salt anlamıyla demokratik olmaktan çok modern devletin ve modern hukukun kavrayamayacağı şekilde insanı önceleyen bir yapıya sahiptir (Hallağ, 2019: 132). Ayrıca, İslami "yasama" kuvvetinin paradigması olan şeriat, siyasi bir iradeye sahip olmadığı gibi devletin iradesiyle dahi ilgilenmezdi. O politikadan çok toplumla ilgiliydi. Modern proje ise hukuki ahlak çağından politik çağa keskin bir dönüşümü temsil etmektedir (Hallağ, 2019: 170).

Hallağ modern ulus devlet olgusunun inkârı mümkün olmayan varlığı ve şeri yasa düzeni kurma yükümlülüğü içindeki Müslümanların modern ulus devlet fikrinin İslam tarihinin erken dönemlerinde tecrübe edildiğine dair anakronik yaklaşımlarını ve modern devlet fikrini zamansız bir fenomen olarak ele almalarını eleştirmiştir. Hallağ İslam'ın kendine has tanrısal bir inancı temsil ettiğini ve inanılan Tanrının tek yasa koyucu otorite olduğunu ve yine bu bağlamda Tanrının yasalarının kurumsallaşmış bir formu olan şeriatın Müslümanlar için genel bir ahlaki alan oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu ahlaki alan ise öylesine geniştir ki hukuki zemini teşkil etmesi hasebiyle fertlerin siyasi, iktisadi ve sosyal yaşamına bütünüyle içkindir. Dolayısıyla şeriatın

kendine has metafizik bir arka planı vardır ve bu ahlaki olarak bir paradigmayı temsil etmektedir.

Modern devlet ise İslam'dan farklı olarak başka bir paradigmayı temsil etmektedir, zira hem çıkış yeri (coğrafi) olarak hem sistematikliğini geliştiren gelenek bakımından hem de epistemolojik olarak Avrupalıdır; yani etno-merkezcidir. Modern devlet fikri kendine özgü bir biçim, içerik ve dinamîğe sahiptir; öyle ki bu durum İslam'dan farklı bir metafiziğe ve ahlaka sahip olduğunu ve dolayısıyla farklı bir paradigmayı temsil ettiğini kanıtlar niteliktedir. Zira modernite ve modern sürecin ortaya çıkardığı devlet fikri Müslümanların fel-sefesini, bilimini, iktisadi ve siyasi hayatını ve sosyolojik olarak tüm yasa/şeriat yapılanmalarını etkilemiş ve sorgulamaya alarak yapısal olarak kırılmaya sebebiyet vermiştir. Bu sebeplerle Hallaq İslam'ın yönetim anlayışının yani kurumsal olarak şeriat ile modern ulus devlet fikrinin iki farklı paradigmayı temsil etmeleri dolayısıyla bu iki paradigmanın bir arada olmasını ontolojik olarak çelişkili ve imkânsız bulur.

İslami Devlet ve Ümmet

Hallaq'ın düşüncesinde ulus devlet doğuşu itibariyle modern çağın bir ürünü olduğu için İslami devlet hiçbir zaman var olmamıştır. Bu yönüyle İslami devlet söylemi ancak anakronik bir yaklaşımdan ibarettir. Bu yüzden, İslami yönetim daha doğru bir kavramsallaştırma olur.

İslami yönetim, yasal, politik, sosyal ve metafizik temeller açısından modern devletten farklıdır. Modern devlette ulus varken İslami yönetimde ümmet vardır. Ümmet sınırları şeriat tarafından belirlenmiş ve hem soyut hem de somut bir kavram olarak karşımıza çıkar (Hallaq, 2019: 96). Tabi burada ümmet başlangıçta ulus devlet gözüyle bakıldığında şeriata hizmet eden bir araç olarak anlaşılabilir. Halbuki bunun ötesinde, ümmet ne kendisi egemenlik taşır ne de modern devletteki anlamıyla kendine has hukuki bir irade sahibidir. Ümmet anlayışında egemen olan Allah'tır ve O tektir. Bu açıdan ümmet yatay düzlemde birbirleriyle eşit seviyede bulunan ancak dikey düzlemde Allah'a yakınlık manasında takvanın tek ölçüt olarak insanları ayırttığı müminler topluluğu olarak tanımlanır (Hallaq, 2019: 97). Bu açıdan bakıldığında "İslam tarihinde ülke tek bir yer, millet ise bir halk veya ümmettir" (Vatikiotis, 1998: 48).

Modern Dönemde İslami Devlet Yönetiminin İmkansızlığı

Hallaq, İslami yönetimin modern dünyada Müslüman toplumların ideallerini gerçekleştirme noktasında siyasi bir otorite olarak ortaya çıkması konusunda karamsardır. Hali hazırda İslami yönetimin modern dünya sistemi içerisinde inşa edilebileceği varsayılrsa dahi bu durumda İslami yönetim üç zorlukla karşılaşacaktır. İlki, güçlü emperyalist devletlerin militarizmi, ikincisi dış kaynaklı kültürel müdahaleler ve son olarak liberal-kapitalist dünya pazarı. Bu üç zorluk birbiriyle yakından alakalı ve birbirine bağımlı aşılması gereken sorunlardır. Şimdiki dünya güç dengesi Schmittçi bir devletten yana olduğu

sürece İslami yönetim sürekli bu zorluklarla yüz yüze kalacaktır. Bu zorluklar arasında özellikle kültürel müdahale düşünüldüğünde dahi İslami yönetimin hedonizm, materyalizm ve narsizme karşı nasıl bir tavır takınacağı önemlidir. Benzer şekilde liberal kapitalist dünya pazarının getirdiği zorlukların aşılması ve yerine özgün bir alternatifin sunulması da bir o kadar önemlidir. İslami yönetim kendi ekonomi modelini dar çevrede uygulayabilse dahi dünyaya hâkim olan ahlaki olarak bozuk bir kapitalist düzenle yarışmak zorunda kalacağı bir gerçektir (Hallaq, 2019: 252-253).

Müslümanlar yaşam tarzlarını sosyal, politik ve ekonomik sahada organize etmek isterlerse Hallaq'a göre şu iki durumla karşı karşıya kalacaktır. İslami yönetim ya modern devlete ve onun ürettiği dünyaya yenik düşecek ya da modern devlet İslami yönetimin başta ahlak olmak üzere politik ve ekonomik kavramlarını tanımak zorunda kalacaktır. Hallaq şu an itibarıyla birinci seçeneğin Müslüman entelektüeller tarafından kabul edildiğini, ikinci ihtimalin ise gerçekleşmesinin daha az olası olduğunu düşünmektedir. İslami bir yönetim gerçekleşse dahi küresel dünyanın baskısı altında kalacağı bir gerçektir (Hallaq, 2019: 266-267).

Modern Öncesi Dönemde Devlet ve İşlevi

Hallaq'ın tasvir ettiği modern devlet İslami sistemlerin toplumsal hayatta yerleşik hale gelmesinde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Bu yönüyle Hallaq tarihin sonunu ilan eden, Aydınlanmacı ve evrenselci Batı düşüncesi karşısına bir alternatif sunabilme imkânı konusunda kötümser bir tavır takınmakta, ancak modern projenin Müslüman dünyaya getirdiği çok temel bazı zorlukların aşılmasını gerekli görmektedir. Bu zorlukların aşılması noktasında şeriatın ahlakiliğine vurgu yapan Hallaq alternatif bir yönetimin imkansızlığını gerekçeleriyle açıklamaktadır. Bu durum modern öncesi dönemlerde devlet yapılarını ve işlevlerini akla getirmektedir. Bu bölüm modern öncesi dönemde devlet düşüncesi, devletin temel özellikleri ve etki alanlarına dair büyük ölçüde Ahmet Davutoğlu'nun (1994) Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde yer alan devlet maddesinde sunduğu çerçeveden beslenen bir açıklama getirerek modern devlet ile modern öncesi dönemde devlet pratiklerinin ve gayelerinin farklılığını vurgulamayı amaçlar.

Tarihi-Dini Temelli Devlet Yapısı: Dârüislam

İslam tarihi açısından devlet örgütlenmesinin seyri incelendiğinde iki görüş ön plana çıkmaktadır. İlk görüş, devlet örgütlenmesinin hicretle birlikte ortaya çıktığı ve Medine toplumunun gerçek anlamda örgütlenme özelliklerine sahip olduğunu iddia ederken, ikinci görüş Hz. Peygamber'in siyasi olmaktan çok dini bir lider olduğunu ve yaşadığı dönemde devlet örgütlenmesinden ziyade cemaat örgütlenmesini gerçekleştirdiğini iddia etmektedir. Bu anlayış farklılığının sebebi devleti farklı şekilde tanımlamaktan geçmektedir. Birinci görüş devleti evrensel anlama sahip bir siyasi güç örgütlenmesi olarak

tanımlarken, ikinci görüş devleti modern millet-devlet yapılanmasından hareket ederek açıklar (Davutoğlu, 1994: 236).

İslam tarihinde devlet oluşumunun Akabe biatlarıyla beraber başladığını varsayan düşünceye göre Medine toplumu Hz. Peygamber'in önderliğinde devlet yapılanmasının gereklerini ortaya koymuştur. Ancak bu yapılanma Batı siyaset literatürü içerisindeki devlet düşüncesinden farklı nebevi özelliklere sahip siyasi bir anlayışın ve kültürün sonucu oluşmuştur. Batı'daki imparatorluk, şehir devletler ve millet-devlet anlayışlarından farklı özelliklere sahip olan Medine toplumunun özünde Hz. Peygamber'in teori ile pratiği, siyasi ideal ile siyasi gerçekliği birleştiren uygulamaları vardır. Örneğin Hegel'in felsefi temelini işlediği millet-devlet görüşünde devlet toplumdan bağımsız, soyut ve baskın bir karakter taşıırken, İslam'ın anlayışında devlet ahlaki ve sosyal idealleri gerçekleştirmek için bir araç olarak görülür (Davutoğlu, 1994: 236).

Batı siyasi tarihinde kendi özel coğrafi ve toplumsal koşulları içerisinde ortaya çıkan devlet mefhumunun toplumdan bağımsız ve soyut niteliği devleti kendi başına bir amaç olarak karşımıza çıkarırken İslam tarihinde kavramsal sınırları Batı siyasi hafızasına dayanan böylesi bir devletten bahsetmek mümkün değildir. Bu açıdan hilafet dönemindeki devlet anlayışının modern zamandaki millet-devlet temelli milletlerarası sistemden birçok yönüyle farklı olması hilafet sistemi içerisinde nasıl bir siyasi örgütlenmenin olduğu sorusunu da akla getirecektir. Bu durumda karşımıza özgün bir kavram olarak dârüislam çıkmaktadır. Dârüislam en temelde birbirinden bağımsız iktidar alanları olan ve çoklu siyasi örgütlenmenin gerçekleştiği siyasi bir zeminden farklı olarak daha kapsamlı bir siyasi-hukuk alana işaret eder. Bu yaklaşım modern devlet anlayışının sunduğu etnik kimliğe dayalı ve belli sınırlar içerisinde iktidar alanına sahip çoklu millet temelli siyasi örgütlenmelerden farklı olarak millet-devletin yerine milletlerarası bir düzen önermektedir. Bu düzene göre yapılacak siyasi bir tasnif Müslümanların hakimiyeti altında İslam hukukunun uygulandığı yer olarak dârüislam ve gayri Müslim bir yönetimin altında ve İslam ahkâmının uygulanmadığı yer olarak dârülharp kavramlarını ortaya çıkarır (Özel, 2019: 80).

Hilafet üzere yönetilen tüm siyasi yapılanmalarda bu tasnifin siyasi, iktisadi ve toplumsal alanlarda belirleyici olduğu görülür. Emeviler, Abbasiler, Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti gibi İslam tarihindeki pek çok siyasi örgütlenmelerin dârüislam ve dârülharp esasına göre siyasi politikaları ve ilişkileri belirlediği düşünüldüğünde bu ayrımın geleneksel dönemde modern devletin izlerine dair hiçbir bulguya rastlanamayacağını da göstermektedir.

Modern döneme değin yerleşik olan dârüislam ve dârülharp anlayışı hilafetin ortadan kaldırılmasıyla birlikte Müslümanların devlet anlayışında önemli değişimler meydana gelmesiyle etkisini yitirmiştir. Sömürgeci döneme denk gelen hilafetsizlik döneminde ümmet düşüncesi yerini millet-devlet

örgütlenmesine bırakmıştır. Hukuki ve ahlaki hedefleri olan bir devletten modern milletlerarası bir sistemin unsuru olan devlet anlayışına geçilmesiyle alternatif bir dünya sistemi sunan dârüislam anlayışı yerini sömürge zihniyeti tarafından geliştirilen milletlerarası sistemin anlayışına bırakmıştır. Artık tarihi-dini temelli devlet yerine millet-devlet fikrini benimseyenler modern çağın gereklerine uyarak devletin İslami-ahlaki idealleri gerçekleştiren bir araç olduğu anlayışını terk etmişlerdir. Pakistan örneğinde görüleceği gibi buna karşı çıkanlar ise İslami devlet, dârüislam ve hilafet anlamında alternatif bir sistem sunmaktan ziyade İslami esaslara bağlı millet-devlet düzeni kurmuşlardır. Böylelikle tek dârüislamdan tek tek dârüislamlara doğru bir olgu ortaya çıkmış ve ümmet fikri etrafında modern zamana alternatif bir siyasi ve hukuki düzen oluşmamıştır. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak günümüzde İslam dünyasının devlet anlayışı toplumdaki farklılıkları göstermektedir.

Millet-Devlet Yapısı

Millet-devlet kavramı Avrupa'da feodal zihniyetin çözülmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. 1648 Vestfalya Antlaşması ile Avrupa'daki milletlerarası sistemin temel siyasi birimi haline gelen millet-devlet kavramı halen günümüzde geçerliliğini korumaktadır. Bunun bir neticesi olarak artık devlet kavramı millet kavramından bağımsız düşünülemez duruma gelmiştir:

Modern anlamda millet-devletlerin oluşumu, X. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar süren medeniyet dönüşümünün siyasî boyutudur. Avrupa'daki bu yeni devlet sisteminin ahlâkî-dinî temeli Protestanlık, bilimsel-entelektüel temeli Galile'nin hareket teorisine dayalı evren görüşü, sosyopolitik temeli sınır esasına dayalı hânedan/millet mutlakiyetçiliği, sosyoekonomik temeli ise ticarî kapitalizm denilen merkantilizmdir. Bu dönemde millet-devletin iç yapısı ile ilgili siyaset teorisi özellikle Makyaavel, Hobbess ve Bodin tarafından geliştirilirken bu devlet yapısına dayalı milletlerarası sistemin teorik öncülüğünü Braun, Vasquez, Suarez, Gentilis ve özellikle Grotius yapmıştır (Davutoğlu, 1994: 236).

Millet-devlet fikrini bir siyaset sistemi olarak zirveye taşımada Hegel'in rolü oldukça önemlidir. Hegel ahlaki idealleri gerçekleştirmede devleti hayatın merkezine yerleştirerek onu bir nevi Tanrı'nın yeryüzündeki tezahürü olarak görmüştür ve devletten başka bir sosyal varlığa hayat hakkı tanımamıştır. Öte yandan Hegel'in aşkın devlet anlayışına alternatif olarak sunulan liberal ve faydacı felsefelerdeki devlet anlayışı incelediğinde her iki devlet anlayışının ortak özelliğinin belli sınırlar içerisindeki hakimiyete dayalı millet-devlet kavramı olduğu görülecektir (Davutoğlu, 1994: 236).

Tarihsel Olarak Devletin Siyasi Bir Mefhum Haline Gelmesi

İslam'ın erken dönemdeki devlet kavramının kullanımı ile modern zamandaki devlet kavramı arasında bir anlam farklılığına dikkat çeken Davutoğlu, devlet kavramının siyasi bir mefhum hale gelmesini üç safhada inceler. İlk safhayı, 'zafer, güç veya hakimiyetin el değiştirmesi' olarak tanımlar. Hakimiyetin

Emevilerden Abbasilere ihtilal yoluyla geçişini bu safhaya örnek gösterir. İkinci safhada devlet, sürekliliğini ortaya koyan bir anlam kazanmış ve nihai siyasi otorite için kullanılmaya başlanmıştır. Abbasilerin zayıflamasıyla birlikte devlet kavramı bir hanedanlığı veya onun hakimiyetini temsil etmiştir. Bununla birlikte Osmanlıların kullandığı Devlet-i Al-i Osman tabiri de bu evredeki süreklilik manasını ihtiva etmektedir. Son olan safha ise devlet teriminin çağdaş siyaset literatüründeki kullanımınıdır, öyle ki artık bu evrede kavram tamamen millet-devlet esasına dayalı 'milletlerarası sistemin her bir unsuru' anlamını karşılamaktadır. Her ne kadar kazanılan bu anlam evrenselleşse de her milletin tarihi ile uyum sorunu da yaşamaktadır. Dolayısıyla farklı bir siyasi kültür ve ahlak esası üzerine bina edilen İslam medeniyeti ile modern dönemde anlam kazanan devlet kavramı arasında ciddi bir algılama farkı ortaya çıkmış olacaktır. Böylelikle bu tarihi süreç içerisinde iki ana kutup etrafında görüş ortaya çıkmıştır. Birinci görüş, devleti mahiyeti ve özü itibarıyla mutlak değer ifade eden soyut ve aşkın bir kurum olarak görürken ikinci görüş ise devleti muayyen sosyal işleri üstlenen siyasi bir üst kurum olarak betimler (Davutoğlu, 1994: 235).

Modern Öncesi Devlet Yapısı ve İktisadi İlişkiler

Modern devlet ile geleneksel dönem olarak adlandırılan modern öncesi dönemdeki devlet yapısı arasındaki ayrımlara bakıldığında İslam tarihindeki devlet pratiklerinin iktisadi ilişkileri belirlemede önemli ölçüde farklılıklar göze çarpar. Modern devletin tıpkı maksimum kâr arayışında ve etkinlik esasına göre hareket eden bir şirket mantığında işlediği, üstelik bunu gerçekleştiren mutlak egemen gücü sayesinde tüm iktisadi ilişkileri şekillendirdiği gerçeğinden yola çıkıldığında kapitalizmin bir sistem olarak küresel nitelik kazanmasında modern devlet mantığının payı büyüktür. Buna karşın, İslam siyaset düşüncesinde devlet aşkın ve soyut bir kurum olmanın ötesinde toplumsal iyiyi amaç edinen işlevsel bir siyasi üst kurumdur. İslam düşüncesinde devletin bu nitelikleri özellikle Endülüs, Selçuklu ve Osmanlı devlet tecrübelerinde açığa çıkmaktadır.

Osmanlı'nın devlet yapısı ve devletin toplumsal ve iktisadi hayattaki temel rolünü etkileyici bir şekilde ortaya koyan ünlü Osmanlı iktisatçısı Mehmet Genç Osmanlı devlet düzeninin iktisadi kalkınmada aldığı sorumluluk üzerinden İslam tarihindeki geleneksel devlet ile modern devlet arasında net bir ayrım yapmada oldukça faydalı bilgiler sunmaktadır. Buna göre, Batıda Aydınlanma ile başlayan ve beraberinde Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimini doğuran ve kapitalist bir üretim tarzı ile yüksek refah üreten Batılı dünya görüşünde devletin üstlendiği rolü Osmanlı'nın hiçbir zaman benimsememesini ve bu değişime ayak uydurmamasını Osmanlı'nın farklı bir devlet tasavvuruna dayandıran Genç'e göre o dönem İslam dünyasında yaşanan göreceli geri kalmışlık bir zorunluluk olmaktan çok bilinçli bir tercihin sonucudur. Zira Osmanlı'nın benimsediği değerler sisteminde Batıdaki gibi bir devlet yapılanması ve iktisadi

sistemin yer bulması imkansızdır. Bu manada Osmanlı'nın yaptığı Batının değişim rüzgârına ayak uydurmaktan çok bu değişime katılmayıp değişim karşısında direnç göstermektir (Genç, 1987: 211-212).

İktisadi büyümenin vazgeçilmez bir şartı olan sermaye birikimi ele alındığında da benzer bir durum ortaya çıkmaktadır. Batı'da özellikle 13. ve 17. yüzyıllar arasında sermayenin sürekli büyümesi ve 18. yüzyıldan itibaren sermaye birikiminin zirveye ulaşmasıyla kapitalizmin taşıyıcıları olan uluslararası şirketlerin ortaya çıkması neticesinde yüksek refah üretilirken bunun dağılımsal uzantısı olan iktisadi adalet konusunda kapitalizm pek de başarılı bir sonuç ortaya koyamamıştır. Öncesinde tarımsal kapitalizm, daha sonra sanayi kapitalizmi ve nihayetinde finans kapitalizminin küresel dünyaya ödediği bedelde modern devletlerin rolüne bakıldığında Osmanlı devlet tecrübesi sermaye birikiminin karşısında bir tavır sergilemiş ve toplum içerisinde iktisadi adaletsizliği doğuracak tüm sermaye birikimi ihtimallerini asgari düzeye indirme gayretine girmiştir (Genç, 1987: 216-217). Bunun için tarım arazilerinin özel mülkiyet kategorisinden çıkarılarak ziraatın küçük-orta büyüklükte bir çiftçinin işletebileceği ölçekte sınırlandırılması, esnaf teşkilatlarının kurulmasıyla şehirlerdeki ticarete yatırımcılar arasında büyük servet farklılaşmalarının önüne geçilmesi ve sermaye birikimi açısından kontrol edilmesi görece daha güç olan ticaret sektörüne narh uygulaması getirilerek tüccarların kar oranlarını %5 ile %15 arasında tutma politikalarının tamamında devletin sosyal ve ekonomik adaleti esas alan politikaları yatmaktadır (Genç, 1987: 219). Halbuki Batılı kalkınma hedeflerinin teorik arka planı sorgulanmadan bu hedefler kalkınma için evrensel standartlar olarak kabul edildiğinde az önce bahsedilenlerle birlikte Osmanlı'da vakıf uygulamasının serveti belli alanlara hapsederek etkin şekilde kullanmanın önüne geçtiği ve İslam miras hukukunun benzer şekilde servetin katlanarak büyümesine engel oluşturup servetin sürekli bölünmesine yol açtığı ve böylece Batıdaki gibi büyük şirketlerin refah üretmesine benzer bir politika doğurmadığı iddiaları (bkz. Kuran 2018; 2019) Osmanlı'nın Batılı ülkelere nispeten geri kalmasında etkili faktörler olduğu düşüncesini akla getirebilir.

Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere, Osmanlı'nın gayesi yaşanabilir bir sosyal ve iktisadi düzen kurmak ve bu düzenin istikrarını sağlamaktır. Devletin temel görevi ise bu düzenin sağlanmasında ve istikrarın korunmasında temelde güvenlik ve barışın tesisini öncelemektir. Modern devletin her alanı kuşatıcı ve denetleyici rolüne imkân veren egemenlik düşüncesinin aksine güvenlik alanının dışındaki tüm sosyal refah sağlayıcı roller ise devletin doğrudan ilgi alanının dışında olup sivil toplumun sorumluluk alanındadır.

Devletin Egemenlik Alanı ve Sivil Hayat

Modern devletin tek egemen irade olarak siyasi ve toplumsal hayatı şekillendirdiği bir dünyada sosyal refah araçları da yine modern devletin tahakkümü altındadır. Bu açıdan modern devlet için sosyal refah egemenliğin

pekiştirilmesinde önemli bir araçtır. Eğitim, sağlık, altyapı hizmetleri, fakirlikle mücadele gibi temel refah alanlarındaki politikalar bir yandan müşfik devlet anlayışını sürdürmek amacıyla ortaya konurken diğer yandan bu alanlar iktidar mekanizmasının modern toplumları birer disiplin toplumu olarak dizayn etmesinde önemli işlev görürler (Foucault, 2006: 94).

Modern öncesi yakın dönem İslam tarihinde devlet ve toplum ilişkilerine bakıldığında sosyal refah sağlayıcı kurumlar olarak düşünülebilecek tüm kurumların büyük ölçüde sivil toplum tarafından organize edildiği görülür. Bu manada, modern devletin sonradan ihdas ettiği kurumlardan farklı olarak meşruiyetini doğrudan İslami prensiplerden alan zekât müessesesi ve faizin yasaklanması güçlü bir merkezi otorite ve iktidar mekanizmasına ihtiyaç duymaksızın sivil alanda fertler arasındaki ilişkiler sayesinde iktisadi adaleti sağlamak konusunda işlev görmektedir. Buradaki asıl gaye sermayenin belli ellerde toplanmasıyla ortaya çıkacak dağılımsal adaletsizliğin önüne geçmektir. Ayrıca zekât servet birikimini teşvik etmek yerine risk üstlenip sermayeyi ticarete dolaşıma sokarak haklı kazanç arayışı içerisine girmenin önünü açmıştır. Bu sayede, servetin atıl kalması yerine reel üretime katılması amaçlanmıştır.

Benzer şekilde vakıflar da sosyal kalkınmanın öncü kurumları olarak önemli bir rol icra etmiştir. Modern devletin toplumları disipline ettiği alanların tamamı vakıflarda bir sosyal ve iktisadi kalkınma potansiyelleri olarak görülür (Kozak, 1985). İslam tarihinde vakıf sayısı ve çeşitlerine bakıldığında toplumsal hayatın tüm çeşitliliğine hitap edebilen ve tüm canlı ve cansızlara yüzünde şeriatın maksatlarına uygun şekilde muamele edilmesinde vakıflar hayati rol üstlenmişlerdir. Böylece, farklı bir devlet tasavvuru ile şekillenen sosyal hayatta vakıflar günümüzün modern devletinin elinde iktidar sahaları olarak görülen tüm alanları kuşatmıştır.

İslam İktisadının Kurucu Figürleri Açısından Devlet Düşüncesi

Tarihsel süreç içerisinde devlet düşüncesinin dönüşümü ve günümüzde geldiği boyutlarıyla ulus devlet yapısının alternatifsiz bir devlet modeli olması 21. yüzyılda İslam iktisadi çalışmalarını da etkilemiştir. Son yüzyılda dekolonizasyon süreciyle birlikte bağımsızlığını kazanan Müslüman toplumlar için egemenlik ve bağımsızlık ancak ulus devlet yapısı içerisinde bir serbestiyet alanı sağlar. Bu durumun farkında olarak yapılan ilmi çalışmaların birçoğu sömürgeci dönemde miras alınan devlet yapısını İslamileştirmek üzerine yoğunlaşmakla beraber iktisadi sahada da benzer şekilde İslami değerlerle yüklü bir ekonomik sistem inşa etme çabasına girmiştir. Özellikle 1950'li yıllardan itibaren İslam iktisadi üzerine farklı coğrafyalarda yapılan akademik çalışmalar temelde siyasi bağımsızlığın vermiş olduğu hareket alanıyla birlikte küresel ekonomik sistem içerisinde alternatif iktisadi çözümlere odaklanmıştır. Ancak bu süreçte siyasi bağımsızlığın sağladığı serbestliğe rağmen

modern devletin Müslüman toplumları iktisadi olarak kuşatıcı rolü mevcut akademik çalışmalar arasında pek ilgi görmemiştir.

İslam iktisadının önde gelen figürleri bu süreçte modern devleti iktisadi özgünlüğü sağlamanın önünde önemli bir engel olarak görmekten çok ideal bir İslam devletinin olduğu atmosferde İslami bir iktisadi sistemin imkânı üzerine kafa yormuşlardır. Modern devlet olgusu bu yönüyle tahlil edilmesi gereken bir alan olmaktan çok tarih üstü bir gerçeklik anlayışıyla verili olarak kabul edilmiştir. Bu bölümde İslam iktisadının kurucu figürleri arasında yer alan beş önemli ismin İslam iktisadında devletin rolüne dair görüşleri Hallaq'ın sunduğu çerçeve üzerinden değerlendirilecektir.

Umer Chapra'ya Göre İslam İktisadında Devletin Rolü

Alandaki birçok eseriyle literatüre önemli katkılarda bulunan Chapra İslam iktisadının bir disiplin olarak ortaya çıktığı dönemde kurucu bir rol üstlenmiştir. Chapra'ya göre sosyal refah, adalet ve eşitlik temelli bir piyasanın oluşumu için piyasadaki tüm aktörlerin İslami prensipler tarafından belirlenmiş davranış kurallarına uymaları gerekir. Bu uyumun sağlanabilmesi beraberinde insanların arzuları ve özgürlüğünün sınırlanmasına ve piyasadaki diğer oyuncular arasında bir çıkar çatışmasının önüne geçilmesine bağlıdır (Chapra, 2019: 5). Peki fertlerin davranışlarına sınır getirilmesi söz konusu olduğunda piyasadaki dengeyi ve uyumlu davranışları sağlayacak güç ne olacaktır?

Chapra'nın bu soruya cevabı "devlet" mefhumudur. Kendisi toplumun hedeflerine ulaşmada bir rehber olarak gördüğü İslami idealleri gerçekleştirmek için devlete ihtiyaç duyar. Bu fikrinin temelinde Kur'an ve hadisler vardır. Bu iki ana kaynaktan devletin eğitim, teşvik ve caydırıcılık yoluyla üstlenmesi gereken görevleri olduğu fikrini çıkarır. Düşüncelerinde önemli bir yer edinmiş olan "denge" kavramı, devlete olan bakışında da etkin bir yer tutar. Chapra ne devlete pasif bir rol biçen yaklaşımları savunur ne de zulme neden olacak piyasaya keyfi bir müdahaleyi. Devletin aşırı müdahalesine karşı çıkar ve devlete başta aile olmak üzere kişilere ve topluma değerlerin, kurumların ve piyasaların etkileşim görevlerini verir (Chapra 2019: 77-79). Devletin baskıcı rolünü onaylamaz.

Chapra, dinin iktisadi hayattaki görevini ilk sıraya koyar. Ona göre din, maddi ve manevi ihtiyaçların nitelik ve niceliğini önemli ölçüde etkiler. İnsanın maddi ve manevi heves ve arzuları arasında denge kuran, insanın huzurunu ve aile ile toplum arasında dayanışmayı arttıran güç dindir. Ahlaki filtre sayesinde kişisel tercihler, toplumsal öncelikleri dikkate alacakken benzer şekilde toplumsal menfaat içinde de şahsi menfaatler korunacaktır. Böylece kişisel menfaat ve toplumsal menfaat arasındaki münasebet gelişmiş olacaktır. Chapra bunları ifade ettikten sonra can alıcı şu soruları sorar: Toplumsal olarak kabul gören bir ahlaki filtre olsa da başta zenginler ve güçlüler olmak

üzere, kişilerin kendi menfaatleri ile çeliştiği durumlarda onların haklarından feragat ederek feda etmelerini teşvik eden dürtü nedir? Neden insanlar kendi faydasının aksi yönde bir davranışta bulunsun? Chapra'nın bu sorulara cevabı tek bir kavram üzerinde toplanır: *İman*. Dolayısıyla kişi, kaynaklar üzerindeki haklarının toplumsal menfaatle çatışma olması durumunda genel refah sınırları içerisinde kullanılmasına müsaade edecektir. Bununla birlikte iman, kişileri sade yaşama teşvik, israf ve gösteriş amaçlı tüketimden menetmeyi ve kaynaklar üzerindeki aşırı taleplerin azaltılmasını amaçlar. Bu ise tasarrufları arttırarak yatırımların çoğalmasına, işsizliğin azalmasına ve büyümenin artmasına neden olacaktır.

Peki burada devlet nerede durmaktadır? Sosyal hayatta kişiler aynı ahlaki bilinçte olmadığından iman doğal olarak tek başına piyasadaki aksaklıkları ve adaletsizlikleri ortadan kaldıramaz. Chapra, devlete tamamlayıcı bir rol biçer. Bu rol özel sektörün özgürlüğünü ve girişkenliğini gereksiz yere işgal etmeyecek bir yapıda olmalıdır. Devlet, toplum ahlakının temelini güçlendirmeli, buna uygun bir ortam hazırlamalı ve teşvikler ve cezalarla birlikte toplumsal hayatta dengeyi sağlamalıdır. Devletin piyasada rolünün azalması böylelikle kişilere bağlıdır. Çünkü İslami değerlere riayet edilirse ve kaynaklarla talep arasında adil bir denge sağlanırsa devlet de aradan çıkarak görünür olmayacaktır (Chapra, 2019: 119-123).

Chapra'nın devlete atfettiği rol genel manada modern dönemde tüm egemenliği kendisinde toplayan ulus devlet modelinin İslami bir versiyonunu bulma çabasıdır. Bu açıdan bakıldığında Chapra'nın ideal devleti Adam Smith'in görünmez eli ile benzer özellikler taşır. Smith'te toplumları bir arada tutan ve iktisadi ilişkileri de sağlam bir zeminde ulusal zenginliğe hizmet ettirecek mantık olan kişisel çıkar düşüncesi Chapra'da İman kavramına denk gelmektedir. Smith toplumun tüm fertlerinin kişisel çıkarı gözeterek hareket ettiğinde görünmez el yoluyla toplumsal çıkar ve dengenin sağlanacağını varsayarken Chapra da benzer şekilde ferdi düzeyde İman ile hareket eden fertlerin toplumsal hayatta dengeyi sağlayacağını iddia eder. Smith'te bu dengeyi sağlayan görünmez elin rolü bekçi devlet modelini ortaya koyarken Chapra'da görünmez el yerini müşfik devlet anlayışına bırakmıştır. Devlet burada önemli bir rol üstlenerek iman zayıflığının toplumsal olarak kendini hissettirdiği alanlarda müdahaleci rolüyle dağıtıcı adaleti sağlar.

Nejatullah Siddiqi'ye Göre İslam İktisadında Devletin Rolü

İslam iktisadı alanının öncü isimlerinden biri olan ve alana önemli katkılardan dolayı da Faysal Ödülü'ne layık görülen Siddiqi devlet neden vardır sorusuna 'dayanışma' kavramı temelinden cevap verir. İnsanlar ihtiyaçlarını tek başına karşılayamayacağından toplum halinde yaşamaya mecburdur. Ferdi gayeler toplumdan bağımsız düşünülemez. Allah ise insanların ortak ihtiyaçlarını topluma emanet etmiştir. Dolayısıyla tek başına hayatını idame

ettiremeyen insanlar için toplum ve toplumu düzene sokacak olan devlet kaçınılmazdır (Siddiği, 2018: 11).

Siddiği'ye göre İslam'da devlet mefhumunun temeli kişilerin temel yaşama standartlarını garanti altına almasıdır. Bu, şeriatın öncelediği meselelerinden biridir ve uygulanmaması halinde şeriatın amaçlarına tam manasıyla ulaşılamayacaktır. Buna ek olarak bu zaruri ihtiyaçları karşılamak zorunda olan devlet piyasadaki emtia fiyatlarına ve kaynakların tahsis edilmesi ile sonuçlanan piyasa süreçlerine minimum müdahalede bulunmalıdır. (Siddiği, 2018: 13, 24).

Siddiği ve Chapra'nın ortak düşünceleri vardır. Siddiği Chapra'ya benzer şekilde zekât toplama görevini devlete verir, ama bu görevi çağdaş bir İslami devletin yapmak zorunda olduğu en asgari şey olarak görür. Eğer zekât yeterli olmazsa devletin ilave vergi almasında bir beis yoktur (Siddiği, 2018: 25). Bir diğer benzer düşünce ise Siddiği'nin adalet ve barışa olan güçlü vurgusudur. Siddiği devletin asıl gayesi olarak bunları görür (Siddiği, 2018: 40). Bu benzerliklere ek olarak güçlü bir demokrasiden yana olan Siddiği kamu yararına ilişkin konularda halka danışılmasına mecburi görmektedir (Siddiği, 2018: 41).

Siddiği, İslam ümmetinin yaklaşık üçte ikisinin 50'den fazla ülke kurduğunu ve geri kalan üçte birlik kısmının ise başka ülkelerin vatandaşı olarak yaşadığını belirtir. Diğer bir yandan Hz. Peygamber döneminde Müslümanların tek bir siyasi liderlik altında yaşadığı gerçeği de vardır. Durum böyleyken İslami birlik ya da ümmet fikri açısından bu durum nasıl açıklığa kavuşacaktır? Siddiği her ne kadar modern ulus devlet anlayışının İslam'a yabancı olmasını kabul etse de Müslüman devletlerinin kahir ekseriyetinin bu yönetim biçiminde olmasından dolayı bu tür devletlerin İslam hukuku çerçevesinde işleme koşulu ile kabul edilmesinden yanadır. Onun için aslolan şeriatın hükümlerinin uygulanmasıdır (Siddiği, 2018: 100-101).

Siddiği'nin bu düşüncesinin şeriatın modern devlet ve toplum içinde parçalı bir yapıda devam etmesi sorununu çözmek yerine farklı boyutlarıyla şeriat ve modernitenin yeniden bir arada bulunduğu hibrit bir sentezi mecbur kıldığı görülür. Modern ulus devlet anlayışı kendi kurumsal ve kuramsal çerçevesi neticesinde varlık gösterirken bu çerçevenin içinde şeriat mevcut durumdan farksız şekilde parçalı bir yapıda var olmaya devam edecektir.

Sabahattin Zaim'e Göre İslam İktisadında Devletin Rolü

İktisadi sistem tartışmalarının canlı olduğu bir dönemde Zaim bu tartışmalara Müslüman kimliğiyle katkılar sunmuştur. 1950'ler sonrası Türkiye'nin politik ve iktisadi dinamiklerinden etkilenen Zaim Türkiye'nin küresel ekonomiye dahil olmasını, ancak bu süreçte çağdaş kapitalizmin mülkiyet, servet, birikim emek ve fiyat gibi kavramlarını İslami bir dönüşüme uğratmak gerektiğini şart koşmuştur. Bu dönüşüm esasında iktisadi davranışın ve dolayısıyla kapitalist işleyişin kültürel kodlar vasıtasıyla yeniden sunumunu beraberinde getirmiştir (Bora ve Gültekingil, 2006). Buna örnek olarak Zaim'in

homoeconomicus insan tipolojisine karşın *homolIslamicus* tipolojisini öne sürmesi örnek gösterilebilir. Zaim’de çağdaş kapitalizmin kavramlarının kültürel kodlar yoluyla yeniden sunulmasıyla birlikte Zaim’in milliyetçi-muhafazakâr kimliğinin İslam iktisadı modelini önermesinde önemli etkisi olduğunu belirtmek gerekir. Türkiye’deki modernleşme tartışmalarının ilk yaklaşımlarından biri olan ‘Batının kültürünü değil tekniğini almak’ fikri yine milliyetçi-muhafazakâr kesimin yoğun olarak ilgi gösterdiği bir yaklaşımdır. Zaim de iktisadi özgünlük meselesine bu zaviyeden bakan isimlerdendir.

Yine buna başka bir örnek olarak Zaim’in Türkiye de kurulması için teşvikte bulunduğu özel finans kurumları verilebilir. “Zaim bu açıdan paranın dolaşım mekanizması, ticaret sistemleri ve teknolojik modernleşme unsurları konusunda Batıdan gelecek yeniliklere son derece açık, fakat kültürel ve ahlaki değerlerin alınmasını da yine aynı oranda eleştiren bir düşünür olmuştur” (Yorgancılar, 2018: 244). Ancak, teknik kavramının ve teknolojinin beraberinde taşıdığı anlam bagajındaki felsefi zemin belli bir ontolojiye dayanmaktadır. Dolayısıyla alınan teknik ve teknolojik unsurlar beraberinde bu ontolojiyi ve ahlaki yapıyı da içselleştirmek anlamına gelmektedir. Zaim’in bu yönü itibarıyla iktisadi kalkınmayı sanayileşme, teknolojik ilerleme ve büyüme ile ilişkilendirmesi ve tüm bu süreçte devletin aktif rolünü vurgulaması modern devletin beraberinde getirdiği zorlukları aşma konusunda sınırlı bir çözüm sunmaktadır.

Öte yandan, Zaim’in düşüncesinde bireysel ve toplumsal yaşamın her alanında devlet oldukça ideal bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet eğitimden sağlığa, ahlaki kazanımdan tüm sosyal hakların edinimlerine yani bireysel hayattan toplumsal hayatı kapsayan kısıtlamalara ve kazanımlara kadar oldukça güçlü bir düzenleyici konumdadır. Bu bakımdan Zaim’e göre herkesin iyiliğini önceleyen devletin en temel amacı İslami prensipleri toplumsal tabana yaymaktır. Devlet bu amacı gerçekleştirmek için ilgili müesseseleri ile sosyal hayatta varlık gösterir ve bireyi eğitir. Bununla beraber, Zaim insanın bilgili ve ahlaklı olmasının içinde bulunduğu cemiyeti geliştirdiğine ve insanın yetiştiği toplumun da bu sayede bilgi ve ahlak bakımından donanımlı olmasının önemine vurgu yapmaktadır (Zaim, 2010: 107). Burada Zaim Müslüman kimliği hasebiyle insanın ahlakını ve eğitimini din perspektifi dahilinde okumaktadır, fakat Türkiye’nin seküler bir devlet olarak kurulduğu ve buna bağlı olarak kurumsallaştığı göz önüne alındığında eğitim ve ahlakın kurumsallaşma sürecinin ne denli bu arka plandan koparılıp İslami bir çerçeveye oturtulabileceği sorunsalı hala karşımızda durmaktadır.

Khurshid Ahmad’e Göre İslam İktisadında Devletin Rolü

Ahmad, Batı uygarlığını temel olarak din-devlet ayrılığı üzerinden tasvir ederken İslam’ı Batı uygarlığından ayıran temel farklılığı din-devlet ilişkilerinin mahiyeti üzerine temellendirmektedir. Ona göre Batıdaki din-devlet ayrılığı sosyal, ekonomik, politik ve teknolojik meselelerin tamamında metafiziksel

bir anlatıyı reddeder. Bir Tanrının varlığı kabul edilse dahi bu Tanrı bilimsel dünya sahnesinde yer almayan, gelişmeleri uzaktan izleyen pasif bir nesnedir (Ahmad, 2019:1). Devlet ise burada insanlığın tarih sahnesinde ilerlemesinin önünü açıcı bir yapı olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla, devlet de din ile arasına koyduğu mesafeyi korumak mecburiyetindedir. Diğer türlü, Orta çağ karanlık yüzyılında başrolleri oynayan din ve devlet birlikteliği ve çıkar birliği modern çağda yeni bir karanlık dönemin açılmasına sebep olabilir.

Batıda dine dayalı metafizik anlatıları reddeden ve devleti dinin etki sahasından ayırıştıran yaklaşım karşısında Ahmad İslam'da devletin dinin amaçlarını yerine getirmede önemli bir rol oynadığını iddia eder. Bu yönüyle devlet sosyal refahı sağlamada önemli bir görev üstlenir. Buna göre devlet zenginlerin âtil kalan servetini veya birikimini zora başvurarak alabilir ve sosyal adaleti, gelir eşitsizliğini ve sosyo-ekonomik dinamizmi hareketlendirmeyi gerçekleştirebilir. Refahın sağlanmasında devlet ayrıca mali politikalara başvurarak vergiler üzerinden ek gelir yaratabilir (Ahmad, 1981: 14-15).

Ahmad'ın devlete bu derece kapsamlı bir rol vermesinde Pakistan'ın sömürge sonrası dönemde şahit olduğu İslami devlet arayışlarının etkisi çok büyüktür. Zira, hızlı bir İslamileştirme sürecine girmesi gereken Pakistan'da iktisadi, siyasi ve sosyal dönüşümü çabucak sağlama gücüne ve yetkisine sahip olan tek kurumun devlet olduğuna inanılır. Bunun için de herkesin iyiliğini düşünen ve kadiri mutlak bir devlet anlayışı gerekir. Ahmad her ne kadar İslami devleti kapitalizmde görülen "bırakınız yapsınlar" mantığındaki bir devlet ile totaliter bir yapıya sahip olan sosyalist devlet modeli arasında bir yere konumlandırırsa da (Ul-Hassan, 2010: 227), bu yaklaşımıyla yapısı ve işlevi bakımından hem kapitalist hem de sosyalist nitelikler barındıran modern devletten farksız bir İslami devlet tahayyül etmiştir. Toplumun tabanından yayılan bir sivil hareketin getireceği İslami dönüşüm yerine, Ahmad modern devlet gibi tepeden inmece bir mantıkla hareket ederek İslamileştirme sürecinin tüm sorumluluğunu devlete yüklemiştir (Bhat, 2016: 6). Bunun gerekçesi olarak da bir alanda yaşanacak İslami dönüşümün başka alanlarda görülmemesi üzerine ortaya çıkacak olan karmaşanın önüne geçmek için devletin yukarıdan müdahalesinin kaçınılmazlığına işaret etmektedir.

Haider Naqvi'ye Göre İslam İktisadında Devletin Rolü

Naqvi, İslam devletinin lüzum gördüğü hadiseler karşısında düzeltici aksiyonlar geliştirmesini ahlaki olarak zorunlu görür. Örneğin, özel mülkiyet hakkını toplumdaki diğer kişilerin faydasına zarar verecek şekilde suistimal eden bir iktisadi aktör karşısında devlet islah edici düzenlemelerde bulunmalıdır. Bundan dolayı devlet için tarafsızlık denen bir olgu söz konusu olamaz, çünkü ortada adil ve adil olmayan iki olay vardır. Bu da göstermektedir ki İslam'ın iktisadi prensipleri neoklasik iktisattaki verimlilik esaslı yaklaşımı iktisadi davranıştaki yegâne kriter olarak belirme üzerine değil, adalet esaslı yaklaşım tesis etme üzerine kuruludur (Naqvi, 2018: 45).

İslam iktisadının normatif boyutuna odaklanan Naqvi'ye göre İslam iktisadı sadece mülkiyet haklarını tartışmaz, İslam'da devlet yeri geldiğinde özel mülkiyet haklarından dolayı ortaya çıkan toplumsal ahengi bozacak durumların düzeltilmesini de sağlar. O, İslam ahlakının doğuştan gelen ferdi özgürlük ile toplumsal sorumluluğunun birlikte olduğu hususunun önemini belirtmekle birlikte belirli kurallar çerçevesinde bireyin ekonomik özgürlüğünün garanti edilmesini, bireysel özgürlüğün toplumsal refah ile çelişkiye düştüğü durumda devletin müdahalede bulunması gerektiğini savunur (Naqvi, 2018: 45, 53).

Naqvi'ye göre, sosyalizm ve kapitalizm gibi refah devleti anlayışı da İslam iktisadı ile ortak bir zeminde buluşturulamaz. Mahiyeti itibarıyla adalet yanlısı olan ve İslam iktisadına en çok yakıştırılan refah devleti anlayışı 'herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre' prensibini kabul ettiğinden küçük bir grubun kazanma yeteneği ve sosyal hayattaki her bireyin sahip olduğu asgari hayat düzeyi arasında bir ayrım yapmaktadır. Bu doğrultuda kapitalist bir serbest piyasada üretim ve tüketimi düzene sokmak için devlet müdahalesi gerekli hale gelmiştir. Denge ilkesi çerçevesinde 'orta yol' üzerinde ilerlemeyi hedefleyen İslam iktisadının ahlaki temeli ise devletin yaptırım gücüyle insanların gönüllülük duygularını birleştirmektir. Her iki görüş aynı yönü göstermesine rağmen İslam, devleti ve bireyi bir araya getirme çabası içinde olduğundan ve daha büyük bir güçle bu yönde hareket ettiğinden refah devleti anlayışından farklılaşmaktadır (Naqvi, 2018: 80-81).

Naqvi'ye göre devlet iktisadi faaliyete düzenleyici olarak müdahil olur. İslam özel mülkiyete dokunmaz ama ondan kaynaklanan gelirlerin harcanması konusunda bağlayıcı kısıtlar koyar. Ne tek başına devlet müdahalesi toplumun menfaatini temsil eden bir göstergedir, ne de serbest piyasa sistemi bireysel özgürlüğün teminatıdır. Naqvi bu iki görüşün birleşmesi yönünde kanaat bildirir. Ona göre toplumsal refahı maksimize edecek olgu devlet kontrolü ve serbest girişimin sulh yoluyla bir araya getirilmesidir. Ana hedef ekonomik büyümeyi dağıtıcı adalet ile taçlandırmaktır (Naqvi, 2018: 104).

Naqvi, öte yandan, ahlak kavramının ekonomiden ayrı düşünülmemeyeceğini belirtir ve kurduğu temel aksiyomunu bunun üzerine bina eder. İslam'ın ekonomi anlayışını sosyalizm ve kapitalizmden farklı bir konumda gören Naqvi devletin ekonomiye bakışını da yine aynı şekilde diğer iki sistemden ayrı tutar. O, ne sosyalizmde olduğu gibi devletin mutlak müdahalesini ne de kapitalizmde olduğu gibi devletin fazlaca görünür olmamasını onaylar. Adaleti temel mihenk taşı olarak kabul eder ve devletin adalet çerçevesinde piyasayı etkileyeceğini iddia eder. Talegani ve Bakır es-Sadr gibi devletin gerektiğinde piyasaya müdahil olması gerektiğini savunan düşünürlerden etkilenmesi onun devlete aktif bir rol vermesinde etkili olmuştur. Öte yandan Hallaq'ın üzerinde titizlikle durduğu ahlak prensibi Naqvi'nin çalışmalarında da önemli bir yere sahiptir. Sağlam ahlaki temellere sahip olunmayan bir sistemin başarılı ve sürekli olamayacağı görüşü her iki düşünürde de ortaktır.

İslam İktisadı ve Modern Devlet: İmkansızlıktan Çıkış Yolu Aramak

1950'li yıllardan itibaren siyasi bağımsızlığın vermiş olduğu serbest hareket alanı Müslüman toplumları bir arada tutacak olan bağın nasıl kurulacağına dair sorgulamaları arttırmıştır. Eski sömürgeci mirasa dayanan toplumsal ilişkilerde piyasa sistemi toplumsal ilişkileri düzenlemede mübadele kurallarını esas almıştı. Bireysel güvensizlik üzerine kurulu olan bu felsefede toplumsal uyum ancak piyasanın tam denge halinde işlemesine bağlıdır. Müslüman kimliği açısından varoluşsal sorunları beraberinde getiren bu mirasın terk edilmesi çabaları İslami değerlerin modern dönemde yeniden yorumlanmasıyla oluşturulacak bir değerler sisteminin belirleyeceği toplumsal ilişkileri ve bağın kurulmasının önünü açmıştır.

İslam iktisadı çağdaş dönemde Müslüman toplumların üzerinde mutabık kalacağı bir toplumsal düzen inşasında iktisadi sahadaki arayışın bir karşılığı olarak karşımıza çıkmıştır (Asutay ve Yılmaz, 2018: 373). Kapitalist sistem toplumsal bağ sorununu serbest piyasanın belirlediği mübadele kurallarının bireysel ve toplumsal alanda uygulanmasını şart koşarak kendince çözüme kavuştururken bu süreçte devlete ancak piyasanın kendi kendine kusursuz işleyişini bozmayacak bir hareket alanı tanımıştır. Toplumsal ilişkilerin belirlenmesinde birey, toplum, piyasa ve devleti kendi içerisinde konumlandıran neoklasik iktisadi düşünce karşısında modern dönem İslam iktisadı çalışmalarında piyasa ve devlet ilişkileri bakir kalmış sahalardan biridir.

Mübadele koşullarının toplumsal ilişkileri belirlemede yegâne merci olması karşısında İslam iktisadı toplumsal uyumu ve birlikteliği ahlaki bir piyasanın varlığına bağlar. Kurucu figürlerin yaklaşımında ortak olan husus burada ahlaki piyasanın inşa edilememesi durumunda müşfik bir İslami devletin bu açığı kapatmasıdır.

Devlete temelde ahlaki bir piyasanın işlerliğini sürdürme rolü veren ve devletin düzenleyici ve refah dağıtıcı özelliklerini vurgulayan İslam iktisadı çalışmaları devleti tarihsel zemine oturtturarak modern devletin piyasa ile etkileşimini ve ahlaki bir piyasanın inşa edilmesinde devletin önleyici ve ifsat edici boyutlarını pek fazla gündeme getirmemiştir. Hallağ'ın vurguladığı üzere modern dönemde İslami bir devletten bahsetmenin imkansızlığı beraberinde İslami bir piyasayı ve daha genelde İslami bir iktisadi sistemin varlığını da imkânsız kılmaktadır. Zira, iktisadi ilişkiler toplumsal ilişkilerden ve dolayısıyla devletin de içinde olduğu kurumlardan bağımsız düşünülemez.

Hallağ'ın güçlü tezleriyle savunduğu imkânsız devlet düşüncesi karşısında yapılması gereken şeyin bu durumu kabullenmek ve kaderci bir anlayışla mevcut duruma razı olmak gerektiği akla gelebilir. Eserde Müslüman toplumların İslami bir yönetimi modern çağda kurabilmesi için en temelde güçlü emperyalist devletlerin militarizmi, dış kaynaklı kültürel müdahaleler ve liberal-kapitalist dünya pazarının yarattığı politik ekonomi sistemiyle hesaplaşması ve

bunlara karşı çözüm üretmesi gerektiği iddia edilir. Ancak, eser neticede somut bir öneri ve gelecek tasavvuru sunmada okuyucuları kendi yorumlarına bırakmaktadır. Bu açıdan Hallağ'ın eseri Müslüman toplumların siyasi olarak içinde buldukları durumu oldukça kapsamlı bir şekilde açıklamak-tayken, bunun ötesine geçen bir öneri sunmakta oldukça sınırlı argümanlara sahiptir.

İslam iktisatçılarının Hallağ'ın kapsamlı şekilde belirttiği temel zorluklar ve hesaplaşmalara nasıl bir yaklaşım geliştireceği alanda yapılacak gelecek çalışmalarından oldukça önemlidir. İslam iktisadının en merkezi hususları arasında piyasa-toplum, piyasa-hukuk ve piyasa-devlet ilişkileri olduğu düşünülürse modern devletin İslami bir piyasanın oluşumundaki engelleyici rolü İslam iktisadının mağduru olduğu imkansızlığın aşılması açısından araştır-maya değerdir.

Modern devletin sahip olduğu engelleyici özellikler karşısında modern çağda Müslüman kimliğini yaşatmak ve toplumsal boyutta İslami değerler taşıyan kurumlar inşa etmenin zorluğu ya da imkansızlığı özellikle Türkiye tecrübe-sinde görülmektedir. Halifeliğin kaldırıldığı bir coğrafyada İslam'ın politik, iktisadi, sosyal ve hukuki olarak kurumsallaştığı yapıların yerini seküler kurum-ların alması ile birlikte devlete olan yaklaşım Cumhuriyetin ilk yıllarında daha çok tekfir edici bir tutumu beraberinde getirmişti. Müslüman kimseler için yeni Türkiye Cumhuriyeti İslami değerlerden uzak bir toplumsal birliktelik amaçlamaktaydı ve Müslümanlar da bu durumun farkında olarak toplumsal hayatın tüm alanlarından büyük ölçüde uzak durmaktaydı. İslami değerler ise ancak sivil toplum sayılabilecek cemaatler üzerinden periferide yaşanıyordu.

1920 ile 1945 yılları arasında Müslüman kimliğini ön plana çıkaran insanlar ile seküler devlet arasında mesafeli bir tutum mevcuttu. Ancak bu zamandan sonra siyasi iktidarların toplumsal hayatta ve kurumlarda İslami değerleri araçsallaştırarak da olsa gündeme getiren yaklaşımları seküler devlet olgusu-nun yerini yavaş yavaş İslami değerleri de dikkate alan demokratik ve sosyal refahı gözetilen devlete bırakmaya başlamıştır. Özellikle Adnan Menderes, Necmettin Erbakan ve Turgut Özal dönemlerinde uygulanan politikaların Müslü-man fertler nezdinde İslami bir devletin imkânı konusunda oldukça heyecan-landırıcı bir etkisi olmuştur. Böylece siyasi partilere oy vermeyi küfür ile eşit tutan anlayış yerini siyasetin içinde Müslüman politikacıların etkin olduğu ve devletin bir şekilde İslamcı kimlikler tarafından temsil edildiği bir sürece bırakmıştır. Bu süreçte temel beklenti özü itibarıyla İslami değerlerden uzak olan seküler devleti İslamileştirmek olmuştur.

Şerif Mardin'in Türk siyaseti için kullandığı merkez-periferi ilişkileri perspek-tifinden bakıldığında (Mardin, 2020) Cumhuriyetin kurulmasından itibaren periferide yer alan İslami grupların 1960'lı yıllardan itibaren giderek merkezin alanına girmeye başlamasıyla uzun vadede İslami grupların merkezin tamamını kaplayarak İslami bir devleti tatbik etme hayali vardır. 21. yüzyılın

başında bu beklenti siyasal İslam düşüncesinin iyice yerleştiği bir dönemde zirveye ulaşmıştır. İslami değerlerin modern devlet yapısında içselleştirilmesine dair beklenti bu dönemde tutkulu bir şekilde ifade edilmiştir. Ancak, modern devletin bu çalışma boyunca etrafıca açıklandığı boyutları dikkate alındığında İslami değerlerin politik düzlemde modern devletin engelleyici yönlerine bir çözüm getirmekten çok modern devletin merkezde yerini koruyarak periferinin merkeze taşıdığı tüm değerleri kendi bünyesinde dönüştürdüğü ve etkisizleştirdiği görülür.

Son yüzyılda siyasi arenada gerçekleşen durum periferinin giderek merkezin seküler yapısını İslamileştirmesinden çok merkeze gelen siyasi iktidarların modern devletin temel bileşenlerini yapı çözümüne uğratmadan periferideki İslami grupları modern devlete adapte etmesidir. Menderes döneminde başlayan ve Erbakan ile Özal dönemlerinde periferiden merkeze doğru giderek daha geniş katılımların olmasıyla merkezin dönüştürdüğü ve kendi potansiyelinde erittiği İslami kimlikler 21. yüzyılın başlarındaki İslamcı siyasetle birlikte merkezi temsil eden bir boyut kazanmıştır. Bu anlamda, merkezin etki alanında kalmayan periferinin son İslami grupları da modern devletle barışmış ve merkeze taşınmıştır. Artık periferide kalmayı tercih eden İslami cemaat ya da grupların sayısı giderek azalmış ve dolayısıyla İslami bir sivil toplumun modern devlet karşısındaki dönüştürücü etkisi önemini yitirmiştir.

Bugün her ne kadar merkezin İslamileştiği ve seküler devlete tehdit sayılabilecek bir yola doğru gidildiği düşünülse de kurumları ve işleyişi itibarıyla neoliberal devletten hiçbir şekilde ödün vermeyen ve merkezde her ideolojiyi kendi çıkarları doğrultusunda öğüten bir modern devlet karşımızda durmaktadır. İktisadi yönleriyle bakıldığında neoliberal İslam'ın iktidar olduğu bir modern devlet yapısını içselleştirmiş bir mantığa göre devleti tartışmak yersiz olacaktır, zira devlet tabiri yerindeyse 'ceptedir'. Bu anlayış sebebiyle İslam iktisadi çalışmaları modern devleti ele almakta oldukça isteksizdir. Devletin İslamileştirilmesi sonrası sıra piyasayı İslamileştirmeye gelmiştir. Bunun için de neoliberal iktisadi politikaların İslami bir dekorla süslenmesi gerekmektedir. İslam iktisadında ana yönelim bu misyonu icra etmeye odaklanmıştır.

Sonuç Yerine: Bazı Öneriler

Son yüzyılda Türkiye özelinde görülen bu tecrübeler diğer Müslüman toplumlar için de benzer sonuçlar doğurmuştur. Modern devletin yapısı itibarıyla ele alınmasından çok neoliberal iktisadi sistemi İslamileştirme çabaları İslami finans yoluyla gerçekleştirilmektedir. Bu durumdan çıkış yolu modern devleti tekrar iktisadi analize dahil etmekten geçer. Sivil toplum altında sayılabilecek kurumların inşa edilmesi devletin ekonomideki baskın etkisini seyretecek bir etki yaratabilir. Özellikle risk paylaşımını esas alan, ortaklığa dayalı ve paylaşım temelli bir iktisadi sistem için gerekli olan kurumsal yapı sivil toplum içerisinde inşa edilebilir. Finansallaşmanın yeni küresel iktisadi

amaç olduğu bir dünyada finansman ihtiyaçlarını dayanışmayı esas alan ve paylaşım odaklı sivil yapılar yoluyla kuran ara kurumlar sayesinde devletin nüfuz alanı daraltılabilir. Temelde güvenliği ve hukuki düzeni amaçlayan devletten bireysel ve toplumsal hayatının en ücra köşelerini dahi dizayn eden bir devlet anlayışına geçiş ne kadar zaman aldıysa bu dönüşümlerin tekrar gerçekleşmesi için de en az bu süre kadar beklenmesi ve çaba gösterilmesi gerekmektedir, zira toplumsal geçişler mekanik bir sürece bağlı olan değişimler değildir.

İslam iktisadı mevcut yönelimine rağmen küresel dünyada ana akım iktisadın karşısında değerleri itibarıyla bir alternatif sunabilecek kapasiteye sahiptir. Bunun için kavramsal ve kurumsal bir yeniden gözden geçirme kaçınılmazdır. İslam iktisadında her ne kadar yönelim İslami finansın geliştirilmesine ve küreselleşmesine odaklansa da özgün bir iktisadi sistem için öncelikle ana akım iktisadın belirlediği ve verili olarak kabul edilen kavramların tekrar sorgulanmasına ihtiyaç vardır. Bununla birlikte, kurumların da benzer şekilde iktisadi sistemle olan ilişkisi yeniden dikkate alınmalıdır.

Kaynakça

- Ahmad, K. (1970). *The religion of Islam*. Lahore: Islamic Publication.
- Ahmad, K. (1981). *Towards the monetary and fiscal system of Islam*. Islamabad: Institute of Policy Studies Islamabad.
- Ahmad, K. (Ed.). (2019). *İslam iktisadı çalışmaları*. (Çev. F. Yozgat). İstanbul: İktisat Yayınları.
- Althusser, L. (1994). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (Çev. A. Tümertekin). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anderson, B. (1995). *Hayali cemaatler: Milliyetçiliğin yayılması ve kökenleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Arslan, A. (2015). *Modern dünyada Müslümanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Asutay, M. ve Yılmaz, İ. (2018). Re-embedding Maqasid al-Shari'ah in the essential methodology of Islamic economics. M. T. El-Mesawi (Ed.). *Maqasid al-Shari'ah: Explorations and implications* içinde (373-418. ss.). Kuala Lumpur: Islamic Book Trust.
- Bhat, N.N. (2016), The economic thought of Khurshid Ahmad, *Turkish Journal of Islamic Economics*, c. 3(2), 1-11.
- Bora, T. ve Gültekinil, M. (Ed.). (2006). *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: muhafazakarlık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Chapra, U. (2019). İslami refah devleti ve ekonomideki rolü. K. Ahmad (Ed.), *İslam İktisadı Çalışmaları* içinde (221-259.ss.). İstanbul: İktisat Yayınları.
- Davutoğlu, A. (1994). Devlet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* içinde (Cilt 9, 234-240.ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Erdoğan, M. (2006). *Aydınlanma, modernlik ve liberalizm*. Ankara: Orion Kitabevi.

- Ergut, F. (2015). *Modern devlet ve polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e toplumsal denetimin diyalektiği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ertugay, F. (2016). Devletin totaliterliğine itiraz: Muhafazakârlık ve ara kurumlar. *Muhafazakâr Düşünce*, 12(47), 159-180.
- Foucault, M. (2006). *Hapishanenin doğuşu*, (Çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- Genç, M. (1987). Kalkınma meselemize tarihi bir yaklaşım, Kolektif (ed.), *İktisadi Kalkınma ve İslam*, İstanbul: Ensar Neşriyat, ss. 211-226.
- Hallaq, W. (2019). *İmkânsız devlet: Modern çağda bir islam devleti niçin mümkün değildir?*. (Çev. A. Hikmet). İstanbul: Babil Kitap.
- Karpat, K. (2002). *Osmanlı modernleşmesi toplum, kurumsal değişim ve nüfus*. (Çev. A. Z. Durukan, K. Durukan). İmge Kitabevi, Ankara.
- Kozak, İ. E. (1985). *Bir sosyal siyaset müessesesi olarak vakıf*. İstanbul: Akabe.
- Köse, H. M. (2018). İslam siyaset düşüncesinin temelleri: bir giriş denemesi, L. Sunar ve Ö. Kavak (Ed.). *İslam siyaset düşüncesi: Adil devlet, erdemli şehir, mükellef insan içinde* 27-51. ss). İstanbul: İlem Yayınevi.
- Kuran, T. (2018). *Yollar ayrılırken: Ortadoğu'nun geri kalma sürecinde İslam hukukunun rolü*. (Çev. N. Elhüseyni). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kuran, T. (2019). *İslam ve ekonomik azgelişmişlik: tarihsel ve çağdaş bağlantılar*. İstanbul: Efil Yayınları.
- Mardin, Ş. (2020). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Naqvi, S. N. H. (2018). *İslam, ekonomi ve toplum*. (Çev. O. Maraşlı). İstanbul: İktisat Yayınları.
- Özel, A. (2019). *Dârülislam dârülharb: İslâm hukukunda ülke kavramı*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Poggi, G. (2008). *Devlet: Doğası, gelişimi ve geleceği*. (Çev. A. Babacan). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Schmitt, C. (2007). *The Concept of the political*. (Çev. G. Schwab). Chicago: University of Chicago Press.
- Siddiqi, M. N. (2018). *Ekonomide devletin rolü: İslami bir bakış*. İstanbul: İktisat Yayınları.
- Ul-Hassan, M. (2010). Islamic approach of economics: some discourses on Khurshid Ahmad's vision of socio-economic order, self-reliance and economic development. *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 3(2), 216-240.
- Vatikiotis, P. J. (1998). *İslam ve ulus devlet*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Yorgancılar, S. (2018). Muhafazakâr modernleşme: Sabahattin Zaim üzerinden bir değerlendirme. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 235-245.
- Zaim, S. (2010). İslam ve İktisadi Nizam. *Eskiye*, 18(1), 106-118.

Neoliberalizm ve İslam Ekonomisinin Sosyal Refah Yaklaşımlarının Karşılaştırılması

Hakan KALKAVAN*

İstanbul Medipol Üniversitesi

Halim BAŞ**

İstanbul Medipol Üniversitesi

Öz

Ekonomik gelişimin temel göstergelerinden biri refah düzeyidir. Refah düzeyi, bir toplumda devlet tarafından uygulanan politikaların sosyal adalet bağlamında olmasını simgelemektedir. Sosyal adalet insanlar arasında vuku bulan sosyal eşitsizlikleri azaltma amacı gütmektedir. Bu çerçevede, devletler bireylere vergiler yoluyla sosyal transferler sağlamak ve gelirin yeniden dağılımında aracı rol üstlenmektedir. Bu anlamda, refah devletlerinin rolü yalnızca sosyal transferler yoluyla fayda sağlamak olmamaktadır. Bunun ötesinde, devletler yaptıkları düzenlemelerle diğer refah paydaşları olan piyasa ve sivil toplum aktörlerini de sürece dahil ederek sosyal refahı sağlamaktadır. Ancak, ülkelerin refah anlayışları bütüncül sosyal refah açısından farklılık göstermektedir. Bu açıdan, İslam ekonomisinin refah yaklaşımı temelde ahlaki değerleri önceleyen, ekonomik refahı toplumsal dengeyi gözeterek sağlamayı amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu minvalde, insanların temel ihtiyaçlarının sağlanması ve sosyal yardımın ötesinde gelir ve servet eşitsizliğini azaltıcı ekonomi politikalarının iktisadi yapının dönüşümü adına uygulanması öngörülmektedir. Bununla birlikte, İslam eko-nomisiyle neoliberal ekonomik anlayış pek çok açıdan farklılık gösterdiği gibi, benzer şekilde neoliberal temelli sosyal yatırım ve İslam ekonomisinin refah yaklaşımı da farklılık göstermektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, İslâm ekonomisinin sosyal refah anlayışı ve neoliberalizm temelli sosyal yatırım anlayışı, sosyal refah ve muhafa-zakâr yaklaşımları ile birlikte teorik yönden tartışmak ve perspektiflerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler

İslâm Ekonomisi, Sosyal Refah, Neoliberalizm, Sosyal Yatırım, Ekonomik Eşitlik, Yeniden Dağılım

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, hkalkavan@medipol.edu.tr, ORCID 0000-0003-4482-0505

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmetler Programı, hbas@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4109-1696

Comparison Of The Economically-Based Social Investment Approach Of Neoliberalism And The Moral-Based Social Welfare Approach Of The Islamic Economics

Abstract

One of the main indicators of economic development is the welfare level. The welfare level symbolizes that the policies implemented by the state in a society are in the context of social justice. Social justice aims to reduce social inequalities between people. In this framework, states provide social transfers to individuals through taxes and play an intermediary role in the redistribution of income. In this sense, the role of welfare states is not merely to benefit through social transfers. Further, states ensure social welfare by including other welfare stakeholders, market and non-governmental actors, through their regulations. However, the welfare understandings of countries differ in terms of holistic social welfare. In this respect, the welfare approach of Islamic economics is an approach that essentially prioritizes moral values and aims to ensure economic prosperity by considering social balance. In this regard, beyond social assistance and meeting the basic needs of people, it is envisaged that economic policies that reduce income and wealth inequality will be implemented for the transformation of the economic structure. However, as the Islamic economics and the neoliberal economic understanding differ in many respects, similarly, the neoliberal-based social investment and the welfare approach of Islamic economics also differ. In this context, the study aims to discuss the social welfare understanding of Islamic economics and neoliberalism-based social investment approach theoretically together with social welfare and conservative approaches and to reveal their perspectives in detail.

Keywords

Islamic Economics, Social Welfare, Neoliberalism, Social Investment, Economic Equality, Redistribution

Extended Abstract

Introduction

The concept of social justice, which is one of the indicators of economic development and social welfare, shows whether individuals living in a society have equal opportunities in accessing resources and services. The notion of social justice emphasized by political decision-makers and social scientists is a variable that clarifies the level of welfare of the society. In this context, it is necessary to establish a fair tax system in order to establish the welfare state and to ensure fair income distribution. In addition, the concept of the social state, which is used similarly to the welfare state, aims to reduce economic inequality between people. In fact, individuals' abilities, socio-economic backgrounds, and life opportunities are different, so these conditions cause large differences in economic income levels. States ensure the redistribution of market revenues among individuals through taxes and social transfers in the name of reducing this ongoing economic inequality (Wang et al., 2020: 12). In this context, the social welfare understanding of Islamic economics goes beyond this and exhibits an approach that prioritizes moral values and aims at a fair distribution of income and wealth. Therefore, in a changing and globalizing world, there are many factors that interact with each other such as people, society, environment, and technology. In this complex structure, the state and institutions should act in a sustainable economic approach by acting sensitive to people, society, and the environment and adapting to new conditions (Kalkavan, 2020: 186)

In this study, the economic-based social investment understanding of neoliberalism and the moral-based social welfare approaches of Islamic economics are discussed and examined in the context of philosophical and ethical aspects. First, the concepts of the welfare state, social justice, and income injustice are discussed in the introduction, and then, in the second part, the neoliberal economic understanding and the neoliberal-based social investment understanding are examined, respectively. In the third part, in which alternative approaches to neoliberal understanding are examined, conservative welfare understanding and Amartya Sen's capability approach are evaluated. In the fourth chapter, the ethical-based social welfare approach of Islamic economics is examined in detail. The original aspect of this research is the comparative discussion of neoliberal social investment, conservative welfare, capability, and welfare approaches of Islamic economics, and it is foreseen to contribute to the literature in this respect.

Neoliberal Economic Understanding and Social Investment Approach

Neoliberalism is called a concept that regulates the relationship between the state, capital, individual, and property (Ganti, 2014: 109; Venugopal, 2015: 172). The term neoliberalism is used in very different meanings, sometimes in a similar way and sometimes in contradiction (Ferguson, 2010: 169-170). In many cases, it appears to be similar to “globalization” as a concept that points to the complex and abstract forces in the world that shape and constrain human action. Thus, it functions as an abbreviation to indicate the contemporary political-economic context (Schwegler, 2009: 20). Neoliberalism can essentially be defined as an economic-political philosophy. Accordingly, the state should play a limited economic-political role that guarantees property rights, guarantees free markets, and encourages free trade, and liberates markets as much as possible. (Gamble, 2013: 62; Schmidt & Woll: 2013: 136). Although controversial; according to thinkers like Harvey, Foucault, and Lazarato neoliberalism is the dominant economic-political ideology that shapes our world today.

Neoliberalism defines a particular form of economic and political governance that affects cultural life from the individual to the social socio-economic strata. Moreover, it encompasses the complex economic, political, social, and cultural processes that we know as globalization. In this respect, the reason why globalization and neoliberalism are sometimes used interchangeably can be understood very clearly when it is considered that they share a lot of common (Lawn & Prentice, 2015: 19-20; Shaikh, 2005: 45). In fact, while the Keynesian understanding of economics left its place to neoliberal economic policies as a result of the economic problems experienced in the 1970s; the transaction cost approach, which the new institutional economics approach added to the neoclassical understanding as an important contribution in this transformation process, is of great importance (Levent, 2016: 23). In this context, the new institutional economics takes into account the transaction costs of exchange, based on the interaction of individuals, different from the general equilibrium approach of neoclassical economics (North, 1986: 231).

Social investment has been a common character in Scandinavian countries for many years (Bakker & Vliet, 2019: 45). By nature, these policies center more on worker training than subsidies in the economic framework. At the same time, it attaches importance to implementing lifelong learning in accordance with the requirements of the information age (Choi et al., 2020: 156). The aim of the social investment state is to eliminate the insecurity of the labor market, which is severely affected by the deregulation policies, with social inclusion policies and to prevent the intergenerational transmission of the poverty of individuals (Benda et al., 2017: 34). Social investment, as a product of a change in strategy, reflects the tendency to move away from passive social expenditures realized in generous amounts in European countries, which saw the golden age until the mid-1970s (Beblavý & Hájková, 2016: 9).

Social welfare characterizes the economic and social needs of society. Social welfare policy is a kind of public policy. This public policy generally consists of principles, plans, and actions designed and implemented on behalf of society. The form in which social welfare policies are implemented is called the welfare state (Blau & Abramovitz, 2003: 20). The welfare state represents a structure that compensates for unemployment, sickness, and retirement, and takes responsibility for certain expenses such as health expenditures, and makes certain payments using certain means (Rosanvallon, 2000: 57).

Moral Based Social Welfare Approach of Islamic Economics

Moral values encourage the individual to be in harmony with his conscience and to be concerned with the situation of others, as well as their hopes and expectations. Thus, people who adopt moral values cannot remain indifferent to important issues such as injustice, economic inequality, and poverty. In this context, Islamic moral values instill a deep sense of justice in how economic activity contributes to human happiness and encourage the dissemination of the concept of social good. In this respect, Islamic morality makes human behavior suitable for the pursuit of collective good by strengthening the attraction of the social good spiritually. Moreover, the religion of Islam is a holistic belief and way of life where earthly and spiritual motives come together to strengthen the human drive to do social good. In this context, an important aspect of Islamic economics is that it encompasses all life on the basis of moral principles (Naqvi, 1981: 22; Al-Sadr, 2000: 10).

Islamic economics emphasizes “social equality” in society (everyone has equal rights in society) and “economic equality” (everyone deserves the minimum necessary wealth and income necessary for his livelihood). In addition to the compulsory zakat institution, there are encouraging tools such as charity (*sadaka*), foundation (*waqf*) institutions, and benevolent loans (*qard al-hasan*), in order to solve social problems and reduce poverty and economic inequality. Thus, the Islamic economic framework is based on a social consciousness based on social justice and economic equality rather than selfish wealth formation. (Ayub, 2015: 37; Aziz & Mohamad, 2016: 581).

Conclusion and Evaluation

Neoliberalism is not simply an updated version of the free-market-oriented classical liberal understanding of economics. Beyond this, it is the financialization process of the markets, including the class-based economic, political, social, and cultural changes that have been continuing especially since the 1980s and have become more widespread with globalization. In this respect, the neoliberal economics approach aims to create an idealized “embedded liberal” free market environment by combining economic rationality with the competitive market understanding. In addition, neoliberalism is an economic-political theory that promotes the limited intervention of the state in

markets, such as the protection of property rights and the promotion of free trade, avoiding social distribution and social solidarity practices as much as possible. In this context, it should be noted that the new institutional economics approach developed in the institutional framework and the approach to provide economic efficiency with transaction costs have formed the basis for neoliberal practices.

The understanding of social investment reflects the quality of improving the negative situations caused by a functioning that is purged of its rigidity in the market where neoliberal discourses are applied. In this context, these rigidities in the market, which neoliberal understanding has strategically weakened, are seen as the tools of the market actor to help protect the social welfare of people at a certain level. On the one hand, the conservative understanding of welfare constructs the essential elements of welfare in the context of the right to social protection. In this framework, an employment-based approach and a comprehensive social insurance system are the most fundamental dynamics. The right to social protection deals with the economic and social rights and interests of the employees as a whole within the operation of corporatism. On the other hand, the capability approach is put forward to provide the concept of justice as a measure of poverty or as an indicator of inequality. There are many factors underlying injustice. However, it is pointed out that positive freedoms are not sufficient and widespread, as predicted by the capability approach. It is not always possible for people to get the full value of their labor in the market. It is stated that the emerging inequality is caused by an imbalance in terms of ability and equality or increase in ability is advocated.

The welfare approach of Islamic economics is basically an approach that prioritizes moral values and aims to provide economic prosperity by considering social balance. In this respect, providing people's basic needs is seen as not only the state but also a social responsibility. However, from the Islamic point of view, the welfare state is envisaged to provide the necessary conditions and arrangements for people to receive professional equipment to earn their living and fair wages for their labor. Moreover, economic policies that reduce income and wealth inequality beyond social assistance should be implemented in order to transform the economic structure. In this context, *zakat* and *wakf* in Islamic economics have been two important institutions for the reduction of poverty and the spread of welfare to all layers of society. Through these institutions, all kinds of contributions are provided to ensure self-sufficiency as well as meeting the basic needs of people for financially sustaining their lives. Thus, the understanding of Islamic economics aims to create a moral and prosperous society in which fair distribution is ensured, based on social welfare approaches. However, the issue of the applicability of these idealized theoretical propositions still remains an important issue.

Giriş

Ekonomik gelişmenin ve toplumsal refahın göstergelerinden biri olan sosyal adalet kavramı bir toplumda yaşayan bireylerin kaynak ve hizmetlere erişimlerinde eşit fırsatlara sahip olup olmadıklarını göstermektedir. Siyasi karar vericiler ve sosyal bilimciler tarafından vurgulanan sosyal adalet mefhumu toplumun refah düzeyi hakkında açıklık getiren bir değişkendir. Bu bağlamda refah devletini oluşturmak ve adil gelir dağılımını sağlamak için adil bir vergi sistemi kurmak gerekir. Ayrıca, refah devletiyle benzer olarak kullanılan sosyal devlet kavramı da insanlar arasındaki ekonomik eşitsizliği azaltmayı amaçlamaktadır. Esasında, bireylerin yetenekleri, sosyo-ekonomik geçmişleri ve yaşam fırsatları farklıdır, bu nedenle bu koşullar ekonomik gelir seviyelerinde büyük farklılıklara neden olmaktadır. Devletler, bu süregelen ekonomik eşitsizliği azaltma adına, vergiler ve sosyal transferler yoluyla piyasa gelirlerinin bireyler arasında yeniden dağılımını sağlarlar (Wang et al., 2020: 12).

Dahası, modern refah devletleri, sadece kamu sektörü aracılığıyla doğrudan sosyal fayda sağlamazlar. Aynı zamanda, dolaylı olarak istihdama dayalı hükümleri zorunlu kılmak ve gönüllü işlemler için vergi indirimleri vermek suretiyle özel sektör aracılığıyla da sosyal koruma faydaları sağlarlar (Adema & Ladaique, 2005: 7). Bununla birlikte, refah devleti anlayışı, sosyalizm ile serbest piyasa politikalarının başarısızlıklarıyla karşı karşıya kalan *Laissez-faire* kapitalizmi arasında yenilikçi bir alternatif perspektiftir. Bu bağlamda, İslam ekonomisinin sosyal refah anlayışı bunun da ötesine geçerek ahlaki değerleri önceleyen adil gelir ve servet dağılımının amaçlandığı bir yaklaşım sergilemektedir. Dolayısıyla değişen ve küreselleşen dünyada insanlar, toplum, çevre ve teknoloji gibi birbiriyle etkileşim halinde olan birçok faktör vardır. Bu karmaşık yapı içerisinde devlet ve kurumlar; insana, topluma ve çevreye duyarlı davranarak ve yeni koşullara uyum sağlayarak sürdürülebilir bir ekonomik yaklaşım içinde hareket etmelidirler (Kalkavan, 2020: 186).

Teorik tartışma yöntemi kullanılarak sosyal yatırım ve İslam ekonomisinin refah yaklaşımının farklılıklarını araştıran bu çalışma, İslam ekonomisinin refah yaklaşımının maddi ve manevi refaha ulaşmada ve sürdürülebilir ekonomik gelişmede öncü olabileceğini önermektedir. Tartışmalı olmakla birlikte genel kabul neoliberalizmin günümüzün etkin ekonomik-politik sistemi olduğu ve bundan dolayı sosyal devlet uygulamaları açısından İslam ekonomisi ile karşılaştırılması düşünülmüştür. Bu çalışmanın özgün yönü; neoliberal sosyal yatırım, muhafazakâr refah, yapabilirlik ve İslam ekonomisinin refah

yaklaşımlarının karşılaştırılmalı olarak tartışılmasıdır ve bu açıdan da literatüre katkı yapması öngörülmektedir.

Neoliberalizmin ekonomik temelli sosyal yatırım anlayışı ve İslam ekonomisinin ahlak temelli sosyal refah yaklaşımının felsefi ve etik yönler bağlamında tartışılarak incelendiği bu çalışmada, ilk olarak giriş bölümünde refah devleti, sosyal adalet ve gelir adaletsizliği kavramları ele alınmıştır. Sonrasında ikinci bölümde sırasıyla neoliberal ekonomik anlayış ve neoliberal temelli sosyal yatırım anlayışı incelenmiştir. Neoliberal anlayışa alternatif yaklaşımların irdelendiği üçüncü bölümde muhafazakâr refah anlayışı ve Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımı değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde ise İslam ekonomisinin ahlak temelli sosyal refah yaklaşımı detaylı bir şekilde incelenmiştir. Son olarak bu çalışma, sonuç ve değerlendirme bölümünde neoliberal sosyal yatırım, muhafazakâr refah, yapabilirlik ve İslam ekonomisinin refah yaklaşımlarının değerlendirilmesi ve karşılaştırılmasıyla tamamlanmıştır.

Neoliberalizm ve Sosyal Yatırım

Neoliberal Ekonomik Anlayış

Neoliberalizm; devlet, sermaye, birey ve mülkiyet arasındaki ilişkiye düzenlemeler getiren bir kavram olarak adlandırılmaktadır (Ganti, 2014: 109; Venugopal, 2015: 172). Neoliberalizm terimi, bazen benzer şekilde bazen de çelişkili olarak çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır (Ferguson, 2010: 169-170). Pek çok durumda, insan eylemini şekillendiren ve sınırlayan dünyadaki karmaşık ve soyut güçleri işaret eden bir kavram olarak "küreselleşme" ye benzer olarak görünür. Böylelikle çağdaş politik-ekonomik bağlamı işaret etmek için bir kısaltma işlevi görür (Schwegler, 2009: 20). Elbette neoliberalizmin tarihsel arka planında, meşhur fikir adamları olarak Milton Friedman ve Friedrich August von Hayek'in görüşleri ve siyaset insanları olarak da Margaret Thatcher ve Ronald Reagan'ın uygulamaları ve yapısal uyum aklı gelmektedir. Ancak bunun ötesine geçerek, neoliberalizm pek çok politika, fikir ve sosyal süreçleri tanımlamak ve eleştirmek için kullanıldığı için spesifik bir dönemden soyutlanarak, süregelen kapitalizm eleştirilerini de kapsayan bir şemsiye kavram olmuştur (Barkan, 2018: 454). Neoliberalizm, esasen bir ekonomik-politik felsefe olarak tanımlanabilir. Buna göre devlet; mülkiyet haklarını güvence altına alan, serbest piyasaları garanti eden ve serbest ticareti teşvik eden sınırlı bir ekonomik-politik rol oynamalı ve piyasaları olabildiğince serbest bırakmalıdır (Gamble, 2013: 62; Schmidt ve Woll: 2013: 136).

Benzer şekilde Harvey, neoliberalizmin geniş düzeyde "İnsan refahı, güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaret ile karakterize edilen kurumsal bir çerçeve içinde bireysel girişimcilik özgürlüklerini ve becerilerini özgürleştirerek en iyi şekilde geliştirilebilir" tanımlamasını öneren kendine özgü bir ekonomik-politik teori olduğunu vurgulamıştır. Aslında Harvey'e göre bu tanımın da ötesinde, neoliberalizm açık bir şekilde "sınıf temelli" bir projedir. Öyle ki bir sınıfın diğeri tarafından sömürülmesine

dayanan kapitalizmin tarihsel bir çeşididir (Harvey, 2007: 50-51). Dahası, borç üzerinden kapitalizmin modern versiyonu olarak neoliberalizmi ele alan Maurizio Lazzarato, modern kapitalizmin finansallaşma ile insanı sınırlı borçtan hiç bitmeyen borca savurduğundan bahsetmekte ve bu durumun da “insanın ahlaki varoluşu, insanın sosyal varoluşu”nu etkileyerek bireyi ve toplumu (borçlandırarak) sömürdüğünü belirtmektedir (Lazzarato, 2011: 66-77). Bu bağlamda borç, küresel boyutta neoliberalizmin sınıf mücadelesi üzerine kurduğu ekonomik, sosyal ve politik düzlemde bir iktidar ilişkisini temsil etmekte ve borçlandırılmışlık durumu üzerinden insanının yeni düzene uyumlaştırılmış etik anlayışını da imal etmektedir (Lazzarato, 2011: 162).

Bununla birlikte Foucault’ya göre, neoliberalizm hükümet kontrolünün piyasalar üzerindeki kısıtlanacağı 18-19. yüzyıl ekonomik liberalizminin basit bir reenkarnasyonu değildir; fakat politik iktidarın maliyet-fayda analizi mantığı ile ekonomik anlaşılabilirliği modelleyen çok daha geniş bir siyasi programdır (Foucault, 2008: 10-11). Dahası Foucault neoliberalizmin ortaya çıkışını, devletin artık vatandaşlarının sosyal haklarını korumak için harekete geçmeyeceği, yeni bir yönetim sanatının, yani ‘biyopolitik bir yönetim tarzının’ doğması anlamına geldiğini belirtmiştir (Madra & Adaman, 2014: 704-705). Sonuç olarak, neoliberal politikalarla birlikte refah devleti koşulları dönüştürüldü ve neoliberalizmin artan etkisi ile sosyal politika uygulamalarına piyasa temelli bir yaklaşım hâkim oldu. Son yıllarda bu süreç, refah bütçelerinde önemli ölçüde kesintiler ve birçok sosyal programın kaldırılmasını da içeren kemer sıkma önlemleri tarafından yönlendirilmiş oldu (MacLeavy, 2011: 360; 2016: 255).

Tartışmalı olmakla birlikte yukarıda belirtildiği üzere Harvey, Foucault ve Lazzarato gibi düşünürlere göre neoliberalizm, bugün dünyamızı şekillendiren egemen ekonomik-politik ideolojidir. Çoğu hükümetlerin politikalarını belirler ve Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Avrupa Merkez Bankası gibi kilit kurumların eylemlerini şekillendirir. Neoliberalizmin doğasını, tarihini, güçlü yanlarını, zayıf yönlerini ve sonuçlarını politik iktisat bakış açısından açıklamak gerekir. Son 30-40 yıldır, ekonomi politikası ve insanların düşüncesi, neoliberalizm olarak bilinen muhafazakâr bir ekonomik anlayışının egemenliği altındadır. 1979’da Margaret Thatcher ve 1980’de Ronald Reagan’ın seçilmeleri, neoliberal ekonomik politika hakimiyetinin başlangıcı olarak görülebilir (Palley, 2005: 20-25). 1970’ler ile 1980’ler arasındaki geçiş sırasında, kapitalizmin işleyişi hem merkezdeki ülkelerde hem de çeperde derinden dönüşüme uğramıştır. Daha önceki kapitalist biçim genellikle “Keynesyen uzlaşma” olarak adlandırılır. 1945-80 dönemiyle karşılaştırıldığında neoliberal dönemde, dünya hem ülkeler içinde hem de ülkeler arasında daha yavaş ekonomik büyüme ve gittikçe artan gelir eşitsizliğiyle karşılaşmıştır. Bu bakımdan, neoliberalizm gelir dağılımı ve istihdam teorilerine getirdiği yaklaşımlar ile daha iyi anlaşılabilir. Neoliberalizm, genellikle devlet müdahalesinin karşıtı ve temelde egemen üst sınıfların (en zengin

kişilerin) lehine, ekonomik yapının yeni baştan tesis edildiği piyasa ve özel çıkarların ideolojisi olarak tanımlanan bir toplumsal düzendir (Duménil & Lévy, 2005: 12-13).

Neoliberalizm bireysel düzeyden toplumsal sosyo-ekonomik katmanlara kadar kültürel yaşama etkiler gösteren belirli bir ekonomik ve politik yönetim biçimini tanımlar. Bununla birlikte, küreselleşme olarak bildiğimiz karmaşık ekonomik, politik, sosyal ve kültürel süreçleri de kapsamaktadır. Bu bakımdan küreselleşme ve neoliberalizmin zaman zaman birbirinin yerine kullanılmasının nedeni çok fazla ortak paylaştıkları nokta olduğu düşünüldüğünde gayet net anlaşılabilir (Lawn & Prentice, 2015: 19-20; Shaikh, 2005: 45). Neoliberalizmin en önemli özelliği, serbest piyasaların kapitalist ekonomiler için en uygun örgütlenme mekanizmasını sağladığını belirtmesidir. Ulusların ötesinde kapitalist sınıf, 1970'lerden başlayarak neoliberal küreselleşmenin etkisini artıracak "gömülü bir liberalizm" için girişimde bulunmuştur. Bu minvalde sermaye hareketliliği kolaylaştırıldı, serbest ticaret kutsallaştırıldı, emek daha 'esnek' hale getirildi ve makroekonomik yönetim tamamen piyasa uyumlu hale geldi. İşsizlik, kapitalist ekonomilerde yeniden istikrar kazanması için gerekli bir fiyat olarak görülmeye başlandı. Özellikle Thatcher hükümeti altında Britanya'da öne çıkan işçi örgütlerine toplu saldırıldı. Devlet, özellikle kamu hizmetlerini özelleştirerek, üretim sahipliğinden çekilmeye başladı (Lapavitsas, 2005: 33). Neoliberalizm için piyasa, kaynakların verimli dağıtımını açısından rasyonaliteyi simgelemekte, Öte yandan hükümet müdahalesi de bu rasyonaliteyi ihlal ettiği ve hem piyasa etkinliğine hem de özgürlüğe karşıt olduğu için makbul kabul edilmemektedir (Munck, 2005: 64). Temel olarak, neoliberalizm ideolojisi; piyasa rasyonelliği ve rekabetçi bireycilik anlayışını, sosyal yeniden dağıtım ve dayanışmaya yönelik karşıtlığıyla birleştirerek, idealleştirilmiş bir piyasa yönetimi ve liberal özgürlük vizyonu üzerine kuruludur (Peck et al., 2018: 10-11).

Esasında Keynesyen iktisat anlayış, 1970'lerde yaşanan ekonomik sorunlar neticesinde yerini neoliberal ekonomi politikalarına bırakırken, bu dönüşüm sürecinde yeni kurumsal iktisat anlayışının mühim bir katkı olarak neoklasik anlayışa eklediği işlem maliyeti yaklaşımı büyük önem arz etmektedir (Levent, 2016: 23). Yeni kurumsal iktisat yaklaşımı Ronald Coase "Firmanın Doğası" (1937) başlıklı makalesiyle başlamış olup farklı olarak işlem maliyetlerinin ekonomik analize dahil edilmesini el almıştır. İnsan toplumunun refahı ekonomik sistemin verimliliğine bağlı olarak malların ve hizmetlerin akışına bağlıdır. Bu bağlamda Adam Smith ekonomik verimliliğinin iş bölümü ve uzmanlaşmayla mümkün olacağını belirtmişti, lakin bununla birlikte değişimdeki işlem maliyetlerinin düşüklüğü ile verimlilik artar. Mübadele maliyeti de ancak o ülkedeki hukuk sistemi, siyasi sistem, sosyal yapı, eğitim sistemi ve kültür vb. kurumların işleyişine bağlıdır. İşte bu açıdan yeni kurumsal iktisat anlayışı, ekonominin verimliliğini etkileyen kurumları araştırdığı için büyük önem arz etmektedir (Coase, 1998: 73). Douglass North'a göre yeni kurumsal

iktisat iki öncülle başlamıştır. Kurumların, insanlara (neoklasik teoride) sunulan seçim setini tadil etmesi gerekliliği ve bu çerçevede kurumların temel belirleyici faktörlerinin tespit edilebilmesidir. Böylece kurumların geçmişten bugüne değişim ve dönüşümlerin de analiz edilebilmesi mümkün olabilmektedir (North, 1986: 230). Kurumlar kişi veya kuruluş değildir, bireylerin etkileşimi sonucu ortaya çıkan toplumsal gelenek ve kurallardır. Kurumsal çerçevede bireyler, uzmanlaşma ve iş bölümünden kaynaklanan verimliliği elde edebilmek için örgütler oluştururlar ve mübadele için gerekli koşul ve şartları belirlemektedirler. Bu bağlamda yeni kurumsal iktisat, neoklasik ekonominin genel denge yaklaşımından farklı olarak bireylerin etkileşimini esas almak suretiyle mübadelenin işlem maliyetlerini de göz önüne almaktadır (North, 1986: 231).

Neoliberal Temelli Sosyal Yatırım Anlayışı

Sosyal yatırım esasında, uzun yıllardır İskandinav ülkelerinde yaygın bir karakter olarak uygulanmaktadır (Bakker & Vliet, 2019: 45). Yaklaşık 30 yıldan bu yana ise, bu politikaların daha geniş coğrafyada uygulama alanı bulduğu görülmektedir. Yapı itibarıyla bu politikalar, ekonomik çerçevede sübvansiyondan ziyade işçi eğitimini merkeze almaktadır. Aynı zamanda bilgi çağının gereklilikleri ile uyumluluk içerisinde, hayat boyu öğrenmeyi ilke olarak uygulamayı önemsemektedir (Choi et al., 2020: 156). Bununla birlikte, İskandinav ülkelerinde güçlü sosyal koruma ve yoğun insana yatırım felsefesi ön plandadır. Sosyal yatırımın uygulanma biçimleri içerisinde; İskandinav ülkeleri koruma ve tutundurmaya hedeflerken, ABD’de zayıf bir şekilde gelişim kaydeden sosyal yatırım anlayışı söz konusu olmaktadır. Birleşik Krallıkta ise, verimli insan sermayesi yatırımının yanında düşük koruma anlayışı sosyal yatırım zihniyetini temsil etmektedir (Deeming & Smyth, 2015: 306). Buradan hareketle kısaca neoliberal temelli sosyal yatırım anlayışının gelişimine ve son aşamada geldiği noktalara değinilecektir.

Sosyal yatırım devletin amacı, kuralsızlaştırma politikalarından oldukça olumsuz etkilenen işgücü piyasasının güvencesizliğini, sosyal içerme politikalarıyla bertaraf etmek ve bireylerin yoksulluk durumunun kuşaklararası aktarımını engellemektir (Benda et al., 2017: 34). Sosyal yatırım anlayışı, bir tema olarak devlet zihniyetini temsil etmektedir. Bu çerçevede genel görüş, insanları piyasaların tehlikelerinden kurtarmanın nakit yardımlarla sürdürülemeyeceği (Cantillon & Lancker, 2013: 559), pasif bir karakterden sıyrılarak bireylerin kendilerini yeniden üretebilecek şekilde kapasitelerine yatırım yapmayı ve bu yolla bireysel refahı artırmayı amaçlayan bir dizi hükümet politikasıdır (Zehavi & Breznitz, 2019: 216). Aynı zamanda bu yolla sağlanan yüksek ücret ve daha iyi iş kalitesini temin etmektedir. Bu çerçevede, düşük kaliteli ve düşük ücretli dahil herhangi bir iş üretmeye odaklı liberal devlet söyleminden farklı bir konuma işaret etmektedir (Avlijas, 2017: 27).

Sosyal yatırım bir strateji değişiminin ürünü olarak, 1970'li yılların ortalarına kadar altın çağını gören, Avrupa ülkelerinde cömert miktarlarda gerçekleştirilen pasif karakterli sosyal harcamalardan uzaklaşma eğilimini yansıtmaktadır (Beblavý & Hájková, 2016: 9). Söz konusu pasif karakterli harcamalara ilişkin olarak neo-klasik iktisatçılar, yüksek işsizlik ve düşük büyüme oranlarını piyasa katılıklarına dayandırmaktaydı. Daha açık ifadeyle, işsizlik, yüksek iş güvencesi, yüksek asgari ücretler ve cömert işsizlik sigortası gibi uygulamaların ortaya çıkardığı olumsuz sonuçları vurgu yapmaktaydı (Prandini et al., 2016: 46).

Avrupa'daki refah devleti anlayışı, 1980'lerden sonra statik bir durum sergilemedi. Sonraki dönemi oldukça etkileyen ve etkileri halen görülen radikal dönüşümlerin yaşandığı bir dönem oldu. Bu bağlamda, politik ve kurumsal yapılanmaya dönük hamlelerin yoğun olduğu bir dönem tecrübe edildi. Bu anlamdaki birtakım düzenlemelerde bunu görmek mümkün olmaktadır. İlk aşama Keynes refah anlayışının, stagflasyon neticesinde eksen kaymasını zorunlu kılmasıydı. 1980'lerden itibaren ise, ücret konusunda etkin bir güç haline gelen uluslararasılaşmanın oluşturduğu baskı ve bu baskının bir ürünü olarak ücret kısıtlaması meydana geldi. Makroekonomi açısından kamu bütçesine ilişkin bir dizi politika yürürlüğe konuldu. İşgücü piyasasındaki hâkim anlayış, 1990'lı yıllarda istihdamı olabildiğince artırmak ve teşvik etmek, bu yolla sosyal güvenlik arasındaki bağı güçlü kılmaktı. Bununla birlikte, piyasa düzenlemeleri içerisinde, Hollanda ve Danimarka menşeli, iş güvencesinin zayıf unsurlarını barındıran esneklik uygulamaları ortaya çıktı. Sosyal sigorta anlamında ise, pasif politika uygulamalarının ötesinde, piyasanın ana odak olduğu, bütünleştirme hedeflerinin öncelendiği refah devleti yapısının kendini yeniden üretmek adına toparlandığı ve dengeyi sağladığı, yardım miktar ve sürelerinin sınırlandırıldığı, aynı zamanda sosyal hizmet uygulamalarının sıkı standartlara bağlandığı bir anlayış güç kazanmıştır (Kersbergen & Hemerijck, 2012: 486).

1990'lı yılların başında, en önemli düzenleme olarak görülen ve yeni bir form olarak piyasalar lehine revize edilen, piyasa bütünleşmesini gerekli kılan küreselleşmenin kayıplarını telafisi üzerine temellendirilen söz konusu güvenceli esneklik, 2008 yılındaki Avrupa finansal krizine kadar güçlü konumunu sürdürmüştür (Gazier, 2009: 157). Öyle ki, sosyal yatırım politikaları içinde yeni işgücü modeli başarı göstermiş ve kamu harcamaları krize kadarki on yıl içerisinde önemli artışlar kaydetmiştir. Bu politikaların tetiklediği; aktif işgücü piyasası politikaları, çalışma refahı, eğitim politikası, ulusal sağlık sistemi ve vergi kredileri gibi alanlarda öncü gelişmeler yaşanmıştır. Bu noktada, yatırım hacmindeki gelişme ve sosyal alanlardaki önceliklere göre, 2007'nin sonundaki krize kadar Anglosakson liberal model güçlü bir profil sergilemiştir. Finansal krizle birlikte, neoliberal temelli Anglosakson modelin zayıf yönleri ortaya çıkmıştır. Zayıf yönler, yeni sosyal önceliklere kapı aralamıştır. Özellikle kriz, uzun dönemli zorluklarla yüzleşmeyi öne çekmiş ve demografik

dönüşüme bağlı sosyal öncelikler sosyal yatırım stratejilerinin ana merkezine yerleşmiştir (Morel et al., 2009: 164). Sosyal yatırım savunucuları, neoliberalizm ile ilişkili, finansal kapitalizmin ürünü artan eşitsizlikleri temellen- direrek söylemlerini güçlü hale getirmektedir. 2008 yılında meydana gelen krizinden sonra bugüne değin, düşen ücretler, artan iş kayıpları ve belirsiz ve güvencesiz işler ile daha güçlü bir şekilde, refah hizmetleri ihtiyacına vurgu yapılmaktadır (Harvie & Ogman, 2019: 995).

Neoliberal Anlayışa Alternatif Yaklaşımlar

Sosyal refah, bir toplumun ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını nitelemektedir. Sosyal refah politikası ise bir çeşit kamu politikasıdır. Bu kamu politikası genel itibariyle toplum adına tasarlanan ve uygulanan ilke, plan ve eylemler- den oluşmaktadır. Sosyal refah politikalarının icra edildiği şekle refah devleti denmektedir (Blau ve Abramovitz, 2003: 20). Refah devleti, işsizlik, hastalık ve emeklilik gibi telafi eden, sağlık harcamaları gibi belirli giderlerin sorum- luluğunu üstlenen ve bazı araçları kullanarak birtakım ödemeler yapan bir yapıyı temsil etmektedir (Rosanvallon, 2000: 57). Refah devleti anlayışı 1929 ekonomik buhranının etkilerini azaltmak amacıyla kapitalizmin yeni bir for- mu olarak ortaya çıkmıştır. Refah devleti kavramı, İkinci dünya savaşı öncesi sosyal sigorta sistemini ve vatandaşlığa karşı tutumu daha derinlikle bir an- layışla değiştiren, yeni bir devlet rolünü temsil etmek için kullanılmaktaydı (Briggs, 1961: 235). Bu durumun arka planında, I. Dünya Savaşı süresince ka- pitalizmin ekonomik ve politik krizlerinin 1929 bunalımında zirve yapmasıyla siyasi bir baskı ile sağ görüşlü partilerin tam istihdamı kabulü yatmaktadır. Esasen refah devletinin teşekkülü Bismark yönetimindeki Almanya dönemi- ne dayandırılrsa da kurumsallık kazanması ve anlam genişlemesine uğraması İkinci Dünya savaşının sonrasına denk düşmektedir (Aysan, 2020: 684). Bu noktada, tam istihdam, sosyal güvenlik ve sosyal tüketim 1970'lerin başları- na kadarki sürecin kodları olmuştur (Özdemir, 2009: 61). Bu çerçevede re- fah devletinin rolündeki gelişmede en önemli noktalardan biri 1942 tarihli Beveridge Planıdır. Plan yapısı itibariyle devlet rolü ve vatandaş arasındaki ilişkinin boyutunu değiştirmiştir. Bu perspektifle, vatandaşlık haklarındaki medeni alan ekonomik ve sosyal alanlara doğru bir genişlemeye uğramıştır. Bu genişleme, devletin sorumluluk alanının artması olarak yorumlanmakta- dır (Benassi, 2010: 67).

Dünya 1970'lerin başından itibaren sosyal ve politik bir dönüşüm olarak ad- landırılan küresel kapitalizmi tecrübe etmeye başladı. Küresel sermaye ha- reketliliğinin devlet kurumlarını zayıflattığı bir süreç yaşandı. Piyasalaşma eğilimlerinin artmasıyla beraber ulus devletlerin yerelden daha rekabetçi piyasalara doğru bir açılım gerçekleştirdiği, kamu harcamalarının minimize edildiği, piyasaların kurlsızlaştırıldığı bir anlayış gelişti. Zira tam istihdam, güçlü sendika, mal ve hizmetlerin devlet merkezli sunulduğu Keynes refah devleti anlayışının dönüşümü kaçınılmaz bir süreç oldu. Küresel kapitalizm

özelleştirme çabaları ve kamu harcamalarındaki kısıtlamalar ile devletin rolünde politik bir eksen kayması meydana getirdi (Ellison, 2006: 26).

Refah devletleri, Titmuss'un (1974) kavramsallaştırmasına dayanılarak anlayış farklılıklarına göre liberal/Anglosakson refah, muhafazakâr/kıta Avrupası, İskandinav/Sosyal demokrat şeklinde tasnif edildi (Esping-Andersen, 1990: 13). Daha sonrasında güney Avrupa refah modeli (Ferrera, 1996: 19), Doğu Asya ya da diğer adıyla Konfüçyüs model, Latin Amerika ve Post-Sovyet refah devletleri sınıflamalara eklenmiştir (Aysan, 2020: 685).1970'lerin ortalarından itibaren gelen süreçte ekonomik ve sosyal anlamda yaşanan değişimlere, üç ayrı refah devletinin refleksleri farklı perspektifle oldu. Buna göre, İskandinav ülkeleri 1990'lara kadar kamu sektöründe istihdam artırma politikasını benimsedi. Anglo-Sakson ülkeleri ise, İngiltere, Yeni Zelanda ve Amerika Birleşik Devletleri, refah devletinin sekteye uğramasının ardından ücretlerin ve işgücü piyasasının kuralsızlaştırma stratejisini benimsedi. Fransa, Almanya ve İtalya gibi Kıta Avrupası ise, işgücü arzını azaltmaya yönelik tercihlerde bulundular (Esping-Andersen, 1994: 43).

Muhafazakâr Refah Anlayışı

Muhafazakârlığın refah anlayışı içerisinde iki göstergesi var olmaktadır. Bu göstergelerden devletçilik, kamu çalışanlarına yönelik yapılan ve GDP ile ölçülen emeklilik harcamalarını kapsamaktadır. Korporatizm ise, mesleki anlamda farklı emeklilik planlarının sayısı ile temsil edilmektedir (Van der Veen & Van der Brug, 2013: 332). Muhafazakâr refah anlayışı, evrensel karakterli sosyal demokrat refah anlayışı ile kıyaslandığında farklı bir karakter sergilemektedir. Bu minvalde, sosyal refahın asli unsurlarından biri olarak kabul edilen sosyal koruma hakkı, muhafazakâr refah devletlerinde istihdam temelli olmaktadır. Bununla birlikte, toplumda beliren sosyal ihtiyaçların karşılanması veya iyileştirilmesi ile sosyal sigorta kapsamının genişletilmesi en temel dinamikleri temsil etmektedir (Swank & Duane, 2002: 4).

Muhafazakâr refah, bütün nüfus grubuna yönelik olmak üzere, hanehalkı reisini merkeze alarak ve onunla tüm aileye, istikrarlı ve güvenli bir geliri temin için ekonomik ve sosyal düzenlemeleri içeren bir temele dayandırılmaktadır (Goodin vd., 1999: 255). Muhafazakâr refah anlayışında, nispeten yaşanan dönüşüm içerisinde hanehalkı içerisinde erkeğe yüksek ücret vermeyi öngören ve kadınların aile içi bakım rollerinin ortaya çıkaracağı sosyal maliyeti hesaplaması mevcuttur (Buhr & Stoy, 2015: 278). Dolayısıyla net fayda ölçütü kazançtır ve aile vurgusu ön planda olmaktadır (Bambra, 2007: 1100). Bir bakıma, muhafazakâr refah içerisinde, aile ve işyeri odaklı sosyal ilişkiler ağının desteği önemsenmekte, sosyal sigorta ile sağlanan güvence ise sosyal riskleri minimize eden doğal bir sosyal politika refleksi olmaktadır (Goodin et al., 2008: 121).

Muhafazakâr refah, istihdam temelli bir anlayış olmasının yanında, iş ve emeğin çıkarlarını, başta ücret olmak üzere, sosyal haklarla nezdinde korumayı amaç edinen bir çalışma ilişkileri sistemidir. Aynı zamanda bu anlayış içinde vergi ve harcama pratikleri İskandinav anlayışa benzer bir yapı sergilemekte, gelir eşitsizliğinin daha yüksek ve kadınların işgücüne katılımlarının bazı ülkeler özelinde de olsa daha düşük olduğu görülmektedir. Genel itibariyle ise, bu anlayış, hızlı ekonomik dönüşüm karşısında savunmasız kalan kişileri ve dolayısıyla toplumu bazı sosyal yıpranmalardan korumaya dönük olmaktadır (Smith, 2004). Bu sayede, kamu politikalarının etkinliği, ekonomik ve sosyal istikrar yoluyla güçlü kılınmaktadır (Goodin et al., 2008: 123).

Sosyal yatırım politikaları çerçevesinde, muhafazakâr anlayış paradigma değişikliğini öngörmektedir. Bu değişikliğin temel farkı, kurumlar ve mekanizmalar yoluyla sağlanan güçlü bir sosyal güvenlik ağının inşası için, beşerî sermaye yatırımını öngören işgücü piyasası katılımı ve istihdam hakları olmaktadır (Häusermann, 2018: 868).

Öte yandan, günümüz refah devletlerinde meydana gelen radikal dönüşümler söz konusu olmaktadır. Refah devleti, ilk ortaya çıktığı süreçten farklı olarak tecrübe edilmektedir. Sosyal ihtiyaçların giderilmesine dönük atılan adımlar, beraberinde riskler meydana getirdi. Zira aile ve piyasa refah paydaşları ile refah devleti arasında olması beklenen koordinasyonun yokluğu ya da aksaklığı bu riskleri güçlendirmiştir (Kersbergen & Vis, 2013: 22). Bu bağlamda, muhafazakâr refah anlayışının genel karakteristiğine yansıyan dönüşümler meydana gelmiştir. En önemli değişim, değişen aile yapıları ve cinsiyet rolleri olmuştur. Bu durum, çalışma durumu ve aile sorumlulukları alanına nüfuz etmiştir. Diğer bir risk alanı, işgücü piyasasında bozulan standardizasyon ile giderek artan düşük becerili çalışan profilidir. Diğer bir risk kaynağı olarak görülen durum ise devletin düzenleyen ve hizmet sunan rolünün daralması ve piyasaya kanalize olmasıdır (Aust & Bönker, 2004: 41). Bununla birlikte Lennartz ve Ronald (2017) muhafazakâr refah devletlerinin, 2007 yılına kadar ağırlıklı bir şekilde korumacı sosyal politika kimliğini sürdürdüğünü ve genişletme yönünde bir rol üstlendiğini ifade etmişlerdir.

Özellikle Yunanistan'da 2009'un sonlarında meydana gelen borç krizi, sosyal yatırımların ötesinde bütüncül açıdan refah harcamalarını da etkilemiştir (Ronchi, 2018: 466). Muhafazakâr refah anlayışını temsil eden Almanya, krizin hemen ardından istidamı artırmak ve ekonomiyi canlı tutmak adına önlemler almış ve başarılı olmuştur. Sağlık ve bakım sigortası gibi alanlarda yürütülen refah politikaları, kriz öncesi ivmesini devam ettirmiştir. Ancak yapı bakımından politikaların "muhafazakâr" karakterden çok, liberal reform odaklı olduğuna dikkat çekilmiştir (Kiess et al., 2017: 11).

Zaman içerisinde yaşanan dönüşüm dikkate alındığında 1965'e kadar olan dönemde Alman ekonomik liberalizminin gücü ekonominin kontrol dışına çıkmasına neden olmuştu. Her ne kadar Hıristiyan demokrasinin etkisi

1960'lardan sonra zayıflasa da 1980'li yıllarda sosyal politika üzerindeki etki sosyal devlet bağlamında görülebiliyordu (Kersbergen, 1995: 125). Günümüzde ise sosyal politikanın geçirdiği kapsamlı dönüşüm sonucunda Almanya'nın muhafazakâr etiketini garanti edici niteliğinin zayıfladığı görülmüştür (Seeleib-Kaiser, 2016: 232).

Amartya Sen'in Yapabilirlik Yaklaşımı

Amartya Sen ve Martha Nussbaum tarafından ileri sürülen, siyaset felsefesi ve normatif ekonomi alanlarında geniş yarı bulan yapabilirlik yaklaşımı oldukça önemli bir destekçi kitlesine sahiptir (Pogge, 2010: 51). Yapabilirlik yaklaşımı, bir kişinin yapabilirliğini, başarması mümkün olabilecek alternatif işlev kombinasyonları olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla yapabilirlik bir tür özgürlük olarak kabul edilen bir yaklaşımı temsil etmekte ve kişilerin tercihleri ile zorunlulukları arasındaki farkı net bir biçimde ortaya koymaktadır (Sen, 1999: 87). Sen, söz konusu işlev kombinasyonlarını kişilerin yaşamlarında yapmayı ya da yönetmeyi başardığı durumlar olarak tasvir etmektedir (Sen, 1993: 31). Bu yaklaşımın kökeni Sen'e göre, Adam Smith ve Karl Marx'a ve aslında Aristo'ya kadar götürülebilmektedir (Sen, 1990: 320).

Öte yandan Sen, yapabilirlik yaklaşımı temelinde sıralama kavramı ile adalet kavramsallaştırmasında önemli bir yere sahiptir (Comim, 2018: 186). Yaklaşım, bireysel ve sosyal değerlendirme için bir alan oluşturmakta, yoksulluğun ölçülmesi ya da eşitsizliğin göstergesi için de tanımlayıcı olmakta, normatif amaçlı olarak adalet ölçütü için yeteneğin eşitlenmesi ya da artırılmasının sağlanmasını öngörmektedir (Olsaretti, 2005: 97). Yapabilirlik yaklaşımı, normatif bir önermeyi içermektedir. Buna göre, ilerleme, kalkınma ya da yoksulluğun azaltılması insanların özgürlükleri ile doğrudan ilişkilidir (Alkire, 2008: 39-40). Bu anlamda Sen'in yapabilirlik yaklaşımı, pozitif özgürlükler veya fırsatlarla ilişkilendirilmektedir (Qizilbash, 2001: 67). Ne var ki, yaklaşımın kapitalist toplumları değerlendirmede ne derece ölçüt kabul edilebileceği tartışmalıdır. Zira insan emeğinin tam olarak karşılığını alamadığı bir çalışma düzeni sistematik bir şekilde adaletsizlik yaratmaktadır. Aynı zamanda insan yetenekleri, sosyal ilişki ağının gücü nispetinde farklılaştığından, doğal olarak yapısal bir eşitsizlik söz konusu olabilmektedir (Hick, 2012: 300-301).

Öte yandan, devletlerin kamu politikalarında önemli bir yer tutan istihdam politikalarının, yapabilirlik yaklaşımı bağlamında iki temel unsuru görmezden geldiği ileri sürülmektedir. Bunlardan ilki, sosyal adalettir. Bu anlamda bireyler arası eşitsizlikleri düzenleyen ilkeler ve yardım politikaları kişilerin durumunu belirlemede kullanılmaktadır. İkinci unsur ise, istihdam kalitesine işaret etmektedir. İstihdam kalitesinin işlevleri üretkenlik ve sosyal olasılıkları önleme ile ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla, kalite, işi gerçekleştiren bireyler için imkân sunduğu takdirde geçerli olmaktadır (Salais, 2004: 516-517). Bu çerçevede, denilebilir ki, yapabilirlik yaklaşımı toplum içerisinde bireylerin belirli kaynak üzerinde hak iddiasında oldukları veya faydalarının azami

düzye tanımlandığı yaklaşımlara alternatif olarak görölmektedir. Böylelikle yapabilirlik yaklaşımının konumu, kaynak ve faydacılık olguları arasında yer almaktadır. Ancak, burada kaynak olarak görölen mal veya hizmetler, bireylerin onları kullanabilmesi ile anlamlı ve işlevsel olmaktadır. Nihayetinde, işlevsellik düzeylerinin eşitlenmesi arzu edildiğinde daha fazla mal ve hizmet gereksinimi olabileceğinden, kaynak odaklı bakış açısının yanıltıcı bir sonuç verebileceği ileri sürölmektedir (Claassen, 2014: 245).

Aynı zamanda yapabilirlik yaklaşımının öngörömesi zor ters etkileri söz konusu olabilmektedir. Bu olasılıklar sosyal yatırım politikaları çerçevesinde tartışılmaktadır. Yetenek vurgusunun merkeze alındığı bir anlayışta, refah devletinin bağımlılık etkisi meydana getirme ihtimali belirmektedir. Başka bir açıdan bakıldığında ise, sosyal yatırım devletinin öngöröleri ile yapabilirlik yaklaşımının ortak bir payda da var olması önemli olmaktadır. Sosyal yatırım kararlarında, vatandaşların refahını doğrudan etkileyen en önemli unsur karar alma mekanizmalarına katılma varlığı ile oluşturulacak fırsatlar için istekli ve yapılabilecek yeterlilik ölçüt kabul edilmektedir. Zira bu istekli ya da gönüllü olma durumu, sosyal yatırım planlamasını vatandaşların faydalarını maksimize etmeye dönük motivasyonlarla güçlü kılmayı gerektirmektedir. Şayet aksi bir durumda ise, vatandaşların refahına ilişkin varsayımların hesaba katılmaması yeni sosyal risklere gebe olmakta ve sosyal yatırım planlamasının, yapabilirlik yaklaşımından ayırık ve sorunlu bir zemin oluşturmasına yol açabilmektedir (Benda et al., 2017: 35).

İslam Ekonomisinin Ahlak Temelli Sosyal Refah Yaklaşımı

Ahlaki değerler bireyi vicdaniyla uyum içinde olmaya ve başkalarının durumlarıyla hemhal olarak onların umut ve beklentileriyle ilgilenmeye teşvik eder. Böylece ahlaki değerleri benimseyen insan; adaletsizlik, ekonomik eşitsizlik ve yoksulluk gibi önemli konulara kayıtsız kalamaz. Bu bağlamda İslam ahlak değerleri ekonomik faaliyetin insan mutluluğuna nasıl katkıda bulunduğuna dair derin bir adalet duygusunu aşılama ve sosyal iyilik kavramının yaygınlaştırılmasını teşvik etmektedir. Bu yönüyle İslam ahlakı, sosyal iyinin cazibesini manevi açıdan da kuvvetlendirerek insan davranışını kolektif iyilik arayışına uygun hale getirir. Dahası, İslam dini, toplumsal iyilik yapmaya yönelik insani dürtüyü güçlendirmek için dünyevi ve manevi güdülerin bir araya geldiği bütünlüklü bir inanç ve yaşam biçimidir. Bu bağlamda İslam ekonomisinin önemli bir yönü de ahlaki ilkeler temelinde hayatın tümünü ayrıştırma- dan kuşatmasıdır (Naqvi, 1981: 22; Al-Sadr, 2000: 10).

İslam ekonomisinde, öncelikle Allah'ın kainattaki tüm varlığın sahibi olduğu ve insanların bu servetin yalnızca emanetçileri olduğu gibi güçlü bir mefhum vardır. Bu bakımdan, bireyin servet edinme hakkı olmakla birlikte tasarrufu konusunda birkaç yönden sınırlamalar vardır; İslam'ın emir ve yasaklarına uygun olarak harcama yapılması, malın istiflenmemesi (özellikle karşılanması gereken acil sosyal ihtiyaçlar olduğunda); fakirlerin zenginlerin servetinde

hakki kabul edilen zekâtın ilgili zümrelere (Kur'an, 9:60) yıllık periyotlarda dağıtılması gibi. Kısaca bahsedilen bu ilkeler ışığında İslam ekonomisinin ahlak temelli refah yaklaşımı; rütbe ve sosyal statüden bağımsız olarak, insanlığın temel haklar konusunda eşitliği aksiyomundan yola çıkarak ekonomik eşitsizliği telafi edici düzenlemeleri vurgulamaktadır. Bunun gerçekleştirilmesine yönelik olarak gelir ve servetin adil dağılımını sağlayacak somut uygulamalar gerekmektedir (Naqvi, 2003: 216).

İslam toplumunda bireylerin refahı, İslami manevi değerlerin toplumda olduğu kadar bireyde de tam olarak benimsenmesi ve yaşamın tüm temel maddi ihtiyaçlarının yeterli bir şekilde karşılanmasıyla birlikte gerçekleşebilir. Bu bakımdan İslami refah devletinin, refah toplumunu gerçekleştirmek adına yoksulluğu ortadan kaldırmak ve insanların temel maddi ihtiyaçlarını karşılamak (eğitim, iş, yeterli yiyecek ve giyecek, konforlu ev, yeterli sağlık hizmeti ve ulaşım olanakları) için bu koşulların sağlanması gerekir. Bireylerin ve toplumun bu maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanması, doğal olarak İslam ekonomisi sisteminde devletin hayati bir rol oynamasını gerektirecektir. Esasında İslam, kategorik olarak dilenmeyi ve tembelliği kınamakta ve sıkı çalışmaya büyük önem vermektedir. Dahası, bireysel ahlaki sorumluluğun gereği olarak bireyin kendi istek ve çabasıyla kendi ihtiyaçlarını karşılaması beklenmektedir. Bununla birlikte İslami refah devletinin ekonomi ile ilgili temel işlevlerinden bazıları şöyle ifade edilebilir (Chapra, 1979: 23):

- (1) *yoksulluğu ortadan kaldırmak ve tam istihdam ve ekonomik büyüme için koşullar oluşturmak*
- (2) *paranın gerçek değerinde istikrarını teşvik etmek*
- (3) *kanun ve düzeni sağlamak*
- (4) *sosyal ve ekonomik adaleti sağlamak*
- (5) *sosyal güvenliği düzenlemek ve gelir ve servetin adil dağılımını teşvik etmek*
- (6) *uluslararası ilişkileri uyumlaştırmak ve ulusal savunmayı sağlamak*

Refah devletini, belirli bir coğrafi bölgede toplumsal birliktelik ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması amacıyla matuf toplumsal işlerin yönetimini üstlenen kurumsal bir yapı olarak İslami bakış açısıyla tanımlamak mümkündür. Bu bağlamda, bu hedeflere ulaşmak için birey-toplum arasındaki dengeli bireyin fiziksel ve manevi refahı için gözetmek, tarafların menfaatlerini sosyal adalet perspektifinde artırmak ve dini hayatın korunması çerçevesinde şimdiki ve gelecekteki zorluklarla yüzleşmek büyük önem taşımaktadır. Buna yönelik olarak İslami refah devleti ekonomik hayatın yönü ve organizasyonuna, toplumun ihtiyaçlarının sağlanması ve ekonomik kaynakların öncelikler çerçevesinde akılcı kullanımı ve dağıtım mekanizmasına dair ülke ekonomisinde hayati roller oynar. Bu bağlamda servet ve gelirin ilk ve dengeli dağılımına etkin bir şekilde müdahale eder. Buna yönelik, refah devletinin gelişimiyle orantılı olarak toplum içerisinde yaşayan insanların kendi kendine yeterliliğinin sağlanması için katkıda bulunur. İslam ekonomisinde refah devleti, rolünü

yerine getirirken zekât ve vakıf olarak iki tamamlayıcı kuruma dayanmaktadır. Bu iki kurum, insanların kendi kendine yeterliliğinin sağlanması ile ilgili tüm destek alanlarını kapsamaktadır (Salhi, 2009: 299; Kahf, 2014: 253-254).

-Zekât kurumu: işsizlik, sakatlık, hastalık, yaşlılık, her türlü yoksulluk ve borçluluk dahil olmak üzere ekonomik olarak zor durumda olan çeşitli toplum zümrelerine kendi kendine yeterliliklerini sağlaması için verilen (zenginlerden alınan) dinen zorunlu bir vergidir ve dahası toplumsal dayanışma örneği olarak bir nevi sosyal güvence sistemidir.

-Vakıf kurumu: müşterek hayırseverlik kaynakları ile bireylere, ailelere ve diğer çeşitli ihtiyaç sahiplerine kendi kendine yeterlilik ihtiyaçlarını karşılaması için fayda sağlar ve yardımları tahsis eder.

Böylece, İslami refah devletinde sosyal ve ekonomik adalet güvence altına alınmak suretiyle vatandaşların yiyecek, giyecek, barınma, sağlık ve eğitim gibi temel ihtiyaçları karşılanır. Aslında, muhtaçların ihtiyaçlarını karşılamak toplumsal bir sorumluluktur, zira hayatın korunması İslam'ın temel amaçlarından biridir. Dahası, İslam'da etkili bir sosyal refah güvenlik sistemi esas olarak kardeşlik ve sosyal adalet ilkelerine dayanmaktadır. Bununla birlikte, modern bir Müslüman toplumdaki İslami vergilerin birçoğunun, yoksulların ihtiyacını karşılamaya ve toplumdaki yoksulluğu ortadan kaldırmaya yetecek kadar gelir sağlayamayabilir. Bunlara ek olarak devlet tarafından sosyal harcamalar ve yatırımlar için başka vergiler koyulması gerekebilir (Jan et al., 2015: 13; Naqvi, 2003: 216). Sonuç olarak, İslami ekonomisi, toplumda "sosyal eşitliği" (toplumda herkes eşit haklara sahiptir) ve "ekonomik eşitliği" (herkes geçimi için gerekli olan asgari gerekli servete ve gelire sahip olmayı hak eder) vurgular. Toplumsal sorunları çözmek ve yoksulluğu ve eşitsizliği azaltmak için finansman kaynakları (zorunlu ve isteğe bağlı) da İslam dininde açıkça belirtilmiştir. Zorunlu alınan zekât kurumunun yanında sadaka, vakıf kurumu ve karz-ı hasen gibi diğer İslami fon kaynakları da yoksulluğun azaltılmasına yönelik teşvik edilen araçlardır. Dolayısıyla, İslami ekonomik çerçeveye bencilce bir servet oluşumuna karşıt, bilakis sosyal adalet ve ekonomik eşitlik üzerine kurulu bir sosyal bilince dayanmaktadır. (Ayub, 2015: 37; Aziz & Mohamad, 2016: 581).

Sonuç ve Değerlendirme

Neoliberalizm serbest piyasa odaklı klasik liberal iktisat anlayışının basit düzeyde güncellenmiş bir sürümü değildir, bunun ötesinde özellikle 1980'lerden başlayarak bugünlere süregelen, globalleşmeyle birlikte daha da yaygınlaşan sınıf temelli ekonomik, politik, sosyal ve kültürel değişimleri de kapsayan piyasaların finansallaşma sürecidir. Bu bakımdan, neoliberal iktisat yaklaşımı ekonomik rasyonelliği rekabetçi piyasa anlayışı ile birleştirerek idealize edilmiş "gömülü liberal" bir serbest piyasa ortamı oluşturmayı hedeflemektedir. Ayrıca neoliberalizm, mümkün olduğunca sosyal dağıtım ve toplumsal

dayanışma uygulamalarından kaçınarak, devletin; mülkiyet haklarının korunması ve serbest ticaretin teşviki gibi piyasalara sınırlı müdahalesini teşvik eden bir ekonomik-politik teoridir. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki; yeni kurumsal iktisat anlayışın kurumsal çerçevede geliştirilmiş düzenlemeleri ve işlem maliyeti ile ekonomik verimliliği sağlama yaklaşımı neoliberal uygulamalara temel oluşturmuştur.

Sosyal yatırım anlayışı, neoliberal söylemlerin tatbik edildiği piyasada, katılıklarından arındırılan bir işleyişin ortaya çıkardığı olumsuz durumları iyileştirme vasfını yansıtmaktadır. Bu çerçevede, neoliberal anlayışın stratejik olarak zayıflatıldığı piyasadaki bu katılıklar, piyasa aktörünün kişilerin sosyal refahını belirli bir düzeyde korumaya yardımcı araçları olarak görülmektedir. Refah devleti anlayışının hüküm sürdüğü yıllarda, kişilerin refahına katkı sunan en önemli aktör devletin ağırlıklı müdahaleci politikalarıydı. Ancak 1970'lerin ortalarında meydana gelen petrol krizi, devletin refah dağıtımındaki öncü rolü değişime zorlamıştır. Bu değişimin öncesine kadar, refah devleti kişilerin refahına daha çok pasif karakterli politikalar yoluyla daha çok destek olmaktadır. Bu durumun farklılaştığı refah devleti ise İskandinav ülkelerinde görülmektedir. Daha sonrasında, kişilere sağlanan sosyal refahı, beşerî sermaye yatırımı bağlamında eğitim, mesleki eğitim ve sosyal harcamalar şeklinde uygulayan İskandinav modeli yaygınlık kazanmıştır. Ancak Anglo-Sakson ülkeleri içinde daha çok verimli insan sermayesi ve düşük koruma karakterli bir sosyal yatırım anlayışı söz konusu olduğu için, 2008 yılında meydana gelen finansal krizlerden ziyadesiyle etkilenmiştir. Bu anlamda düşük koruma anlayışı, esnek çalışma modellerinin bir uzantısı olarak giderek düşen ücretler, artan iş kayıpları ve güvencesiz işlerin artışıyla beraber sosyal eşitsizlikleri daha da derinleştirmiştir. Nihayetinde bu durum refah vurgusu içerisinde düşük koruma anlayışından kaynaklı olumsuzlukların çözümüne odaklanmayı gerekli kılmaktadır.

Muhafazakâr refah anlayışı ise, refahın asli unsurlarını, sosyal koruma hakkı bağlamında inşa etmektedir. Bu çerçevede, istihdam temelli yaklaşım ile kapsamlı bir sosyal sigorta sistemi en temel dinamiklerdir. Sosyal koruma hakkı, daha çok çalışanların ekonomik ve sosyal hakları ile çıkarlarını korporatizm işleyişi içerisinde bütünlüklü olarak ele almaktadır. Aynı zamanda muhafazakâr refah merkezinde aile ön plandadır. İstihdam temelli yaklaşımda, aile reisinin yüksek bir gelir garantisine kavuşması ve kadınların piyasada daha az görünür olması öncelenmektedir. İstihdam temelli yaklaşım, kişilerin refahını kendi kendilerine sağlayabilecek şekilde, insana yakışır bir işe sahip olabilecek mesleki eğitim amacını öncelemektedir. Bununla beraber bu yaklaşım, istihdamda olanların sosyal sigorta bakımından daha güvenceli bir konumda olmalarını teşvik eder bir yapıdadır. Ne var ki, muhafazakâr refah anlayışında, finansal krizlerden kaynaklı istihdam sorunları ekonomik paketlerle çözüme kavuşturulsa da uzun vadede muhafazakâr refah dinamikleri dönüşüme zorlanmaktadır. Zira aile yapısında ve cinsiyet rollerindeki değişimin ötesinde,

sosyal harcamalarda meydana gelen politik tutumlar ile piyasada giderek artan düşük becerili çalışan profili muhafazakâr refah temsiliyeti için tehdit oluşturmaktadır.

Yapabilirlik yaklaşımı, yoksulluğun ölçümü ya da eşitsizliğin bir göstergesi olarak, adalet mefhumunun temini için ileri sürülmektedir. Adaletsizliklerin temelinde birçok etken unsur bulunmaktadır. Ancak yapabilirlik yaklaşımının öngördüğü üzere, pozitif özgürlüklerin yeterli ve yaygın olmayışına dikkat çekilmektedir. Kişiler için piyasada verilen emeğin karşılığını tam olarak alabilmek her zaman mümkün olmamaktadır. Bakıldığında ortaya çıkan eşitsizliğin, yetenek yönünden bir dengesizlikten kaynaklandığı ifade edilmekte ve yetenek eşitliği ya da artırımı savunulmaktadır. Bununla birlikte, kişiler arasında yeteneklerden kaynaklı farklılıklar, sosyal ağların büyüklüğü ve gücü ile beslenmekte ve doğal bir eşitsizlik söz konusu olabilmektedir. Yapabilirlik yaklaşımı kaynak kullanımı ve net fayda sağlamaya dönük yaklaşımlara alternatif olarak görülse de kişilerin mal ve hizmetleri kullanabilmeleri ile anlamlılık kazanacağını ileri sürdüğünden, işlevsellik düzeylerinin eşitlenmesi fikri her zaman doğru sonuçlara götürmeyecektir. Aynı zamanda, yetenek yaklaşımının ana odak olduğu bir refah anlayışının, refah bağımlılığı riski göz önünde bulundurulmaktadır. Sosyal yatırım anlayışı içerisinde, devletin öncelikleri ile vatandaşların ihtiyaçlarının örtüşmesi, karar alma mekanizmalarında söz sahibi olmaları, yetenek yaklaşımını daha anlamlı hale getirebileceği, bunun haricindeki bir anlayışta yeni sosyal risklerin ortaya çıkabileceği sorunlu bir zemine vurgu yapılmaktadır.

İslam ekonomisinin refah yaklaşımı temelde ahlaki değerleri önceleyen, ekonomik refahı toplumsal dengeyi gözeterek sağlamayı amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu minvalde insanların temel ihtiyaçlarının sağlanması sadece devletin değil aynı zamanda toplumsal sorumluluk olarak görülür. Bununla beraber, İslami açıdan refah devletinin, insanların kendi geçimini sağlayacak mesleki donanımı ve emeklerinin karşılığını adil ücretlendirmeye almaları için gerekli koşulları ve düzenlemeleri sağlaması öngörülmektedir. Dahası, sosyal yardımın ötesinde gelir ve servet eşitsizliğini azaltıcı ekonomi politikalarının iktisadi yapının dönüşümü adına uygulanması gerekmektedir. Bu bağlamda, İslam ekonomisindeki zekât ve vakıf kurumları, geçmişten bugüne yoksulluğun azaltılması ve refahın toplumun tüm katmanlarına yayılmasına yönelik önemli iki kurum olarak olagelmıştır. Bu kurumlar vasıtasıyla kişilerin maddi olarak hayatını idame ettirmesine yönelik temel ihtiyaçlarının karşılamasının yanı sıra kendi kendine yeterliliğini sağlamasına yönelik her türlü katkı da sağlanmaktadır. Böylelikle İslam ekonomisi anlayışı sosyal refah yaklaşımlarını baz alarak adil dağılımın sağlandığı ahlaklı ve müreffeh bir toplum oluşturmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte idealize edilen bu teorik önermelerin uygulanabilirliği konusu halihazırda önemli bir mesele olarak ortada durmaktadır.

Neoliberal anlayış temelinde sosyal yatırım anlayışı ekonomik krizlerden daha derin bir şekilde etkilenmektedir. Bu etkilenmenin temelinde, hâkim neoliberal politikaların güdümündeki piyasanın yeterince refah temin edememesi yatmaktadır. Refah paydaşlarından olan piyasanın, kişilere sunduğu refah düzeyinin, istihdam temelli olarak daha düşük bir koruma sağlaması ve sınıf temelli kapitalist yaklaşım içerisinde hareket etmesi bu etkinin en önemli nedenidir. Halihazırda tecrübe edilen Covid-19 pandemi sürecinde de bu durum, gerek toplumun alt ve orta kesiminde yeterli gelir elde edememe, işsizlikle yüzleşme ve yeterli sağlık hizmeti alamama şeklinde tezahür etmiştir. Benzer şekilde muhafazakâr anlayış, özellikle 1990'lı yıllardan başlayan globalleşme ve aşırı finansallaşmanın da etkisiyle neoliberal sosyal yatırım anlayışının düştüğü durumu tecrübe etmiştir. Öyle ki, korporatizmin zayıflama eğilimi, istihdam temelli yaklaşımın refah dağıtımında yetersiz kalması ve ailenin merkezi konumunun dönüşümüyle birlikte toplumsal dayanışmanın azalması vuku bulmuştur. Bundan dolayı, muhafazakâr refah temsiliyeti yapısal bir dönüşüm içerisinde görünmektedir. Diğer yandan yapabilirlik yaklaşımının temelinde, yetenek farklılıkları vurgusu yapılmakta ve piyasadan emek karşılığının tam alınamaması bu zemine dayandırılmaktadır. Ne var ki, bu varsayım kişiler açısından sağlam saiklerle desteklenememektedir. Zira kişilerin doğdukları coğrafya, kültür ve toplum yapılarından kaynaklı farklılıklar, doğal olarak sosyo-ekonomik eşitsizlikleri beraberinde getirmektedir. Böylelikle piyasadan sağlanacak refahın yetenek farklılıklarının ötesinde, birey ve devlet arasındaki beklenti ve önceliklerin uyumsuzluğu, piyasa verimsizliği açısından uygulamada zorluklar barındırmaktadır.

Son olarak, İslam ekonomisiyle neoliberal ekonomik anlayış pek çok açıdan farklılık gösterdiği gibi, benzer şekilde neoliberal temelli sosyal yatırım ve İslam ekonomisinin refah yaklaşımı da farklılık göstermektedir. Bu açıdan İslam ekonomisi kendine has ahlaki değer temelli hususiyetleri barındırmakla birlikte, serbest piyasa ekonomisi ile sosyalizm arasında bulunan refah devleti doktrini ve muhafazakâr refah yaklaşımı ile *toplumsal sorumluluğun gereği vatandaşların yiyecek, giyecek, barınma, sağlık ve eğitim gibi temel ihtiyaçların karşılanması; yoksulluğun ortadan kaldırılmasına yönelik gerekli araçların kullanılması ve düzenlemelerin yapılması; aile kurumunun önemi ve korunması; gelir (adil vergilendirme) ve servet (zekât veya servet vergisi) adaletsizliğinin azaltılmasına yönelik adilane ekonomi politikaların uygulanması; eğitimde fırsat eşitliğinin sunulması; sosyal adalet ve ekonomik eşitlik üzerine kurulu bir sosyal bilince dayanması* gibi konularda birçok açıdan benzerlik göstermektedir. Böylelikle, bu ilkeler doğrultusunda geliştirilen İslam ekonomisinin refah anlayışı hem bireysel hem de toplumsal olarak maddi ve manevi refaha ulaşmada ve sürdürülebilir ekonomik gelişmede öncü olabilecektir.

Kaynakça / References

- Adema, W., & Ladaique, M. (2005). *Net social expenditure, 2005 edition: More comprehensive measures of social support* (No. 29). OECD Publishing.
- Al-Sadr, M.B. (1961). *Our Economics*. 4 vols. Tehran: World Organization for Islamic Services.
- Alkire, S. (2008). Using the capability approach: prospective and evaluative analyses. *The Capability Approach: Concepts, Measures and Applications*, (26-50). Cambridge: Cambridge University Press.
- Aust, A., & Bönker, F. (2004). New social risks in a Conservative welfare state: the Case of Germany. *New risks, new welfare: The Transformation of the European Welfare State*. 29-53. Oxford: Oxford University Press.
- Avlijas, S. (2017). Revisiting the Baltic growth model: From neoliberalism to the social investment welfare state. Sciences Po LIEPP.
- Aysan, M. F. (2020). Rethinking the Welfare State: Social Policies during the COVID-19 Pandemic and in the Post-pandemic Period. *Reflections on the Pandemic* (679-697). Ankara: Turkish Academy of Sciences Publications.
- Ayub, M. (2015). Distinguishing Features of the Islamic Economic System. In M. Ayub (Ed.), *Understanding Islamic Finance* (21-42). John Wiley & Sons Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781119209096.ch2>
- Aziz, M.N., & Mohamad, O.B. (2016). Islamic social business to alleviate poverty and social inequality. *International Journal of Social Economics*, 43(6), 573-592. <https://doi.org/10.1108/IJSE-06-2014-0129>
- Bakker, V., & Van Vliet, O. (2019). *Social investment, employment outcomes and policy and institutional complementarities: A comparative analysis across 26 OECD countries*. Employment Outcomes and Policy and Institutional Complementarities: A Comparative Analysis across, 26.
- Bambra, C. (2007). Going beyond The three worlds of welfare capitalism: regime theory and public health research. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 61(12), 1098-1102.
- Barkan, J. (2018). Corporate power and neoliberalism. *The Sage handbook of neoliberalism* (446-456). London: Sage.
- Beblavý, M., & Hájková, A. (2016). *Social Investment and State Capacity*. CEPS Working Document No. 419/February 2016.
- Benassi, D. (2010). "Father of the Welfare State"? Beveridge and the Emergence of the Welfare State. *Sociologica*, 4(3), 64-72.
- Benda, L., Fenger, M., Koster, F., & Van der Veen, R. (2017). Social investment risks?: An explorative analysis of new social risks in the social investment state. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 8(2), 25-42.

- Blau, J., & Abramovitz, M. (2003). *Social Welfare Policy*. New York: Oxford University Press,
- Briggs, A. (1961). The welfare state in historical perspective. *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie/Europäisches Archiv für Soziologie*, 2(2), 221-258.
- Buhr, D., & Stoy, V. (2015). More than just welfare transfers? A review of the scope of Esping-Andersen's welfare regime typology. *Social Policy and Society*, 14(2), 271-285.
- Cantillon, B., & Van Lancker, W. (2013). Three shortcomings of the social investment perspective. *Social Policy and Society*, 12(4), 553-564.
- Chapra, M. (1979). *The Islamic welfare state and its role in the economy*. Leicester: The Islamic Foundation.
- Choi, Y. J., Huber, E., Kim, W. S., Kwon, H. Y., & Shi, S. J. (2020). Social investment in the knowledge-based economy: new politics and policies. *Policy and Society*, 39(2), 147-170.
- Claassen, R. (2014). Human dignity in the capability approach. The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives (240-249). Cambridge: Cambridge University Press.
- Coase, R. (1937). The Nature of the Firm. *Economica*, November, 4, 386- 405.
- Coase, R. (1998). The New Institutional Economics. *The American Economic Review*, 88(2), 72-74. <http://www.jstor.org/stable/116895> [04.02.2021].
- Comim, F. (2018). Sen's Capability Approach, Social Choice Theory and the Use of Rankings. *New Frontiers of the Capability Approach* (179-197). Cambridge: Cambridge University Press.
- Deeming, C., & Smyth, P. (2015). Social investment after neoliberalism: Policy paradigms and political platforms. *Journal of social policy*, 44(2), 297-318.
- Duménil, G., & Lévy, D. (2005). The neoliberal (counter-) revolution. *Neoliberalism: A critical reader* (9-19). London: Pluto.
- Ellison, N. (2006). *The transformation of welfare states?*. New York, Routledge.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. New Jersey: Princeton University Press.
- Esping-Andersen, G. (1994). *After the golden age: the future of the welfare state in the new global order* (No. 7). UNRISD Occasional Paper: World Summit for Social Development.
- Ferguson, J. (2010). The Uses of Neoliberalism. *Antipode*, 41, 166-184. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2009.00721.x>
- Ferrera, M. (1996). The 'Southern model' of welfare in social Europe. *Journal of European social policy*, 6(1), 17-37.

- Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France 1978–1979*. Basingstoke: Palgrave.
- Ganti, T. (2014). Neoliberalism. *Annual Review of Anthropology*, 43(1), 89–104. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-092412-155528>
- Gamble, A. (2013). Neo-liberalism and fiscal conservatism. *Resilient Liberalism in Europe's Political Economy* (53–76). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139857086.004>
- Gazier, B. (2009). The European employment strategy in the tempest: restoring a long-term perspective. *What Future for Social Investment* (153-164). Institute for Future Studies.
- Goodin, R., Headey, B., Muffels, R., & Dirven, H. (1999). Germany as a corporatist welfare regime. *The Real Worlds of Welfare Capitalism* (253-258). Cambridge: Cambridge University Press.
- Goodin, R., Rice, J., Parpo, A., & Eriksson, L. (2008). How welfare regimes differ. *Discretionary Time: A New Measure of Freedom* (115-130). Cambridge: Cambridge University Press.
- Harvey, D. (2007). *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- Harvie, D., & Ogman, R. (2019). The broken promises of the social investment market. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 51(4), 980-1004.
- Häusermann, S. (2018). The multidimensional politics of social investment in conservative welfare regimes: family policy reform between social transfers and social investment. *Journal of European Public Policy*, 25(6), 862-877.
- Hick, R. (2012). The capability approach: insights for a new poverty focus. *Journal of social policy*, 41(2), 291-308.
- Jan, S., Ullah, K., & Asutay, M. (2015). Knowledge, Work, and Social Welfare as Islamic Socioeconomic Development Goals. *Journal of Islamic Banking and Finance*, 32(3), 9-19. <https://ssrn.com/abstract=2836305> [04.02.2021].
- Kahf, M. (2014). *Notes on Islamic Economics: Theory and Institutions*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Kalkavan, H. (2020). The Relation Between Corporate Social Responsibility and Financial Performance: Reviewing Empirical Studies and Discussing the Ethical Aspect. *Strategic Outlook for Innovative Work Behaviours: Interdisciplinary and Multidimensional Perspectives* (179–191). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-50131-0_10
- Kiess, J., Norman, L., Temple, L., & Uba, K. (2017). Path dependency and convergence of three worlds of welfare policy during the Great Recession: UK, Germany and Sweden. *Journal of International and Comparative Social Policy*, 33(1), 1-17.

- Kersbergen, K., & Vis, B. (2013). *The Welfare State. Comparative Welfare State Politics: Development, Opportunities, and Reform* (10-30). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kersbergen, K. (1995). *Social Capitalism A Study of Christian Democracy and The Welfare State*. London: Routledge.
- Kur'an-ı Kerim Meali. (2011). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Lapavistas, C. (2005). Mainstream economics in the neoliberal era. *Neoliberalism: A critical reader* (30-40). London: Pluto.
- Lawn, J., & Prentice, C. (2015). Introduction: Neoliberal culture/the cultures of neoliberalism. *Sites: A journal of social anthropology and cultural studies*, 12(1), 1-29. <https://doi.org/10.11157/sites-vol12iss1id312>
- Lazzarato, M. (2012). *The making of indebted man*. Los Angeles, CA: Semiotext.
- Levent, A. (2016). Yönetişim ve Yeni Kurumsal İktisat. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 17-32.
- MacLeavy, J. (2011). A 'new politics' of austerity, workfare and gender? The UK coalition government's welfare reform proposals. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 4(3), 355-367. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsr023>
- MacLeavy, J. (2016). Neoliberalism and welfare. *The handbook of neoliberalism* (252-261). Abingdon: Routledge.
- Madra, Y. M., & Adaman, F. (2014). Neoliberal Reason and Its Forms: De-Politicisation Through Economisation. *Antipode*, 46(3), 691-716. <https://doi.org/10.1111/anti.12065>
- Morel, N., Palier, B., & Palme, J. (2009). *What future for social investment?* Institute For Futures Studies.
- Munck, R. (2005). Neoliberalism and Politics, and the Politics of Neoliberalism. *Neoliberalism: A critical reader* (60-69). London: Pluto.
- Naqvi, S. (1981). *Individual freedom, social welfare and Islamic economic order*. Islamabad: Pakistan Institute of Development Economics.
- Naqvi, S.N.H. (2003). *Perspective on Morality and Human Well-Being: A Contribution to Islamic Economics*. Leicester: The Islamic Foundation.
- North, D. (1986). The New Institutional Economics. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE) / Zeitschrift Für Die Gesamte Staatswissenschaft*, 142(1), 230-237. <http://www.jstor.org/stable/40726723> [04.02.2021].
- Olsaretti, S. (2005). Endorsement and freedom in Amartya Sen's capability approach. *Economics & Philosophy*, 21(1), 89-108.
- Özdemir, S. (2009). Küreselleşme ve refah devletleri üzerindeki etkileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 57, 55-86.

- Palley, T.I. (2005). From Keynesianism to neoliberalism: shifting paradigms in economics. *Neoliberalism: a critical reader* (20-29). London: Pluto.
- Peck, J., Brenner, N., & Theodore, N. (2018). Actually Existing Neoliberalism. *The Sage handbook of neoliberalism* (3-15). London: Sage.
- Pogge, T. (2010). A critique of the capability approach. *Measuring justice: Primary goods and capabilities* (17-60). Cambridge: Cambridge University Press.
- Prandini, R., Orlandini, M., & Guerra, A. (2016). *Social investment in times of crisis: A quiet revolution or a shaken welfare capitalism*. Overview Report, Bologna.
- Qizilbash, M. (2001). *Amartya Sen's Capability View: Insightful Sketch Or Distorted Picture?* Discussion Paper-University Of East Anglia Economics Research Centre. ss. 53-81.
- Ronchi, S. (2018). Which roads (if any) to social investment? The recalibration of EU welfare states at the crisis crossroads (2000–2014). *Journal of Social Policy*, 47(3), 459-478.
- Rosanvallon, P. (2000). *The New Social Question Rethinking Welfare State*. New Jersey: Princeton Press.
- Salais, R. (2004). Incorporating the capability approach into social and employment policies. *Europe and the Politics of Capabilities* (490-532). New York: Cambridge University Press.
- Salhi, S. (2009). The Welfare State From An Islamic Perspective. *Encyclopaedia of Islamic Economics*, 2, 295-306.
- Schmidt, V. A., & Woll, C. (2013). The state: The bête noire of neo-liberalism or its greatest conquest? *Resilient Liberalism in Europe's Political Economy* (112-142). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139857086.006>
- Schwegler, T. A. (2009). The Bankrupt Framework of Neoliberalism: A Bailout of Anthropological Theory. *Anthropology News*, 50(4), 24. https://doi.org/10.1111/j.1556-3502.2009.50424_1.x
- Seeleib-Kaiser, M. (2016). The end of the conservative German welfare state model. *Social Policy & Administration*, 50(2), ss. 219-240.
- Sen, A. (1990). Development as capability expansion. *The community development reader* (319-328). New York: Routledge,
- Sen, A. (1993). Capability and well-being. *The quality of life* (270-293). Oxford: Oxford University Press.
- Sen, A. (1999). *Deveopment as freedom*. New York: Oxford Paperbacks.
- Shaikh, A. (2005). The economic mythology of neoliberalism. *Neoliberalism: A critical reader* (41-49). London: Pluto.

- Smith, T. (2004). Corporatist welfare states: The residue of the past, or the wave of the future? *France in Crisis: Welfare, Inequality, and Globalization since 1980* (19-53). Cambridge: Cambridge University Press.
- Swank, D., & Duane, S. (2002). *Global capital, political institutions, and policy change in developed welfare states*. Cambridge University Press.
- Titmuss, Richard (1974). *Social Policy*. London: Allen and Unwin Publ.
- Van der Veen, R., & Van der Brug, W. (2013). Three Worlds of Social Insurance: On the Validity of Esping-Andersen's Welfare Regime Dimensions. *British Journal of Political Science*, 43(2), 323-343.
- Van Kersbergen, K., & Hemerijck, A. (2012). Two decades of change in Europe: the emergence of the social investment state. *Journal of Social Policy*, 41(3), 475-492.
- Wang, S., Ha, J., Kalkavan, H., Yüksel, S., & Dinçer, H. (2020). IT2-Based Hybrid Approach for Sustainable Economic Equality: A Case of E7 Economies. *SAGE Open*, 10(2). <https://doi.org/10.1177/2158244020924434>

Sukuk İhraçlarına Yeni Bir Dayanak Varlık Önerisi olarak Elektronik rün Senetleri (ELS)

Fatih KAZANCI*

Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.

Öz

Türkiye’de ve dünyada sukuk ihraç işlemlerinin geçmişi çok kısa bir döneme yayılmıştır. Bu süreç içerisinde sukuklar pek çok çeşitli dayanak varlığa dayalı olarak ihraç edilemişlerdir. Günümüzde alt yapı projeleri, mal alım satımı, duran varlıklar, kullanım hakkı sahipliği ve benzerleri dayanak varlıklar olarak kullanılmaktadır. Tarıma dayalı varlıklar kullanılarak ihraç edilen sukuklar ise oldukça kısıtlıdır. Son yıllarda tarım ürünleri, Lisanslı Depo İşletmeleri’nde depolanarak karşılığında, depolanan ürünü temsil eden Elektronik Ürün Senetleri (ELÜS) düzenlenmektedir. Bu senetlerin dayanak varlık olarak kullanımı sayesinde sukuk ihraçlarına yeni bir dayanak varlık kazandırılacak, ELÜS’lerin kullanım alanı genişleyecek, ülke ziraati desteklenebilecek, sukuk ihraççıları finansman sağlayabilecek ve sukuk yatırımcıları faizsiz getiri elde edebileceklerdir. Makalede dayanak varlık olarak ELÜS kullanılarak dört farklı sukuk ihraç yöntemi modellenmiştir.

Anahtar Kelimeler

İslami Finans, Katılım Bankacılığı, Kira Sertifikası, Sukuk, Elektronik Ürün Senedi

* Dr., Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş., fatih.kazanci@kuveytturk.com.tr; ORCID: 0000-0002-7865-4229

Electronic Warehouse Receipt (EWR As A New Underlying Asset Proposal For Sukuk Issuance

Abstract

The history of sukuk issuance in Turkey and around the world has spread over a very short period. In this process, sukuks were issued based on a wide variety of underlying assets. Infrastructure projects, purchase and sale of goods, long term assets, right of use ownership etc. have been used as underlying assets in sukuk issuances. In recent years, certificates called Electronic Warehouse Receipt (EWR) representing the stored product are issued in exchange for agricultural products stored in Licensed Warehouse Enterprises. Thanks to the use of these EWR's as underlying assets, a new underlying asset will be added to sukuk issues, the usage area of EWR will expand, the country's agriculture will be supported, sukuk issuers will be able to finance and sukuk investors will be able to earn interest-free returns. Four different sukuk issuance methods are modeled using EWR as the underlying asset in the article.

Keywords

Islamic Finance, Islamic Banking, Sukuk, Islamic Bonds, Electronic Warehouse Receipts

Extended Abstract

The history of sukuk issuance in Turkey and around the world has spread over a very short period. In this process, sukuk were issued based on a wide variety of underlying assets. Infrastructure projects, purchase and sale of goods, long term assets, right of use ownership etc. have been used as underlying assets in sukuk issuances. In recent years, bills called Electronic Warehouse Receipt (EWR) representing the stored product are issued in exchange for agricultural products stored in Licensed Warehouse Enterprises. These bills are given as collateral to the banks by the farmers and thus loans are obtained. In addition, these bills are also the subject of trading through the Turkish Mercantile Exchange (TMEX).

Sukuks are usually exported based on partnership, purchase and sale, management contract, works contract or lease (ownership). As main assets; infrastructure projects, purchase and sale of goods, fixed assets, ownership of the right of use, etc. structures are used. In addition to all these underlying assets, it is possible that agricultural products converted into certificates are also the main assets. Thanks to the use of these EWR's as underlying assets, a new underlying asset will be added to sukuk issues, the usage area of EWR will expand, the country's agriculture will be supported, sukuk issuers will be able to finance and sukuk investors will be able to earn interest-free returns. Four different sukuk issuance methods are modeled using EWR as the underlying asset in the article.

The aim of this study is to contribute to the issuance of new types of sukuk by participating banks by using EWR as the main asset, whose capacities and awareness are increasing day by day in Turkey. In this way, other stakeholders in the field of agriculture will also get a new opportunity for interest-free financing.

In the article, the definition, structure, types and types of underlying assets of sukuk are described and the stages of issuance of Electronic Warehouse Receipt (EWR), parties and whether they can be used as a underlying asset are investigated. Examples issued using agricultural products as the main asset in Turkey have been described, and then a sukuk issue model has been designed that can be used for four different purposes asset based and asset backed using EWR.

Model 1: Hybrid sukuk model based on Wakala and Trading

Model 1, a sukuk model based on a management contract (wakala) and trading, can be created in two different ways. In Model 1a, the originator does not have EWR. In this sukuk issue method, the originator invests in Special Purpose Vehicle (SPV) by purchasing EWR by proxy with the price that SPV collects from sukuk investors. In issuance, sukuk investors will be partners in the profit or loss of the assets represented by sukuk.

This sukuk model is structured as a sukuk based on wakala contract. The originator will invest with the EWR it has purchased and will share the proceeds with sukuk investors. The originator will promise sukuk investors an “expected return” during the sukuk issuance phase. “Expected return” is the amount of return determined in the contract in wakala transactions and payable to the party (investor). If an income is earned above the expected amount of return at maturity, investors will be paid the same as the expected rate of return, and the remaining income will be paid to the proxy. If less than the expected return is earned, it will pay investors the entire income. In case of loss, investors will be paid by cutting from the principal money as much as the loss.

In this issue model, sukuk owned by investors can be traded in secondary markets until they are purchased and sold by the originator. Because in this case, the relevant EWR represent the existing assets.

Model 2: Hybrid Sukuk model based on management agreement and Murabahah

This sukuk model is a model that participation banks as a originator can use to meet their financing needs. In this structure, EWR will be used as the main asset. In this structure, the originator will buy EWR in advance with the amount collected by SPV from sukuk investors by murabaha method by proxy to SPV by entering into a management contract with SPV, and will generate income by selling the product to a third party that needs it in the term, and distribute the income it receives to sukuk investors.

Since this issue model is carried out based on the murabaha contract, issued sukuk can not be traded on the secondary markets after the EWR subject to murabaha is sold and delivered to a third party. Because in this case, sukuk represents of debt of the third party, not the EWR. Otherwise, these sukuk are

evaluated according to the provision on the sale of debt in the fiqh and are not eligible for purchase and sale in the secondary markets. But before EWR are bought by the originator and sold to a third party, sukuk can be traded in secondary markets, as they represent existing assets.

Model 3: Sukuk Model Based on Tawarruq/Commodity Murabahah

This sukuk model can be used by a participation bank (originator) in need of funding. In Turkey, especially participation banks use this method to meet their financing needs. But fiqh advisory boards allow participation banks if they use this type of sukuk in a way that does not exceed 49% within the hybrid sukuk structure. Therefore, the remaining 51% is usually carried out in the management agreement or icare sukuk structure.

Currently, participating banks use the London Metal Exchange (LME) to trade commodities in sukuk issuance based on trading. In this exchange, precious metals such as platinum or palladium are usually bought and sold by brokerage brokers as commodities. However, the transactions carried out in this Exchange are not suitable in terms of fiqh due to the structure of the LME. According to Kazancı (2018), "Tawarruq market in accordance with the principles of interest-free banking in Turkey: Turkish Mercantile Exchange (TMEX)"; as an alternative to the London Metal Exchange, the TMEX will be able to create a tawarruq market in Turkey in accordance with the principles of participation banking. In this model, the proposed sukuk issue transaction can be carried out through the TMEX tawarruq market, which is planned to be established in 2021.

Since the trading-based model covers a 49% rate within the hybrid structure, the trading of these sukuk issuances on the secondary market depends only on the 51% sukuk structure being suitable for the secondary market.

Model 4: Sukuk Model Based on Mudharabah

In this model, it is modeled on the issue of sukuk by establishing a mudharabah, that is, labor capital partnership with a manufacturer using EWR. According to the model, SPV will purchase and deliver EWR as capital to the manufacturer in need of agricultural raw materials. Then, the manufacturer will make production by putting his labor into effect and will share his profit with SPV according to the rate he agreed with SPV. In this structure, which is an asset-based model, sukuk can be bought and sold on the second-hand market.

The first of the proposed sukuk models is a hybrid model based on a management agreement (wakala) and trading, based on assets, can be bought and sold in the secondary market, with variable returns, does not pose a risk of default and is suitable for fiqh. But because of its variable yield, it carries a risk of financial loss. The second model is based on management agreement and murabaha and may be preferred by investors because it provides fixed

returns, although it is an asset-based, non-secondary market, fixed income and controversial as fiqh. The third model is based on tawarruq/commodity murabahah. This model can be preferred by participation banks due to its operational simplicity, operational speed. It will be issued by trading in a legally appropriate tawarruq market in Turkey instead of a tawarruq market abroad. But it also includes the disadvantages mentioned in the second model. The fourth model is based on mudharabah method and is a model with variable returns, which can be bought and sold in the secondary market and is suitable as fiqh.

EWRs have also been used in Turkey in recent years, and the volume of EWR is increasing every year, and they can be bought and sold on the TMEX. EWR, which contributes to producers and the agricultural development of the country, is a main asset that will also be used in the issue of sukuk.

As a result of sukuk issuance using EWRs as an underlying asset;

More agricultural products will be converted to EWR, and the volume of EWR circulating in the market will increase. In this way, the agricultural sector will be further supported.

Producers, brokers, intermediaries, cooperatives and institutions with EWR representing agricultural goods will be able to be funded.

Processed food producers who have difficulty paying the price of raw materials will be able to increase their production thanks to the mudharabah sukuk structure.

Sukuk investors will be able to make a profit by trading in secondary markets with an interest-free investment vehicle.

Participation banks will be able to increase the types of sukuk issuance by using EWR as an underlying asset and reach financing in a more appropriate way from a fiqh point of view.

With the use of EWRs as the underlying asset, financing opportunities will be provided to participation banking, farmers, food producers, brokers, intermediaries and cooperatives. Thus, sukuk investors will be able to earn interest-free profits thanks to these investments they make.

In other Islamic countries, where agricultural activities spread around the world are intense, it will be possible to issue sukuk using Paper Warehouse Receipt (PWR) or Electronic Warehouse Receipt (EWR) as the underlying asset, and thus it will be possible to contribute to the development of Islamic banking and agriculture in these countries.

Giriş

Sukuklar genelde ortaklığa, alım satıma, yönetim sözleşmesine, eser sözleşmesine veya kiralamaya (sahipliğe) dayalı olarak ihraç edilmektedirler. Dayanak varlıklar olarak ise; alt yapı projeleri, mal alım satımı, duran varlıklar, kullanım hakkı sahipliği vb. yapılar kullanılmaktadır. Tüm bu dayanak varlıklara ek olarak senet haline getirilmiş tarım ürünlerinin de dayanak varlık olması mümkündür.

Son yıllarda çiftçiler ürettikleri tarım ürünlerini ve tarım komisyoncuları aracılık yaptıkları tarım ürünlerini Lisanslı Depo İşletmeleri aracılığıyla Elektronik Ürün Senetlerine (ELÜS) dönüştürmektedirler. Kısaca ELÜS adı verilen bu senetler çiftçiler tarafından bankalara teminat olarak verilerek karşılığında kredi kullanılmaktadır. Ayrıca bu senetler, Türkiye Ürün İhtisas Borsası (TÜ-RİB) aracılığıyla alım satıma da konu olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, ülkemizde kapasiteleri ve bilinirlikleri gün geçtikçe artan ELÜS'lerin dayanak varlık olarak kullanılarak katılım bankalarının yeni sukuk türleri ihraç etmelerine katkıda bulunmaktır. Böylece tarım alanındaki diğer paydaşlar da yeni bir faizsiz finansman olanağına kavuşacaklardır.

Makalede sukuk tanımı, yapısı, türleri ve dayanak varlık çeşitleri anlatılmış olup, Elektronik Ürün Senedinin ihraç aşamaları, tarafları ve dayanak varlık olarak kullanılıp kullanılmayacağı araştırılmıştır. Türkiye'de tarım ürünleri dayanak varlık olarak kullanılarak ihraç edilen örnekler anlatılmış olup, akabinde ELÜS kullanılarak varlığa dayalı ve varlık temelli dört farklı amaçla kullanılabilir sukuk ihraç modeli tasarlanmıştır.

Literatür Değerlendirmesi

Yapılan literatür taramasında Elektronik Ürün Senetleri dayanak varlık olarak kullanılarak ihraç edilmiş sukuk yapılarına rastlanmamış olup, tarımı ve çiftçileri desteklemek amacıyla gerçekleştirilen sukuk ihraçları ile ilgili araştırmalardan bazılarında aşağıda yer verilmiştir.

Konu ile ilgili sukuk ihraçlarını araştırdığımızda; Beik ve Hafidhuddin (2008), Endonezya'da küçük ölçekli tarım yapanlar için hem yerel hem de uluslararası ticaretle ilgili iki model önermektedir. Bu modeller selem temelli sukuklardır. Büyük ölçekte tarım yapanlar için ise mudarabah bil istisna sözleşmesine dayalı sukuk ihraçları önerilmektedir. Bu ihraçların gerçekleşmesi için İslami Bankacılık Kanunu ve Sukuk Kanunu'nu içeren kapsamlı bir politika paketi

sayesinde Endonezya'daki İslami sermaye piyasası ile tarım sektörü arasındaki entegrasyonun sorunsuz bir şekilde çalışacağı öngörülmüştür.

Anisa ve Santoso (2020) makalelerinde, yerel yönetimlerin tarıma yönelik sukuk ihraçlarında selem sukuk yapısını kullanabileceğini belirtmiştir. Selem sukuk sözleşmelerine pirinç, mısır ve çay gibi tarım ürünlerinin konu olabileceğini ve elde edilen fonların üretime başlamak için sermaye olarak kullanılabileceğini ifade etmişlerdir. Selem sukukun yerel yönetimler tarafından ihraç edilmesi sayesinde bu sertifikaların devlet sukuklarına göre daha çok talep göreceğini ve elde edilen fonların insanların refahını iyileştirmek için kullanılabilceğini ifade etmişlerdir.

Soeleman ve Lestari (2015) ise, son yıllarda popüler olan araçlardan birinin, kârın yatırımcılar arasında önceden belirlenen bir orana göre paylaşılacağı sukuklar olduğunu ve yatırımcılar, kalifiye işçiler, çiftçiler ve arazi sahipleri gibi paydaşlar arasında sukuka dayalı kâr paylaşımının tüm kriterlerde maaşlı ücretlere göre daha iyi bir çıktı sağladığı sonucuna varmışlardır. Fakat bu paydaşların elde edecekleri gelirin, faaliyetlerden elde ettiklerinden kârdan sonra alınacağını da unutmamak gerekmekte olduğunu not olarak eklemişlerdir.

Türkiye'de ELÜS piyasaları ile ilgili literatür incelendiğinde aşağıdaki araştırmalara rastlanmıştır:

Gün ve Tahsin (2019) makalelerinde; spot ve vadeli ELÜS piyasasındaki kurumsal mekanizmalar uluslararası standartlara benzer olsa da ELÜS bazlı ticaret hacminin Türkiye'de çok düşük bir seviyede olduğunu ve emtia piyasalarında resmi ve özel kurumlar arasında güçlü bir uyum olmadığı sonucuna varmışlardır. Lisanslı depoculuk sistemi ile ilgili mevzuat on yıl öncesinde yayınlanmış olsa da sistemin henüz hem kullanım hem de kapasite olarak istenen seviyeye ulaşamamış olduğunu belirtmişler, ayrıca sağlanan verilere göre; vadeli ELÜS alım satım işlemleri henüz gerçekleştirilememiş ve üretilen tahılın çok küçük bir kısmının spot ELÜS ticaretinde tabi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Fakat son yıllarda devletin desteği ile önemli adımlar atılmış ve spot ELÜS ticaretinde önemli artışlar yaşanmakta olduğunu, Ürün İhtisas Borsası'nın kurulmasının spot ELÜS piyasasının derinleşmesine katkı sağlayacağını ve derinleşen bu piyasa sayesinde vadeli tarım sözleşmelerinin piyasa katılımcıları tarafından kullanılmaya başlanacağını ifade etmişlerdir.

Çelimli ve Adanacioğlu (2016) ise makalelerinde, küçük ölçekli olan, yatırım yapmak isteyen ve güven sorunu yaşayan yatırımcılar için ELÜS'lerin cazip bir yatırım aracı olma potansiyeline sahip olduğunu, bu nedenle ELÜS işlemlerinin kamuoyuna iyi lanse edilmesi gerekliliğini ifade etmektedirler. Türk yatırımcısı için yeni bir yatırım aracı olan ELÜS'lere yatırım yapılması için bir ısınma dönemine ihtiyaç olduğunu ve öncelikle reel sektörün bu piyasada işlem yapmasının sağlanması gerektiğini ve piyasa sağlıklı işledikçe bu

enstrümana bankaların da ilgisinin artacağını öne sürmüşler ve bu piyasanın gelişiminin tarım bankacılığını da geliştireceğini eklemiştir.

İslami Bir Finansal Araç: Sukuk

Günümüzde sukuk, terim olarak bir hizmet, mal, kullanım hakkı veya bir yatırımın mülkiyetine dair eşit değerlere sahip hisseleri belgeler olarak tanımlanabilir (Cebeci, 2016: 529). İslami sermaye piyasalarının tahvile eş değer modern ismi sukuktur. Sukuk kelimesi yatırım sertifikası anlamına gelebilecek olan “sakk” kelimesinin çoğuludur. Sukuk, bir “güven belgesi” olarak da tercüme edilebilir. Bu belge, Ortaçağ Müslümanlarının ticari aktivitelerden kaynaklanan mali yükümlülüklerini kanıtlayan belgeler olarak kullanılmışlardır. Ortaçağda sakk kullanımı tartışılmış ve ilgili dönemde askerlere ve devlet memurlarına kısmi bir ödeme yapmak amacıyla kullanılmıştır. Yaygınlaşan bu sertifikalar tahıl izinleri olup, sahiplerine vadesinde devlet hazinesinden önceden belirlenen miktarda emtia alma hakkı veriyordu. Sakk, bir devlet yükümlülüğünü temsil ettiği için genellikle sukuk sahipleri arasında sıklıkla ticari amaçla takas edilirdi.

Sukuk piyasalarının uyması gereken kendilerine özgü kuralları şunlardır:

- *Sukuk ihracı yoluyla toplanan tüm fonlar, fıkhi açıdan uygun faaliyetlerde kullanılabilir.*
- *Fonlar maddi bir varlık elde etmek için kullanılırsa, bu durumun net bir şekilde tanımlanması gerekir. Çünkü sukuk, tahvillerin aksine ihraççının genel finansal ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılamaz.*
- *Sukuk hissedarlarının aldıkları her türlü gelir, sadece dayanak varlık tarafından üretilen nakit akışlarından elde edilmelidir.*
- *Sukuk sahipleri, dayanak varlığın ve nakit akışlarının mülkiyetinin kullanma hakkına sahiptirler. Bu durum sukuku normal bir tahvilden hibrit bir tahvil şekline sokar.*
- *İşlemin tüm taraflarının özellikle de yatırımcıların ve düzenleyicinin yükümlülük ve haklarının açık ve şeffaf bir şekilde belirtilmesi gerekir.*
- *Tüm diğer İslami finans enstrümanlarında olduğu gibi sukuk, sabit bir getiri sunmamalıdır.*

Sukukların risk getiri profili geleneksel tahvillerden çok farklıdır. Öncelikle sukukta sabit kupon ödemeleri yoktur. İkincisi, vade sonunda itfa bedeli sabitlemez. Üçüncüsü, yatırımcının getirisi sukukun altında yatan varlığın getirdiği nakit akışları yani kazançlarla ilişkili olup, şirketin performansı ile ilişkili değildir. Bu farklılıklar sayesinde sukuk riski, ihraççıdan ziyade dayanak varlığa veya projeye bağlıdır (Rizvi ve diğ., 2016: 51).

Sukuk, farklı nominal değerlerde, farklı para birimlerinde ve farklı vadelerde ihraç edilebilir. Konvansiyonel menkul kıymetlere benzer şekilde sukuk, farklı yatırımcı türleri için yapılandırılabilir, derecelendirilerek kote edilebilir,

bazıları ikincil piyasada alınıp satılabilir, yeniden yapılandırılabilir ve değişik varlık çeşitlerine karşı teminat altına alınabilir (İSEDAK, 2019: 9).

Sözleşme Çeşitlerine Göre Sukuk Türleri

Sukuk ihraçları pek çok çeşit sözleşme çeşidine göre sınıflandırılmakta olup, Sermaye Piyasası Kurulu'nun ve AAOIFI'nin belirlediği sözleşme çeşitlerine göre sukuk türleri aşağıda belirtilmiş ve buna ek olarak genel olarak kullanılan sukuk türlerine de yer verilmiştir.

a. Sermaye Piyasası Kurulu'na (SPK) Göre Sukuk Türleri

2013 yılında Resmi Gazete'de yayınlanan Kira Sertifikaları Tebliği'ne göre; sukuk (kira sertifikası) türleri beş maddeye ayrılmıştır. Bu Tebliğ'e göre kira sertifikaları;

1. *Sahipliğe,*
2. *Yönetim sözleşmesine,*
3. *Alım satıma,*
4. *Ortaklığa,*
5. *Eser sözleşmesine,*

dayalı olarak ya da bu türlerin bir arada kullanılmasıyla Varlık Kiralama Şirketleri (VKŞ) tarafından ihraç edilebilirler.

Tebliğe göre; sahipliğe dayalı kira sertifikaları, kaynak kuruluşu ya da üçüncü kişilere kiralanmak ya da Varlık Kiralama Şirketi (VKŞ) adına yönetilmek amacıyla VKŞ tarafından kaynak kuruluşun devir alınacak hak ve varlıkların finansmanını sağlamak amacıyla ihraç edilirler. Yönetim sözleşmesine dayalı ihraç edilecek kira sertifikaları, kaynak kuruluşun sahip olduğu hakların veya varlıkların (vade süresince kiralanması da dahil olarak) VKŞ lehine yönetilmesi ve sonuçta elde edilen gelirin sözleşme hükümlerince VKŞ'ye aktarılması için ihraç edilirler. Alım satıma dayalı kira sertifikaları bir hak ya da varlığın VKŞ tarafından satın alınıp VKŞ kurabilecek nitelikteki bankalar, aracı kurumlar, ipotek finansman kuruluşları gibi şirketlere vadeli olarak satılması işleminde hak ya da varlık alımının finansmanını sağlamak amacıyla ihraç edilirler. Ortaklığa dayalı kira sertifikaları, VKŞ'nin ortak bir girişime ortak olmak için ihraç ettiği sertifikalardır. Eser sözleşmesine dayalı kira sertifikaları ise iş sahibi olarak bir VKŞ'nin taraf olduğu eser sözleşmesi kapsamında eserin gerçekleştirilmesini sağlamak için ihraç edilirler (Resmi Gazete, 2013, Sayı: 28670).

b. AAOIFI'ye Göre Sukuk Türleri

AAOIFI (2010), 9 ana sukuk türü sıralamıştır. Bunlar;

1. *Kiradaki Varlıkların Aslına Malik Olmayı Sağlayan Sukuklar*
2. *Menfaate Malik Olmayı Sağlayan Sukuklar*

3. *Selem Akdine Dayalı Sukuk*
4. *Eser Sözleşmesi/İstisna Akdine Dayalı Sukuk*
5. *Murabaha Akdine Dayalı Sukuk*
6. *Ortaklığa Dayalı Sukuk*
- 6.1. *Sermaye/Müşareke Ortaklığına Dayalı Sukuk* 6.2. *Emek-Sermaye/Mudarabe Ortaklığına Dayalı Sukuk* 6.3. *Yatırım Vekaletine Dayalı Sukuk*
7. *Müzaraa Ortaklığına (Ziraat Ortaklığı) Dayalı Sukuk*
8. *Müşakat Ortaklığına (Bağ-Bahçe Ortaklığı) Dayalı Sukuk*
9. *Muğarase Ortaklığına (Ağaç Dikip Yetiştirme Ortaklığı) Dayalı Sukuk.*

c. Genel Sukuk Türleri

Sukuk yapısının seçimi değişik faktörlere bağlıdır. Dayanak varlığın niteliği, vergilendirme, kanunlar, hedeflenen yatırımcı tabanı, ve ihracı onaylayacak olan danışma kurulunun görüşleri sukuk yapısının türünün seçimini etkileyen unsurlardır.

Genel olarak kullanılan sukuk türleri:

1. *İcare Sukuk*
2. *Vakale Sukuk*
3. *Mudaraba Sukuk*
4. *Muşaraka Şukuk*
5. *İstisna Sukuk*
6. *Murabaha Sukuk*
7. *Selem Sukuk (Latham and Watkins, 2015).*

Bu sukuk türlerinin isimleri ile SPK Tebliği'nde belirtilen sukuk türlerinin isimleri farklılık göstermektedir. Sayılan tüm sukuk türlerine ek olarak karma (hibrit) sözleşmeli sukuk türü de günümüzde yaygın olarak kullanılmaktadır. Hibrit sukuk yapısında çeşitli sukuk türleri biraraya getirilerek bir varlık havuzu oluşturulur. Mesela yönetim sözleşmesi ve alım satım sözleşmesi gibi iki farklı sözleşme türü kullanılarak bir hibrit sukuk ihracı gerçekleştirilebilir. Aşağıdaki Tablo 1'de; SPK ve AAOIFI'ye göre sukuk türleri ve genel sukuk türleri karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Tablo 1: Farklı Kurumlara Göre Sukuk Türlerinin Karşılaştırılması

SPK'ya Göre Sukuk Türleri	AAOIFI'ye Göre Sukuk Türleri	Genel Sukuk Türleri
Sahipliğe Dayalı Sukuk	Kiradaki Varlıkların Aslına Malik Olmayı Sağlayan Sukuk	İcare Sukuk
Yönetim Sözleşmesine Dayalı Sukuk	Yatırım Vekâletine Dayalı Sukuk	Vakale Sukuk
Alım Satıma Dayalı Sukuk	Murabaha Akdine Dayalı Sukuk	Murabaha Sukuk
Ortaklığa Dayalı Sukuk	Mudaraba veya Muşaraka Akdine Dayalı Sukuk	Mudaraba veya Muşaraka Sukuk
Eser Sözleşmesine Dayalı Sukuk	İstisna Akdine Dayalı Sukuk	İstisna Sukuk
	Selem Akdine Dayalı Sukuk	Selem Sukuk

Kaynak: Resmi Gazete, 2013, Sayı: 28670; AAOIFI, 2010; Latham and Watkins, 2015.

Dayanak Varlık Çeşitlerine Göre Sukuk

Sukuk, sahibine bir varlığın ya da varlık havuzunun mülkiyetini veya varlık ya da varlık havuzunun nakit akışı ile ilgili bir hak sahipliği verdiği için teoride bir hisse senedi türü olarak değerlendirilebilir. Sukuk işlemlerinde dayanak varlıklar, fıkhen uyumlu varlıklar olmak zorundadırlar.

Dayanak varlıklar aşağıdaki varlık çeşitlerinde olabilirler:

1. Maddi duran varlıklar.
2. Kullanım hakları.
3. Gelir getiren hizmetler.
4. Maddi olmayan duran varlıklar.
5. Fikhi açıdan uygun malların satışlarına ilişkin alacaklar.
6. Belirli proje ya da yatırımların varlıkları.

Uygulamada sukuk çeşitlerinin tamamı varlığa dayalı değillerdir. Bazıları tam anlamıyla varlığa dayalı olarak ihraç edilebilirlerken, bazılarının sınırlı derecede mülkiyet hakkı verilmekte, bazılarının ise sadece bir referans havuzuna ya da teminat varlıklarına atıfta bulunmaktadır (İSEDAK, 2019: 11).

Genel anlamda sukuk, varlığa dayalı (asset backed) ve varlık temelli (asset based) olarak ihraç edilir. Varlığa dayalı sukuk, likit olmayan varlıkların, likit menkul kıymetler sayesinde nakde dönüştürülmesini sağlar. Varlık temelli sukuk ise dayanak varlığın satışının yapılmadan ihraç edilmesidir.

a. Varlığa Dayalı (Asset Backed) Sukuk

Varlığa dayalı sukuk yapısında, dayanak varlıktan kaynaklı kâr ve zarar riski yatırımcı ile paylaşılmakta olduğundan, değişken getiri sağlar ve temerrüt riski taşımaz. Yatırımcılar dayanak varlığa katılım yaparak dayanak varlıktan

kaynaklı gelir riskine ortak olurlar. Dayanak varlıkların kaynak kuruluş tarafından gerçek satışı ile VKŞ'ye devredilmeleri bu yapının bir özelliğidir. Sukuk yatırımcıları dayanak varlığın VKŞ üzerinden kendilerine devredilmesi sayesinde tam anlamıyla varlığa malik olurlar. Bu sayede yatırımcılar sahip oldukları sukukları devretme hakkına da sahip olmaktadır. Varlığın VKŞ'ye tam devri nedeniyle varlık, kaynak kuruluşun bilançosunda görünür.

Dayanak varlıklar maddi ve belirli varlıklar olabilecekleri gibi alacak hakkı da dayanak varlık olabilir. Varlığa dayalı ihraç edilen sukuk, sahiplerine alacak hakkından çok, hisse senedine benzer bir şekilde katılım veya bir çeşit mülkiyet hakkı sağlamaktadır. Varlığa dayalı ihraç edilen sukuk, kâr zarar paylaşım esaslı olması ve getiri garantisi vermemesi sebebiyle fihhi açıdan uygundur. Mudaraba ve muşaraka sukuk yapısı varlığa dayalı sukuka örnek olarak verilebilir (Aktaş, 2016: 473-475).

b. Varlık Temelli (Asset Based) Sukuk

Varlık temelli sukuk, dayanak varlığın gerçek satışı yapılmadan ihraç edilen sukuktur. Yatırım finansmanı amaçlı olarak kullanılmakta olup, sabit getirili sukuklardır. Kaynak kuruluş bakımından bilanço içi sukuklar olup, bu sukuk yapısında temerrüt riski yüksektir. Bu yapıda dayanak varlığın yararlanma mülkiyetinin sukuk yatırımcılarına devri söz konusudur, VKŞ'ye gerçek satış yapılmamaktadır ve dayanak varlığın yasal mülkiyet hakkı kaynak kuruluşta kalmaktadır. Yani kaynak kuruluş yatırımcılara sadece VKŞ'nin yararlanma hakkının mülkiyetini devreder. Bu nedenle yatırımcıların dayanak varlık yerine sadece kaynak kuruluşa rücu hakları söz konusu olmaktadır.

Varlık temelli sukuk yapısında, yatırımcılara yapılacak ödemelerin kaynağı dayanak varlık değil, kaynak kuruluşun nakit akımı olmaktadır. Bu yapıda borç ilişkisindeki alacaklar bir havuzda toplanarak bunların gelirlerine dayanarak ihraç gerçekleştirilir. VKŞ, ihraçtan sağladığı kaynak ile dayanak varlığı satın alır ve sonra bu varlığı yatırımcıları temsilen yatırım, ticaret ya da kiralama işlemine konu eder. Murabaha, icâre, selem ve istisna sukuk çeşitleri varlık temelli sukuk ihraçlarına örnek olarak gösterilebilir.

Varlık temelli sukuk yapısında “bey’ud deyn” adı verilen “borç satışı” yapılması ve “bey’ul ine” adı verilen “çifte satış” içerebilmesi sebebiyle bu yapı fihken uygun bir sukuk ihracı sayılmayabilir (Aktaş, 2016: 473-476).

Elektronik Ürün Senetleri (ELÜS)

Kısaca ELÜS olarak adlandırılan Elektronik Ürün Senetleri, ürünlerin mülkiyetini temsil etmekte ve rehnini temin etmektedir. ELÜS, Lisanslı Depo İşletmesi tarafından nama ya da emre düzenlenebilen kıymetli evrak hükmünde bir senettir. ELÜS, bir kayıt kuruluşunda elektronik bir ortamda kaydi olarak saklanabilmekte ve basılı ürün senetleriyle aynı hak ve yükümlülüklere sahip olmaktadır (Köprü, 2015). ELÜS ile ilgili ilk yönetmelik 12 Kasım 2011

tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Resmi Gazete’de ELÜS, Lisanslı Depo İşletmesi tarafından elektronik kayıt kurallarına uygun olarak sistem üzerinden oluşturulan elektronik bir kayıt olarak tanımlanmıştır (Resmi Gazete, 2011, Sayı: 28110).

Elektronik Ürün Senetleri, Ticaret Borsaları’yla sözleşme imzalamış olan Lisanslı Depo İşletmeleri tarafından ilgili depoya teslim edilen tarım ürünlerini temsilen elektronik kayıt kurallarına uygun bir şekilde oluşturulur ve Merkezi Kayıt Kuruluşu’nda (MKK) mudiler yani yatırımcılar adına açılan hesaplar da izlenirler (Takasbank, 2020a).

ELÜS’lerin bankalara ve üreticilere sağladığı avantajlar şöyle sıralanabilir:

- *Bu senetler, tarım ürünlerinin alım satımı kolaylaştırır.*
- *Borsada alınıp satılabilen bu senetler sayesinde ürünler sağlıklı ve güvenilir bir ortamda saklanabilir ve ürünlerin yerleri değişmeden sahiplikleri değiştirilir.*
- *Bu senetler bankalardan kredi almak amacıyla çiftçiler ve aracılar tarafından bankalara teminat (rehin) olarak verilebilir.*
- *Bankalar açısından bu senetlerin teminata alınmaları teminat riskini azaltır.*
- *Bu senetler; altın, döviz ve hisse senedine benzer şekilde yatırım amacıyla kullanılabilir (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2017).*

Tüm bunlara ek olarak, ELÜS’ler sayesinde; tarımsal ürünler, sınıf ve kalitelelerine göre tasnif edilebilmekte ve gerçek değerleri üzerinden pazarlanabilirler.

ELÜS’ler 2019 yılı öncesine kadar ülke geneline yayılan çeşitli Ticaret Borsaları’nda işlem görmekte idiler. Ticaret Borsaları, Türkiye Ürün İhtisas Borsası A.Ş. (TÜRİB) çatısı altında birleştirilmiştir. TÜRİB, 06 Nisan 2017 tarihli ve 30030 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 2017/9986 sayılı Bakanlar Kurulu Kararına istinaden 08.06.2018 tarihinde kurulmuş olup, 2019 yılı sonrasında ELÜS’ler, kısaca TÜRİB adı verilen Borsa’da işlem görmektedirler (TÜRİB, 2020).

Geçmiş yıllarda Ticaret Borsaları ve TÜRİB’de işlem gören ELÜS’lere ait işlem adedi ve işlem hacim bilgisi aşağıdaki Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Borsalarda İşlem Gören ELÜS İşlem Adet ve Hacimleri

	İşlem Adedi	İşlem Hacmi (TL)
2015	6,200	154,097,839.58
2016	10,864	410,197,365.62
2017	24,763	1,212,355,240.39
2018	72,886	2,756,801,966.08
2019	141,793	6,454,282,641.94
2020	117,366	11,423,374,892.96

Kaynak: Takasbank (2020b).

Dünya Genelinde ELÜS ve Benzeri Uygulamalar

ABD, Kanada ve AB ülkelerininin çoğunluğu, Ukrayna ve Sırbistan vb. ülkelerin deneyimleri ürün senetleri sisteminin tarım sektörünün gelişimi için faydalı olduğunu göstermektedir (Hollinger ve Rutten, 2009: 7). Ürün senetleri kâğıt üzerine basılı olduğu durumlarda bu senet ülkelere göre değişiklik göstererek bir ya da iki parçadan oluşur. İki parçadan oluşan senetler Avrupa'da ve Latin Amerika'da daha yaygındır. İki parçalı senetler hem teminat amacıyla hem de emtia piyasasında kullanılırlar. Parçalardan biri emtianın mülkiyetini, diğeri ise teminat durumunu gösterir. Fakat tek parçalı senetler ticaret uygulamalarında hem daha basit hem de daha kullanışlıdır (USAID, 2002).

Hisse senetleri ve tahviller gibi menkul kıymetler pek çok ülkede kaydi formda üretilmekte olup, ürün senetleri ise bireysel özelliklerinden dolayı nadiren kaydi formda hazırlanmaktadır (Vasiljevic vd., 2014: 325). Kağıttan, elektronik ürün senedine geçiş nisbeten yeni bir uygulamadır. ABD'de 2010'lu yılların başında sadece pamuk ve bir kaç tahıl ürünü için elektronik formatta ürün senedi çıkarılmaktaydı. Yine de ABD'de elektronik ürün senetleri deneme amaçlı olarak 20 yıldır faaliyettedir. ABD pamuk endüstrisi, 1993 yılında ilk kez elektronik pamuk ürün senedi ihraç etmiştir (USAID, 2011).

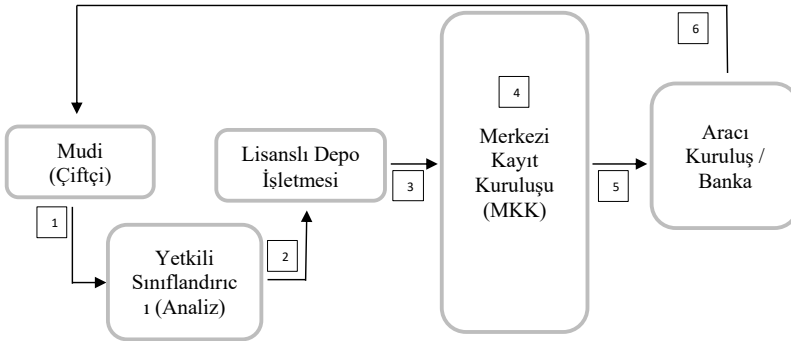
Güney Afrika'da bulunan elektronik silo senedi sistemi, ihraçtan, ticarete ve teminat vermeye kadar olan tüm süreci elektronik formatta sürdürmektedir. Lisanslı depolar, depolanan mallar hakkındaki bilgileri elektronik bir veri tabanına yüklerler. Bu veri tabanı ürün senedi karşılığında borç vermek için hizmet vermektedir. Bu sisteme bankalar; ürün senedini teminat olarak almak, kaydi ürün senetlerinin alıp satmak ve müşterilere ve devlet kurumlarına bilgi vermek için doğrudan girebilirler.

Batı Avrupa'da, ürün senetlerinin merkezi olarak kaydedilmesi yaygın değildir. Emtia borsaları bir teslim mekanizması kurmak için genelde gereken kayıtları kendileri yaparlar (Gashayie ve Singh, 2015: 46). Ukrayna elektronik ürün senedi merkezi kayıt kurumu, senetlerin kaydını tutmakta, çeşitli düzenleme ve kontrol işlevlerini yerine getirmede iyi bir örnek olarak verilebilir (Hollinger ve Rutten, 2009: 8). Sırbistan da ise, Tarım ve Çevre Koruma Bakanlığı, Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization-FAO) destekli ürün senetleri için elektronik kayıt sistemi geliştirmiştir (Jovicic vd., 2014: 350).

ELÜS İhraç Aşamaları

ELÜS'ler, Lisanslı Depo İşletmeleri tarafından düzenlenmekte olup, düzenleme aşamasında birden fazla paydaş görev alır.

ELÜS ihraç işleminin aşamaları ve paydaşları aşağıdaki Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: ELÜS İhraç İşlemi Akış Diyagramı (MKK, 2017b)

İşlem süreçleri:

1. Mudi (çiftçi), ürettiği ürünü yetkili sınıflandırıcıya tarttırdıktan sonra teslim eder.
2. Yetkili Sınıflandırıcı ürünü analiz ederek, analiz bilgileri ile birlikte ürünü, Lisanslı Depo İşletmesi'ne gönderir.
3. Lisanslı Depo İşletmesi, ürünü depoladıktan sonra, ürün ve mudi ile ilgili bilgileri MKK'ya iletir.
4. Lisanslı Depo İşletmesi tarafından ihraç işlemi gerçekleştirilen ELÜS, MKK'daki havuz hesabında kaydi olarak oluşturulur.
5. ELÜS, mudinin ürünü teslim aşamasında adını bildirmiş olduğu aracı kuruma veya aracı kurumun banka nezdindeki hesabına otomatik olarak aktarılır.
6. Mudinin mail adresine ve cep telefon numarasına, aracı kurum veya banka tarafından işleme ait bilgi gönderilir.

ELÜS İhraç İşleminde Taraflar

a. Yetkili Sınıflandırıcılar

5300 Sayılı Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Kanunu kapsamında depolanacak olan tarım ürünlerini analiz etmek, niteliklerini ve özelliklerini belirlemek, standartlara uygun olarak sınıflandırmak ve tüm bu özellikleri belgelen-dirmek, Yetkili Sınıflandırıcılar'ın görev alanı içerisinde yer almaktadır.

Yetkili Sınıflandırıcılar'ın yaptığı analizler, Lisanslı Depo İşletmeleri'ne yapı-lan ürünün teslimi, kabulü, muhafazası ve geri tesliminde tarafların hak kay-bına uğramaması ve sisteme olan güvenin zedelenmemesi adına önem taşı-maktadır. Bu sebeple, yılda en az iki defa Yetkili Sınıflandırıcılar'ın yaptıkları analizlerin doğruluğu ve gerçekliğinden emin olunması için, analiz cihazları yetkili kurumlar tarafından kontrol edilir (Yurtoğlu, 2015).

b. Lisanslı Depo İşletmeleri

Resmi Gazete'de yayınlanan 10 Ağustos 2017 tarihli yönetmeliğe göre; Lisans-lı Depoculuk, tarım ürünlerinin depolanması ile iştigal eden ve 10/02/2015 tarih ve 5300 sayılı Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Kanunu kapsamında geçerli lisans bilgisine sahip anonim şirket olarak tanımlanmaktadır (Resmi Gazete, 2017, Sayı: 30150).

Ürün borsaları ile birlikte çalışan Lisanslı Depo İşletmeleri, tarımsal emtia-lara yönelik ticareti kolaylaştırmakta, tarımsal emtialar için yurtiçine dağıl-mış bir depolama sistemi oluşturabilmekte, ürününü teslim eden mudilere ürünün kalite ve emniyeti ile ilgili güvenilir bir koruma sağlayarak piyasasını genişletebilmekte, piyasada emtianın fiyat istikrarının oluşumuna yardımcı olmakta ve ekonomik sistemde kayıt dışı işlemlerin önlenmesinde etkili ol-maktadır (Karabaş ve Gürler, 2010: 197).

Lisanslı Depo İşletmeleri;

- *kendilerine teslim edilen ürünleri işletmelerine kabul etmekten,*
- *gerektiği durumlarda depolamaya uygun hale getirmekten,*
- *ürün kalite ve miktarını belirlemekten,*
- *ürünü sigorta ettirmekten,*
- *ürünü uygun şartlar altında depolamaktan,*
- *kabul edilen ürün karşılığında, ürünün sahibine borsada alıp satabileceği veya banka kredisi çekebilmek için teminat olarak bankasına verebileceği bir ürün senedi temin etmekten ve*
- *talep etmesi halinde ürün sahibine ürünü fiziksel olarak zamanında teslim etmekten sorumludurlar.*

Lisanslı Depo İşletmeleri'nin faaliyet izni alabilmeleri için, kuruluş izni alan şirketin ilgili mevzuata göre lisans şartlarını taşıdığına tesbiti gerekir. Li-sanslı Depoculuk faaliyetine başlayabilmek için Sanayi ve Ticaret Bakan-lığı'ndan depoculuk lisansı alınması şarttır. Kuruluş izni alan Lisanslı Depo

İşletmesi'nin, Ticaret Sicil Gazetesi'nde ilan edilışinden sonraki bir yıl içerisinde faaliyet izni alması gereklidir (Mızrak, 2008).

c. Merkezi Kayıt Kuruluşu (MKK)

Merkezi Kayıt Kuruluşu, sermaye piyasası araçlarının kaydileştirilmesi ve kaydileştirilen bu araçlara bağlı hakların, elektronik bir ortamda üyeler ve hak sahipleri tarafından izlenmesi ve merkezi olarak saklanması için 06/12/2012 tarihli 6362 sayılı, SPK Kanunu hükümleri çerçevesinde kurulmuş bir resmi kurumdur. Merkezi Kayıt Kuruluşu, bir elektronik kayıt kuruluşu olarak, Lisanslı Depo İşletmeleri'ndeki tarım ürünlerini temsil eden Elektronik Ürün Senetlerinin elektronik ortamda oluşmasını sağlamak, ELÜS'lere bağlı hak ve yükümlülükleri güvence altına almak ve bunları kayden izlemek üzere Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'nca yetkilendirilmiş bir kuruluştur (Yurtoğlu, 2015).

ELÜS'ler ve ELÜS'lere ilişkin haklarla alakalı kayıtlar, Merkezi Kayıt Sistemi içerisinde üyelerin nezdinde, mudiler adına açılmış olan hesaplarda izlenmektedir. Ürünü teslim edecek olan mudilerin, MKK üyesi bir aracı kuruluştta hesaplarının bulunması zorunludur (MKK, 2017a).

Elektronik Ürün Senetlerinin Dayanak Varlık Olarak Kullanılabilmesi

ELÜS'ün bir dayanak varlık olarak sukuk ihraçlarına konu edilip edilemeyeceği hususu önem arz etmektedir. Nelerin dayanak varlık olup olamayacağına Kira Sertifikalarına ve Varlık Kiralama Şirketlerine İlişkin Esaslar Hakkındaki Tebliğ'e göre karar verilebilir. Bu Tebliğ'de "varlık", "Varlık Kiralama Şirketi'nin satın alacağı veya kiralayacağı her türlü menkul veya gayrimenkul mallar ve maddi olmayan varlıklar" şeklinde tanımlanmıştır (Resmi Gazete, 2010, Sayı: 27359).

Elektronik Ürün Senedi Yönetmeliği'nde ise; ürün senedi, "lisanslı depolara teslim edilen tarım ürünleri karşılığında nama veya emre düzenlenen, ürünlerin mülkiyetini temsil ve rehnini temin eden, teminat olarak verilebilen, ciro edilebilen veya edilemeyen ve Kanun'da hüküm bulunmayan durumlarda Türk Ticaret Kanunu'nda düzenlenen makbuz senedi hükümlerine tabi olan matbu kıymetli evrak" olarak tanımlanmaktadır (Resmi Gazete, 2011). Menkul mal veya menkul değer ise taşınabilir nitelikte ekonomik kıymet ifade eden ve paraya çevrilmesi ya da parayla ifade edilmesi mümkün olan kıymetlere denir. Dolayısıyla, Elektronik Ürün Senetleri, kıymetli evrak olarak bir sukuk ihracında dayanak varlık olarak kullanılması mümkün olan bir kıymet olarak tanımlanabilir.

Türkiye'de Tarım Ürünlerine Dayalı Olarak İhraç Edilmiş Sukuk Örnekleri

Ülkemizde son yıllarda tarımsal emtiaların dayanak varlık olarak kullanılması yoluyla ihraç edilmiş sukuk ihraçları mevcuttur. Toprak Mahsulleri Ofisi ve

TARKİM Bitki Koruma San ve Tic. A.Ş. adına ihraç edilen sukuk işlemlerinin detayları aşağıda verilmiştir.

Toprak Mahsulleri Ofisi, fon kullanıcısı ve kaynak kuruluş olarak tarihinde iki kez sukuk ihracı gerçekleştirmiştir. İlk olarak 27 Kasım 2017 tarihinde gerçekleştirilmiş olan ihraç, Hazine Müsteşarlığı'ndan sonra bir kamu kurumunun ilk ihracı olma niteliğini taşımaktadır. İhraç tutarı 100 Milyon TL olup, ihraçta VKŞ olarak KT Sukuk Varlık Kiralama A.Ş. görev almıştır. İhracın vadesi 88 gündür. İhraç, kurumsal yatırımcılar ve nitelikli bireysel yatırımcılara yapılmıştır. İhracın vade başlangıç tarihi 27 Kasım 2017, yıllık basit getirisi %12,95 ve yıllık bileşik getirisi

%13,60 oranındadır. Sukuk türü olarak Toprak Mahsulleri Ofisi ve KT Sukuk Varlık Kiralama A.Ş. arasında kurulan yönetim sözleşmesi ile alım satıma dayalı bir ihraç gerçekleşmiştir. İhraçta dayanak varlık olarak, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin mülkiyetinde olan ve TMO depolarında tutulan Anadolu tipi kırmızı sert ekmeçlik buğday kullanılmıştır (Halk Yatırım Basın Bülteni, 2017). Bu ihraç, Islamic Finance News (IFN) adlı derginin Ocak 2018 sayısında "Yılın İslami Finansman İşlemi Ödülleri" listesinde de yer almıştır.

TMO ikinci ihracını ise, 20 Temmuz 2018 tarihinde gerçekleştirmiştir. Bu ihraç 100 Milyon TL tutarında ve 103 gün vadeli olup, yıllık basit getirisi %18,50 ve yıllık bileşik getirisi %19,76 oranında olmuştur. İlgili ihraca 17 farklı nitelikli yatırımcıdan 185 Milyon TL. lik talep gelmiştir.

TMO, ikinci ihracında dayanak varlık olarak buğday yerine kabuklu fındık tercih etmiştir. Bu ihraç da ilk ihraç gibi yönetim sözleşmesine ve alım satıma dayalı olarak gerçekleştirilmiştir (TMO, 2018).

TMO'nun kaynak kuruluş olarak gerçekleştirdiği sukuk ihraçlarında süreç şu şekilde işlemiştir. İlk olarak Varlık Kiralama Şirketi, TMO'nun depolarındaki tarımsal emtiayı temsil eden makbuzları satın almak için sukuk ihraç etmiştir. İhraçtan elde edilen gelirle VKŞ, TMO'dan yatırımcıları adına tarımsal emtiayı satın almıştır. Sonrasında ise bu emtiayı TMO'ya belirlenen sukuk vadesine kadar satması için vekâlet vermiştir. TMO tarımsal emtianın satışını gerçekleştirdikten sonra elde ettiği geliri, kârı ile birlikte VKŞ aracılığıyla yatırımcılarla paylaşmıştır (Arzova ve Şahin, 2019: 10).

Tarım sektöründeki bir diğer sukuk ihracını ise 2020 yılı başında Kalkınma Yatırım Bankası'nın danışmanlığında gerçekleştirilmiştir. Bu ihraçla Tarım Kredi Kooperatifi iştiraki olan TARKİM Bitki Koruma San ve Tic. A.Ş.'ye 42 milyon TL. tutarında uzun vadeli kaynak sağlanmıştır. İhraçta VKŞ olarak ZKB Varlık Kiralama A.Ş. kullanılmıştır. Sukuk türü olarak ise yönetim

sözleşmesine dayalı sukuk türü kullanılmıştır. Bu sukuk ihracı, Türkiye'deki tarım alanında gerçekleştirilen üçüncü sukuk ihracı olup, nitelikli yatırımcılara gerçekleştirilmiştir (TARKİM, 2020).

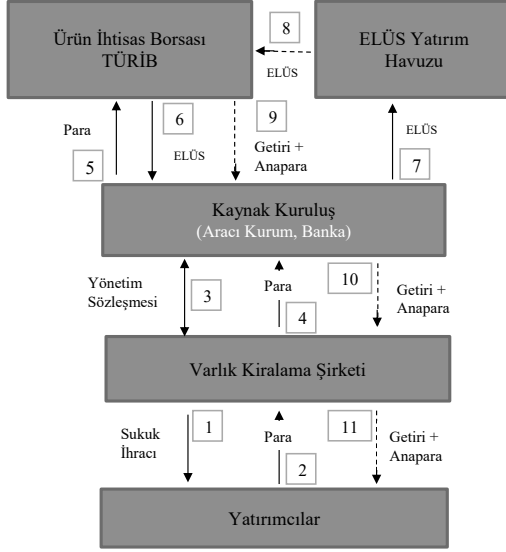
Elektronik Ürün Senedine Dayalı Sukuk İhraç Süreçlerinin Modellemesi

Elektronik Ürün Senedi kullanılarak farklı amaçlarla sukuk ihraç etmek mümkündür. Bu bölümde yönetim sözleşmesi ve alım satıma dayalı sukuk ihracı, yönetim sözleşmesi ve alım satıma (murabaha) dayalı sukuk ihracı, alım satıma (teverruk) dayalı sukuk ihracı ve ortaklığa (mudaraba) dayalı sukuk ihracı modelleri detaylandırılacak ve ayrıca bu dört farklı modelin avantajları, dezavantajları ve fihki durumları hakkında bilgi verilecektir.

Model 1: Yönetim Sözleşmesi (Vakale) ve Alım Satıma Dayalı Hibrit Sukuk Modeli Yönetim sözleşmesi ve alım satıma dayalı bir sukuk modeli olan Model 1, iki farklı şekilde kurgulanabilir. Model 1a'da kaynak kuruluşun elinde ELÜS mevcut değildir. Bu sukuk ihraç yönteminde kaynak kuruluş, VKŞ'nin sukuk yatırımcılarından topladığı bedel ile VKŞ'ye vekâleten ELÜS satın alarak yatırım yapmaktadır. İhraçta sukuk yatırımcıları ilgili sukukların temsil ettiği varlıkların kârına veya zararına ortak olacaklardır. Bu sukuk modeli bir nevi vekâlete (vakala) dayalı sukuk şeklinde yapılandırılmıştır. Kaynak kuruluş, satın aldığı ELÜS'ler ile yatırım yapacak ve elde ettiği geliri sukuk yatırımcıları ile paylaşacaktır. Bu sukuk türünde kaynak kuruluş, sukuk yatırımcılarına sukuk ihraç aşamasında, "beklenen bir getiri" sözü verecektir. "Beklenen getiri" vekâlet işlemlerinde sözleşmede belirlenen ve yatırım vadesi sonunda vekâleti veren tarafa (yatırımcıya) ödenecek olan getiri miktarıdır. Vade sonunda beklenen getiri tutarının üzerinde bir gelir kazanılırsa beklenen getiri oranı kadar yatırımcılara ödeme yapılacak olup, kalan gelir vekilin olacaktır. Beklenen getiri altında bir gelir elde edilirse yatırımcılara bu gelirin tamamını ödeyecektir. Zarar durumunda ise yatırımcılara ana paralarından zarar eden kısım kadarını keserek ödeme yapılacaktır.

Bu ihraç modelinde yatırımcıların elindeki sukuklar, kaynak kuruluş tarafından ELÜS satın alındıktan satışı yapılmıyaya dek ikincil piyasalarda işlem görebilirler. Çünkü bu durumda ilgili ELÜS'ler mevcut mal varlığını temsil ederler.

Aşağıdaki Şekil 2’de, Model 1a’ya ait işleyiş şeması görülmektedir:

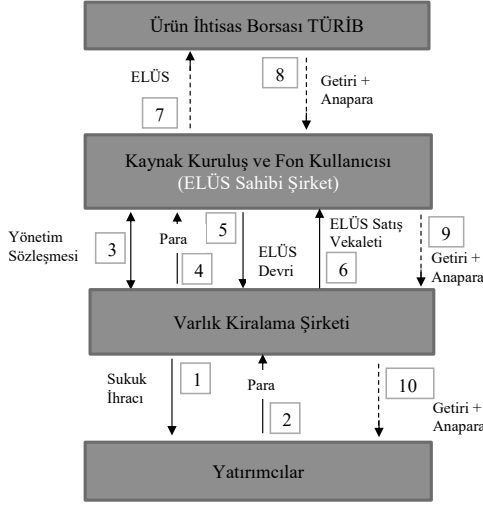

Şekil 2: (Model 1a) Yönetim Sözleşmesi (Vakale) ve Alım Satıma Dayalı Hibrit Sukuk Modeli

İşlem süreçleri:

1. VKŞ, kaynak kuruluş ile yaptığı sözleşmeye istinaden sukuk ihraç eder.
2. VKŞ, ihraç ettiği sukuk karşılığında yatırımcılardan sukuk bedellerini tahsil eder.
3. VKŞ, kaynak kuruluş ile yönetim sözleşmesi imzalar.
4. VKŞ, sukuk gelirleri ile bir ELÜS yatırım havuzu oluşturması için sukuk gelirlerini kaynak kuruluşa aktarır.
5. Kaynak kuruluş, Türkiye Ürün İhtisas Borsası’ndan sukuk vadesine kadar gelir getirebilecek ELÜS’leri satın almak için ELÜS bedelini öder.
6. TÜRİB, ELÜS’lerin mülkiyetini MKK nezdinde kaynak kuruluşa devreder.
7. Kaynak kuruluş satın aldığı ELÜS’ler ile bir yatırım havuzu oluşturur.
8. Sukuk vadesine kadar yatırım havuzundaki ELÜS’leri TÜRİB’de satar.
9. Kaynak kuruluş, yönetim sözleşmesinde beklenen getiri oranının üzerinde gelir elde ederse fazlalık olan gelir, kaynak kuruluşun olur. Beklenen getiri oranı kadarlık kârı VKŞ’ye devreder. Beklenen getiri oranı altında kâr elde ederse bu kârın tamamını VKŞ’ye aktarır. Zarar ederse ana paradan bu tutarı düşerek VKŞ’ye ödeme yapar.
10. VKŞ, itfa tarihinde ana para + (varsa) kârı yatırımcılara öder.

Aşağıdaki Şekil 3’de görülen Model 1b’de ise; kaynak kuruluş aynı zamanda fon kullanıcısı olmakta ve sahipliğindeki mevcut ELÜS’lerin mülkiyetini VKŞ aracılığıyla yatırımcılara devretmektedir. VKŞ’den aldığı satış vekaletine istinaden ELÜS’leri itfa tarihine kadar piyasada paraya çevirmekte ve elde ettiği geliri yatırımcılarla paylaşmaktadır.

Şekil 3: (Model 1b) Yönetim Sözleşmesi (Vekalet) ve Alım Satım Dayalı Hibrit Sukuk Modeli

İşlem süreçleri:

1. VKŞ, kaynak kuruluş ile yaptığı sözleşmeye istinaden sukuk ihraç eder.
2. VKŞ, ihraç ettiği sukuk karşılığında yatırımcılardan sukuk bedellerini tahsil eder.
3. VKŞ, kaynak kuruluş ile yönetim sözleşmesi imzalar.
4. VKŞ, kaynak kuruluşun elindeki ELÜS’leri satın almak için parayı kaynak kuruluşu aktarır.
5. Kaynak kuruluş ELÜS’leri MKK aracılığıyla VKŞ’ye devreder.
6. VKŞ, ELÜS’leri kendi adına satması için Kaynak Kuruluş’a vekalet verir.
7. Kaynak kuruluş satın aldığı ELÜS’leri itfa tarihinden önce TÜRİB’de satar.
8. Kaynak kuruluş satıştan getiri elde eder.
9. Kaynak kuruluş, yönetim sözleşmesinde beklenen getiri oranının üzerinde gelir elde ederse fazlalık olan gelir, kaynak kuruluşun olur. Beklenen getiri oranı kadarlık bedeli VKŞ’ye devreder. Beklenen getiri oranı altında kâr elde ederse bu kârın tamamını VKŞ’ye aktarır. Zarar ederse ana paradan bu tutarı düşerek VKŞ’ye ödeme yapar.
10. VKŞ, itfa tarihinde ana para + (varsa) kârı yatırımcılara öder.

Yönetim Sözleşmesi ve Alım Satıma Dayalı Sukuk Modelinin Avantaj ve Dezavantajları Avantajları:

- *Bu sukuk yapısı varlığa dayalı (asset backed) sukuk yapısındadır.*
- *Bu sukuk yapısında dayanak varlıktan kaynaklı kâr ve zarar riski yatırımcı ile paylaşıldığından değişken getiri sağlarlar. Bu nedenle temerrüt riski taşımazlar.*
- *Dayanak varlıkların kaynak kuruluş tarafından gerçek alım satımı ile VKŞ'ye devredilmeleri bu yapının bir özelliğidir.*
- *Sukuk yatırımcıları dayanak varlığın VKŞ üzerinden kendilerine devredilmesi sayesinde tam anlamıyla varlığa malik olurlar.*
- *Yatırımcılar sahip oldukları sukukları ELÜS'lerin kaynak kuruluş tarafından satışına kadar ikincil piyasada devretme hakkına sahiptirler.*
- *Kaynak kuruluş, ELÜS'e dönüşebilen her türlü tarımsal emtiayı dayanak varlık olarak kullanma şansına sahiptir.*
- *ELÜS'e dayalı ihraç edilen sukuklar, faizsiz BES ve yatırım fonlarında sigorta şirketleri ve portföy yönetim şirketleri tarafından yatırım amacıyla da kullanılabilirler.*

Dezavantajları:

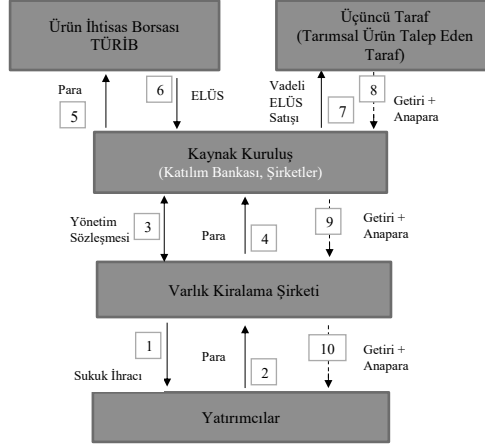
- *Değişken getirili sukuklar olduklarından, yatırımcılar bekledikleri kârı alamama ya da zarar etme riskine sahiptirler.*
- *Kaynak kuruluş belirlenen vadeye kadar elindeki emtiayı satacak müşteri bulamama riskine sahiptir (Arzova ve Şahin, 2019: 10).*
- *Kaynak kuruluş elindeki emtiayı başta belirlenen getiri oranı altında sattığı durumda işlemin etkinliği azalacaktır (Arzova ve Şahin, 2019: 10).*
- *Satışa kadar geçecek olan sürede Lisanslı Depo İşletmeleri'ne depolama ücreti ödenecektir.*
- *Satın alınacak ELÜS'lerin son depolama tarihlerinin sukuk vadesi ile aynı veya daha uzun olması gerekmektedir.*

Model 2: Yönetim Sözleşmesi ve Alım Satıma (Murabaha) Dayalı Hibrit Sukuk Modeli

Bu sukuk modeli, kaynak kuruluş olarak katılım bankalarının finansman ihtiyaçlarını karşılamak için kullanabilecekleri bir modeldir. Bu yapıda ELÜS, dayanak varlık olarak kullanılacaktır. Bu yapıda kaynak kuruluş, VKŞ ile yönetim sözleşmesi yaparak VKŞ'ye vekâleten murabaha yöntemi ile VKŞ'nin sukuk yatırımcılarından topladığı meblağ ile peşin olarak ELÜS satın alacak ve vadeli olarak ürüne ihtiyacı olan üçüncü tarafa satarak gelir elde edecek ve elde ettiği geliri sukuk yatırımcılarına dağıtacaktır.

Bu ihraç modeli murabaha sözleşmesine dayalı olarak gerçekleştirildiğinden ihraç edilen sukuklar, murabahaya konu olan ELÜS'ler üçüncü tarafa satılıp teslim edildikten sonra ikincil piyasada işlem göremezler. Çünkü bu durumda

sukuk, ELÜS'ü değil, üçüncü tarafın borcunu temsil etmektedir. Aksi halde bu sukuklar fıkıhtaki, borcun satışı hükmüne göre değerlendirilmekte ve ikincil piyasada alım satıma uygun bulunmamaktadırlar. Fakat ELÜS'ler kaynak kuruluş tarafından satın alınıp henüz üçüncü tarafa satılmadan önce sukuklar, mevcut mal varlığını temsil ettiği için, ikincil piyasalarda işlem görebilirler.

Şekil 4: Yönetim Sözleşmesi ve Alım Satıma (Murabaha) Dayalı Hibrit Sukuk Modeli

İşlem süreçleri:

1. VKŞ, kaynak kuruluş ile yaptığı sözleşmeye istinaden sukuk ihraç eder.
2. VKŞ, ihraç ettiği sukuk karşılığında yatırımcılardan sukuk bedelini tahsil eder.
3. VKŞ, kaynak kuruluş ile yönetim sözleşmesi imzalar.
4. VKŞ, sukuk gelirleri ile peşin olarak ELÜS satın alması ve vadeli olarak piyasada satması için sukuk bedelini kaynak kuruluşu aktarır.
5. Kaynak kuruluş Ürün İhtisas Borsası'ndan ELÜS'leri satın almak için bedel öder.
6. TÜRİB, ELÜS'lerin mülkiyetini MKK'da kaynak kuruluşu devreder.
7. Kaynak kuruluş peşin olarak satın aldığı ELÜS'leri, murabaha sözleşmesi yaptığı üçüncü tarafa (sukuk vadesi ile aynı olmak şartıyla) vadeli olarak satar. Satış sonrası ELÜS sahipliği MKK nezdinde üçüncü tarafa devredilir. Üçüncü taraf ELÜS'ün temsil ettiği ürüne ihtiyaç duyuyorsa Lisanslı Depo'dan ürününü teslim alır, finansmana ihtiyaç duyuyorsa TÜRİB'de ELÜS'ü satarak fon ihtiyacını giderebilir.
8. Kaynak kuruluş, sukuk vadesinde üçüncü taraftan alacağını tahsil eder.
9. Kaynak kuruluş, ihraç öncesinde belirlenen getiri oranında elde ettiği kârı ve ana parayı VKŞ'ye aktarır.
10. VKŞ, sukuk vadesinde (itfa tarihinde) ana para + kârı yatırımcılara öder.

Yönetim Sözleşmesi ve Alım Satıma Dayalı (Murabaha) Hibrit Sukuk Modeli Avantaj ve Dezavantajları

Avantajları:

- *Bu sukuk yapısı varlık temelli (asset backed) sukuk yapısındadır.*
- *Sabit getirili sukuklardır.*
- *Kaynak kuruluş, ELÜS'e dönüşebilen her türlü tarımsal emtiayı dayanak varlık olarak kullanma şansına sahiptir.*

Dezavantajları:

- *İhraç modeli, murabaha sözleşmesine dayalı olarak gerçekleştirildiğinden ihraç edilen sukuklar, murabahaya konu olan ELÜS'ler üçüncü tarafa satılıp teslim edildikten sonra ikincil piyasalarda işlem göremezler.*
- *Sabit getiri kazandırmaları nedeniyle bu yapı fikhen uygun bir sukuk ihraçı sayılmayabilir.*

Model 3: Alım Satıma (Teverruk/Emtia Murabahası) Dayalı Sukuk Modeli

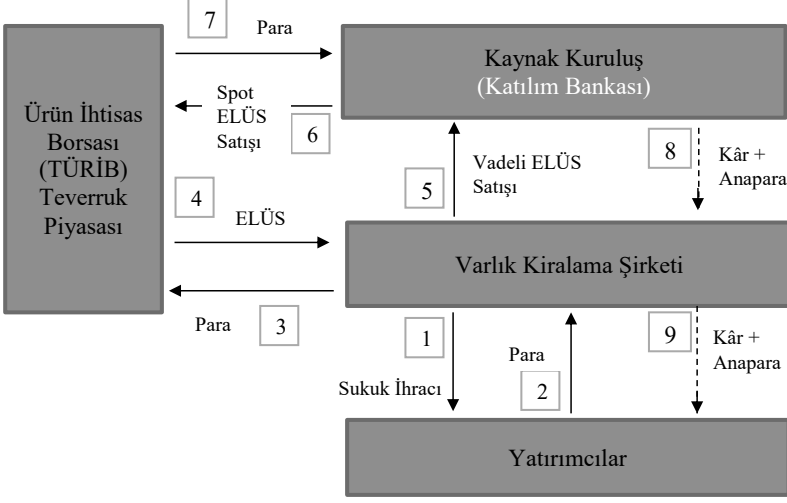
Bu sukuk modeli, finansman ihtiyacı olan bir katılım bankası (kaynak kuruluş) tarafından kullanılabilir. Ülkemizde özellikle katılım bankaları finansman ihtiyaçlarını gidermek için bu yöntemi kullanmaktadırlar. Fakat fikhi danışma kurulları bu sukuk türünü hibrit sukuk yapısı içerisinde %49 oranını geçmeyecek şekilde kullanmaları durumunda katılım bankalarına izin vermektedirler. Bu nedenle kalan %51'lik kısım genellikle yönetim sözleşmesi veya icare sukuk yapısında gerçekleştirilmektedir.

Emtia murabahası (commodity murabaha) sukuk veya teverruk sukuk adıyla da anılabilecek olan bu sukuk modeli, SPK mevzuatına göre alım satıma dayalı sukuk türü içerisinde sınıflandırılabilir.

Günümüzde katılım bankaları alım satıma dayalı sukuk ihraçlarında, emtia alım satımı yapmak için Londra Metal Borsası'nı (LME) kullanmaktadırlar. Bu Borsa'da genellikle emtia olarak platin veya paladyum gibi değerli metaller, aracı brokerlar tarafından alınıp satılmaktadır. Fakat bu Borsa'da gerçekleştirilen işlemler LME'nin yapısı gereği fikhen uygun bulunmamaktadır. Kazancı (2018)'nin, "Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Prensiplerine Uygun Teverruk Pazarı: Ürün İhtisas Borsası" adlı makalesine göre; kurulacak olan Ürün İhtisas Borsası, Londra Metal Borsası'na alternatif olarak Türkiye'de katılım bankacılığı prensiplerine uygun bir teverruk piyasası oluşturabilecektir (Kazancı, 2018: 45). Bu modelde önerilen sukuk ihraç işleminin emtia alım satım işlemleri, 2018 yılı haziran ayında kurulan Türkiye Ürün İhtisas Borsası'nın (TÜRİB) 2022 yılı ortalarında kurmayı planladığı TÜRİB Teverruk Piyasası aracılığıyla gerçekleştirilebilecektir.

Alım satıma dayalı model, hibrit yapı içerisinde %49 luk bir oranı kapsadığından bu sukuk ihraçlarının ikincil piyasada işlem görmesi ancak %51'lik sukuk yapısının ikincil piyasaya uygun olmasına bağlıdır.

Aşağıdaki Şekil 5'te alım satıma dayalı sukuk modelinin işleyiş şeması gösterilmektedir.

Şekil 5: Alım Satıma (Teverruk/Emtia Murabahası) Dayalı Sukuk Modeli

İşlem süreçleri:

1. VKŞ, kaynak kuruluş ile yaptığı sözleşmeye istinaden sukuk ihraç eder.
2. VKŞ, ihraç ettiği sukuk karşılığında yatırımcılardan sukuk bedelini tahsil eder.
3. VKŞ, Ürün İhtisas Borsası (TÜRİB) Teverruk Piyasası'ndan ELÜS satın almak için bedeli öder.
4. TÜRİB ELÜS'ü VKŞ'nin mülkiyetine geçirir.
5. VKŞ, satın aldığı ELÜS'ü sukuk vadesi ile aynı güne denk gelecek şekilde vadeli olarak kârı ile birlikte kaynak kuruluşa satar. ELÜS sahipliği TÜRİB'de kaynak kuruluşa devredilir.
6. Kaynak kuruluş ELÜS'ü TÜRİB'de aynı gün içerisinde satar.
7. TÜRİB, ELÜS bedelini kaynak kuruluşa aktarır.
8. Kaynak kuruluş sukuk vadesinde VKŞ'ye anapara ve kârı öder.
9. VKŞ yatırımcılara anapara ve kârı öder.

Alım Satıma Dayalı (Teverruk) Sukuk Modeli Avantaj ve Dezavantajları
Avantajları:

- Bu sukuk yapısı varlık temelli (asset backed) sukuk yapısındadır.
- Katılım bankaları için pratik bir finansmana ulaşma yöntemidir.
- Sabit getirili sukuklardır.

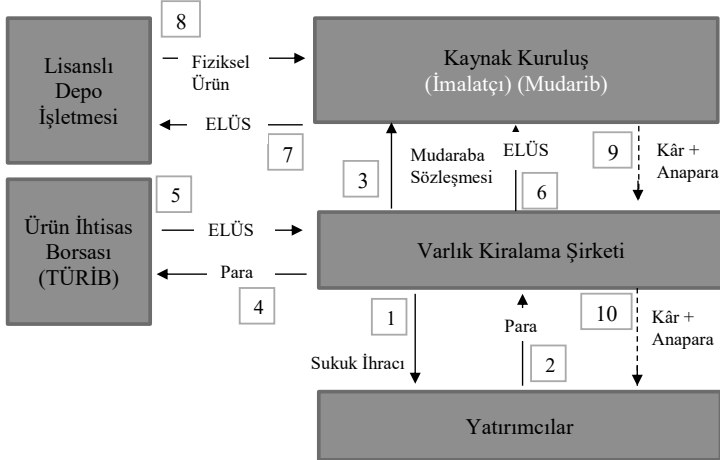
Dezavantajları:

- Bu sukuk yapısında yatırımcılara yapılacak ödemelerin kaynağı dayanak varlık değil, kaynak kuruluşun nakit akımıdır. Bu nedenle bu sukuklar temerrüt riski taşırlar.
- İhracın tamamı teverruk sözleşmesine dayalı olarak gerçekleştirilirse, ihraç edilen sukuklar ikincil piyasalarda işlem göremezler. Teverruk sözleşmesine dayalı bu model, hibrit yapı içerisinde % 49 luk bir oranı kapsadığı zaman bu sukuk ihraçlarının ikincil piyasada işlem görmesi ancak %51'lik sukuk yapısının ikincil piyasaya uygun olup olmamasına bağlı olacaktır.
- Sabit getiri getirmeleri nedeniyle bu model, fiikhen uygun bir sukuk ihracı sayılmayabilir.

Model 4: Ortaklığa (Mudaraba) Dayalı Sukuk Modeli

Bu modelde ELÜS kullanılarak bir imalatçı ile VKŞ'nin mudaraba yani emek sermaye ortaklığı kurarak sukuk ihraç etmesi modellenmiştir. Modele göre VKŞ, tarımsal hammadde ihtiyacı olan imalatçıya sermaye olarak ELÜS satın alıp teslim edecek, imalatçı da emeğini ortaya koyarak üretim yapacak ve elde ettiği kârı başta VKŞ ile anlaştığı orana göre VKŞ ile paylaşacaktır. Varlığa dayalı bir model olan bu yapıda sukuklar ikinci el piyasada alınıp satılabilir.

Aşağıdaki Şekil 6'da ortaklığa (mudaraba) dayalı sukuk ihraç modeli görülmektedir.

Şekil 6: Ortaklığa (Mudaraba) Dayalı Sukuk Modeli

İşlem süreçleri:

1. *VKŞ, kaynak kuruluş ile yaptığı sözleşmeye istinaden sukuk ihraç eder.*
2. *VKŞ, ihraç ettiği sukuk karşılığında yatırımcılardan sukuk bedellerini tahsil eder.*
3. *Kaynak kuruluş, VKŞ ile mudaraba sözleşmesi imzalar. Bu sözleşmede kâr paylaşım oranı belirlenir.*
4. *VKŞ, TÜRİB'den ELÜS satın almak için bedeli öder.*
5. *TÜRİB, ELÜS'ü MKK nezdinde VKŞ'nin mülkiyetine geçirir.*
6. *VKŞ, satın aldığı ELÜS'ü kaynak kuruluşu MKK'da devir yaparak teslim eder. Böylece kaynak kuruluşu sermaye temin etmiş olur.*
7. *Kaynak kuruluş fiziksel ürün ihtiyacı için Lisanslı Depo İşletmesi'nden ürünü teslim almak için başvurur.*
8. *Lisanslı Depo İşletmesi fiziksel ürünü kaynak kuruluşu teslim eder.*
9. *Kaynak kuruluş olan imalatçı, ürünü işleyerek mamûl hale getirip piyasada satarak kâr elde eder. Mudaraba sözleşmesinde belirlenen kâr paylaşım oranına göre kârı VKŞ ile paylaşır. Anapara ile birlikte kârı VKŞ'ye transfer eder.*
10. *VKŞ yatırımcılara anapara ve kârı öder.*

Ortaklığa (Mudaraba) Dayalı Sukuk Modeli Avantaj ve Dezavantajları

Avantajları:

- *Tarımsal hammadde kullanarak gıda üretimi yapan firmalar için pratik bir finansmana ulaşma yöntemidir.*
- *İkinci el piyasada alım satıma uygun bir sukuk ihracıdır.*
- *ELÜS'e dayalı ihraç edilen sukuklar faizsiz BES ve yatırım fonlarında sigorta şirketleri ve portföy yönetim şirketleri tarafından yatırım amacıyla da kullanılabilirler.*

Dezavantajları:

- *Sukuk yatırımcılarının koydukları sermayenin geri ödenmesi garanti edilmez.*
- *Kâr sabit olmadığı ve zarar riski mevcut olduğundan bazı yatırımcılar için tercih sebebi olmayabilir.*

Modellerin Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi

Sukuklardan elde edilecek olan ihraç gelirinin, fıkhi açıdan onaylanan herhangi bir meşru sözleşmeye dayalı olarak işletilmesi veya yatırımda kullanması durumunda sukuk ihracı caiz görülmektedir.

Murabaha sözleşmesine dayalı olarak sukuk ihraç eden taraf, murabaha sözleşmesine konu olan malın satıcısı, yatırımcılar da bu malın alıcısı konumundadırlar. İhraçtan elde edilen gelir bu malın satış bedelidir. İhracın sonunda sukuk satın alan yatırımcılar, menkulleştirilmek suretiyle satılan bu malın

sahibi olurlar. Böylece ilgili mal satıldığı zaman, bu malın satılan bedelini de hak ederler.

Mudaraba ortaklığına dayalı sukuk ihraç eden taraf, ortaklıkta emek sahibi olan mudaribi temsil ederken, yatırımcılar sermaye sahibini (rabbü'l-mâl) temsil eden taraftır. İhraç geliri ilgili ortaklığın sermayesidir. Bu yöntemle ihraç edilen sukuku alan yatırımcılar, ilgili ortaklığın varlıklarına ve başta belirlenen orandaki kârına da sahip olurlar. Ortaklığın zarar etmesi halinde zarara, sermaye sahibi olan yatırımcılar katlanmak zorundadırlar.

Yatırım vekâletine dayalı olarak sukuk ihraç eden taraf, yatırımda kullanılacak olan fonu yönetecek olan yatırım vekili konumundadır. Yatırımcılar da müvekkil konumuna sahiplerdir. İhraç geliri, vekâlet yöntemi ile işletilecek olan fondur. Vekâlet yöntemiyle ihraç edilen sukuku alan yatırımcılar, ilgili sukukun temsil ettiği varlıklara gelir ve giderleriyle sahip olurlar. Bu yöntemde yatırımcılar birbirlerinin ortakları olduklarından, kâr gerçekleşirse kârın da sahibi olurlar.

Sukukların ikincil piyasada alım satımları ise sukuk ihracında kullanılan sözleşmelere göre değişiklik göstermektedir. Mevcut mal, menfaat ya da hizmet şeklindeki varlıklara dayalı hisse ile sahip olmayı simgeleyen sukukların, ikincil piyasalarda işlem görmesi fıkhen uygundur. Bu durum ihraç tamamlandıktan, sukuk ihraç edildiği amaç için yatırımcılara tahsis edildikten ve sukukla ilgili yatırım faaliyeti başladıktan sonra geçerlidir.

Fıkhi ilkelere aykırı olmadığı ve hamiline düzenledikleri sürece sukukların hesaba kaydedilmesi, elektronik ortamda işlem yapılması ya da fiziken teslim edilmesi gibi yöntemlerle ikincil piyasalar da alınıp satılması caizdir. Aynı caiziyet durumu ELÜS'ler için de geçerlidir.

Murabaha sözleşmesine dayalı ihraç edilen sukukların, murabahaya konu olan malın müşteriye teslim edilme sonrasında ikincil piyasada işlem görmesi fıkhi açıdan uygun değildir. Fakat bu çeşit sukuklar, ilgili mal alınıp henüz müşteriye satılmadan, yani vadeli satışı gerçekleşmeden önce ikincil piyasalarda işlem görebilirler. Mudaraba ve vekâlet sözleşmelerine istinaden ihraç edilen sukuklar; ihraç gerçekleştikten, sukuklar ihraç amacına uygun bir şekilde yatırımcılara tahsis edildikten ve yatırım faaliyeti ilgili mallar veya menfaatler için başladıktan sonra ikincil piyasalarda fıkhi açıdan işlem görebilirler (AAOIFI, 2010: 375-385).

Mudaraba ve murabaha sözleşmeleri mal satımına dayalı olarak yapılmaktadır. Faiz yasağı ihlal edilmedikçe ve bu akitler için fıkhi kurallar çiğnenmedikçe bu tür sözleşmelere dayalı olarak ihraç edilen sukuklar caizdir. Borç satımına dayalı sukuk yapısı ise, fıkhi kurallarına göre borcun satımı ile ilgili kurallara aykırı unsurlar taşıdığı için caiz görülmez (Bayındır, 2015: 118).

Genel Değerlendirme

Aşağıdaki Tablo 3'te modeller genel özelliklerine göre özetlenmiştir. Önerilen sukuk modellerinin ilki yönetim sözleşmesi (vekâlet) ve alım satıma dayalı hibrit bir model olup, varlığa dayalı, ikincil piyasada alınıp satılabilen, değişken getirili, temerrüt riski taşımayan ve fıkhi açıdan uygun bir modeldir. Fakat değişken getirili olması nedeniyle zarar riski taşımaktadır. İkinci model ise yönetim sözleşmesi ve alım satıma (murabaha) dayalı olup, varlık temelli, ikincil piyasası olmayan, sabit getirili ve fıkhi açıdan tartışmalı bir yapı olduğu halde sabit getiri sağlaması sebebiyle yatırımcılar tarafından tercih edilebilir. Üçüncü model ise, alım satıma (teverruk/emtia murabahası) dayalı olup, katılım bankaları tarafından operasyonel basitliği, operasyonel hızı ve yurtdışındaki bir emtia borsası yerine ülkemizdeki fıkhi açıdan uygun bir emtia borsasındaki teverruk piyasasında işlem yapılarak ihraç edilecek olması sebebiyle tercih edilebilecek fakat ikinci modelde bahsedilen olumsuzlukları da içeren bir modeldir. Dördüncü model ise ortaklığa (mudaraba) dayalı olup, değişken getirili, ikincil piyasada alınıp satılabilen ve fıkhi açıdan uygun bir modeldir.

Tablo 3: Makalede Önerilen Sukuk İhraç Modellerinin Genel Özellikleri

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Sukuk Türü	Yönetim Sözleşmesi (Vakale) ve Alım Satıma Dayalı	Yönetim Sözleşmesi ve Alım Satıma (Murabaha) Dayalı	Alım Satıma (Teverruk/Emtia Murabahası) Dayalı	Ortaklığa (Mudaraba) Dayalı
Dayanak Varlığın Özelliği	Varlığa Dayalı	Varlık Temelli	Varlık Temelli	Varlığa Dayalı
Fon Kullanıcısı	Katılım Bankaları, Şirketler	Katılım Bankaları, Şirketler	Katılım Bankaları	Şirketler
Kaynak Kuruluş	Aracı Kurumlar, Katılım Bankaları	Aracı Kurumlar, Katılım Bankaları	Katılım Bankaları	Şirketler
İkincil Piyasası	Var	Yok	Yok	Var
Getirisi	Değişken	Sabit	Sabit	Değişken
Fıkhi Uyumu	Uygun	Tartışmalı	Tartışmalı	Uygun
Lisanslı Depolama Maliyeti	Var	Yok	Yok	Ürün teslim alınıncaya kadar var
Dayanak Varlığın Mülkiyetinin Devri	Var	Yok	Yok	Var

Sonuç

Elektronik Ürün Senetleri son yıllarda ülkemizde de kullanılmaya başlanmış olup, ELÜS hacmi her geçen yıl daha da artmakta ve Türkiye Ürün İhtisas Borsası'nda alınıp satılabilmektedirler. Üreticilere ve ülkenin tarımsal gelişimine katkı sağlayan ELÜS'ler, sukuk ihraçlarında da kullanılacak nitelikte bir dayanak varlıktır.

Bu makalede ELÜS'ler dayanak varlık olarak kullanılarak dört farklı sukuk yapısı modellenmiştir. Önerilen sukuk modelleri, SPK Tebliği'ndeki sukuk çeşitlerine göre yönetim sözleşmesine, alım satım sözleşmesine ve ortaklığa dayalı modellerdir.

Dayanak varlık olarak Elektronik Ürün Senetleri kullanılarak sukuk ihraçlarının yapılması sonucunda;

- *Daha fazla tarım ürünü ELÜS'e çevrilecek ve piyasada dolaşan ELÜS hacmi artacaktır.*
Böylece tarım sektörü daha fazla desteklenecektir.
- *Elinde tarımsal emtiayı temsil eden ELÜS bulunduran üreticiler, komisyoncular, aracılar, kooperatifler ve kurumlar finanse edilebilecektir.*
- *Hammadde bedelini ödemekte zorlanan işlenmiş gıda üreticileri mudaraba sukuk yapısı sayesinde üretimini arttırabilecektir.*
- *Sukuk yatırımcıları faizsiz bir yatırım aracı ile ikincil piyasalarda alım satım yaparak kâr elde edebileceklerdir.*
- *Katılım bankaları ELÜS'ü dayanak varlık olarak kullanarak sukuk ihraç çeşitlerini arttırabilecek ve fihhi açıdan daha uygun bir şekilde finansmana ulaşabileceklerdir.*

Ülkemizde Elektronik Ürün Senetleri'nin dayanak varlık olarak kullanılması ile katılım bankacılığına, çiftçilere, gıda üreticilerine, komisyonculara, aracılara ve kooperatiflere finansman inkânı sağlanacaktır. Böylece sukuk yatırımcıları da yaptıkları bu yatırımları sayesinde bu sektörlerle destek verecekler ve faizsiz kazanç elde edebileceklerdir.

Dünya geneline yayılan tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu diğer İslam ülkelerinde de ürün senetlerinin kullanılmaya başlanması ve yaygınlaşmasıyla birlikte, kâğıt veya elektronik ortamda üretilen ürün senetlerinin dayanak varlık olarak kullanılarak sukuk ihraçlarının yapılması mümkün olacak ve böylece bu ülkelerde de İslami bankacılığın ve ziraatin gelişimine katkıda bulunulması imkânı elde edilebilecektir.

Kaynakça

- AAOIFI (2010). el-Meâyirü's-şeriyye. Manama. Türkçe çevirisi: Faizsiz Bankacılık Standartları. Türkiye Katılım Bankaları Birliği, Yayın No: 2. İstanbul: 2012.
- Aktaş, M.M. (2016). Ortaklığa dayalı İslâmî yapılandırılmış finansman ürünü: muşaraka sukuk. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Afro-Avrasya Özel Sayısı-Aralık 2016.
- Anisa, D. & Santoso, R. (2020). The role of Islamic bonds (sukuk) toward Indonesia economy. *Journal of Islamic Business and Economic Review (JIBER)*, 3(1), 43-48.
- Arzova, S.B. & Şahin, B.Ş. (2019). Tarımda kira sertifikalarının (sukuk) kullanımı, muhasebeleştirilmesi ve hukuki boyutu. *Journal of Accounting & Finance*, (83).
- Bayındır, S. (2015). Fıkhi ve iktisadi açıdan İslami finans (para ve sermaye piyasaları). Süleymaniye Vakfı Yayınları. Yayın No: 21.
- Beik, I. S. & Hafidhuddin, D. (2008). Enhancing the role of sukuk on agriculture sector financing in Indonesia: proposed models. *Islamic Capital Markets*, 85.
- Cebeci, İ. (2016). Sukuk. TDV İslam ansiklopedisi, Cilt Ek 2, Sh. 529-533.
- Çelimli, S. ve Adanacioğlu, H. (2016). Tarım ürünleri ticaretinde Elektronik Ürün Senedi uygulaması: pamuk örneği. Conference Paper. 12. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi. Mayıs 2016.
- Gashayie, A. & Singh, M. (2015). Agricultural finance constraints and innovative models experience for Ethiopia: Empirical evidence from developing countries. *Research Journal of Finance and Accounting*, 6(7), 39-49.
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2017). "Lisanslı depoculuk sisteminde ürün senedi", Ticaret Bakanlığı Dursun Coskuncelebi-U run Senedi Karsiligi Finansman Programi.pdf 12.05.2020.
- Gün, N. ve Tahsin, E. (2019). Role of Electronic Warehouse Receipt system in development of commodity exchanges: an assessment for Turkey. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 9-24.
- Hollinger, F. & Rutten, L. (2009). The use of Warehouse Receipt finance in agriculture in ECA countries, FAO World Bank Cooperative Programme/ FAO EBRD Cooperative Programme. In World Grain Forum (p. 50).
- İSEDAK (2019). İslami sermaye piyasalarında sukukun rolü. İSEDAK Koordinasyon Ofisi. Haziran 2019.
- Jovicic, D., Jeremic, L., Milicevic, L., & Zeremski, A. (2014). Warehouse receipts functioning to reduce market risk. <https://cyberleninka.ru/article/n/warehouse-receipts-functioning-to-reduce-market-risk> 26.01.2021.
- Karabaş, S. ve Gürler, A.Z. (2010). Lisanslı depoculuk sisteminin işleyişi ve Türkiye'de uygulanabilirliği. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (1), 196-210.

- Kazancı, F. (2018). Türkiye’de faizsiz bankacılık prensiplerine uygun teverruk pazarı: Ürün İhtisas Borsası. *Journal of Islamic Economics and Finance* 2018, 4(1), 17-47.
- Köprü, M. F. (2015). Lisanslı depoculuk ve elektronik ürün senedi. *Vergide Gündem, Ekonomist*. sh, 60.
- Latham and Watkins (2015). *The sukuk handbook: a guide to structuring sukuk*. Second Edition.
- Mızrak, G. (2008). Ürün ihtisas borsacılığı sisteminde lisanslı depoculuğun yeri, *Ordu Ticaret Borsası*, Mart 2008.
- MKK (Merkezi Kayıt Kuruluşu) (2017a). “Elektronik ürün senedi esasları”. <https://www.mkk.com.tr/file/Genel-Mektuplar-Dosyalari/Gm628-Ek-1> 12.05.2020.
- MKK (Merkezi Kayıt Kuruluşu) (2017b). “MKS uygulama düzenlemeleri hakkında bilgilendirme”. <https://www.mkk.com.tr/tr/genel-mektup/744> 01.10.2017.
- Resmi Gazete (2010). “Kira sertifikalarına ve varlık kiralama şirketlerine ilişkin esaslar hakkında tebliğ”, Sayı: 27359, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/04/20100401-15.htm> 12.05.2020.
- Resmi Gazete (2011). “Elektronik ürün senedi yönetmeliği”, Sayı: 28110, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/11/20111112-12.htm> 12.05.2020.
- Resmi Gazete, (2013). “Kira sertifikaları tebliği”, Sayı: 28670, <https://www.resmi-gazete.gov.tr/eskiler/2013/06/20130607-14.htm> 12.05.2020.
- Resmi Gazete, (2017). “Ürün İhtisas Borsasının kuruluş, faaliyet, işleyiş ve Denetim, usul ve esasları hakkında yönetmenlik”, Sayı: 30150, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/08/20170810-2.htm> 25.01.2021.
- Rizvi, S.A.R., Bacha, O.I., & Mirakhor, A. (2016). *Public finance and Islamic capital markets: theory and application*. Springer.
- Soeleman, S. & Lestari, S. D. (2014). The role of sukuk financing for sustainable development of smallholder farmers. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 8(5), 79-92.
- Takasbank (2020a). “Elektronik ürün senedi.” <https://www.takasbank.com.tr/tr/hizmetler/hizmet-verilen-piyasalar/ticaret-borsalari-ve-lisansli-d-epoculuk-elektronik-urun-senetleri-elus/genel-tanim> 05.05.2020.
- Takasbank (2020b). “Elektronik ürün senedi işlem hacim ve adetleri.” <https://www.takasbank.com.tr/tr/istatistikler/elektronik-urun-senedi-islemleri-ile-ilgili-istatistiki-bilgiler> 21.01.2021.
- Tarkim (2020). “Tarkim’e 42 milyon TL.lik yeni kaynak.” <http://www.tarimkredi.org.tr/index.php/component/k2/item/2449-tarkim-e-42-milyon-tl-lik-yeni-kaynak> 13.05.2020.

- TMO (2018). "TMO'dan sukuk ihracı." <http://www.tmo.gov.tr/Main.aspx?ID=11071> 05.05.2020.
- TÜRİB (2020). "Kurumsal." <https://www.turib.com.tr/Kurumsal.aspx?id=home> 14.05.2020. USAID (2002). Regional commodity exchange initiative, phase 1, Vol. 2, ACDI/VOCA – USAID, Belgrade, Serbia.
- USAID (2011). Dematerialization of warehouse receipts in the commodity markets, report, USAID Business Enabling Project, USAID, Washington, DC, p. 7, <https://www.usaid.gov/> 26.01.2019.
- Vasiljevic, Z., Zakic, V., Bojcevski, M. & Kovacevic, V. (2014). Importance of establishing the agricultural products storage system for third parties in the function of agribusiness system improvement. *Proceedings Of Papers*, 317.
- Yurtoğlu, B.İ. (2015). Ürün senedinin tarım sektörünün finansmanındaki rolü. *MSc Tezi, TC Başkent Üniversitesi, Ankara*.

Belediye Hizmetlerinden Memnuniyet ve Yerel Seçim Sonuçları Arasındaki İlişki

Hüseyin KORKUT*

MEB Talim ve Terbiye Kurulu

Öz

Türkiye'de siyaset bilimi alanında çalışan akademisyenler ve araştırmacılar sık sık genel seçimler ve yerel ya da diğer bir deyişle mahalli idareler seçimlerinin birbirinden çok farklı atmosferde yapılan seçimler olduğunu belirtmektedirler. Genel kanı, genel seçimlerde uluslararası politika, makroekonomik politikalar ve ulusal siyasi tartışmaların daha belirleyici olması iken yerel seçimlerde belediye başkanının özellikleri, belediye hizmetlerinden memnuniyet ve diğer yerel faktörlerin etkili olacağıdır. Ayrıca, belediye yönetimi ile siyasi iktidarın aynı partiden olmasının hizmetleri arttıracığı ya da kolaylaştıracağı yönünde kamuoyunda bir algı da mevcut görünmektedir. Bu çalışma TÜİK tarafından 2013 yılı Kasım ayında tüm Türkiye'de il düzeyinde yapılan Yaşam Memnuniyeti Araştırması verilerini kullanarak 2009-2014 yerel seçimleri sonucunda ortaya çıkan belediyeyi yöneten partinin il bazındaki oy farkının belediye hizmetlerinden memnuniyet düzeyi ile ne oranda açıklanabileceğini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için korelasyon ve çoklu regresyon analizleri kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre bazı belediye hizmetlerinden memnuniyet düzeyinin seçim sonuçları üzerinde sınırlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu etki etnik siyasetin seçim sonuçları üzerinde çok baskın bir etkisinin görüldüğü Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesinde bazı iller örnekleminden çıkarıldığında daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Yerel Seçimler, Yerel Yönetimler, Belediye Hizmetleri, Hizmet Memnuniyeti

* Dr., MEB Talim ve Terbiye Kurulu, h.korkut@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0511-4827

Relationship Between Satisfaction Level From Municipal Services And Local Election Results: Case Of 2014 Local Elections

Abstract

Academicians and researchers in political sciences in Turkey often state that general parliamentary elections and local/municipal elections are conducted in a very different atmosphere. It is the common belief in these circles that the identity/personality of the mayor, satisfaction from municipal services and other local factors are more de-terminants in the local elections while international politics, macroeconomic policies and domestic political issues are more important in general elections. In addition, there seems to be a perception in public opinion that the services might be increased or improved if the mayor and central government are from the same political party. This study, using the Life Satisfaction Research data set conducted at province level across Turkey in November 2013 by the Turkish Statistical Agency, aims to determine if the vote difference for the incumbent mayors between 2009 and 2014 local elections can be explained with the level of satisfaction from municipal services. Correlation and multiple regression analysis are used to achieve this goal. According to the results of the study, a limited effect of the satisfaction from municipal services on vote difference of incumbent mayors is found. However, this effect turns out to be greater when the data related to certain South Eastern and Eastern provinces where ethnic politics play a much more dominant role in the election results are excluded from the analysis.

Keywords

Local Elections, Local Governments, Municipal Services, Urbanization

Extended Abstract

It is often debated in the political science area if voter's behavior and preferences are different in general elections versus local elections. It is suggested that voters care more about the macroeconomic situation, international politics and national issues in general elections whereas they are believed to care more about local decisions about locally provided services and the personality of the mayor. This study aims to make a contribution to the literature by determining the impact of satisfaction level of constituents in province centers from municipal services in their voting choices using the data provided by the Turkish Statistical Agency's Life Satisfaction Research conducted in November 2013 in all provinces of Turkey.

Methodology and Data

Data for this study come from the micro data set of Life Satisfaction Research (YMA-2013) conducted in November 2013 in all provinces of Turkey by Turkish Statistical Agency. This survey is conducted every November since 2003. However, only in 2013 it was conducted in all 81 provinces of Turkey with large enough samples to allow province level statistical analysis. The main interest variables are 20 variables representing the satisfaction levels of residents in municipal areas from the municipal services. These variables are used as explanatory variables along with some other control variables that

are available at province level in Turkish Statistical Agency's webpage such as mean per capita Real GDP, infant mortality rate, poverty rate and divorce rate.

YMA-2013 survey included over 240 questions and was conducted with more than 196 thousand participants. Approximately 80 percent of the participants indicated that they lived in a municipal area and responded to questions about 20 service areas provided by the metropolitan or provincial center municipalities. These 20 questions were asked in the form of a 5-point Likert scale where "1" indicated "very satisfied" and "5" indicated "Not satisfied at all". Some questions allowed to choose the option of "6: No idea" or "7: Service is not available". However, the responses with 6 or 7 were excluded from the mean calculations.

Main explanatory variables of interest are satisfaction from cleaning services, trash collection, water and canalization services, local law enforcement, fire service, funeral service, availability of green areas, air pollution, road, lighting and sign services, public transportation, food inspection, sport services, lifelong learning opportunities, services for disabled persons, festival/concert/exhibition services, social aids, zoning and construction permits.

This study employs correlation analysis and multiple regression method via stepwise selection procedure. As it is known, stepwise selection can be made in three different ways: forward selection, backward selection through elimination and the mix of both. This study uses backward selection through elimination. Thus, the multiple regression model begins with full model and then one by one eliminating the least significant variables until the p-values of the variables approach to pre-selected threshold level.

Statistical Analysis and Results

First, the correlation matrix for variables was calculated and correlation coefficients between the dependent variable (the difference between 2014 and 2009 local election results as a percentage, more specifically percentage vote difference for the mayoral votes, in each province center for the incumbent party) and 20 variables measuring satisfaction level from municipal services as mentioned above. Correlation coefficients show a rather weak relation between vote difference and satisfaction from municipal services. However, in order to see the net impact of these services on vote difference, certain control variables were added to the model and the model estimated. These control variables were selected from among the available province level data for various socio-economic and human capacity variables.

However, the study faced with one serious limitation. In Turkey, there are 81 provinces and therefore the number of observations in the study could be a maximum of 81. The number of potential independent variables was too many. In order to eliminate unnecessary variables, backward stepwise selection method was used in 0.15, 0.10 and 0.05 significance levels. According

to the results of multiple regressions estimated in these different significance levels, satisfaction level from social aids, water and canalization systems, disability services, food inspection services, cleaning services, zoning/construction permits, lifelong learning opportunities and public transportation services are found to be statistically significant at a 0.15 level of significance. At 0.10 percent significance only social aids, water and canalization systems, disability services and food inspection services are found to be significant. Finally, at 0.05 significance level, only satisfaction from social aids, water services and canalization services are found to be significant, hence impacting the vote difference between 2009 and 2014 local elections.

A closer look at the data for vote difference and the incumbent parties revealed that certain metropolitan areas and cities in South East and Eastern regions of Turkey experienced a significant increase in the percentage of the votes in favor of incumbent party. However, these municipalities ranked almost always in the bottom almost in all 20 service areas when 81 metropolitan/province center municipalities are ranked based on satisfaction of residents from municipal services. This situation suggested that inclusion of these cities in the sample spoiled the ordinary least square calculations as they represent possible outlier cases. In order to check this situation, backward stepwise regression models were estimated again using the same significance levels as above. The results indicated higher R-squares and adjusted R-squares indicating that the model is a better fit without those cities.

Conclusion and Discussion

This study aimed to find if there is any significant relationship between the satisfaction level from municipal services and the election results. In order to check this hypothesis, the study used the survey data from 2013 Life Satisfaction Research conducted in all provinces of Turkey using backward stepwise selection method and multiple regression analysis. The study found that, out of 20 areas of municipal services included in the survey, some were found to be statistically significant on vote difference observed in 2014 local elections in Turkish provinces compared to the local election results in 2009. However, some other municipal services like fire service, funeral services, air pollution policies, road, lightening and sign services were found to be not significant on vote difference.

However, the results should be interpreted with precaution as the study has some shortcomings. For instance, the number of observations is limited to only 81 as the survey does not provide separate data on smaller town municipalities even though some of the participants in each province are selected from those towns. In other words, the survey does not indicate if a participant living under municipal administration is living in the province center or other smaller town centers. The limited number of observations leads to serious degrees of freedom and hence identification issues in regression analysis.

Giriş

20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bilgi iletişim teknolojilerinin ortaya çıkardığı gelişmeler küreselleşmeyi hızlandırmakta, bu da beraberinde dünyada büyük bir değişim ve dönüşüme sebep olmaktadır. Aynı zamanda iletişim ya da bilgi çağı olarak da adlandırılan bu süreçte, üzerinde çokça durulan konuların başında küreselleşme, yerelleşme ve yerel demokrasi kavramları olduğu değerlendirilmektedir. (Koçak, 2009: 134). Her geçen gün etkisini artıran küreselleşme ile beraber yerel demokrasi ve yerellik kavramları da önem kazanmaktadır (Koçak, 2009: 135).

Küreselleşme çok boyutlu özelliği ile ekonomiden siyasete, kültürden yönetim ilişkilerine kadar toplumsal hayatın bütün anlarına tesir etmektedir. Küreselleşmeyle beraber ortaya çıkan gelişmeler bir yönüyle merkezîyetçi anlayışla yönetilen devletin biçimini ve etkinliğini değiştirirken/azaltırken bir yönüyle de âdemi-merkezîyetçiliği yani yerelleşmeyi öne çıkararak yerinden/mahalli yönetimlerin önem kazanmasına neden olmaktadır. Bu gelişmeler, merkezîyetçi ve hantal özelliklere sahip devletin rolünün azaltılması ve etkinliğinin artırılması anlayışını kamu yönetiminde yeniden yapılanma tartışmalarının gündemi haline getirmiştir. Merkezi yönetim ile mahalli idareler arasındaki yetki/bütçe ve görev dengesi tartışmaların diğer önemli bir gündemi olmuştur (Sezer & Vural, 2010: 217).

Yukarda ifade ettiğimiz küreselleşme süreci kamu hizmetlerinin daha verimli ve etkin sürdürülebilmesi için halkın mahalli müşterek hizmetlerini yerine getirmek üzere varlık bulan mahalli idareleri daha önemli hale getirmiştir. Kamu hizmetleri ile ilgili karar süreçlerinin vatandaşlara daha yakın idari yapılar tarafından alınması ve icra edilmesi zaman tasarrufu oluşturmakta ve bürokratik hantallığı ortadan kaldırmaktadır (Eryılmaz, 2010:146-148). Aynı zamanda vatandaşların hizmetlerden memnun olup olmamaları haline göre denetlemelerine de imkân sunmaktadır. Vatandaşların/seçmenlerin yerel hizmetlerden memnun olup olmamalarına göre seçimlerde ortaya koydukları tutum önemli bir denetim mekanizmasıdır (Göküş & Karayıldırım, 2012: 131).

Bu çerçeveden bakıldığında mahalli idareler açısından seçim ve yerel halkın yapılan hizmetlerden memnun olup olmadığı önem arz etmektedir. Çünkü tabi olarak mahalli/yerel yönetimler, halkın seçerek temsil görevi verdiği yerel yöneticiler tarafından yönetilmektedir. Seçim sürecinde bireyler/seçmenler farklı alternatifler içinden bir tercihte bulunmaktadırlar. Fakat seçim

zamanlarında seçmenlerin tutum ya da tercihlerine tesir eden faktörlerin ne olduğu hususu siyaset bilimi başta olmak üzere birçok sosyal bilim alanı bakımından araştırma konusu haline gelmiştir (Coşkun & Çetin, 2019: 241-242). Seçmenlerin tutumuna tesir eden birçok faktör bulunmaktadır. Tam olarak sonuçlara ulaşabilmenin zorluğuna karşın yapılan çalışmalarla önemli sayılabilecek bulgulara ulaşılabilir. Seçmen tutumunun, genel ve yerel seçimlere göre değişiklik gösterdiği, alanda yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır (Teyyare & Avcı, 2016: 55).

Seçmenler seçim süreçlerinde oy tercihinde bulunurken genel ve mahalli idare seçimlerinde farklı faktörlerden etkilenebilmektedir. Bu faktörler; sosyolojik, ekonomik ve sosyo-psikolojik faktörlerdir (Çalışır, 2017: 147-149). Seçmenler içinde bulunduğu şartlar çerçevesinde bu faktörlerden birinden ya da birkaçından etkilenecek tercihlerini kararlaştırmaktadırlar (Coşkun & Çetin, 2019: 242).

Mahalli idarelerden bahsedildiğinde çoğunlukla belediyeler akla gelmekte ve üstlendikleri hizmetler düşünülmektedir. En yaygın ve halka en yakın mahalli idareler olarak belediyeler, vatandaşın ihtiyaç, talep ve beklentilerini daha iyi fark ederek sundukları hizmetlerle günlük hayat üzerinde etkili olmaktadır (Topal et al., 2019: 5). Yerelde kamu hizmetlerini yerine getiren belediyeler gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Böylece kamu hizmetlerinin sunumunda vatandaş memnuniyetinin öneminin artması belediyelerin hizmet anlayışını yeniden şekillendirmektedir. Belediyelerin sunduğu hizmetlerin niteliği ve yönetimdeki başarıları vatandaşlar/seçmenler tarafından değerlendirilmekte ve seçimlerde tercihlerine yansımaktadır.

2000'li yılların başından bu zamana AB üyeliği sürecinin de etkisiyle girişilen reform çabaları ve yapılan yasal düzenlemeler, belediyelerin daha nitelikli hizmet sunabilme imkânlarını artırmıştır. Bununla beraber başta mali kaynak-görev dengesi olmak üzere, merkezi yönetim-belediye ilişkileri, etkinlik ve verimlilik gibi alanlarda yeni adımların atılmasına ihtiyaç olduğu açıktır (Sezer & Vural, 2010: 217).

Bu çalışma Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2013 yılı Kasım ayında tüm Türkiye'de il düzeyinde yapılan Yaşam Memnuniyeti Araştırması verilerini kullanarak 2009-2014 yerel seçimleri sonucunda ortaya çıkan belediyeyi yöneten partinin il bazındaki oy farkının belediye hizmetlerinden memnuniyet düzeyi ile ne oranda açıklanabileceğini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için korelasyon ve çoklu regresyon analizleri kullanılmıştır.

Seçmen Davranışı ve Belediyeler

Kamu yönetimi yapılanması içinde yer alan belediyeler açısından yerel temsil ve seçim konusu hem yöneten hem de yönetilenler açısından önem arz etmektedir. Çünkü belediyeler, yönetme onayını hizmet sunmakla görevli

oldukları yerel halktan almaktadır. Seçim yapan vatandaşlar farklı alternatifler arasından tercihte bulunmaktadır. Yaptıkları tercih sonucunda yerel iktidarı kullanacak yöneticileri seçmiş olurlar (Coşkun & Çetin, 2019: 243).

Vatandaşlar bireysel mutluluğun ve toplumsal refahın sağlanması, yaşadığı sorunların çözülmesi beklentisiyle kendi görüşüne yakın bulduğu bir siyasi partiye üye olabilir ve tercihini o partiden yana kullanabilir. Dolayısıyla oy verme davranışı tam olarak bir tercih konusuna dönüşmektedir. Vatandaşlar hem merkezi yönetimin belirlenmesinde hem de yerel yöneticilerin seçiminde siyasi parti ve adayları tercih ederken kendilerinin menfaat ve çıkarlarını önceleyerek karar vermektedir. Vatandaşların oy kullanırken dikkat ettiği faydalar maddi çıkar da olabilir, kendi siyasi düşüncesinin temsilini isteme de olabilir (Sitembölükbaşı, 2001: 9-10). Seçimlerde oy kullanan vatandaşların değişik özelliklerde olması seçimlerde nasıl tutum sergileyeceği konusunu anlamayı zorlaştırmaktadır. Vatandaşlar, oy verme sürecinde karar vermeden önce farklı bilgi kaynaklarından beslenerek belli kanaatlere sahip olmaktadır.

Seçimlerde vatandaşların tutum ve yönelimlerine tesir eden faktörlerin neler olduğu hususu başta siyaset bilimi olmak üzere sosyal bilimler alanında araştırmacıların merakla üzerinde çalıştığı bir konudur. Yapılan araştırmalarda vatandaşların tercihlerini etkileyen birçok faktörün olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Merkezi yönetimlerin belirlendiği genel seçimler ile belediye seçimlerine tesir eden faktörlerin değişiklik gösterdiği, alanda yapılan farklı çalışmalarda ifade edilmektedir. Vatandaş tercihte bulunurken genel ve mahalli idare seçimlerinde farklı faktörlerin tesiri ile hareket edebilmektedir (Doğan & Göksel, 2010: 160).

Bugün var olan devlet sistemi içinde yer alan mahalli idareler bakımından da seçim ve yerel temsil meselesi önem arz etmektedir. Tabii olarak mahalli idareler yerel halkı temsil eden kişiler tarafından yönetilmektedir. Seçim süreçlerinde vatandaşlar/seçmenler farklı alternatiflerden bir tercih yapmaktadırlar. Fakat seçimlerde vatandaşların tercihlerini hangi faktörlerin etkilediği olduğu sorusu başta siyaset bilimi ve diğer sosyal bilim alanları bakımından merak ve araştırma konusudur (Görmez & Sancak, 2010: 82). Alandaki literatür incelendiğinde seçmen tutumu genel ve mahalli seçimler itibarıyla değişebilmektedir. Seçmenler seçimlerde oy kullanırken genel ve mahalli seçimlerde değişik faktörlerden etkilenebilmektedir. Bu faktörler; sosyolojik, ekonomik ve sosyo-psikolojik faktörlerdir. Seçmen şartlara göre bu faktörlerden birinden ya da birkaçından aynı anda veya daha fazla etkilenecek tercihinin oluşturmaktadır.

Vatandaşların seçimlerde tercihlerini hangi gerekçelere dayandırdıklarının tam olarak açıklanamayacağı ifade edilmektedir (Akgün, 2002: 110).

Seçmenlerin davranışı; güdülenen, dinamik, çeşitli faaliyetlerden oluşan, farklı rollerle ilgili, çevre faktörlerinden etkilenen, farklı seçmenlerde değişikli gösteren davranışlar olarak ortaya çıktığını dile getirmektedir.

Kalaycıoğlu (2014) seçmenin kararını etkileyen dolayısıyla seçmen davranışına etki eden olguları şu şekilde ifade etmektedir:

- *Seçmen erken yaşlardan itibaren siyasal kişiliğini geliştirirken ailesi ve yakın çevresindeki kişiler tarafından kendisine alenen veya dolaylı bir şekilde empoze edilen belirli bir siyasal partiye veya görüşe yakınlık duyar. Zamanla taraftarı olduğu görüş ya da partiyi destekler ve oy verir.*
- *Seçmenin zamanla belli bir siyasal görüşü, siyasete bakış açısı ve hatta siyasal ideolojisi oluşur ve kemikleşir. Seçmen, o ideolojiyi temsil eden siyasal partiyi destekler.*
- *Seçmen de aynı bir tüketici gibi rasyonel karar alıcıdır. Geçmişte siyasal partilerin, özellikle iktidardaki parti veya partilerin ne yaptıklarına ve ekonomik performanslarına bakar. Bunları değerlendirdikten sonra performansını tasvip ettiği ya da beğendiği partiye oy verir.*
- *Tercihlerinde rasyonel davranan seçmen, siyasal partiler içinde ilerde kendisine, ailesine ya da ülkesine faydalı olacağına karar verdiği partiye oy verir.*
- *Seçmen siyasal partileri değerlendirirken sahip oldukları toplumsal duruma, mensup oldukları konuma ve toplumsal sınıfa göre siyasal partileri değerlendirir. Kendisine ve içinde bulunduğu toplumsal konuma yararlı gördüğü partiye oy verir.*

Seçmen Davranışını Açıklayan Teorik Yaklaşımlar

20.yüzyılın ortalarında bu zamana kadar yapılan araştırmalarda, seçmen davranışında tesir eden üç temel teorik yaklaşım üzerinde durulmaktadır. Bunlar; sosyolojik, sosyo-psikolojik ve ekonomik yaklaşımlardır (Akgün, 2002: 27). Seçmen içinde bulunduğu duruma göre bu faktörlerden birinden ya da birkaçından aynı anda veya daha fazla etkilenerek tercihini oluşturmaktadır.

Sosyolojik Yaklaşım: 1940 yılı ABD Başkanlık seçimleri sırasında seçmenler üzerinde Lazarsfeld, Berelson ve Gaudet tarafından bir araştırma sosyolojik yaklaşımı ortaya çıkarmıştır. Seçmen tutumundaki temel saikin toplumdaki sosyal gruplara aidiyet duygusu ve eğilimleri olduğunu ifade edilmektedir. Seçimlerde ortaya çıkan tercih esasen seçmenlerin ait olduğu sosyal aidiyetlerin siyasal tercihidir Modelin temeli seçmenin tutum ve tercihlerinin içinde bulunduğu sosyal çevreden etkileneneği varsayımına dayanır (Akgün, 2002: 65). Bu yaklaşımda öne çıkan unsurlar, din, sosyoekonomik statü, yaşanan coğrafya ve mensup olunan grup gibi faktörlerdir (Çalışır, 2017: 147) Seçmen tutumlarını bu açıdan yaklaşanlar, ekonomik ve psikolojik yaklaşımın özellikle öne çıkardığı bireysel tutuma karşı çıkmakta ve sosyal aidiyet köklere vurgu yapmaktadırlar. Kişilerin tutum ve değer sistemlerinin oy verme davranışında önem ifade etmediği bu modelde daha çok din, sosyo-ekonomik

durum, yaşanılan bölge, ait oluna topluluk gibi unsurlar belirleyici olmaktadır (Kalender, 2000: 51).

Sosyo-Psikolojik Yaklaşım: Seçmen tutumlarında diğer bir yaklaşım da yazında ifade edilen biçimiyle partiyle özdeşleşme modelidir. Seçmenin herhangi bir takıma, gruba, partiye coşkuyla bağlanması bu yaklaşımda karşılık bulmaktadır (Akgün, 2002: 29). Seçmenlerin oy verdikleri partiye tutkulu bir şekilde bağlılık göstermesi ve sevgileri yaklaşımın diğer bir özelliğini ifade etmektedir. Seçmen oy verdiği partisiyle kendisini özdeş hissederken herhangi bir hukuki bağa ihtiyaç duymamaktadır. Yaklaşımın özü, seçmenin bir siyasal partiyle psikolojik bağlılık içinde olmasıdır (Kalender, 2000: 57). Seçmen tutumlarını anlamada kullanılan psikolojik yaklaşımın, alanda yapılan çalışmaların artması ve bunun sonucunda elde edilen verilerin artışıyla yazında ağırlık kazandığı söylenmektedir (Akgün, 2002: 77-78).

Ekonomik Yaklaşım: Seçmen tutumlarını açıklayan yaklaşımlardan bir diğeri ekonomik yaklaşım ya da rasyonel tercih modelidir. Bu yaklaşımda bireyin rasyonel davrandığı iddiasından yola çıkarak seçmenlerin tutumlarına açıklama getirmektedir. Bu yaklaşıma göre seçmen tercihte bulunurken ekonomik menfaatlerini ve taleplerini göre davranmaktadır (Kalender, 2005: 39-50). Ekonomik yaklaşıma göre seçmen, aday ya da partilerden kendisine en fazla yarar sağlayacağına inandığını tercih etmektedir (Doğan & Göker, 2013: 26-28). Seçmenlerin kendi menfaatlerinin farkında olduğu, menfaatlerine en iyi şekilde hizmet edecek aday ya da partiyi değerlendirdikleri ve böylece kendilerine en uygun aday veya partiyi tercih ettikleri yönündeki düşünce; seçmen tutumuna rasyonel yaklaşanların temel varsayımdır.

Bu yaklaşım Anthony Downs tarafından ABD de 1957 yılında yazılan "Demokrasinin Ekonomik Teorisi" ismini taşıyan eseriyle varlık bulmuştur. Yaklaşımı ortaya çıkaran anlayışa göre seçmenler tercihte bulunurken en çok fayda temin edebileceği partiye yönelmektedir. Seçmen en çok fayda temin edebileceğine inandığı partinin kazanama ihtimaline göre tercihte bulunmaktadır. Böyle olmadığı durumlarda seçmen eğer oyla desteklediği ya da destek vereceği partinin yetersizliğini gördüğünde desteğini rahat bir şekilde değiştirebilir (Downs, 1957: 49-50; Kalender, 2000: 51). Downs (1957) oluşturduğu bu yaklaşımda, ekonomik göstergelerin (işsizlik oranı, enflasyon oranı, büyüme oranı gibi) seçimlerde seçmenlerin tutumunu etkileyeceği bunda seçimlerin sonucuna önemli şekilde yansıtacağı vurgulamaktadır. Bu alanda ortaya çıkan araştırmaların önemli kısmında ekonomik faktörlerin seçmenlerin oy verme tutumu üzerinde etkili olduğu kabul görmektedir.

Yukarıda açıkladığımız bu yaklaşımlar ışığında yapılan araştırmalar seçmen tutumuna tesir eden başkaca faktörlerin olduğunu göstermektedir. Siyasi

partiler, medya, tanıtım çalışmaları, seçmenin temayülünü ölçen kamuoyu araştırmaları, din, aile, çıkar ve baskı grupları, kanaat önderleri, ekonomik ve siyasi gündem ve politikalar araştırmalarda öne çıkan faktörler olarak sıralanmaktadır (Çaha, Toprak & Dalmış, 2002: 140).

Belediye Hizmetleri-Seçmen Davranışı İlişkisi Üzerine Yapılan Çalışmalar

Uluslararası alanda ve ülkemizde kamu idarelerinin verdiği hizmetleri ve seçmen tutumuna nasıl yansıdığı konusunda bugüne kadar yapılan araştırma çalışmaları incelendiğinde sunulan kamu hizmetlerinin, ayrıca ölçüldüğü az sayıda araştırmanın olduğunu görülmektedir. Kavas (2017) bu çalışmaların, uluslararası alanda iki farklı şekilde ele alındığını ifade etmektedir; Bunlardan ilki belediyelerin önceki dönem hizmetlerini ve performanslarını ölçen araştırmalar iken ikincisi ise hizmet başlığına göre tercih değişimini değerlendiren yöntemidir.

Türkiye’de yapılan çalışmalar incelendiğinde çoğunlukla belediyeler tarafından ifa edilen hizmetlerin niteliğinden, vatandaşların memnun olup olmadıkları şeklinde araştırmalar yapıldığı sonucuna varılmaktadır (Kavas, 2017: 84-85). Belediyelerin önceki dönem sunduğu hizmetlerin niteliğinden memnuniyet ve hizmetlerden faydalanma durumu seçmen tercihlerine yansımaktadır. Vatandaş hizmetlerden memnunsunsa ve bu hizmetlerden faydalandığını düşünüyorsa, partiyi ve adayı desteklemekte; hizmetlerden memnun olmadığı durumda ise tercihlerini değiştirebilmektedir

Ülkemizde kamu hizmetlerinin niteliği ile seçmen tutumunu kapsamlı olarak analizine yönelik Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV), Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) ve Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmalar Vakfı (SETA) gibi kuruluşların çalışmaları dikkat çekmektedir. TESEV adına Çarkoğlu & Adaman (2000:43) tarafından “Türkiye’de Yerel ve Merkezi Yönetimlerde Hizmetlerden Tatmin, Patronaj İlişkileri ve Reform” başlığında araştırmalar yapılmıştır. İlki 1999 yılında 1206 kişi ile yapılan, diğeri 2004 yılında 1220 kişi ile yapılan araştırma çalışmalarıdır. Belediye hizmet kalitesi ve bu hizmetten memnuniyet ile seçmen davranışı arasındaki ilişkiyi sorgulayan diğer önemli bir çalışma da, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) tarafından yaptırılan çalışmadır. Bu çalışma 2014 yılında Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) 2013 yılında 81 ilde 196 bin kişi ile yüz yüze yapılan görüşmeler sonucunda rapora dönüştürülen “İl Düzeyinde Yaşam Memnuniyeti Araştırması”nın sonuçlarını değerlendirmektedir (Dündar, 2014: 6).

Ülkemizde belediye idarelerinin sürdürdüğü hizmetlerinden memnuniyet seviyeleri ve bu hizmetlerin niteliğinin nasıl olduğuna ilişkin akademik çalışmaların sayısı hayli fazladır. Yapılan araştırmalar daha çok vatandaşların belediye hizmetlerinden memnun olup olmadıkları ve bu hizmetlerin niteliğinin

ölçüldüğü araştırmalarla karşılaşılmaktadır. Bütün bu yapılan çalışmalarda kamu hizmetler ile seçmen davranışı arasında ilişkinin nasıl olduğuna ilişkin değişen cevaplar alındığı görülmektedir (Kavas, 2017: 87).

Ercins (2007), vatandaşların oy verme tutumlarının farklı sebeplere bağlı olduğunu, özellikle ekonomik şartların seçmen davranışını etkilediği sonucuna varmıştır. Gümüş (2006), araştırmasında, seçmenlerin eğitim seviyesi ile tercihleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu ve kişilerin eğitim düzeyi yükseldikçe tercihlerinin de daha bilinçli ve tutarlı hale geldiği tespitini yapıyor.

Belediye hizmet kalitesinin seçmen bağlılığı üzerindeki etkisi Usta & Memiş (2009) tarafından incelenmiştir. Giresun şehir merkezinde 293 seçmenin katıldığı çalışmaya bakıldığında, belediye hizmet kalitesi algısının hem tutum olarak hem de davranış olarak seçmen bağlılığı üzerinde olumlu etki oluşturduğu tespit edilmiştir. Doğan & Göker (2010) 30 Mart 2014 tarihinde yapılan yerel seçimler öncesi, Elazığ merkezde ikamet eden 1037 seçmenle yaptıkları alan çalışması ile elde ettikleri sonuçlara göre; Elazığ seçmeninin ağırlıklı bölümü aday partinin önünde değerlendirmekte, seçimlerini aday dikkate alarak yapmaktadırlar.

Kılıç (2013), “Seçmenlerin oy verme davranışlarında etkili olan siyasal faktörlere ilişkin bir araştırma: Ankara örneği” çalışmasında “vatandaşlar seçerken adaya mı yoksa partiye mi yöneliyorlar” sorusuna cevap aramıştır. Hem partinin hem de adayın ve de adayın kişisel özelliklerinin seçmen tercihlerinde belirleyici olduğu çalışmada ortaya çıkmıştır. Güllüpunar et al. (2013) seçmenlerin tercihleri bağlamında aday merkezli seçmen tercihi üzerine deneysel bir araştırma çalışmasında, seçmenlerin oy verme tutumlarında sosyolojik, ideolojik ve ekonomik tercih yaklaşımlarının etkili faktörler olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Koçak (2011), 29 Mart 2009 yerel sonuçlarının siyasal tercihlerinin değişimine etkisini Afyonkarahisar ve Aydın örneği başlıklı çalışmasında; derinlemesine görüşmeler ve doğrudan gözlemler yardımıyla seçmenlerin tutum ve davranışlarını etkileyen faktörleri değerlendirmiştir. Türkiye’de seçmen tercihlerinin yerel ve genel seçimler bağlamında belli bir yönde ısrarcı olmadığı tespiti çıkan sonuçlarından biridir

Aktaş (2013), belediye hizmetlerinden duyulan memnuniyetin oy verme davranışına etkisini araştırdığı çalışmasında seçmenlerin genel olarak belediye hizmetlerinden memnuniyetlerinin oy verme eğilimleri ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Gümüsoğlu et al. (2003), Muğla’da belediyeden beklenen hizmet kalitesi algısını servqual modeli ile değerlendirmişlerdir. Muğla Belediyesinde uygulanan bu çalışmayla güvenilir ve anlamlı sonuçlar elde edilmiş ve belediye yöneticilerinin beklentileri ile belirli hizmet boyutlarında farklılıklar gözlemlenmiştir. Araştırmada beklenen hizmet seviyesi ile belediye idaresinin performansı arasında farklılık olup olmadığı farklı hizmet başlıklarında ölçülmüş ve hizmetlere göre farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Beşel (2015) çalışmasında, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2013 yılında il düzeyinde yapılan, “Yaşam Memnuniyeti Araştırması” sonuçlarına göre en mutlu ve en mutsuz illere ait göstergeler ekonomik, sosyal ve siyasi (2009-2014 yerel seçimleri) açıdan değerlendirmiştir. Araştırmada 2014 yerel seçimleri sonuçlarına göre mutlu illerin belediye yönetiminde siyasi parti tercihi değişmemişken mutsuz illerin ikisinde belediye yönetiminin el değiştirdiği tespit edilmiştir (Beşel, 2015: 227-236).

Coşkun & Çetin (2019) Muş il merkezinde seçmenlerin yerel seçimlerde yönelimlerini etkileyen etkenleri araştırdıkları çalışmada; seçmenlerin, yerel yönetimlerin özellikle belediyeleri ve seçim sonuçlarını önemsendiği, iç ve dış faktörlerin etkisiyle bilinçli davrandığı tespitleri yapılmıştır. 2014 yerel seçimlerinde Zonguldak ili merkezde vatandaşların tercihinde belirleyici olan faktörlerin, anket yoluyla tespitini amaçlayan çalışmada Teyyare & Avcı (2016) seçmen tercihlerinin daha çok rasyonel tercih yaklaşımı ile ilişkili olduğunu tespit etmiş, sosyolojik yaklaşımın ise çok da etkili olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Kavas (2017) “Belediye Hizmetleri ve Seçmen Davranışı İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: Ankara Yenimahalle ve Altındağ İlçe Belediyeleri Örneği” başlıklı çalışmasında, 2014 yılında yapılan yerel seçimlerde, belediye hizmetlerinin seçmen davranışını nasıl etkilediği sorusuna cevap aranmıştır. Çalışmanın yapıldığı her iki ilçede de yerel seçimlerde seçmenin tercihlerinde etkili olan faktörler genel seçimlerle birlikte değerlendirilmiştir. Araştırmanın üç temel soru üzerinden yürütüldüğü görülmektedir; Belediye hizmetlerinin, parti ve belediye başkan adayının seçmen tercihlerinde etkisinin olup olmadığı ve etkisi varsa belediyenin hangi hizmetlerinin, partinin hangi alt faktörlerinin ve başkan adayının hangi özelliklerinin seçmenin tercihlerinde daha etkili olduğu araştırmanın temel sorularıdır. Araştırmada her iki ilçe seçmenlerinin bu üç temel soruya verdikleri cevaplardan çok sayıda bulgunun analiz edildiği görülmektedir. Ankara'nın iki farklı sosyo-demografik özelliklere sahip Altındağ ve Yenimahalle ilçelerinde yapılmış olan bu araştırmanın “en önemli ve genel deneysel sonucunun; yerel seçimlerde iktidar partisinin temsil edildiği Altındağ'da seçmenin kararında, parti ve parti lideri etkili görülürken; ana muhalefet partisinin temsil edildiği Yenimahalle'de, belediye hizmetlerinin seçmen kararında ön plana çıktığı” olduğu ifade edilmektedir (Kavas, 2017: 109).

Yöntem ve Veri Seti

Bu çalışma TÜİK tarafından 2003 yılından itibaren her yıl uygulanmakta olan Yaşam Memnuniyeti Araştırması (YMA) kapsamında 2013 yılı Kasım ayında tüm Türkiye'yi kapsayan ve 81 ilde uygulanan anket verilerini kullanarak belediye hizmetlerinden memnuniyet düzeyi ile 2014 yılı Mart ayında yapılan yerel seçimlerin sonuçları arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda öncelikle 2013 yılında yapılan ankete ait veriler EXCEL ve STATA

programları kullanılarak çalışmaya uygun hale getirilmiş, sonrasında ise korelasyon analizi ve çoklu regresyon yöntemleri kullanılarak bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenle ilişkisi incelenmiştir.

Korelasyon analizi modelde kullanılacak değişkenler arasında ikili doğrusal ilişkinin yönü ve kuvvetinin tespiti için kullanılmaktadır. Herhangi iki değişken arasındaki korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında bir değer alır. Negatif değerler değişkenler arasında ters ilişkinin bulunduğunu gösterirken, pozitif değerler ise değişkenler arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğunu gösterir. Korelasyon katsayısının sıfır değerini alması ise iki değişken arasında herhangi bir doğrusal ilişkinin olmadığını gösterir. Korelasyon değerleri sıfıra yaklaştıkça iki değişken arasında ilişki zayıflarken, -1 veya +1 değerine yaklaşan değerler ise iki değişken arasında daha kuvvetli bir doğrusal ilişki bulunduğunu gösterir. Korelasyon sonuçlarına bakılarak iki değişken arasında bir nedensellik ilişkisi olduğu yorumu yapılamaz. Diğer bir ifadeyle X ve Y gibi iki değişken arasında korelasyon katsayısı, örneğin +0,30 gibi, X ile Y değişkenlerinin aynı hareket ettiğini, yani X değeri yükseldikçe Y değerinin de yükseldiğini, göstermektedir. Ancak bu sonuca bakılarak X arttığı için Y değeri de artmaktadır veya Y arttığı için X değeri de artmaktadır şeklinde bir yorum yapılamaz. Tek söylenebilecek şey X ile Y değişkenlerinin bir şekilde beraber hareket ettiklerinin gözlemlendiğidir ancak bu tamamen farklı bir etkene bağlı olarak ta gerçekleşiyor olabilir.

Regresyon analizinde ise X ve Y gibi iki değişkenden birisi, bağımsız (X) diğeri ise bağımlı değişken olarak model kurulur. Diğer bir ifadeyle, Y değişkenindeki değişimlerin X değişkeninde meydana gelen değişimlere bağlı olarak, aynı yönde veya ters yönde, meydana geldiği öngörülür. Araştırmacı örneklemde elde edilen X ve Y değerlerini modelde kullanarak X ve Y arasındaki gerçek fonksiyonel ilişkiyi ortaya çıkarmaya ve böylece aşağıdaki denklemdeki katsayıları (β_0 ve β_1) tahmin etmeye çalışır (Gujarati & Porter, 2018).

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_i + \varepsilon_i \quad (1)$$

Modeli tahmin etmek için çoğunlukla en küçük kareler (EKK) yöntemi kullanılır. Ayrıca modelin uyumu, diğer bir ifadeyle bağımsız değişken ya da değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişimleri ne oranda açıkladığı, R^2 olarak adlandırılan terimle ölçülür. R^2 değeri 0 ile 1 arasında bir değer alır ve ne kadar yüksek olursa kullanılan model o düzeyde uyumu yüksek bir model olarak kabul edilir.

Çoklu regresyon analizinde ise bağımlı değişken (Y) birden fazla sayıda olan bağımsız değişkenle (X'ler) açıklanmaya çalışılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, bu analiz X_1 , X_2 ve X_3 gibi bağımsız değişkenlerin Y değişkeninde meydana gelen değişimlere neden olduğu varsayarak bu etkinin miktarını ölçecek β_1 , β_2 ve β_3 olarak adlandırılan katsayıları bulmayı amaçlar. Aynı zamanda model t-test veya p-değeri sonuçlarını kullanarak hangi değişkenlerin anlamlı (yani gerçek β katsayısının sıfır olmadığı ve böylece ilgili bağımsız değişkenin

bağımlı değişkeni gerçekten etkileyen bir değişken olduğunu) olduğunu belirlemede kullanılır. Bu kapsamda çoklu regresyon analizinde aşağıdaki model kullanılır:

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_{i1} + \beta_2 X_{i2} + \beta_3 X_{i3} + \dots + \beta_n X_{in} + \varepsilon_i \quad (2)$$

Her bir değişken için tahmin edilen katsayılar yorumlanırken “ceteris paribus” varsayımıyla yorum yapılır. Diğer bir ifade ile her bir bağımsız değişken için tahmin edilen katsayı yorumlanırken, diğer tüm bağımsız değişkenlerin sabitken ilgili bağımsız değişkendir bir birimlik bir değişimin bağımlı değişkendir tahmin edilen katsayı kadar bir miktarda değişime yol açacağı şeklinde ifade edilir (Gujarati & Porter, 2018).

Bazı durumlarda modele dâhil edilebilecek çok fazla sayıda bağımsız değişken olabilir ve araştırmacı modelde anlamlı olmayacak değişkenleri modelden çıkarmayı amaçlayabilir. Diğer bir ifadeyle, araştırmacı sadece bağımlı değişkeni önemli ölçüde etkileyen bağımsız değişkenleri belirleyip modelde kullanmak isteyebilir. Bu durumda Stepwise (Kademeli) regresyon kullanılabilir. Kademeli regresyonun üç farklı uygulaması mevcuttur. İlk yöntem “ileri seçim kademeli regresyon” olarak adlandırılır. Bu yöntemde, model hiçbir değişken olmadan başlar ve her bir değişkeni modele eklerken tek tek test eder. Bu işlem en uygun sonuçlar elde edilinceye kadar devam eder ve istatistiksel olarak en anlamlı olan bağımsız değişkenleri tutarak işlemler tekrarlanır. İkinci yöntem “geriye doğru eleme yöntemi ile kademeli regresyon” olarak adlandırılır. Bu yöntemde ise model tüm değişkenleri anlamlı-anlamsız olmasına bakmaksızın dâhil eder bir dizi bağımsız değişkenle başlar, birer birer silinir, ardından kaldırılan değişkenin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını test eder. Üçüncü yöntem ise bu iki yöntemin beraber kullanıldığı “iki yönlü eleme yöntemi ile kademeli regresyon” olarak adlandırılır (Gujarati & Porter, 2018).

Bu çalışmada ikinci yöntem, yani geriye doğru eleme yöntemi ile kademeli regresyon kullanılmıştır. Bu şekilde tüm mevcut bağımsız değişkenlerin modele dâhil edilerek modelde yer alma şansı verilmiş ve sonrasında istatistiki olarak anlamsız değişkenler birer birer elenerek en uyumlu modele ulaşmak hedeflenmiştir.

Araştırmada kullanılan TÜİK Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2013 yılı anketi (YMA-2013) verileri TÜİK tarafından araştırmacılara sağlanan Mikro veri seti hizmeti kullanılarak elde edilmiştir. YMA-2013 anketi Türkiye genelinde tüm illeri kapsayacak ve ayrıca il bazında istatistiki analize imkân verecek sayıda ve şekilde 81 ilde 103,312 hanede 196.203 kişi ile görüşülerek uygulanmıştır. Bu çalışmada sadece belediye sınırları içinde yaşayan 157.916 katılımcıya ait veri kullanılmıştır. Dolayısıyla il özel idaresi mücavir alanında yaşayan katılımcılar belediye hizmetleri ile ilgili sorulara muhatap olmadıkları için çalışma kapsamı dışında tutulmuşlardır.

YMA-2013 anketinde belediye hizmetlerinden memnuniyet düzeyi 5'li Likert ölçeği kullanılarak ("1: Çok memnunum" ve "5: Hiç memnun değilim" olmak üzere) 20 farklı alanda sorulan sorularla ölçülmüştür. Bu alanlar; çöp/atık, kanalizasyon, temizlik, su şebekesi-içme suyu, toplu taşıma, zabıta, yol-kaldırım, ışıklandırma, levha-işaretleme, imar, itfaiye, cenaze, sosyal yardım ve engellilere yönelik hizmetler, yeşil alan miktarı, hava kirliliği ile mücadele, sergi-festival faaliyetleri, spor-sağlık merkezi olanakları, kurs imkânları ve gıda üretimi yapan tesislerin denetimidir. Tüm sorular katılımcılar tarafından tam olarak cevaplanmıştır. Ancak katılımcılara hem belediye hizmetlerinden memnuniyet hem de kamu hizmetlerinden memnuniyetin ölçülmesi aşamasında 5'li ölçeğin yanında "6: Fikrim yok" ve "7: (Yaşadığım bölgede) Hizmet yok" seçenekleri de sunulmuştur. Bu çalışmada memnuniyet düzeyi ortalamaları bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Bu seçeneklerin memnuniyet ortalaması hesaplarına ne şekilde etki yapması gerektiği literatürde sıkça tartışılan ve ne olarak çözümlenemeyen bir konu olduğu için, bu çalışma bahsi geçen seçeneklerin seçildiği anketlerin ilgili soruların ortalaması hesaplanırken hesaplama katılmaması yöntemini tercih etmiştir.

2009 ve 2014 yılı yerel seçim sonuçları Yüksek Seçim Kurumu verileri kullanılarak hesaplanmıştır. Tüm illerde 2009 yılı seçim sonuçlarına göre kazanan partiler, başkanlar ve oy oranları tespit edilmiş ve sonrasında 2014 yılı seçimlerinde aynı partilerin, seçimi kazanmış olsun ya da olmasın, aldıkları oy oranlarından 2009 yılında aldıkları oy oranı çıkarılarak 5 yıllık oy değişim oranları hesaplanmıştır (OYFARK). Bu değişken regresyon analizlerinde bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise kademeli regresyon yöntemi kullanılarak geniş bir yelpazeden seçilmiştir. Bu değişkenler arasında 20 ayrı alanda sunulan belediye hizmetlerinden memnuniyet ortalaması ve il sıralaması, yaşam memnuniyet ortalaması ve il sıralaması, 7 alanda sunulan kamu hizmetlerinden memnuniyet ortalaması, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik puanları ve sıralamaları, il bazında gayri safi yurt içi hasıla, yoksulluk oranı, bebek ölüm oranı gibi oranlar bulunmaktadır.

Veri setinde 60'tan fazla değişken bulunmaktadır. Tablo 1'de bu değişkenlerin çalışmayla ilgili olarak kullanılma potansiyeli olan değişkenlerin listesi sunulmuştur. AYNIPARTİ ve AYNIBAŞKAN değişkenleri kukla değişkenlerdir ve adlarından da anlaşılacağı üzere, sırasıyla 2009 ve 2014 yılında birinci gelen partinin değişmediği iller için ve belediye başkanı olan ismin değişmediği iller için 1 değerini almaktadır. Takip eden değişkenlerin 7 tanesi kamu hizmetlerinden memnuniyet düzeyini ölçen SAĞLIK, ASAYİŞ, ADLİYE, EĞİTİM, SGK (Sosyal Güvenlik Kurumu), GULAŞIM (Genel ulaşım hizmetleri), ELEKRONİK (Elektronik olarak verilen kamu hizmetleri) değişkenleridir. Bu değerlerin il ortalamaları hesaplanırken yukarıda da belirtildiği gibi sadece belediye sınırları içinde yaşayan katılımcıların cevapları hesaplama dâhil edilmiştir.

Sonrasında yer alan TBELHİZMET değişkeni 20 farklı alanda verilen belediye hizmetlerinden memnuniyet düzeyi için verilen cevapların her bir katılımcı için toplanarak daha sonra il bazında ortalamalarının hesaplanmasıyla elde edilmiş bir endeks değişkenidir. Takip eden 20 değişken ise, isimlerinden de anlaşılacağı üzere, bahsi geçen 20 belediye hizmet alanından il bazında hesaplanmış memnuniyet düzeyi ortalamasını gösteren değişkenlerdir. SEGE2011 değişkeni Kalkınma Bakanlığı tarafından 5 yılda bir hesaplanan ve iller bazında sosyo-ekonomik kalkınmışlık seviyesini ölçen bir değişkenidir. Bu çalışmanın kapsadığı dönem aralığında Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (SEGE) 2011 yılında hesaplanmış ve 2012 yılında yayımlanmıştır. MUTLULUK değişkeni belediye sınırları içinde yaşayan katılımcıların verdikleri cevaplardan il bazında hesaplanmış ortalama mutluluk düzeyi değeridir. Takip eden mutluluk değişkenleri ise sırasıyla il bazında kendisini “çok mutlu”, “çok mutlu veya mutlu”, “çok mutsuz” ve “çok mutsuz veya mutsuz” olarak ifade eden katılımcıların oranıdır. Kalan bağımsız değişkenler ise il bazında hesaplanmış oran veya ortalama değerleri gösteren ve isimlerinden kapsamaları anlaşılacak diğer kontrol değişkenleridir. Bu değişkenler TÜİK web sitesinde sunulan il bazında verisi mevcut değişkenler arasından seçilmiştir.

Analiz ve Bulgular

Bağımlı değişken (OYFARK) ile bağımsız değişkenler arasındaki doğrusal ilişki düzeyi yani korelasyon değerleri Tablo 1’de hem 81 il hem de etnik siyasetin seçim sonuçları üzerinde çok baskın bir etkisinin görüldüğü Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesinde bazı iller örneklemden çıkarıldığında kalan 73 il için karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenle yüksek bir korelasyona sahip olması arzu edilir bir durum olmakla beraber, tek başına yüksek korelasyon bir değişkeni modele dahil etmek için yeterli değildir. Aynı zamanda teorik olarak bu değişkenin modelde bulunmasını gerektirecek bir gerekçenin bulunması gerekir. Diğer bir ifadeyle ilgili değişkenin bağımlı değişkenle mantıklı bir ilişkisinin olması gerekir. Tablo 1’de çalışmada kullanılacak olan tüm değişkenlerin bağımlı değişken ile olan doğrusal ilişkilerini sunan korelasyon tablosu incelenerek bazı değişkenlerin (örneğin İHRACAT ve YAŞAMSÜRESİ gibi) her ne kadar bağımlı değişkenle göreceli olarak oldukça kuvvetli bir ilişkisi dahi olsa, bu değişkenlerin bağımlı değişkeni hangi şekilde etkileyebileceği noktasında teorik veya mantıklı bir açıklama getirilemediği için bu değişkenler kademeli regresyon işleminden önce modelden çıkarılmıştır.

Tablo 1 verileri dikkatli bir şekilde incelendiğinde 20 adet belediye hizmet memnuniyet düzeyi değişkenlerinin bağımlı değişkenle bire bir korelasyon değerlerinin çok yüksek olmadığı görülmektedir. Bu durum her ne kadar çalışmanın sonuçlarının istatistiki anlamlılığı açısından bir sorun teşkil etse de çok şaşırtıcı değildir. Öncelikle TÜİK tarafından uygulanan araştırmanın temel amacı belediye hizmetlerinden memnuniyet düzeyini ölçmek değildir.

Bu nedenle bahsi geçen 20 soru 240 sorudan fazla sorunun yer aldığı uzun bir anket kapsamında sorulduğu için, mikro veri seti detaylı bir şekilde incelendiğinde, katılımcılarının hatırı sayılır bir kısmının tüm sorulara ayırım yapmaksızın aynı cevabı verdiği görülmüştür. Diğer bir ifadeyle ilk belediye hizmeti sorusuna örneğin “2: Memnun” cevabını veren katılımcıların kalan 19 soruya da “2” cevabını verdiği görülmüştür. Bu cevaplardaki varyasyon eksikliği anketin bu kısmının güvenilirliği noktasında bir soru işareti oluşturmaktadır.

Aynı partinin 2009 ve 2014 seçimlerini kazandığı illerde korelasyon değeri tablodaki en yüksek değer olan +0,35 düzeyindedir. Bu değer belediye başkanlığını kazanan partinin aynı kaldığı illerde iki seçim arasındaki oy farkının yönetimde olan parti lehine bir gelişme gösterdiğine işaret etmektedir. Ya da diğer bir açıdan bakıldığında oy farkının pozitif olduğu illerde ilgili başkan veya parti muhtemelen seçmen nezdinde başarılı görüldüğü için belediye başkanlığını kazanan parti değişmemiştir. Bu sonuç beklentilere uygundur. Netice olarak yönetimde olan partinin aynı kaldığı illerde ortalama hizmet memnuniyetinin yeterli düzeyde olduğuna işaret etmektedir.

Çalışmanın sonraki aşamasında, tüm illerdeki büyükşehir veya il belediye başkanlığı seçim sonuçlarında 2009 ve 2014 seçimlerinde ortaya çıkan ve belediye başkanlığını 2009 yılında kazanan parti açısından yapılan hesaplamalarda bulunan oy oranı farkı hesaplanmıştır. Bu veri bağımlı değişken olarak kullanılmış ve bu orandaki farklılaşmaları açıklayabilecek çok sayıda il bazında mevcut bağımsız değişken kullanılarak çoklu regresyon yöntemiyle hangi bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada gözlem sayısı sadece 81 ile sınırlı olduğu için çoklu regresyondaki bağımsız değişken sayısının çok sayıda olması serbestlik derecesinin çok yüksek olmasına sebep olacak ve bu durum da modelin güvenilirliğini olumsuz yönde etkileyecektir (Gujarati & Porter, 2018).

Tablo 1: Bağımlı değişken (OYFARK) ve bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon değerleri

Değişken	OYFARK (81 il)	OYFARK (73 il)	Değişken	OYFARK (81 il)	OYFARK (73 il)
AYNIPARTİ	0.35	0.38	SERĞİ	-0.03	0.04
AYNIBAŞKAN	0.22	0.22	İMAR	-0.07	-0.05
SAĞLIK	-0.12	-0.07	SOSYALYARDIM	-0.12	-0.10
ASAYİŞ	-0.08	-0.03	SEGE2011	-0.06	-0.02
ADLİYE	-0.02	-0.03	MUTLULUK	-0.10	-0.15
EĞİTİM	-0.07	0.02	MUTLU%20	-0.02	-0.02
SGK	0.02	0.05	MUTLU%40	0.13	0.20
ULAŞIM	-0.05	0.03	MUTSUZ%20	-0.08	-0.15
ELEKTRONİK	-0.08	-0.04	MUTSUZ%40	-0.05	-0.02

Belediye Hizmetlerinden Memnuniyet ve Yerel Seçim Sonuçları Arasındaki İlişki

TBELHİZMET	0.04	0.05	LİSEALTI	-0.07	-0.13
ÇÖP	-0.07	-0.06	YÜKSEKEĞİTİM	0.10	0.04
KANALİZASYON	-0.07	-0.06	YAŞAMSÜRESİ	0.09	0.03
SU	-0.10	-0.10	KİŞİGSYH	0.06	0.01
TEMİZLİK	-0.03	0.03	İŞSİZLİK	0.00	0.10
CENAZE	0.07	0.10	BEBEKÖLÜM	-0.13	-0.06
GIDADENETİM	-0.12	-0.10	İHRACAT	0.07	0.06
İTFAİYE	0.00	0.06	FİYATENDEKSİ	0.09	0.07
TOPLUTAŞIMA	-0.09	-0.07	FAKİRORAN	-0.07	0.04
YOL	-0.06	-0.06	SATILANEV	0.13	0.09
LEVHA	-0.03	-0.02	YAŞLIBAĞIMLI	0.02	-0.07
İŞİK	-0.08	-0.01	EVLİLİKYAŞI	0.19	0.16
ZABITA	-0.08	-0.05	BOŞANMA	0.03	-0.06
YEŞİLALAN	-0.09	-0.07	NETGÖÇ	0.16	0.14
HAVAKİRLİLİĞİ	-0.14	-0.12	ORTALAMAYAŞ	0.02	-0.06
ENGELLİ	-0.16	-0.16	HASTAYATAK	-0.06	-0.07
SPORMERKEZİ	-0.08	-0.05	SUÇORTALAMA	-0.02	-0.09
KURS	-0.08	-0.04	İNTİHAR	-0.04	-0.04

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Bu nedenle çoklu regresyonda bağımsız değişken sayısını indirgeyebilmek amacıyla STATA programı kullanılarak kademeli regresyon yöntemi uygulanmış ve böylece anlamlılık değeri sırasıyla 0.15, 0.10 ve 0.05 değerinin altında olan bağımsız değişkenler modelden elenmiştir. Modelin sonuçları karşılaştırmalı olarak Tablo 2’de verilmiştir. Bu yöntemde program öncelikle kullanılmaya hazır tüm değişkenleri içeren bir modelle başlamış ve daha sonra teker teker regresyon katsayılarının sıfır olacağı varsayımına dayanan boş (null) hipotezleri önce 0.15 anlamlılık düzeyinde değerlendirerek ilgili olasılık değerinin 0.15 değerinin üstünde olduğu durumlarda değerlendirilen değişkeni modelden çıkarmıştır. Bu işlem bu şarta uygun tüm değişkenler eleninceye kadar devam etmiş ve sonunda Tablo 2’de ilk (üç) sütunda mevcut bağımsız değişkenler kalınca sona ermiştir. Bu (üç) sütun incelendiğinde, modelde kalmasına karar verilen tüm bağımsız değişkenlerin P-değerleri 0.15 değerinden düşüktür. Diğer bir ifadeyle, seçmiş olduğumuz 0.15 olasılık değerine göre tabloda kalmayı başaran tüm bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken olan OYFARK üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Aynı işlemler sırasıyla 0.10 ve 0.05 olasılık değerleri için de tekrarlanmış ve istatistiki olarak anlamlı etkiye sahip bağımsız değişkenler yeniden tespit edilmiştir. Görüldüğü üzere, olasılık değeri yani eşığı düşürüldükçe daha fazla sayıda bağımsız değişken elenmiş ve modelde kalan bağımsız değişken sayısı azalmıştır. Doğal olarak ta, bağımsız değişken sayısı azaldıkça modelin R-kare

değeri düşmüş ve böylece kalan değişkenlerle modelin bağımlı değişkendeki varyasyonları açıklama gücü nispeten azalmıştır. Ancak böylece kalan değişkenlerin anlamlılık düzeyi oldukça yüksek hale gelmiştir. Modellerde R-kare değerleri sırasıyla 0.71, 0.60 ve 0.48 olarak bulunurken ayarlanmış R-kare değerleri ise 0.58, 0.51 ve 0.41 olarak bulunmuştur.

Tablo 2: Kademeli regresyon sonuçları (Tüm iller ve 0.05 / 0.10 / 0.15 olasılık değerleri için)

Bağımlı Değişken:	Kad. Regresyon (Pr = 0.15)			Kad. Regresyon (Pr = 0.10)			Kad. Regresyon (Pr = 0.05)		
	Katsayı	t	P-değeri	Kat-sayı	t	P-değeri	Kat-sayı	t	P-değeri
OYFARK	6.0	3.15	0.003	8.3	4.52	0.000	7.6	3.92	0.000
AYNIPARTİ	-45.6	-4.61	0.000	-27.5	-3.19	0.002	-25.3	-3.19	0.002
SAĞLIK	0.3	3.89	0.000	0.1	2.84	0.006	0.2	4.10	0.000
HASTAYATAK	-5.7	-4.85	0.000	-4.8	-4.61	0.000	-3.8	-3.53	0.001
EVLİLİKYAŞI	7.3	5.25	0.000	8.4	6.79	0.000	6.5	5.50	0.000
MUTLU%40	53.2	3.75	0.000	41.2	2.89	0.005	35.0	2.47	0.016
EVLİLİKHIZI	2.9	2.19	0.033	3.4	2.70	0.009	2.3	2.11	0.038
SOSYALYARDIM	-0.4	-4.10	0.000	-0.4	-4.40	0.000	-0.3	-3.48	0.001
KANALİZASYON	-0.3	-3.95	0.000	-0.3	-4.38	0.000	-0.1	-2.88	0.005
SU	-0.4	-3.28	0.002	-0.3	-2.88	0.005	-0.2	-2.13	0.037
ENGELLİ	-26.7	-3.29	0.002	-20.1	-2.74	0.008	---	---	---
GIDADENETİM	-26.3	-2.99	0.004	-18.9	-2.17	0.034	---	---	---
MEDYANYAŞ	-2.0	-3.06	0.003	-2.1	-3.15	0.002	---	---	---
SEGE2011	-0.3	-2.85	0.006	-0.2	-1.77	0.082	---	---	---
FAKİRORAN	-1.0	-2.18	0.034	-0.9	-2.19	0.032	---	---	---
YAŞLIBAĞIMLI	1.6	2.64	0.011	1.5	2.52	0.014	---	---	---
AYNIBAŞKAN	2.9	1.73	0.088	---	---	---	---	---	---
ADLİYE	-4.2	-1.70	0.096	---	---	---	---	---	---
TEMİZLİK	12.9	2.00	0.051	---	---	---	---	---	---
İŞSİZLİK	88.2	1.81	0.076	---	---	---	---	---	---
İMAR	-0.2	-1.81	0.076	---	---	---	---	---	---
ULAŞIM	0.1	1.80	0.078	---	---	---	---	---	---
KİŞİGSYH	0.0	-1.51	0.138	---	---	---	---	---	---
KURS	-0.1	-1.49	0.142	---	---	---	---	---	---
SATILANEV	246.6	1.55	0.128	---	---	---	---	---	---
SABİT	-101.2	-2.02	0.049	-150.5	-3.35	0.001	-147.9	-3.72	0.000
R-Kare	0.708			0.599			0.481		
Ayarlanmış R-Kare	0.575			0.505			0.406		
n	81			81			81		

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Bu çalışma temel olarak belediye hizmetlerinden memnuniyet düzeyinin yerel seçim sonuçlarına etkisini incelemeyi amaçladığı için yukarıda detaylı olarak açıklanan 20 belediye hizmet değişkeninin durumunu belirlemek bu bağlamda önemlidir. Tablo 2 sonuçlarına göre, 0.15 olasılık eşik değerinde sosyal yardımlar, kanalizasyon, su şebekesi hizmetleri, engelliler için sunulan hizmetler, gıda denetim, temizlik, imar-iskân, toplu ulaşım hizmetleri ve kurs imkânları değişkenleri 2014 seçimlerinde gözlemlenen oy farkı üzerinde anlamlı bir etki yapmıştır. Bu sonuç aynı partinin seçilmesi durumu, kamu sağlık ve sosyal güvenlik hizmetleri, il hastane yatak sayısı ortalaması, evlilik yaşı, evlilik hızı, il bazında çok mutlu veya mutlu olduğunu ifade edenlerin oranı gibi kontrol değişkenleri kullanılarak elde edilmiştir. Aynı model 0.10 olasılık eşik değerinde tahmin edildiğinde ise, sosyal yardımlar, kanalizasyon, su şebekesi hizmetleri, engelliler için sunulan hizmetler ve gıda denetim hizmetleri anlamlı bulunmuştur. Son olarak, model kullanımı en yaygın olan 0.05 olasılık eşik değeri kullanılarak tahmin edildiğinde sadece sosyal yardımlar, kanalizasyon ve su şebekesi hizmetleri bağımlı değişken olan oy farkı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3: Kademeli regresyon sonuçları (73 il ve 0.05 / 0.10 / 0.15 olasılık değerleri için)

Bağımlı Değişken:	Kad. Regresyon (Pr = 0.15)			Kad. Regresyon (Pr = 0.10)			Kad. Regresyon (Pr = 0.05)		
	Katsayı	t	P-değeri	Katsayı	t	P-değeri	Katsayı	t	P-değeri
OYFARK									
AYNIPARTİ	6.0	3.20	0.002	6.0	3.20	0.002	10.0	5.37	0.000
SAĞLIK	-55.0	-4.61	0.000	-50.7	-4.31	0.000	-39.8	-3.54	0.001
SGK	0.2	4.48	0.000	0.2	4.66	0.000	0.2	3.93	0.000
EĞİTİM	17.7	1.85	0.071	24.0	2.72	0.009	30.5	3.18	0.002
HASTAYATAK	-6.7	-6.26	0.000	-6.7	-6.15	0.000	-5.3	-4.97	0.000
EVLİLİK YAŞI	6.0	5.21	0.000	5.9	5.09	0.000	6.8	5.67	0.000
EVLİLİK HIZI	3.7	3.12	0.003	4.1	3.40	0.001	3.9	3.25	0.002
BOŞANMA	-9.2	-3.55	0.001	-10.3	-4.08	0.000	-6.5	-3.66	0.001
MUTLULUK	-64.3	-5.46	0.000	-63.2	-5.30	0.000	-35.0	-3.98	0.000
KANALİZASYON	-0.5	-3.94	0.000	-0.5	-3.97	0.000	-0.2	-2.23	0.029
SOSYAL YARDIM	-0.5	-5.60	0.000	-0.5	-5.52	0.000	-0.4	-4.03	0.000
ENGELLİ	-37.1	-4.17	0.000	-36.5	-4.05	0.000	-23.7	-3.12	0.003
SU	-0.5	-6.61	0.000	-0.5	-6.46	0.000	-0.3	-5.15	0.000
AYNIBAŞKAN	3.9	2.27	0.028	3.2	1.91	0.063	---	---	---
GULAŞIM	15.0	1.53	0.132	-0.3	-3.16	0.003	---	---	---
KURS	-0.3	-2.70	0.010	-0.3	-2.56	0.014	---	---	---
SEGE2011	-0.2	-2.53	0.015	-0.2	-2.47	0.017	---	---	---
ÇÖP	-0.1	-2.08	0.043	-0.2	-2.79	0.007	---	---	---

SERGI	16.1	2.39	0.021	15.8	2.32	0.025	---	---	---
KİŞİGSYH	0.0	-2.33	0.024	0.0	-2.13	0.039	---	---	---
MUTSUZ%40	118.5	2.20	0.033	118.9	2.18	0.035	---	---	---
ULAŞIM	0.2	2.36	0.023	0.2	2.44	0.018	---	---	---
YOL	0.2	3.05	0.004	0.3	3.42	0.001	---	---	---
NETGÖÇ	0.1	1.82	0.075	0.1	1.85	0.071	---	---	---
YEŞİLALAN	-0.3	-3.07	0.004	---	---	---	---	---	---
SABİT	88.4	1.93	0.059	95.1	2.06	0.045	-39.7	-1.23	0.224
R-Kare	0.822			0.810			0.657		
Ayarlanmış R-Kare	0.716			0.706			0.585		
n	73			73			73		

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

2013 yılı YMA verilerine göre belediye hizmetlerinden memnuniyet düzeyi il sıralaması yapıldığında hemen hemen tüm hizmet alanlarında son sıraları paylaşan illere bakıldığında bu hizmet alanlarının çoğunda Batman, Diyarbakır, Hakkâri, Siirt, Van, Şırnak, Tunceli ve Iğdır illeri son sıralarda yer almaktadır. Ancak bu duruma rağmen, bu illerde etnik bir siyaset yürüterek 2009 yılında Demokratik Toplum Partisi (DTP) adı altında büyükşehir/il belediye başkanlıklarını kazanan ve daha sonra 2014 yerel seçimlerine Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) olarak katılan parti bu illerdeki hizmet memnuniyet düzeyindeki düşük seviyelere rağmen seçimlerde oyunu yükselterek belediye başkanlıklarını korumuştur. Bu durum EKK yöntemi kullanarak uygulanan çoklu regresyonda aykırılık oluşturarak modelde tahmin edilen katsayıların etkinliğini ve modelin uyumunu olumsuz olarak etkileme ihtimalini doğurmaktadır. Bu sakıncayı ortadan kaldırmak ve modelin bu durumdaki tahminlerinin etkinliğini gözlemlemek amacıyla yukarıda kullanılan kademeli regresyon modeli aynı olasılık eşiklerinde kalan 73 il için tekrar tahmin edilmiş ve sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir. Bu sonuçlara göre R-kare oranları sırasıyla 0.82, 0.81 ve 0.66'ya çıkmış, ayarlanmış R-kare oranları ise sırasıyla 0.72, 0.71 ve 0.59 olmuştur. Bu durum etnik siyasetin etkili olduğu illerin seçim sonuçları analiz dışı tutulduğunda, kademeli regresyon yardımıyla tahmin edilen çoklu regresyonun uyumunu hatırı sayılır derecede arttırmıştır.

Tablo 3 sonuçlarına göre, 0.15 olasılık eşik değerinde sosyal yardımlar, çöp, kanalizasyon, su şebekesi hizmetleri, engelliler için sunulan hizmetler, yeşil alan miktarı, gıda denetim, imar-iskân, yol hizmetleri ve sergi-kurs imkânları değişkenleri 2014 seçimlerinde gözlemlenen oy farkı üzerinde anlamlı bir etki yapmıştır. Aynı model 0.10 olasılık eşik değerinde tahmin edildiğinde ise, sosyal yardımlar, çöp, kanalizasyon, su şebekesi hizmetleri, engelliler için sunulan hizmetler, gıda denetim, imar-iskân, yol hizmetleri ve sergi-kurs imkânları değişkenleri anlamlı bulunmuştur. Ancak, model kullanımı en yaygın

olan 0.05 olasılık eşiği kullanılarak tahmin edildiğinde sadece sosyal yardımlar, kanalizasyon, su şebekesi hizmetleri ve engellilere sunulan hizmetler bağımlı değişken olan oy farkı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olarak tespit edilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Mahalli idareler 18.yüzyılın ortalarından itibaren kamu yönetimi yapılanmamızda varlık bulan kamu idareleridir. Bu zaman zarfında mahalli idareler hem gelişimlerini sürdürmüş hem de üstlendikleri daha kaliteli sunabilir hale gelmişlerdir. Diğer bir taraftan yereli temsil etmeleri ve karar organlarının seçimle iş başına geliyor olması demokratik yönetime alan oluşturmuştur. Bu da mahalli idarelerin özellikle de belediyelerin ülkedeki demokratik süreçleri kuvvetlendirdiği anlayışını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca mahalli idarelerin yerine getirdiği yerel hizmetler, kentte yaşayanlar için önem arz eden niteliktedir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında seçmenler/vatandaşlar, mahalli idarelerin özellikle belediyelerin sundukları hizmetler açısından önemli buldukları söylenebilir. Bu nedenle hem mahalli idare seçimleri hem de mahalli idare seçimlerinin sonuçları seçmenler tarafından önemsenmektedir. Dolayısıyla mahalli idare seçimlerinde vatandaşların tercihi genellikle çeşitli faktörlerin etkisiyle bilinçli davranışlar neticesinde ortaya çıkmaktadır. Vatandaşların tercihine tesir eden çeşitli faktörlerin ne olduğunun anlaşılabilmesi maksadıyla bilimsel çalışmalar ve deneysel çalışmalar yapılmaktadır.

Yapılan çalışmalar, seçmenlerin tutumuna tesir eden birçok faktörün olduğunu göstermektedir. Net sonuçlara ulaşabilmenin zorluğuna karşın yapılan çalışmalarla önemli sayılabilecek bulgulara ulaşılabilmektedir. Seçmen tutumunun, genel ve yerel seçimlere göre değişiklik gösterdiği, alanda yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır. Seçmenlerin seçim süreçlerinde tutumları incelendiğinde, oy tercihinde bulunurken genel ve mahalli idare seçimlerinde farklı faktörlerden etkilendikleri görülmektedir. Bu faktörler; sosyolojik, ekonomik ve sosyo-psikolojik faktörlerdir. Seçmenler içinde bulunduğu şartlar çerçevesinde bu faktörlerden birinden ya da birkaçından etkilenecek tercihlerini kararlaştırmaktadırlar. Bu çalışmada bahsi geçen faktörlerden elde verisi mevcut olanlar kontrol değişkenleri olarak kullanılmıştır.

Bu çalışmanın sonuçlarına göre 2014 yılında yapılan yerel seçimlerin sonuçları büyükşehir/il belediye başkanlığı seçimleri açısından incelendiğinde, bazı belediye hizmetlerinin 2009-2014 belediye başkanlığı oy oranı farkı üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Değişen olasılıklarda oy farkına etki eden hizmetler sosyal yardımlar, çöp, kanalizasyon, su şebekesi hizmetleri, engelliler için sunulan hizmetler, yeşil alan miktarı, gıda denetim, imar-iskân, yol hizmetleri ve sergi-kurs imkânlarıdır. Hava kirliliği ile mücadele, zabıta, cenaze, itfaiye, levha, ışıklandırma

hizmetleri ve spor tesisi imkânlarının ise hiçbir modelde ve seçilen olasılık eşiği değerlerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilememiştir.

Bu çalışma sonuçlarına göre etnik siyasetin etkin olduğu illerde, yerel seçimlerde seçmenlerin parti ve belediye başkanı tercihlerinin belediye hizmetlerine göre değil de etnik siyaset şartlarına göre belirleniyor olması iddiası desteklenmiştir. Bu durumda olan 8 ilin verileri modelden çıkarılarak yapılan tahminlerde sonuçlar üzerinde anlamlı etkisi tespit edilen hizmet sayısı artmış ve tahmin edilen modelin R-kare ile ölçülen uyum düzeyi yükselmiştir. Bu bulgu bu illerin veri düzleminde aykırı (outlier) olarak nitelendirilen gözlemler oluşturduğunu ve bu nedenle EKK yönteminin daha etkin bir sonuç veremediğini ortaya koymuştur.

Bu çalışmanın sonuçları ve bulgular değerlendirilirken dikkat edilmesi gereken bir husus, bu çalışmanın büyükşehir veya il merkez belediyeleri tarafından sağlanan hizmetlerden memnuniyet düzeyini araştırma amacı olmasına rağmen araştırmada verileri kullanılan 157,916 kişinin tamamının il merkezlerinde yaşamıyor olmasıdır. Maalesef YMA-2013 anketi soruları arasında katılımcıların yaşadığı yerleşim büyüklüğü ile ilgili bir soru bulunmamaktadır. Bu nedenle ilçe veya kasaba merkezinde yaşadığı için belediye sınırları içinde olan ancak 2014 yılı yerel seçimlerinde büyükşehir veya il merkez belediyesi için oy kullanmayan kişilerin cevapları da bu araştırmada kullanılan veri seti içinde yer almaktadır. Dolayısıyla yerel seçimde büyükşehir veya il merkez belediyesi oy oranını etkimeyen katılımcılar, belediye hizmetlerinden memnuniyet düzeyi değişkeninin etkilemektedir. Ancak, eldeki veri kullanıldığında bu etkiyi arındırma imkânı bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Adaman, F. & Çarkoğlu A. (2000). *Türkiye’de Yerel ve Merkezi Yönetimlerde Hizmetlerin Tatmin, Patronaj İlişkileri ve Reform*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Akgün B. (2002). *Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Aktaş, Ş. (2013). *Belediye Hizmetlerinden Duyulan Memnuniyetin Oy Verme Davranışına Etkisi: İnegöl Belediyesi örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beşel, F. (2015). 2013 Yılı Yaşam Memnuniyeti Araştırması sonuçlarının il bazlı ekonomik, sosyal ve siyasi analizi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 227-236.
- Coşkun, B. & Çetin, M. (2019). Yerel seçimlerde seçmen davranışını etkileyen faktörler: *Muş Örneği*. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(6), 241-255.

- Çaha, Ö., Toprak, M. & Dalmış İ. (2002). *Seçmenin Parti Tercihinde Rol Oynayan Faktörler (Kırıkkale Örneği)*, Der. Ö. Çaha, Seçmen Davranışı ve Siyasal Partiler, İstanbul: Gendaş Yayınları, 116-141.
- Çalışır, V. (2017). Kırdada Siyasal Davranış: Çukurova Örneği, *OPUS – Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(12), 145-156.
- Doğan, A. & Göksel G. (2010). Yerel Seçimlerde Seçmen Tercihi (29 Mart Yerel Seçimleri Elazığ Seçmeni Örneği), *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 159-187.
- Doğan, A. & Göker, G. (2013). *Siyasal İletişim Araştırmaları*. 1. Basım. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Downs, A. (1957). *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper and Row.
- Dündar, H. Ç. (2014). *Kamu ve belediye hizmetlerinin yerel seçime etkisi*. http://www.tepav.org.tr/upload/files/13996478365.Kamu_ve_Belediye_Hizmetlerinin_Yerel_Secime_Etkisi.pdf. Son erişim tarihi, 17.11.2015.
- Ercins, G. (2007). Türkiye’de Sosyo-Ekonomik Faktörlere Bağlı Olarak Değişen Seçmen Davranışı, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(2), 25-40.
- Eryılmaz, B. (2010). *Kamu Yönetimi*, Okutman Yayıncılık, Ankara.
- Göker, G. & Doğan, A. (2015). Yerel Seçimlerde Aday Faktörü: Elazığ Seçmenin Aday Profili Beklentileri Üzerine Bir Araştırma, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 43-59.
- Göküş, M. & Karayıldırım, Ş. (2012). Vatandaşların Belediye Hizmetlerinden Memnuniyeti: Karatay Belediyesi Örneği, *Türk İdare Dergisi*, 474, 127-142.
- Görmez, K. & Sancak, H. Ö. (2010). *Türkiye’de Yerel Siyasette Seçmen davranışının dönüşümü: Ankara Büyükşehir Belediyesi örneği*. Parlak, B. (der), Yerel Yönetimler, Yerel Siyaset ve Kentsel Politikalar, Bursa: Dora Yayıncılık, 79-103.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2018). *Temel ekonometri* (Çev. Ü. Şenesen ve G. G. Şenesen). Literatür Yayıncılık.
- Güllüpnar, H., Diker, E. & Aslan, E.S. (2013). Oy verme Yaklaşımları Bağlamında Aday Merkezli Seçmen Tercihi Üzerine Deneysel Bir Araştırma. *Akademik Bakış Antalya Dergisi*. 35(2), 1-21.
- Gümüş, B. (2006). *Eğitim Düzeyinin Seçmen Davranışındaki Rolü ve Antalya Örnek Olması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gümüşoğlu, Ş., Erdem, S., Kavrukkoca, G., & Özdağoğlu, A. (2003). *Belediyelerde Beklenen Algılanan Hizmet Kalitesinin Servqual Modeli ile Ölçülmesi ve Muğla İlinde Bir Uygulama*. İçinde: 3. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu, 19-20.
- Kalaycıoğlu, E. (2014). *Türkiye’de Seçmen Davranışı, Şimdi Neler Olacak*, Toplumsal Düşünce Enstitüsü Raporu, 1-12.

- Kalender, A. (2005). *Siyasal İletişim Seçmenler ve İkna Stratejileri*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kavas, A. (2017). Belediye Hizmetleri ve Seçmen Davranışı İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: Ankara Yenimahalle ve Altındağ İlçe Belediyeleri Örneği, *Mülkiye Dergisi*, 41(4), 75-112.
- Kılıç, E. A. (2012). Seçmenlerin Oy Verme Davranışlarında Etkili Olan Siyasal Faktörlere İlişkin Bir Araştırma: Ankara Örneği. *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, 2, 179-221.
- Koçak, H. (2009). Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Yerel Demokrasi ve Kent Yaşamı, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 133-142.
- Koçak, H. (2011). 29 Mart 2009 Yerel Sonuçlarının Siyasal Tercihlerinin Değişimine Etkisi: Afyonkarahisar ve Aydın İllerinin Karşılaştırmalı Analizi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 31-45.
- Sezer, Ö. & Vural, T. (2010). Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Devletin Değişen Rolü ve Merkezi Yönetim ile Yerel Yönetimler Arasında Yetki ve Görev Paylaşımı, *Maliye Dergisi*, 159, 203-219.
- Sitembölükbaşı, Ş. (2001). *Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyo-Ekonomik Faktörler*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Teyyare, E. & Avcı, M. (2016). Yerel Seçimlerde Seçmen Davranışlar: 2014 Yerel Seçimleri ve Zonguldak Örneği, *Sosyal, Ekonomik ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 51-76.
- Topal, B., Şahin, H. & Topal, B. (2019). "Belediye Hizmetlerinden Memnuniyetin Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma: Simav Belediyesi Örneği", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 5-13.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2013). *İl Düzeyinde Yaşam Memnuniyeti 2013*. Ankara: TÜİK.
- Usta, R. & Memiş, L. (2010). Belediye Hizmetlerinde Kalite, Giresun Belediyesi Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15, 333-335.
- YSK (2014). Yüksek Seçim Kurulu, 2014 yerel seçim sonuçları, 26.05.2014, <http://www.ysk.gov.tr>

Ankara Çubuk'taki Kuruçay Medresesi ve 1912 Tarihli Nukud Vakfı

Murat ÇELİK*

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Mehmet Emin YARDIMCI**

Kocaeli Üniversitesi

Özet

Osmanlı Devleti'ndeki eğitim hizmetleri her zaman sivil alanda sürdürülmüştür. Bu bakımdan toplumun eğitim ihtiyacı vakıflar eliyle görülmüştür. Osmanlı tarihi boyunca eğitim sahasındaki hizmetlerin büyük bir kısmını üstlenen vakıflar merkez ve taşrada resmi görevde olan ya da sivil statüde bulunan hayırseverler tarafından kurulmuş, daha sonra bunlara gelir getirici imkanlar aktarılmıştır. Bu sürecin resmi prosedürü mahkeme huzurunda akdedilerek bir metne dökülüp tescil edilmiştir. Başlangıçta daha ziyade gayrimenkuller bu müessesenin kaynağını oluştururken daha sonra kitap ve para gibi menkul varlıklar da bunlara eklenmiştir. Bu çalışmada eğitimin finansmanında kullanılan para vakıflarından birine ait vakfiye ele alınmaktadır. Bu çerçevede Ankara'ya bağlı Çubuk kazasının bir köyündeki Kuruçay Medresesi'ne ait para vakfının vakfiyesi araştırmaya konu edinmekte, vakfiye tartışılmaktadır. Tartışma medresenin Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan vakfiyesi etrafında sürdürülmektedir. Bunun için önce Osmanlı medreseleri ile para vakıflarına değinilerek fikri bir zemin oluşturulmuştur. Ayrıca Kuruçay Medresesi ile kurucusuna dair bilgiler verilmiş, vakfiyede yer alan unsurlar ele alınmıştır. Vakfiyenin tartışılması sırasında içerdiği unsurların üzerinde durulmuş, para vakfının büyüklüğünün yanı sıra alım gücüne dair mukayeseler yapılmıştır. Tartışmanın neticesinde Osmanlı medreselerinin finansmanında para vakıflarının da kullanıldığı, Ankara'nın merkeze uzak bölgelerinde de bu türlü finansman imkanlarının tercih edildiği ve halkın eğitim girişimlerini desteklediği sonucuna varılmış, bu türlü imkanların bugün de yükseköğretimde kullanılabilmesine işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı, Medrese, Yükseköğretim, Para Vakfı, Çubuk, Ankara

* Dr. Öğr. Üyesi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. mcelik@ybu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9460-8767

** Dr. Öğr. Üyesi. Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü. emin.yardimci@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2896-8342

The Kuruçay Madrasa And Its Cash Waqf Of 1912 In Çubuk, Ankara

Abstract

In this research, the endowment [waqfiya] of the cash waqf [money foundation] belonging to the Kuruçay Madrasah in a village of Çubuk, in Ankara is the subject of the research and the foundation is discussed. The discussion is carried out around the waqfiya of the madrasa in Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi [The Archive of the General Directorate of Foundations]. For this, an intellectual ground is formed by mentioning the Ottoman madrasas and cash waqfs. In addition, the Kuruçay Madrasa and information about its founder are given and the elements in the waqfiya are discussed. During the discussion of the waqf, the elements it contains are emphasized and comparisons are made regarding the size of the cash waqf as well as its purchasing power. As a result of the discussion, it is concluded that cash waqfs were also used in the financing of the Ottoman madrasas, such financing opportunities were preferred in the distant regions of Ankara and the public supported educational initiatives. According to the result, it has been concluded that cash waqfs and their opportunities can still be used in education and higher education institutions.

Keywords

Ottoman, Madrasa, Higher Education, Cash Waqf, Çubuk, Ankara.

Extended Abstract Introduction

Education in the Ottoman State is part of civil society. In other words, education in the Ottoman times was managed by non-state actors. In this regard, education service was provided by foundations [waqf] in the Ottoman State. Foundations were founded by philanthropists. These foundations were supported by income-generating opportunities, thus ensuring their longevity. Foundations were originally founded on real estates. Later on, books and cash were also devoted, so that a foundation was established with goods. In this study, the endowment [waqfiya] of a cash waqf used in education financing is discussed. In this framework, the endowment of the cash waqf belonging to Kuruçay Madrasa in the Çubuk district of Ankara has been the subject of the research.

The Ottoman Madrasas

The Ottomans established administrative, political, and economic institutions in their places under their administration. In addition to these institutions, they also established educational institutions. However, even though the education system turned into a bureaucratic structure over time, the Ottomans did not consider education as a mechanical structure, but evaluated it in a charity mentality. In this regard, education remained within the field of application of an extremely strong civilian field such as the foundation. The Ottomans supported this approach for both religious and historical reasons and developed it with new opportunities.

The Ottoman madrasas are the heirs of the Anatolian and the Great Seljuqs madrasas before them. They are also the continuation of the institutions that preceded them. In this historical process, both the Seljuqs and the Ottomans took over the heritage and continued the tradition with innovations. The Ottomans designed the madrasas in a hierarchy from towns to cities. They built this hierarchy on the salaries of muderrises [teacher, scholar] who taught in these madrasas that were supported by rich waqfs.

Madrasa studies are generally city centered in the Ottoman studies. Except for the biographies of the famous muderrises and the central madrasas, the studies of provincial origin are not yet at a sufficient level. On the other hand, it can not be said that madrasas are only investigated financially, as they are a part of waqfs. Due to the two issues mentioned above, this study will draw

attention to the provincial madrasas and their finances. Secondly, it is thought that it will contribute to the history of educational institutions in the provinces of Ankara.

The Research Objectives

Studies of Çubuk and also Ankara madrasas are not sufficient, as well. The existing ones focus on two areas. The first of these areas is Çubuk and Ankara history. The second area of research on the subject is the history of education. There is no research directly related to the subject in both areas. For this reason, information on the subject will be compiled from existing sources, and an evaluation will be made using archival documents.

In the classical organizational forms of Ottoman cities, madrasas also gave their effects to the cities or villages. Educational institutions located in the city center and, depending on the situation, in the central points of the neighborhoods, have undertaken an important role in addition to social structures such as inns, baths and mosques. In this context, madrasas were established even in Ankara within the general organization chain and were supported by waqfs.

Cash waqfs are said to be an Ottoman-style financing method and the first examples are taken back to the early Ottoman period. In this regard, for example, the first "cash waqf" in Istanbul is dated 1490. It should be remembered that the cash waqfs occupied the Ottoman public for a long time because they were included in a controversial field in terms of fiqh [Islamic law-jurisprudence]. Especially in the 16th century, academic and social debates for this purpose occupied the agenda considerably and caused debates on the subject.

The Kuruçay Madrasa and Its Cash Waqf

During the Ottoman period, madrasas were also established in the Çubuk district of Ankara. One of these madrasas is Kuruçay Madrasa and its founder is Hacı Ahmed Efendi. As understood from the foundation record, the founder of the madrasa is Hacı Ahmed Efendi, whose nickname is Kara Mehmedzade. Muderris Ahmed Efendi, the founder of both the madrasa and the cash waqf, is the son of a family that settled in Çubuk from Orta of Çankırı. Ahmed Efendi, who is said to be descended from the Prophet Muhammad, was born in Kuruçay village of Çubuk in 1855 and died in the same village in 1939 when he was 84 years old.

Hacı Ahmed Efendi established the Kuruçay Madrasa on his own land. Hacı Ahmed Efendi, who was also a muderris, planned for the future of the madrasa. For this purpose, he donated a cash of 1,000 kuruş. There is no detailed information in the foundation of the Kuruçay Madrasa's cash waqf, except for

some basic information. Accounting records could not be accessed, except for the foundation. Therefore, by trying to make comparisons in the analysis of the foundation, Kuruçay Madrasa's cash waqf was tried to be understood.

As stated in the endowment, the amount to be obtained by operating the donated money was used as the salary of the muderris. According to the statement in the foundation, the salary to be given to the muderris is separated from the foundation's own money. In order to understand the purchasing power of the muderris, the possible salary can be estimated. In revealing this, the salaries of the civil servants in and around Ankara and the prices of goods and services during the period in which the endowment is registered can give an idea. The fact that the monthly salary paid to the clergy in Mihalicçık [Eskişehir], an early example from Kuruçay, is 1.000 kuruş per person may be an example of purchasing power.

It is not surprising that the cash waqf was used as a financial instrument, given the needs of the waqfs in Çubuk. As an example of this claim, it is understood from the sources that Pir Veli and Muharrem donated 300 kuruş for the mosque in Yazır, one of the villages of Çubuk, or another person named Süleyman, son of Ali, donated 8,000 kuruş for the mosque in Sirkeli.

As can be expected in the example of the Kuruçay Madrasa, the cash waqf is extremely important that the madrasas, which were established away from the city centers, continue their activities. Therefore, in order for the madrasa to continue its educational activities, the cash waqf, which is thought to offer direct income generating opportunities, was preferred. However, the activities of the Kuruçay Madrasa, which has been engaged in educational activities, did not last long.

The result obtained from the waqf of the Kuruçay Madrasa is that higher education institutions are financially supported in micro scales. Because the development of education functions and education organizations can be possible with such supports. Especially supporting the chairs in universities in North America can be given as an example to the above result. The cash waqf of the Karaçay Madrasa offers us some suggestions for supporting higher education today. This recommendation is that departments in higher education are supported by micro foundations. Because such financial support will improve education in terms of quality and quantity and make it independent.

Giriş

Osmanlılar siyasi olduğu kadar kültür ve sosyal alanlarda da önemli girişimlerde bulunmuş, eğitimin, hakimiyetleri boyunca idare ettikleri topraklarda yaygınlık kazanması için uğraş vermişlerdir. Seleflerinin dini, sosyal, ekonomik ve siyasi unsurlar içeren miraslarının taşıyıcısı olmuşlardır. Her ne kadar Osmanlı medreselerinin Ashab-ı Suffe ve Nizamiye Medreseleri gibi iki önemli kaynağı olsa da Osmanlıların eğitim kurumlarındaki en önemli icatlarından biri eğitim müesseselerini örgütlenme ve hiyerarşik bir yapı şeklinde teşekkül ettirmeleridir. Bu nedenle hakimiyet alanlarındaki tüm topraklarda yaygınlık kazanmış bir eğitim düzenini tesis ettikleri ifade edilebilir.

Eğitim müesseseleri hayri nitelikli olsa da aynı zamanda Osmanlı siyasi varlığının meşruiyetini sağlayıcı bir kaynak özelliğine de sahip olmuştur. Osmanlı medreseleri şehirler ve kaza merkezlerinden en ücra yerleşim birimine değin inşa edilmiş, böylece hem halkın eğitim ve bilgi ihtiyaçları karşılanmış hem de sosyal düzenin bir standart halinde gelişim göstermesi sağlanmıştır. Bahsi geçen eğitim organizasyonu ve idari yapılanma Osmanlı Devleti'nin en uzak köşelerine değin ulaşmış, Haşiyeye Tecrid'den Süleymaniye Darülhadisî'ne doğru inşa edilmiş silsilede görüleceği üzere köylerden şehir merkezlerine kadar yaygınlık göstermiştir.

Ankara'nın Çubuk kazası da bu teşkilatlanma içinde yer almış, Osmanlı döneminde çeşitli derecelerdeki eğitim kurumları tesis edilmiştir. Çubuk'taki Kuruçay Medresesi bu eğitim kurumlarından biri olup araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada Çubuk'un köylerinden biri olan Kuruçay'daki medrese ele alınmakta, medresenin yaşatılması için banii tarafından vakfedilen para vakfı üzerinde durulmaktadır. Bunun için nukud vakfının Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan vakfiyesi temel alınarak çeşitli karşılaştırmalarla anlaşılmasına çalışılmaktadır. Vakfiye ve içerdiği bilgiler çağdaş olan bilgilerle değerlendirilerek Kuruçay Medresesi ve nukud vakfının taşrada eğitimin finansmanı bakımından ne denli değerli bir girişim olduğu gösterilmektedir. Özellikle Çubuk örneğinde de görüleceği üzere taşradaki eğitimin para vakıfları ile desteklenmesi ve bu bakımdan halkın süreçlere dahil olması dikkat çekicidir. Çünkü böylelikle medreselerin idari ve sosyal hayata katılmalarının sağlanması önem arz etmektedir.

Konu ve Literatür Değerlendirmesi

Ankara'nın önemli kazalarından biri Çubukpazarı ya da bugünkü isimlendirmeyle Çubuk olup Osmanlı döneminde çeşitli eğitim kurumlarına ev sahipliği yapmıştır. Söz konusu medrese Çubukpazarı'nda 1330 [1912] tarihli Hacı Ahmed Efendi Para Vakfı'na ait vakfiyesindeki bilgilerden anlaşıldığına göre, merkeze bağlı eski bir Türk yerleşimi olan Kuruçay köyünde Hacı Ahmed Efendi tarafından 1307 [1889-1900] yılında kurulmuştur. Muhtemelen bir süre faaliyet gösteren medrese zamanla etkinliğini yitirmiş, fiziki yapısından ise geriye bir şey kalmamıştır. Bu çalışmada kısa süreli eğitim faaliyetinde bulunduğu anlaşılan Kuruçay Medresesi'nin Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki nukud vakfı vakfiyesi ele alınacak, bu hususta elde edilen malumat bir tahlile tabi tutulacaktır.

Yapılan araştırmada medresenin nukud vakfına ait vakfiyesiyle şahsiyet kaydı dışındaki vesikalarına, misal olarak nukud vakfının işletilme biçimiyle birlikte sarf edilme kalemlerine ait bilgilere ulaşılamamıştır; bu durum araştırmanın zayıf yanını oluşturmaktadır. Bu bakımdan elde sadece medresenin nukud vakfına ait bir vakfiye bulunmaktadır. Ancak Ankara'nın taşrasında, bir köyde kurulmuş ve bir süre de faaliyette bulunmuş olan bir medresenin yanı sıra bunun bir para vakfı ile yapılmış olduğunun gösterilmesi çalışmanın güçlü yanını oluşturmaktadır.

Medrese çalışmaları genel olarak şehir merkezli olup meşhur müderris biyografilerinin dışında taşra kökenli araştırmalar henüz yeterli seviyede bulunmamaktadır. Keza medreselerin imaretler, sıbyan mektepleri, han, hamam ve benzerleri gibi vakıfların parçaları olmaları nedeniyle mali açıdan müstakil bir şekilde araştırıldıkları da ifade edilemez. Yukarıda dile getirilen iki husustan ötürü bu çalışmayla taşra medreselerine ve taşra medreselerinin finansmanına dikkat çekilecek, Ankara'nın taşrasındaki eğitim kurumlarının tasnifine de katkı sağlanacaktır.

Medreseye ve vakfiyeye ilişkin ilk akademik bilgiyi Hüseyin Çınar ile Osman Gümüüşçü'nün *Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk Kazası* (2002) isimli araştırmasında işlemiştir. Söz konusu bu bilgiden başka diğer iki atıf ise *Kuruçay'da Bir Medrese* (1985) ile İlyas Çügen'in *Müderris Hacı Ahmet Efendi Kimdir?* (2011) isimli yazılarında yer almaktadır. İkinci çalışmanın ayrıca *Müderris Hacı Ahmet Efendi (H. 1271/M. 1855-1939)* başlığı altında yayımlanmıştır (2016). Ayrıca Çubuk'daki Osmanlı dönemi eğitiminin değerlendirildiği *Ankara Vilayet Salnamelerine Göre Çubuk* başlıklı tebliğde de Çubuk ve civarındaki eğitim kurumları salnamelerdeki bilgilere göre ele alınmıştır (Yılmaz, 2019). Bahsi edilen çalışmalar ve atıflar dışında Kuruçay Medresesi'nin işleyiş ile finansal arka planına dair başka bir kaynak mevcut değildir.

Yukarıda dile getirilen kaynakların dışında literatüre ilişkin araştırmalar iki alan üzerinde yoğunlaşmakta olup ilkini Çubuk tarihi, ikincisini ise eğitimin para vakıfları ile finansmanı oluşturmaktadır. Çubuk tarihinin doğrudan

konuyu ilgilendirmemesi, eğitim ile para vakıfları ilişkisine dair dolaylı pek çok çalışma olması bakımından her iki alandaki çalışmalara ayrıca işaret edilmeyecektir. Bu nedenle kaynaklardan konuyla ilgili bilgiler derleme yöntemi kullanılarak elde edilmiş ve tahlil edilmiştir.

Osmanlı Medreseleri

Osmanlı medreselerinin kendilerinden önceki Anadolu ve Büyük Selçuklu medreselerinin mirasçıları olduğu bilinmektedir. Onlar da kendilerinden önceki kurumların devamı niteliğindedir. Bu silsilede hem Selçuklular hem de Osmanlılar mirası devralarak yenilikler getirip geleneği sürdürmüşlerdir. Osmanlı medreselerinin iki önemli kurucu örneğinin Ashab-ı Suffe ve Nizamiye Medreseleri olduğu belirtilebilir. Müslümanlar Medine-i Münevvere'de bir şehir inşa ederlerken yeni dinin öğrenilmesi bakımından Mescid-i Nebi'de Ashab-ı Suffe adı verilen dinamik bir eğitim kurumu meydana getirmişlerdir. Sahabelerin burada Hz. Peygamber'e sorular sorarak dinlerini öğrenmek istemeleriyle oluşan eğitim faaliyeti Suffe'yi Müslümanların ilk eğitim kurumu kılmaktadır (Baktır, 2009: 470). Öyle ki Suffe'nin bu özgün yönü örneklik teşkil etmiş, soru cevap metodu ve hayri niteliği Osmanlı medreseleri de dahil İslam eğitim kurumlarının temel özellikleri haline gelmiştir.

Osmanlı medreselerinin model aldığı ikinci önemli kaynak ise Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından kurulan Nizamiye Medreseleri'dir. Örgütlenme ve ders programının yanı sıra nicelik bakımından bu medreselerin Osmanlı medreselerinin kurucu örneği olduğu ifade edilebilir. Gerek kendine has mimarisi gerekse idare biçimi gibi özellikleri nedeniyle Osmanlı medreselerine model haline gelmiştir (Özaydın, 2007).

Osmanlıların ilk medreseleri nitelik ve nicelik bakımlarından bu iki misal üzerinden ilerleme göstermiştir. Osmanlılar Orhan Gazi'den itibaren eğitim kurumlarına son derece önem vermiş, fethettikleri yerlerde kurdukları pek çok idari teşkilatın yanı sıra eğitim kurumları da kurmuşlardır. Bu konuya en güzel misal Bursa'yı fetheden Orhan Gazi'nin ilk işlerinden biri olarak Hisar semtindeki bir manastırı medreseye dönüştürmesidir (Hızlı, 2004: 377). Osmanlılar hem İznik hem de Bursa'da ilk medreselerini tesis etmiş olsalar da Osmanlı Beyliği'nin Balkanlarda ilerlemesiyle burada kurulan yeni eğitim kurumları medreseleri kurumsal bir hale dönüştürmüştür. Edirne'nin fethedilmesiyle birlikte başkent Bursa'dan buraya nakledilmiş, bunun yanı sıra yeni idari merkezin hedeflerine uygun eğitim kurumları tesis edilmiştir. Ardından Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethiyle de siyasi ve idari yapı güçlenmiş, bunun yanı sıra eğitim sisteminde de ciddi bir değişim meydana gelmiştir. Fatih Sultan Mehmed de atalarının gibi medrese kurmuş bu çerçevede Aya-sofya ile Zeyrek Camii'nde medreseler oluşturmuştur (Uzunçarşılı, 1988: 5).

Osmanlı medreseleriyle ilgili gözden kaçırılmaması gereken ikinci önemli düzenleme Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan Süleymaniye

Medreseleri ve Darülhadis'te görev yapan müderrislerle ilgili tesis edilen hiyerarşik tasniftir. Bu ve diğer medreselerde belli bir sistematik içinde öğrencilere hizmet verilmiş, rahat bir biçimde eğitimlerini sürdürmelerine imkan sağlanacak önlemler alınmıştır. Bilhassa kalacak yer ve beslenme alanlarında hayri tesisler kurulmuş ve eğitimin tüm Osmanlı toprakları sathında yaygınlaşması için gayret sarf edilmiştir (Hızlı, 1988: 188; Hızlı 2008: 27). Bu gelişmeler çerçevesinde Osmanlılar hiyerarşik olarak müderrislerine 20 akçe verilen Haşiy-i Tecrid (Yirmili) Medreseleri'nden İstanbul'daki Darülhadis Medresesi'ne kadar ulaşan bir medreseler sistemi inşa etmişlerdir. Bu müesseseler vakıf şemsiyesi altına alınarak hem devletin siyasi hedeflerine hem de hayri amaçlara hizmet eden bir yapının oluşturulmaya çalışıldığı iddia edilebilir (Uzunçarşılı, 1988: 33-34).

Vakıfların kontrol ve ibraları buldukları yörelerdeki kadılar tarafından yerine getirilmiş, son derece başarılı ve etkili sosyal girişim örnekleri olmuşlardır. Böylece Osmanlı topraklarının en ücra köşelerinden İstanbul'a değin hayır teşekkülü olarak medreseler inşa edilmiş, bunlar ise müderrislerinin maaşlarına göre birer silsile şeklinde tanzim edilmişlerdir. Böylece en alt seviyeden eğitimine başlayan bir öğrenci içerik ve zorluklarına uygun olarak medreselerde ilerlemiş, en üst seviyedeki Darülhadis'den alınan icazetle de mezun olmuştur. İcazetle Osmanlı devlet düzeninde askeri sınıfa, diğer bir deyişle ilmiye sınıfına, dahil olunmuş, ifta için müftülüğe, kaza için kadılığa, müderrislik için de tedrise doğru bir yol izlenmiş, buna uygun başvuru kanalları oluşturulmuştur (Uzunçarşılı, 1988: 23-53; Baltacı, 2005: 114-117; İzgi, 1997: 35-42).

Osmanlı şehirlerinin klasik örgütlenme modelleri içinde yer alan medreseler buldukları yerleşim birimlerine kendi renklerini vermişlerdir. Şehir merkezindeki ve duruma göre mahallelerin odak noktasında yer alan eğitim kurumları han, hamam, cami gibi sosyal içerikli yapıların yanında önemli bir görev üstlenmişlerdir. Bu bağlamda genel örgütlenme silsilesi içinde Ankara'da da medreseler kurularak vakıflarla desteklenmiştir. Ankara gerek Selçuklu döneminden kalan medreseler gerekse Osmanlı döneminde yapılan ve eğitim sistemine dahil edilen kurumlarla eğitim sistemi içinde önemli bir yer kazanmıştır. Zaman içerisinde irili ufaklı medreseler kurulmuş, burada meşhur alimler ders vermiştir. Kuşkusuz bu türlü vakıfların kurulmasında idari sınıfın maddi katkılarının yanı sıra Ankara'nın hem Selçuklulardan beri devam eden Ahi şehri olması hem ticari bir merkez olma durumu hem de yerel halkın eğitimi desteklemesi şehirde irili ufaklı eğitim kurumu ve medresenin de kurulmasına yol açmış bulunmalıdır. Ankara'da kurulan medreselere Kızıl Bey, Yeşil Ahi, Sarı Hatib, Seyfiye, Sevaniye, Emniye, Haseki, Sun'iyeye, Ağazade, Saraç Sinan, Yusufiye, Saidiye, Şükriye ve Hacı Bayram-ı Veli'nin müderrisi olduğu Ak Medrese misal olarak verilebilir (Özdemir, 1986: 51-64).

Osmanlı Döneminde Çubuk

Kaynaklarda geçtiği üzere Çubukpazarı, Çubukabad veya bugünkü adıyla Çubuk, tarihi ehemmiyeti dolayısıyla Ankara'nın önemli kazalarından biridir. Bu önemi kuşkusuz Yıldırım Bayezid ile Timur'un karşı karşıya geldiği ve Ankara Savaşı adı verilen mücadelenin yanı sıra kavşak noktasında bulunmasından da kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Ankara Savaşı'nın meydana getirdiği etkinin hala bazı hatıraları taşıdığına dair misal verilebilir (Çınar 2019). Mesela Çubuk'un Kuruçay'dan sonraki kuzey yönündeki köylerinden biri olan Kışlacık'ın Ankara Savaşı ile bağı kolaylıkla kurulabilir. Öyle ki halk arasında ordunun buradaki ağaçlık alanda beklediği rivayetleri bulunmaktadır (Arıoğlu 2016: 313). Diğer yandan savaş sonrasında muharebeye katılanlarca iskan edilen yerlerin Yıldırım köyleri olarak anılması bu nedenden kaynaklanmaktadır.

Çubuk'un Ankara'ya tabi diğer kazalarla mukayese edildiğinde onlar kadar gelişim göstermediği ifade edilebilir. Öyle ki medreselerin Çubuk'un merkezinde değil de köylerinde kurulmuş olması bu bakımdan önemli görülebilir. Bu çıkarıma göre Çubuk “... siyasi, sosyal, ekonomik, ve kültürel olarak Ankara Sancağı'nın gölgesinde kalmıştır. Çünkü Ankara Sancağı'na bağlı diğer kazalardaki idari, sosyal ve kültürel yapılanmanın birçoğu Çubuk'ta görülmemektedir” (Yılmaz, 2019: 198).

Ankara'nın merkezine diğer kazalardan daha yakın olması Çubuk'u kısmen farklı kılmış olmalıdır. Bu yakınlık hem ticari hem de idari bakımlardan Çubuk'un Ankara ile daha yakın temas kurmasına yol açmış bulunmalıdır. Ankara'nın gölgesinde kalmasından ötürü eğitime ilişkin kurumların Çubuk merkezde ortaya çıkmadığı söylenebilir. Osmanlı döneminde Ankara'dan altı saatlik uzaklıktaki Çubuk diğer pek çok idari ve kültürel ihtiyaçlarının yanı sıra eğitim ile ilgili olanlarını da yine zamanına göre merkeze yakın olması nedeniyle Ankara'da ikmal etmekteydi (Taş, 2014).

Araştırmalarda işaret edildiği üzere Çubuk 15 ve 16. yüzyıllarda Türk ve Müslümanlar tarafından iskan edilmiş bir bölge olagelmıştır (Kankal, 2016: 29). Bununla ilgili olarak Osmanlı arşiv belgelerindeki epeyce kaynak olduğu söylenebilir. Bu çerçevede Çubuk'a ilişkin olarak en eski kayıtlardan Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan Çubuk'a ilişkin kayıtlar incelendiğinde 1463 tarihli 9 Numaralı Maliyeden Müdevver Ankara Tahrir Defteri'nde Çubukpazarı kazasının 172 köy, 19 mezraa ve 13 yayladan müteşekkil olduğu görülmektedir. 1523 tarihli tahrir göreyse kazada 193 köy, 13 mezraa, 36 yayla ve 2 adet çiftliğin kaydedildiği belirtilmektedir. 1571 tarihli defterde ise 194 köy, 36 mezraa, 33 yayla ve 2 çiftlik bulunmaktadır (Demir, 2016: 395-396). Kuşkusuz bu rakamların üretim temelli bir nedenle hazırlandığı biliniyor olmakla birlikte Çubuk'un o dönemki nüfus ve üretim kapasitesini göstermesi bakımından önemli olduğu belirtilebilir.

16. yüzyılın başından itibaren Osmanlı idari taksimatında Çubuk, Ankara'yı oluşturan Murtazaabad [Kazan tarafları], Ayaş, Bacı [Polatlı ve civarı] ve Yabanabad [Kızılcahamam ile Çamlıdere] kazalarından biridir (Çınar 2016: 47). Daha sonra kazalara Çukurcak, Şorba ve Yörükân-ı Ankara eklenmiş olsa da Çubuk Ankara idari yapılanmasında önemli bir yer işgal etmiştir (Taş, 2014: 29). Evliya Çelebi'ye bakılacak olursa burası büyük pazarı olan yüz elli akçelik bir kaza olup yedi nahiye ve yetmiş köyden müteşekkildir. Coğrafi olarak büyük bir alana yayıldığı anlaşılan Çubuk'un Ankara'nın yukarıda anılan kazalarının en büyüğü olduğu anlaşılmaktadır (Evliya Çelebi, 1999: 222'den naklen Çınar 2016: 48). Öyle ki 1830 yılında başlayıp sonuçları 1831'de ilan edilen ilk nüfus sayımına göre Çubuk'ta hepsi Müslüman olan 5.385 erkek kayıt edilmiştir (Çınar, 2016: 49). Söz konusu nüfus sayımında verilen bu kayda istinaden eşler ve çocukların da eklenmesiyle yaklaşık bir rakama erişmek mümkün görünmektedir. Benzer bir şekilde 1844-1845 yılları arasında tutulan Temettuat Defterleri'ne göre ise Çubuk'ta toplam hane sayısı 2.067, erkek nüfus sayısı ise 6.128 olarak tespit edilmiştir (Çınar, 2016: 51).

Çubuk Osmanlı dönemi boyunca idari taksimat içinde farklı statülerde yer almış, önceleri kaza sonrasında nahiye haline getirilmiştir (Çınar 2016: 54). Kuşkusuz bu süreç içerisinde idari mekanizmaları ve kaza içinde yer alan teşkilatlanmaları da buna uygun hale dönüştürülmüştür. Çubuk'un bilhassa nahiye olduğu 1903'ten sonra yönetime ait birimlerinin kurulmasında kısmen kesintiye uğradığı da eklenmelidir.

Çubuk, arşiv kayıtlarına göre Kuruçay'dan başka Yukarı Çavundur Medresesi haricinde Ankara'daki medreselerle de ilişkili bir kazadır. Öyle ki Pursaklar [Busaklar] ile Akyurt'ta [Ravlı] Ankara'nın merkezinde bulunan Melike Hatun ile Yeşil Ahi Medresesi'nin yanı sıra Sivas'taki Buruciye Medresesi'nin gelir elde ettiği vakıf malları bulunmaktadır. Melike Hatun için Pursaklar, Akyurt, Beycüğez [Büğdüz] ile Kilisecük, Yeşil Ahi Medresesi için ise Çubuk'un Karı köyü vakıf mallarıdır. Kafırsarayı, Karyağdı, Köşrelilik ve Kavacık köyleri ise Sivas'taki Buruciye Medresesi'nin hissesinde yer almaktadır (Demir, 2016: 403; Çınar & Gümüşçü, 2002: 244-245).

Osmanlı Para Vakıfları Hakkında Kısa Bir Değerlendirme

Kuruçay Medresesi hem tarihi arka planı hem de vakfiyesi temel alınarak iki açıdan ele alınabilir. Mesela medresenin para vakfı ile mali açıdan desteklenmesi tarihi olarak şaşırtıcı olmamakla birlikte dikkat çekicidir. Bu nedenle izahat kısmına para vakıfları ile başlamak vakfiyenin tartışılması bakımından faydalı olacaktır. Para vakıflarının fıkıh bakımından tartışmalı bir alana dahil olması nedeniyle Osmanlı kamuoyunu uzunca bir süre meşgul ettiği hatırlanmalıdır. Bilhassa 16. yüzyılda bu uğurda yapılan ilmi ve toplumsal tartışmalar gündemi bir hayli meşgul etmiş ve konuya ilişkin münakaşalar ile münazaraların yapılmasına neden olmuştur (Dumlu 2015; Özcan 2008).

16. yüzyılda Osmanlı'da para vakıflarının mevcudiyeti konusundaki münakaşalar esnasında rıbh [fazlalık] meselesinin ele alınmaması dikkat çekicidir. Münakaşaların devamında rıbh konusu ele alınmış, para vakıflarının uygulamalarına dahil edilmiştir. Vakıfların dışında rıbh uygulaması, yetimlerin parasal varlıklarının idaresinde, maliyede iltizam sisteminde ve sarraf muamelelerinde tespit edilen oranın üzerinde işlem görmemesi şartıyla engellenmiştir (Genç, 2000: 54). Bu bakımdan para vakıflarının kullanımı Faroqhi'nin de ifade ettiği üzere bazı Bosnalı tacirlerin Venedik'le ticaret yapmak üzere ihtiyaç duydukları finansmanı tedarik etmede kullandıkları da görülmektedir (Faroqhi, 2004).

İmam Şafii'ye göre vakıf varlığını sürdürdüğü sürece gelir getiren herhangi bir varlık vakfedilebilir. Vakfın kuruluş sermayesi tüketilmemelidir; menkuller vakfedilebilir. Şafii mezhebinin etkin olduğu bölgelerde para vakıfları reddedilmemiştir. Bu görüşe Malikiler de katılmaktadır. Vakfedilen paranın borç olarak verilip geri dönmediği zaman vakfında varlığını kaybedeceği görüşü bildirilmiştir. Paranın vakfedilmesi tasdik edilmiş ve vakfın çalışır durumda olması elzemdir. Hambeli mezhebinde ise menkullerin vakfedilmesine izin veren Şafii görüşü benimsenmiştir (Çizakça, 2017: 47-48).

Osmanlılar döneminde para vakıflarının sahih olmadığına, diğer bir deyişle fıkhen uygun olmadığına ilişkin tartışmalar sürmüş ve genel olarak Ebu Hanife'ye istinaden bu türlü vakıflar kabul görmemiştir. Çoğu defa farklı görüşler ele alınmış neticede hayır yapmanın evveliyeti dikkate alınarak İmam Züfer kavlince bu türlü vakıfların sıhhati kabul görmüştür. Kuşkusuz para vakıflarının kimliği iki bakımdan dikkat çekmektedir.

Para vakıflarının borçlanma maliyetinin uzun dönemde sabit kalması zanaatkarın piyasadan borçlanma oranını öngörmelerini sağlayarak istikrarlı bir finans ortamının doğmasını sağlamıştır. Tefecilerin tekelinde olan yüksek faiz uygulamalarının yaratacağı olumsuz ekonomik düzenin etkileri para vakıflarının varlığı ile azalmıştır (Korkut & Bulut, 2017: 174-175).

Edirne'de 1423 senesinde Yağcı Hacı Muslihiddin'in kurucusu olduğu, Osmanlı'da bilinen ilk para vakfı 10.000 akçe sermaye ve dükkanlara sahiptir. Para vakıflarının sayısı 17. yüzyıldan sonra hızla artmıştır. Bu yüzden meselelerin anlaşılabilmesi için Amerikan altın ve gümüşlerinin Avrupa'ya nakledilmesi, Osmanlı coğrafyasında değerli maden girişinin artması, Batı Avrupalı tacirlerin Osmanlı'da etkinliğini arttırması ve sanayileşen merkez devletlerde finans ve bankacılık alanlarındaki gelişim gibi faktörler dikkate alınmalıdır. Osmanlıların iktisadi anlayışı ile çelişen kapitalizmin finansal kurumlarına ve faizli bankacılığa karşı para vakıflarının yaygınlaştığı görülmektedir. Ticaret hacminin ve pazarların genişlemesi kentlerde esnafın ve sınai üretimin kredi gereksinimini arttırmıştır. Bu bakımdan ekonomide finans ve kredi ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda para vakıfları önemli bir konumda bulunmuştur (Bulut, 2017: 140).

Belki de para vakıflarının tahsisi bilhassa 16. yüzyıl sonrasında vakıf kurumunun sunduğu hizmetlerin finanse edilebilmesi için en uygun ve lojistik kolaylık sağlayan hızlı ve güvenilir yol olagelmıştır. Özellikle büyük ve külliye halindeki vakıfların ihtiyaçlarına yönelik akarların fiziki büyüklükleri ve bunların mevsime uygun gelir getirici imkanları ile mütevellilerinin suiistimallerinin kontrol edilebilmelerinin zorluğu hatırlanabilir. Keza akar olarak tahsis edilen gayrimenkullerin bakım-onarım ve benzeri sorumlulukları da problemler doğurmuş olmalıdır. Bu yüzden para vakıflarının nakdi ve transfer edilebilir olması ve halk içinde talep edilir bir durum arz etmesi zamanla yaygınlaşmasını mümkün kılmış olmalıdır. Diğer yandan gayrimenkule dayanan vakıf varlığının verimlilik hususunda büyük handikaplar içinde olduğu da ifade edilebilir. Bahsi edilen gayrimenkul varlığının gelir getirici bir şekilde korunabilmesinin bakıma bağlı olduğu düşünülürse zamanla vakfın gelir sağlayıcı özelliğini yitirdiği iddia edilebilir.

Muhtemelen yukarıda ifade edilen diğer nedenlerden ötürü Osmanlı vakıf sektöründe yavaş ancak gerekçeli bir dönüşüm yaşanmış hemen tüm katmanlarda nakit para üzerine kurulmuş vakıf biçimi yaygınlık kazanmış olabilir. Bu türün selatin vakıflarından ziyade uzun ömürlü olma ihtimalleri düşük ancak sosyal ihtiyaç çerçevesinde şehir merkezleri dışında güçlü gelir kaynakları olmayan vakıf işletmelerini besleyecek bir kanal işlevi gördüğünü söylemek de muhtemeldir. Öyle ki 19. yüzyılda vakıf kayıtlarında ufak mahalli cami, okul ve benzeri yerleşim birimlerindeki sosyal hizmetlerin görülmesinde bu türlü vakıflardan yararlandığı söylenebilir (Özcan, 1999: 129).

Para vakıflarının işletme usulleri incelediğinde, yalnız para ve menkul vakfedilen vakıflarda aslı mal zorunluluğu olan oran işletme usulü ile muameleye verilmiş ve yapılan giderlerden sonra yıllık kalan miktarın biriktirilerek mülk alınması söz konusu olmuştur. Mülk ve paranın birlikte vakfedildiği vakıflarda menkulün kirası, paranın nema geliri ile birleştirilip giderler düşüldükten sonra gelir getirisi olan mülk alınması amaçlanmıştır. Mülk şeklinde vakfedilen vakıflarda ise icarın doğrudan muameleye verilmesi yöntemi de uygulanmıştır. Mülkle beraber paranın da vakfedildiği fakat icarın ve paranın muameleye verilmesinin istenmediği vakıflarda ise mülk muaccelle usulü ile kiralanıp elde edilen gelirden harcamalar düşülerek sağlanan meblağa vakfedilen para miktarı eklenerek yeni bir mülk alınması yoluna gidilmiştir (Gürsoy, 2017: 181-182).

Vakıfların bir kısmında vakfedilen paranın nasıl kullanılacağı net değildir. Nakit tutarının nereye sarf edileceği net olmadığı için paranın mülk alımına harcanması neticesinde işleyiş farklı bir boyut kazanır. Bu belirsizlik durumunda sorumluluk mütevellinin tasarrufuna terkedilmiştir. Vakfedilen paraların zorunlu prensiplerle kullanılması görevi vakıf yönetimine genellikle de mütevellinin uhdesindedir. Mütevelliler, bölgede tanınan ve güvenilir insanların arasından seçilmişlerdir. Mütevellilerin 19. yüzyılın başlarından sonra

kurumlarda istihdam edilen kişiler içinden seçildiği de olmuştur. Mütevellinin gerek duyulduğunda vakıfta kitabet ve nezaret gibi farklı vazifelerle iştiغال ettikleri de görülmüştür. Vakıf işleyişinde denetleme organı içinde nezaret görevlileri çalışmıştır. Nezaret görevlilerinin önemli bir kısmı gönüllülerden oluşmuş, bu görevlilere bazı vakıflarda günlük düşük miktarda ücretler verilmiştir (Gürsoy, 2019: 109).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde nukud vakıflarına dair irili ufaklı pek çok örnekle karşılaşmak son derece sıradan bir durumdur. Mesela Bursa vakıfları örneğinde de bahsi edilen bu iddianın neticesi yaşanmış 16. yüzyılda gayrimenkul varlığına dayanan vakıf malı 18. yüzyıldan itibaren para varlığına dayalı bir biçime dönüşmeye başlamıştır (Çiftçi, 2001: 71). Bu dönüşümün Çubuk'da da yaşanmasına şaşmamak gerekir. Kuruçay Medresesi için tahsis edilmiş para vakfının da bu bakımdan medresenin ayakta kalmasına imkan tanıyacak bir niteliği olduğu söylenebilir.

Kuruçay Medresesi

Anadolu'nun fethinden sonra Ankara ile civarı bir Türk yurdu olmuş, bu durum yer isimlerinde de kendisini farklı biçimlerde göstermiştir. Bu nedenle genel olarak Ankara özel olarak da Çubuk özgün örnekler sunmaktadır.

Tapu Tahrir Defterleri üzerinden söz konusu isimlere erişmek mümkündür. Bu bakımdan yukarıdaki ilgiye mesnet teşkil etmesi için Çubuk ve yöresindeki bazı yerleşim birimlerine Kuruviran, Kızılıviran, Akçaviran, Kuzviran ve benzeri şekillerde isimler verilerek eski durumları ve yerleşim yeri olduklarına işaret edildiği misal olarak verilebilir. Başka durumlardaysa Mahmutoğlan, Esenboğa, Emir İlyas ve Kürdalp gibi tarihi şahsiyet ya da özel isimlerin yerleşim yerlerine isim olarak verildiği hatırlanabilir. Binağaç, Elmaçayırı, Eğriekin, Kozludere isimleri bu bölgelerde üretilen veya baskın bitki türlerinin adlarının yer adı olarak tercih edildiğine işaret etmektedir. Keza Köselik, Karacakaya, Küre, Bayır ve benzeri şekilde coğrafi konumlarına işaret edici isimler verilerek durumlarına gönderme yapılan yerleşimler olduğu da görülmektedir (Kankal 2019: 7-9). Kuruçay'ın adlandırılması son örnekte de görüleceği üzere coğrafi yapı ile ilgilidir. Gerçekten de köyün ortasında, kış zamanı kuru olduğu tespit edilen bir çay yatağı yer almaktadır. Köy bu çayın iki yakasına kuruludur.

Kuruçay'ın son derece eski bir yerleşim birimi olduğu Tapu Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Öyle ki Maliyeden Müdevver Defterleri'deki kayıtlara göre 1463 gibi erken bir dönemde bile Kuruçay'ın adı geçmekte ve burada vergi mükelleflerinin bulunduğu görülmektedir. 1463, 1523, 1571, 1792, 1842 ve 1844 tarihli kayıtlara istinaden Kuruçay'ın sürekli iskan edilmekte olduğu ve 2020 yılı itibarıyla 557 yıllık bir köy vasfında bulunduğu ifade edilebilir (Kankal, 2019: 18). Tabiatıyla Kuruçay ismine Osmanlı salnamelerinde de rastlanmaktadır. 1311 [1893-1894] tarihli Ankara Vilayet

Salnamesi'nde de Çubuk'un köyleri arasında yer almaktadır (Salname-i Vilayet-i Ankara, 1311: 328).

Kuruçay gibi ufak bir köyü önemli hale getiren ise burada kurulduğu arşiv vesikası ile halk arasındaki rivayetlerden anlaşılan Kuruçay Medresesi'dir. Vakfiyede medreseyi yaptıran olarak adı geçen Mehmedzade Hacı Ahmed Efendi'ye ilişkin sağlıklı bir bilgiden söz edilememekle birlikte halk arasında yaygın olan rivayetlerden ve bu hususta araştırma yapan amatör araştırmacıların verdikleri malumattan bahsedilebilir.

Vakıf kayıtlarında da anıldığı üzere medresenin banii lakabı Kara Mehmedzâde olan Hacı Ahmed Efendi'dir (Şahsiyet Defterleri: 227:62, 114/508). Hem medrese hem de nukud vakfının vâkıfı olan Müderris Ahmed Efendi, Çankırının Orta kazasından Çubuk'a yerleşen bir ailenin evladıdır. Sadattan¹ olduğu belirtilen Ahmed Efendi 1855 yılında Çubuk'un Kuruçay köyünde doğmuş, 1939 yılında 84 yaşındayken de vefat etmiştir (Çüen, 2016: 441-442).

Eğitimi İstanbul'da ikmal etmiş olup hafızlığını da yine burada tamamladığı belirtilmektedir (Çınar & Gümüşçü, 2002: 246). Memleketine dönen Ahmed Efendi'nin Çankırı'da meşhur olan Şeyh Mustafa Efendi'den ders aldığı, ardından İstanbul'a dönerek burada Fatih Medresesi'nde eğitim gördüğü, 30 yaşında müderrislik icazeti almasından sonra tekrar doğduğu yöreye döndüğü ve buralarda eğitim faaliyetlerine giriştiği belirtilmekte, Çubuk, Kızılcahamam ve civarında eğitim faaliyetlerine giriştiği ve öğrenci yetiştirdiği ifade edilmektedir (Avcı & Onay: 60-61; Çüen, 2016: 443). Hacı Ahmed Efendi'ye Cumhuriyet'in ilanı ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın teklif edildiği ancak kendisinin eğitim faaliyetlerine devam etmek istemesi nedeniyle bu teklifi geri çevirdiği Kuruçay'daki alan çalışmasında da ifade edilmiştir (Erdoğan, 2019; Çüen, 2016: 445).

Mürettep bir medrese eğitimi aldığı belirtilen Hacı Ahmed Efendi'nin Nakşibendiye, Kadiriye, Şazeliye ile Bayramiye tarikatlarından icazetli olduğu da zikredilmektedir. Keza Ahmed Efendi'nin müderrislik faaliyetlerinin haricinde Çubuk Bidayet Mahkemesi'nde aza olarak görev yaptığı da yine Ankara Vilayet Salnamesi'nde kayıtlı bulunmaktadır. (Çüen, 2016: 443-444; Salname-i Vilayet-i Ankara, 1318: 171).

Kuruçay Medresesi'nin Çubuk'taki iki medreseden biri olduğu söylenebilir. Ne var ki her iki medrese de Çubuk'un merkezinde yer almamakta, kaza merkezinin köylerinde bulunmaktadır. Bu vakıanın izahına ilişkin yukarıda Çubuk'un Ankara'nın gölgesinde kalmış olduğuna ilişkin iddia bir cevap olarak telakki edilebilir. Öyle ki Osmanlı şehir kültüründe medrese gibi eğitim kurumları kaza merkezlerinin odak noktasında yer almakta, şehir ve mahalleler de bu merkez üzerinden gelişim göstermektedir. Ancak Çubuk örneğinde Ankara şehir merkezinde geleneksel anlamda hem Selçuklu hem de Osmanlı

1 Hz. Muhammed'in soyundan gelenler; özellikle Hz. Hasan'ın evladı.

medreselerinden söz edilebilir. Bununla birlikte Çubuk'ta bu geleneksel yapılanma kaza merkezinde değil de köylerde kendisini göstermiş bulunmaktadır.

Kuruçay Medresesi'ne ait en güvenilir belge onun Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki nukud vakfı vakfiyesidir. İslam hukukuna göre tasarlanmış bu vakfiyenin metni, bir vakfın kanun önündeki varlığının kaynağı ve gücünün ise vesikası niteliğindedir. Söz konusu vakfiye Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Vakfiye Defterleri içindeki 605 nolu defterde bulunmaktadır (Vakfiye Defterleri: 605, 65/83).

Söz konusu vakfiye 25 Cemaziyelevvel 1330 [13 Mayıs 1912] tarihli olup Mehmedzade lakaplı Hacı Ahmed Efendi'ye aittir. Vakfiyede medresenin genel olarak fiziki konumu ile yapısına ilişkin bilgiler verilmiştir. Vakfiyede geleneksel olarak vakfın devamı için gerekli olan 1.000 kuruştan bahsedilmiştir.

Kuruçay Medresesi'nin nukud vakfına ilişkin vakfiye 25 Cemaziyelevvel 1330 tarihli olsa da bu tarih vakfın tesciline işaret etmektedir. Öyle ki medresenin zaten Hacı Ahmed Efendi tarafından 1307 [1889-1890] yılında kendi arsası üzerine inşa ettirilmiştir. Bu ayrıntıdan da anlaşılacağı üzere medrese nukud vakfından 22 yıl önce kurulmuş olmalıdır.

Medreseye ilişkin olarak da şu noktalara işaret edilebilir. Vakfiyede belirtildiği üzere medrese dokuz hücre ile bir dershaneden müteşekkil inşa edilmiştir. Ancak bu yapıdan bugüne kalmış bir kalıntı bulunmamaktadır. Medresenin inşa edildiği yerde bugün Hacı Ahmed Efendi'nin adının verildiği ve yeni yapılmış olduğu anlaşılan bir cami yer almaktadır. Kuruçay'daki alan araştırmasında köylülerle konuya ilişkin yapılan görüşmelerde medresede zamanında 400 kadar öğrencinin okuduğu, iş için gittiği Konya'da Kuruçaylı olduğunu öğrendiği birinin "Kuruçay evliya yatağıdır" diyerek mukabele ettiği ifade edilmektedir (Erdoğan, 2019). Bu hususta 400 kişi rakamının abartılı olduğu belirtilmelidir ki başka ifadelerde görülen 300 öğrenci sayısı da son derece fazladır. Nihayetinde Kuruçaylı Mehmet Armutçu'nun şahitliğine göre Kuruçay Medresesi'nde dört öğrenci bulunmaktadır. Yine anlatıldığına göre medresede her sene icazet merasimi yapılmakta ve bu törenlere sayısı 600'e erişen bir kalabalık icabet etmektedir (Çubuk İlçesinin Tarihçesi 2020).

Mevcut medrese düzeninde geleneksel olarak medrese hücrelerinde bir kişi kalmaktadır ve bu standart uzun süre muhafaza edilmiştir. Ne var ki kimi zaman ihtiyaca binaen medrese odalarında kalan sayısının üç, dört hatta bazen beş kişi kaldığını gösteren kayıtlara da rastlanılmakta olduğu not edilebilir. (İpşirli: İslam Ansiklopedisi 331) Bu standart dikkate alındığında en yüksek rakam beş kişi dokuz medrese odası ile toplandığında kırk beş kişi etmektedir ki bu rakam her bakımdan 400 öğrenci sayısının bir hayli altında kalmaktadır. Diğer yandan hem medresedeki müderris ile medrese görevlilerinin de medresede kalma ihtimalleri söz konusu olduğunda elde edilecek rakam iddia edilenden aşağıda kalacağı söylenebilir. Elde medresenin fiziki yapısına

ilişkin bir bilgi bulunmadığından odaların büyüklüğü ve kalabilecek kişi sayısına dair bir tahminde bulunmakta da mümkün olamamaktadır.

Doğrudan Ahmed Efendi'yi konu edinen bir araştırmada ise medresede okutulan derslere ilişkin şu malumat verilmektedir:

"Kuruçay köyü medresesinde Sarf, Nahiv, Belağat, Fesahat, Hitabet, Münazara, Lüga, İlm-i Tecvit, Kıraet-i Seb'a, Fıkıh, Tefsir, Hadis, Usul-ü Fıkıh, Usul-ü Tefsir, Usul-ü Hadis, Akaid, kelam, Feraiz, İştikak, Kısas-ı Enbiya ve İntişar-ı İslam Tarihi vs. gibi Fıkıh ve Hukuk ağırlıklı Kur'an ilimlerinin yanında, Riyaziyat ilimleri olan; Hesap, Matematik (Riyaziye), Cebir, Geometri (Hendese), Astronomi (Heyet), İsa-ğuçi, Mantık, Tıp, Tabiiyat (Nebatat ve Hayvanat), Kadim Yunan Felsefesi ve Yunan Tarihi gibi ulm-u şer'iyye, ulum-u nakliye, ulum-u tabiiyye ve ulum-u riyaziyye gibi dersleri ve konuları içeren müsbet bilimlerin de okutulduğu, medresenin dağılan kütüphane kitaplığından anlaşılmaktadır." (Çügen, 2016: 444-445).

Söz konusu Kuruçay Medresesi nukud vakfiyesi ise şu şekildedir:

"Elhamdülillah'l-mevâkıfı 'alâ-küll-i hâl el-münezzehü ani't-tağyîr ve'l-intikâl ve's-salâtu ve's-selâmu alâ Muhammedini'l-mevsûfi bi-mekârimi'l-ahlâk ve mehâsini'l-hısâl ve alâ âlihî ve ashâbihî el-âricine ilâ me'ârici'l-kemâl.

Emmâ ba'd; işbu vakfiyye-i sahîhatü's-sahâvî ve vesîka-i şer'îyyetü'l-matâvînin tah-rîr ve inşâsına bâ'is oldur ki, Çubukâbâd nâhiyesinde Kuruçay karyesinde Mehmedzâde el-Hâc Ahmed Efendi ibn Hüseyin Ağa zikr-i âti vakfının tescilli için mütevellî nasb ve ta'yîn eylediği Çerkeşli Mehmed Efendi ibn Mehmed mahzarında ikrâr-ı tâmm ve ta'bîr-i 'ahdi'l-merâm idüb medîne-i Ankara'ya tâbi Çubukâbâd nâhiyesinde Kuruçay karyesinde kâin taraf-ı yemîni mekteb ve yesârî ve arkası çay ve cebhesi karye-i mezkûre câmi'-i şerîfi havlısı ile mahdûd ve müstakilen havza-i tasarrufumda bulunan arsam üzerine geçen bin üç yüz yedi senesi zarfında hasbeten lillahi te'âlâ inşâ idüb el-hâletü-hâzihi iznimle talebe-i 'ulûm tahsîl itmekde olan dokuz bâb hücre ve bir bâb dershânedan 'ibâret bulunan bir bâb medresede tedris ile meşgûl olan müderrise virilmek üzere atyeb-i mâlımdan ifrâz eylediğim bin gurûşu vakf-ı sahîh-i şer'î ve habs-ı sarîh-i mer'î ile vakf idüb şöyle ta'yîn-i şurût ve tebyîn-i kuyûd eyledim ki meblağ-ı mezkûr bin gurûşu rehn-i kavî ve kefl-i melî ile irbâh ve ribhî medrese-i mezkûrede müderris olanlara virile ve ben hayâtta oldukça vakf-ı mezkûrun tevliyati bana 'âid olub ben vefât eyledikte medrese-i mezkûrede müderris olanlar mütevellî ola.

Vakfın tezyîd ve taksîri ve tebdîli ve tağyîri merraten ba'de 'uhrâ yedimde ola deyu meblağ-ı mezbûru mütevellî-i merkûm Mehmed Efendi'ye teslîm ve ol dahî sâir evkâf mütevellîleri gibi berheten mine'z-zamân tasarruf eylemedi didiğini mütevellî-i mezbûr ba'de't-tasdîk vâkıf-ı mezbûr kelâmını semt-i âhara tahvil iderek vakf-ı nukûd ve zımında[?] olan kuyûd İmâm-ı A'zam ve hümâm-ı akdem Ebû Hanîfe el-Kûfî hazretleri 'indinde sahîh olmadığından meblağ-ı mezbûru ke'l-evvel mülküne istirdâdını ve mütevellî-i mezbûr dahî gerçi hâli olan minvâl üzere ise de ba'zı eimme-i dîn 'indinde vâkıfün ve vakaftü dimekle ve teslîm-i ile'l-mütevellî olmağla vakf lâzım ve mütemmim olub lüzûm ise sıhhatinden münfekk olmadığı beyân iderek teslîmden imtinâ' her biri mübteğâlarınca tâlibân-ı müterâffân

bulmalarıyla âlimen bi'l-hilâfî'l-cârî beyne'l-eimmeti'l-eslâf evlâd-ı vakf-ı mezkûrun sıhhat ve lüzûmuna ba'de'l-hükm vâkıf-ı mezbûr da'vâ-yı mezkûresiyle mütevellî-i merkûm Mehmed Efendi'ye ber-vech-i şer'î mu'ârazadan men' olunub vakf-ı mezkûr sahîh ve muhattem ve naks u nakîzi mümteni'u'l-ihimâl olduğun mâ-va'ka'a bi't-taleb ketb olundu.

Cerâ zâlike fi-yevmi'l-hamis ve'l-ısrîn min Cemâziye'l-ûlâ sene selâsîn ve selâse-mietin."

Kuruçay Medresesi nukud vakfına ait vakfiyede temel bazı bilgiler haricinde ayrıntılı bilgilerin varlığından söz edilemez. Vakfiye haricinde muhasebe kayıtlarına da erişilememiştir. Bu yüzden vakfiyenin tahlilinde mukayeseler yapılmaya çalışılarak Kuruçay Medresesi nukud vakfı anlaşılmasına çalışılmıştır. Gerek Kuruçay gerekse diğer medrese nukud vakıflarında üzerinde durulması gereken iki önemli husus bulunmaktadır. Bu hususların ilki vakfedilen ve asl-ı mal da denilen sermayenin nerede ve nasıl değerlendirildiğinin ortaya konmasıdır; para vakfında hedef sermayenin değişik enstrümanlar kullanılarak 'galle', "rihb" veya "faide" adı verilen fazlalığın sağlanmasıdır (Özcan, 2003: 53-59). İkinci husus ise elde edilen "faide"nin nerede ve nasıl harca edildiğinin meydana çıkarılmasıdır. Nihayetinde ancak böylelikle bir nukud vakfının nasıl işletildiği ve gelirin vâkıfın şartlarına uygun bir biçimde sarf edilip edilmediği anlaşılabilir.

Vakfiyedeki ilk husus vakfedilen medrese yapısının Kuruçay'daki konumudur. Vakfiyeye göre daha önce medrese olarak kullanıma sunulan medrese köyün içerisinde olup sağ tarafında okul, sol ve arka tarafında dere, ön kısmında ise caminin avlu bulunmaktadır. Yerinde yapılan saha araştırmasının yanı sıra köylülerin şahitlikleri de vakfiyede geçen malumatla örtüşmektedir. Medrese yapısından geriye bugün bir şey kalmasa da 9 oda ile bir dershaneden müteşkil olduğu anlaşılmaktadır.

Çerkeşli Mehmed Efendi'nin mahzarında müteveli nasp ve tayininin yapıldığı nukud-ı mevkufe 1.000 kuruşluk bir kaynağa sahip bulunmaktadır. Vakfiyeye göre hayatta iken bizzat vâkıf olarak Hacı Ahmed Efendi'nin müteveli olacağı vakıf tevliyeti yine bu medresede müderrislik yapacaklar tarafından yürütülecektir.

Yukarıdaki kısa izahat ışığında 1.000 kuruşluk para vakfının vakfiyesi öncelikle iki bakımdan değerlendirilebilir. Birincisi, bu vakfiye öyle anlaşılıyor ki medresenin vakfiyesine kısmen ek [zeyl] denebilecek bir vesika olup onun asıl vakfiye içinde yer alan ve medresenin işleyiş ile idaresine kaynaklık edecek bir gelirin tespiti ile ilgili olmalıdır. Ancak eğer medreseye ait henüz elde olmayan asıl vakfiyede medresenin gelirine ilişkin bir kayıt yer alıyorsa bu durumda sonradan ya gelirin yetmemesi ya da ayrıca bir gelir tayininin gerekli olması durumundan bahsedilebilir. Ne var ki para vakfından elde edilecek gelirin müderrise hasredilmiş olması kurucu vakfiyede müderrise verilecek

ücrete yer verilmeme durumunu akla getirmektedir ki bunun olması ihtimal dışı görülebilir. Belki ekonomik gerekçelerle müderrise verilecek olan ücretin böylesi bir yöntemle artırılma yoluna gidilmesi de muhtemeldir. İkincisi ise bu vakfiyede bahsedilen paranın işletilme biçim ve oranlarına ilişkin herhangi bir bilginin verilmemiş olmasıdır.

Vakfiyede belirtildiğine göre vakfedilen paranın işletilmesi ile elde edilecek miktar müderrisin maaşı olarak kullanılacaktır. Vakfiyedeki ifadeye göre müderrise verilmek üzere vâkıfın “etyab-ı malından ifraz” edilmiştir. Müderrisin alım gücünün anlaşılabilmesi için muhtemel maaşının tahmin edilmesi bir yol olabilir. Bunun ortaya çıkarılmasında vakfiyenin kaydedildiği dönem boyunca Ankara ve civarındaki memur maaş veya mal ile hizmetlerin fiyatları fikir verebilir. Kuruçay’a göre erken bir örnek olan Mihaliççık’ta itikada muhalefet edenlere vaaz etmekle görevlendirilen ulemaya ödenecek aylığın kişi başı 1.000 kuruş olması gerektiği ifade edilmektedir (Y.MTV. 166/177). Mesela 20 Haziran 1899 tarihli bir belgeye göre de Çubuk’a nüfus katibi olarak atanan Nureddin Efendi’nin işe başlangıcında aylık maaşının 200 kuruş olduğu anlaşılmaktadır (DH.MKT. 2213/14). Görüldüğü üzere zamana ve coğrafyaya göre farklı maaş miktarları ile karşılaşılmakla birlikte Çubuk için ortalama bir memur maaşının 200 kuruşun üstünde olduğu, dolayısıyla 1.000 kuruluk para vakfının o ölçüde değerlendirilmesi durumunda müderris maaşının ödelebileceği tahmin edilebilir.

Vakfiyedeki asıl önemli husus paranın vakfedilerek Osmanlı dönemindeki vakıfların murabaha gibi para işletme yöntemlerini kullanmasına işaret yapıyor olmasıdır. Öyle ki bu husus uzun tartışmaların sonrasında Osmanlı mali sisteminde yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu yaklaşımın vakıfların sorunlar karşısında imkanlarını genişletebilmelerinin bir örneği şeklinde değerlendirilebilir. Diğer yandan para vakıflarının, sermayenin kullanıma sunulması ve finans zorluğu çeken kesimlere kredi imkanı tanınması bakımından da önemli görevler üstlendiği görülmektedir. Her ne kadar Osmanlı ekonomi sisteminde sermaye birikimine dikkat edilse de zanaatkarların ihtiyaç duydukları finanslar kısmen para vakıfları ile karşılanabilmiştir.

Çubuk’taki vakıfların ihtiyaçlarına binaen para vakfının finansal bir enstrüman olarak kullanılması şaşırtıcı değildir. Bu iddiaya misal olarak Çubuk’un köylerinden Yazır’daki cami için Pir Veli ve Muharrem isimli kişilerin 300 kuruşluk parayı vakfettikleri yahut Ali oğlu Süleyman isimli başka birinin de Sirkeli karyesindeki cami için 8.000 akçelik bir meblağı para olarak vakfettiği kaynaklardan anlaşılmaktadır (Demir, 2016: 397-398, 404; Çınar & Gümüşçü, 2002: 236). Eğer Sirkeli’de 8.000 kuruşluk bir vakıftan bahsediliyorsa 1.000 kuruşluk bir nukud vakfının büyüklüğü neye karşılık gelmektedir?

Kuruçay için başka coğrafyalarla genel bir kıyas yapılmak gerektiğinde Gönük ve Mihaliç’e bakmak mümkündür. Öyle ki 19. yüzyılda Anadolu kırsalında

pek çok para vakıfları açılmıştır. İlk misal olarak Göynük'te faaliyete geçen 13 para vakfının 10'u kırsal alanda bulunmaktadır. Bunların biri 2.000 kuruş, diğerleri ise 1.000 kuruşluk para vakıflarıdır (Özlu, 2006: 309). Mihaliç kazasında kurulan 35 para vakfının 14'ü ise 1.000 kuruşluk, diğerleri ise 1.500-2.000 kuruşluk vakıflar olarak Kuruçay Medresesi nukud vakfıyla hemen hemen aynı büyüklüktedir. Keza bu dönemde kurulan tüm para vakıflarının kar haddi %15 oranındadır. (Keleş, 2001: 203)

1844 yılından sonra 100 gümüş kuruş = 1 altın lira kıyası 1. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiş olduğu bilinmektedir. 1 kuruş = 1 gram saf gümüş, 1 altın lira = 6,6 gram saf altın ihtiva etmekte idi. Bu kararla daha sonra çift metalli para sistemine geçilmiştir. (Pamuk, 2002: 459) Bu bakımdan vakfedilen 1.000 kuruşun değeri 10 Osmanlı altın lirasına eşittir. Genel bir alım gücü kıyasının yapılabilmesi için 1845 tarihli Kuruçay karyesi temettuat defterine bakıldığında 1 dönüm hububat tarlasının değerinin 8-18 kuruş, 1 dönüm tütün tarlasının değerinin 45-60 kuruş, 1 dönüm bahçenin değerinin ise 15-20 kuruş olduğu görülmektedir (ML.VRD.TMT.d. 661).

Genel kurallar çerçevesinde işletilmiş olan nukudun vakfiyede belirtildiği üzere "rehn-i kavi ve kefil-i meli" ile irbah ve ribh edilmesi istenmektedir. Bilindiği üzere Osmanlı para vakıflarında vakfedilen miktar diğer bir deyişle asl-ı mal istiğlal, istirbah, murabaha gibi terimlerle işletileceği ifade edilmektedir. Bu ifadeden kasıt aslında yasak olan faize girmeden muamele-i şer'iyeye oranına uygun bir biçimde kredi olarak verilmesi anlamına gelmektedir. Keza bu türlü muamele-i şer'iyenin bir biçimde kredi imkanı olarak kullanıldığı yine vesikalardan anlaşılmaktadır. Bu tespiti Dahiliye Nezareti'nden Evkaf-ı Hümayun Beytülmal Kaymakamlığı'na yazılan 30 Ekim 1910 tarihli yazı misal olarak gösterilebilir. Bu misalde Ankara vali yardımcısı Neşet Bey'in borcunu ödeyememesi sonucunda kredinin kefil olan Mehmed Emin Feyzi Bey'den talep edilmektedir (DH.MKT. 903/86). Benzer bir biçimde borçlanmaya başka bir örnek olarak nukud-ı mevkufeden aldıkları 210 kuruşluk borcu ödeyemeyen Şura-yı Devlet muavinlerinden Nafiz ve Muammer beylerin miktarın maaşlarından kesilmesi ile ilgili 16 Nisan 1905 tarihli belge gösterilebilir (DH. MKT. 947/10).

Para vakıflarının eğitim kurumları için kullanılmaları Osmanlı eğitim kurumlarının ekonomik anlamda idaresinde ve ihtiyaçlarının görülerek uzun süreli hizmet vermesinde önemli amillerden biri olarak değerlendirilebilir. Sıbyan mekteplerinin yanı sıra medreselerin de hem bakım ve onarım hem de müderris maaşlarından öğrencilerinin giyim, iâşe ve ibate masraflarına değin pek çok alanda para vakıfları ile desteklendiği bilinmektedir. Nukud vakıflarını yasaklayan Çivizade'ye Rumeli kadiaskeri sıfatıyla mukabele eden Ebussuud'un yazdıkları medreselerle para vakıfları arasındaki ilişkiyi en açık şekilde ortaya koymaktadır. Ebussuud Efendi'ye göre "...Rumeli'nin ba'zı imaretleri ve ba'zı medarisi ve ekser mesacidi ve cami'i evkaf-ı nukuddur, cümle at ahırı

olmak mukarrer oldu ve min ba'd ma'mur olmak müyesser olmaz ve şehirlerin ve kasabatın suları evkaf-ı nukuddur, kurumak mukarrer oldu ve min ba'd yeniden imaret ve mesacid ve medaris ve dahi bunların emsali hayrattan ne ki var olursa gayet az vaki' olur..." ve tüm hayrat çalışmaz ve işlemez hale gelir; dolayısıyla nukud vakıflarına itina etmek gerekir (Şimşek, 1986: 213). Bu nedenle olsa gerek Osmanlılar döneminde eğitim kurumları nukud vakıflarınca desteklenmiş, faaliyetlerinin sürdürülmesi için geniş çaplı bir biçimde nukud vakıflarının gelirlerinden faydalandırılmıştır.

Sonuç

Osmanlılar idareleri altında bulunan yerlerde idari, siyasi ve ekonomik kurumlar kurarken bunlara eğitimi de dahil etmişlerdir. Ancak eğitimi mekanik bir yapılanma şeklinde ele almamış, işleyiş zamanla bürokratik bir yapıya dönüşse de hayır zihniyeti içinde değerlendirmişlerdir. Bu bakımdan eğitim, vakıf gibi son derece güçlü sivil bir alanın uygulama alanı içinde kalmıştır. Osmanlılar bu yaklaşımı hem dini hem de tarihi gerekçelerle desteklemiş ve yeni imkanlarla da geliştirmişlerdir.

Osmanlılar medreseleri yerelden şehir merkezlerine ve başkente doğru ilerleyen bir hiyerarşi içinde tasarlamış, bu hiyerarşik sınıflamayı müderrislerin maaşlarına göre yapmışlardır. Şehir merkezlerindeki medreseler genelde külliyeler içinde olup nispeten zengin vakıflarla desteklenirken taşrada bulunanlar ise daha mütevazı imkanlarla kurulup işletilmişlerdir. Ancak her halükarda medreseler hayri müesseseler olarak kurulmuş ve yaşatılmışlardır.

Osmanlılar döneminde Ankara'ya bağlı Çubuk kazasında da medreseler kurulmuştur. Bu medreselerden biri Kuruçay Medresesi olup kurucusu İstanbul'da mürettep medrese eğitimi görmüş olan Hacı Ahmed Efendi'dir. Hacı Ahmed Efendi Kuruçay Medresesi'ni kendi arsası üzerinde kurup eğitim vermesini sağlamıştır. Müderrislik de yapan Hacı Ahmed Efendi kurduğu medresenin kendisinden sonra da yaşamasını planlamış, bu niyetle 1.000 kuruşluk bir para vakfederek gelirinin bu medresede müderrislik yapanlara sarf edilmesini istemiştir.

Kuruçay Medresesi misalinde de görüleceği üzere şehir merkezlerinden uzakta bireysel çabalarla kurulmuş olan medreselerin faaliyetlerini sürdürmesi son derece önem arz etmektedir. Bu bakımdan medresenin eğitim faaliyetine devam edebilmesi için doğrudan gelir getirici imkanlar sunduğu düşünülen para vakfı tercih edilmiştir. Bununla beraber bir süre eğitim faaliyetinde bulunan Kuruçay Medresesi'nin faaliyetlerinin uzun süreli olmadığı anlaşılmış, bugün için medreseden geriye halk arasındaki rivayetlerden başka bir belge kalmamıştır. Ancak söz konusu medrese ve onun nukud vakfı İstanbul'un dışında Anadolu'da da yükseköğrenimin finanse edilmesi bakımından önemli bir belge niteliğindedir. Keza bu belge diğer yandan taşrada halkın eğitime destek olabilmesine imkan sağladığı için de son derece dikkat çekicidir.

Vakfiyeden bugün için çıkarılması düşünülen netice ise yükseköğrenim kurumlarının mikro ölçeklerden itibaren finansal olarak desteklenmesidir. Eğitimin işleyişiyle niteliğinin geliştirilmesinin yanı sıra organizasyon becerilerinin artırılması bu türlü desteklerle mümkün olabilir. Bilhassa Kuzey Amerika'da kürsülerin desteklenmeleri yukarıdaki sonuca müşahhas misal olarak verilebilir. Bölüm ölçeğinde sağlanacak finansal destekler eğitimin nitelik ve niceliğinin geliştirilmesine imkan sağlayacaktır.

Günümüzde oluşturulacak para vakıflarının çalışma alanlarına uygun olarak seçecekleri finansal yatırım araçları için emtia sektörlerinin pek çok imkan sunması muhtemeldir. Özellikle risk sermayesi [venture capital] olarak bilinen yöntem hem şehir merkezlerinde hem de taşrada eğitim faaliyetlerinin yanı sıra araştırma-geliştirme için fonlara ihtiyaç duyan üniversiteler tarafından bir finans aracı olarak kullanılabilir. Bu bakımdan teklif edilecek ilk husus üniversitelerdeki kuluçka merkezlerinde üretilecek projelere risk sermayesinin işleyişine benzer bir biçimde destek sağlayacak finansal çözümlerin tasarlanması olacaktır. Hem risk sermayesinden elde edilecek gelirlerle hem de para vakıflarının farklı enstrümanlarla geliştirecekleri varlıklardan elde edecekleri imkanlarla destek sağlanması orta ve uzun vadede eğitimin ve araştırmanın gelişmesine yol açacaktır. Bu destekler arasında ihtiyacı olan üniversite mensubu yahut öğrencilere destek vermek, burs sağlamak ve bilimsel gezilerle araştırmaları fonlamak başta gelecektir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi:

DH.MKT. 903/86

DH.MKT. 947/10

DH.MKT. 2213/14

ML.VRD.TMT.d. 661

Y.MTV. 166/177

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi:

Vakıf Defterleri: 605, 65/83

Şahsiyet Defterleri, 227:62. 114/508

Araştırma Eserleri

Arioğlu, İ. E. (2016). Ankara Savaşı, Yıldırım Bayezid ve Timur Üzerine Halk Anlatıları. *Bütün Yönleriyle Çubuk ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu (9-10 Ekim 2015, Çubuk-Ankara)*. Ed. Hüseyin Çınar, Tekin Önal. Ankara: Çubuk Belediyesi, 311-318.

- Avcı, Y. & Onay, M. (ty). *Bütün Yönleriyle Yeşil Çubuk*. Çubuk Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı.
- Baktır, M. (2009). Suffe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 37, 469-470). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Baltacı, C. (2005). *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri: 1*. 2. Basım. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Bulut, M. (2017). Balkanlardaki Osmanlı Medeniyetinde Vakıf, İktisat ve Finans. *ADAM Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2), 129-148.
- Çınar, H. & Gümüşçü, O. (2002). *Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk Kazası*. Ankara: Bilge Yayınevi.
- Çınar, H. (2016). Osmanlı'dan Günümüze Çubuk Kazası'nın İdari Yapısı. *Bütün Yönleriyle Çubuk ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu (9-10 Ekim 2015, Çubuk-Ankara)*. Ed. Hüseyin Çınar, Tekin Önal. Ankara: Çubuk Belediyesi, 43-70.
- Çınar, H. (2019). Çubuk ve Kızılcahamam'da Yıldırım/Çıtak Yerleşmeleri. *Bütün Yönleriyle Çubuk ve Çevresi II. Uluslararası Sempozyumu (5-7 Ekim 2017)*. Ed. Fatih Erkoçoğlu, Necmettin Ayan, Ankara: Çubuk Belediyesi, 25-52.
- Çizakça, M. (2017). *İslam Dünyasında Vakıflar*, Karatay Üniversitesi Yayınları, Konya.
- Çiftçi, C. (2001). *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri* (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Bursa.
- Çubuk Haber. (2020). *Çubuk İlçesinin Tarihçesi*. http://www.cubukhaber.com/html_page.php?page=tarihi&uniq_id=1209783256 [28.01.2020]
- Çüen, İ. (2011). Müderris Hacı Ahmet Efendi Kimdir?. *Kuruçay Köyü Derneği*. <http://kurucaykoyu.org/muderris-haci-ahmet-efendi-kimdir/> [28.01.2020]
- Çüen, İ. (2016). Müderris Hacı Ahmet Efendi (H. 1271/M. 1855-1939). *Bütün Yönleriyle Çubuk ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu (9-10 Ekim 2015, Çubuk-Ankara)*. Ed. Hüseyin Çınar, Tekin Önal. Ankara: Çubuk Belediyesi, 441-446.
- Demir, A. (2016). Osmanlı Dönemi'nde Çubuk Kazası Vakıfları. *Bütün Yönleriyle Çubuk ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu (9-10 Ekim 2015, Çubuk-Ankara)*. Ed. Hüseyin Çınar, Tekin Önal. Ankara: Çubuk Belediyesi, 397-398.
- Dumlu, E. (2015). XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal - Çivizâde, Birgivi). *İlahiyat*, 44, 303-337.
- Erdoğan, A. (2019, 29 Aralık). Kişisel görüşme.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, II. Kitap*. Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı İstanbul, Yapı Kredi yayınları.
- Faroqhi, S. (2004). Bosnian Merchants in the Adriatic. *International Journal of Turkish Studies*, 10 (1-2), 225-239.

- Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Gürsoy, Ç. (2017). Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davudpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911). *Belleten*, 81 (290), 159-190.
- Gürsoy, Ç. (2019). Aynı ve Başka: Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi Para Vakfı Kayıtları (1491-1828). *Belleten*, 83 (296), 95-126.
- Hızlı, M. (1988). Osmanlı Dönemi Bursa'sında Eğitim-Öğretim Vakıflarına Genel Bir Bakış. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (7), 183-191.
- Hızlı, M. (2004). Anadolu'daki Osmanlı Medreseleri: Bir İcmal. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(4), 371-409.
- Hızlı, M. (2008). Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 25-46.
- İpşirli, M. (2003). Medrese: Osmanlı Dönemi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 28, 327-333). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İzgi, C. (1998). *Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyazi İlimler (1. Cilt)*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kankal, A. (2016). 15. 16. Yüzyıllarda Çubuk ve Çevresinde Yerleşme ve Nüfus. *Bütün Yönleriyle Çubuk ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu (9-10 Ekim 2015, Çubuk-Ankara)*. Ed. Hüseyin Çınar, Tekin Önal. Ankara: Çubuk Belediyesi, 17-42.
- Kankal, A. (2019). Osmanlıdan Günümüze Çubuk'ta Yer Adları Üzerine Düşünceler. *Bütün Yönleriyle Çubuk ve Çevresi II. Uluslararası Sempozyumu (5-7 Ekim 2017)*. Ed. Fatih Erkoçoğlu, Necmettin Ayan, Ankara: Çubuk Belediyesi, 1-23.
- Keleş, H. (2001). Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma-Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 189-207.
- Korkut, C. & Bulut, M. (2017). XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması. *ADAM Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 167-194.
- Kuruçay'da Bir Medrese* (1985). https://dnmstm.tr.gg/_KURU%C7AY-MEDRESSES%26%23304%3B.htm [28.01.2020]
- Özaydın, A. (2007). Nizamiye Medresesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 33, 188-191). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özcan, T. (1999). Sofyalı Bali Efendinin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları. *İslam Araştırmaları*, 3, 125-155.
- Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Devri Üsküdar Vakıfları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özcan, T. (2008). The Legitimization Process of Cash Foundations: An Analysis of the Application of Islamic Law of Waqf in the Ottoman Society. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 235-248.
- Özdemir, R. (1986). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Özlu, Z. (2016). Göynük Kırsal Kesiminde Bulunan Vakıflar ve Vakıf Görevlileri. *EKEV Akademi Dergisi*, 10(29), 297-310.

Pamuk, Ş. (2002). Kuruş. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 26, 458-459). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Salname-i Vilayet-i Ankara: 12. def'a, (1311). Matbaa-i Vilayet.

Salname-i Vilayet-i Ankara: 13. def'a, (1318). Matbaa-i Vilayet.

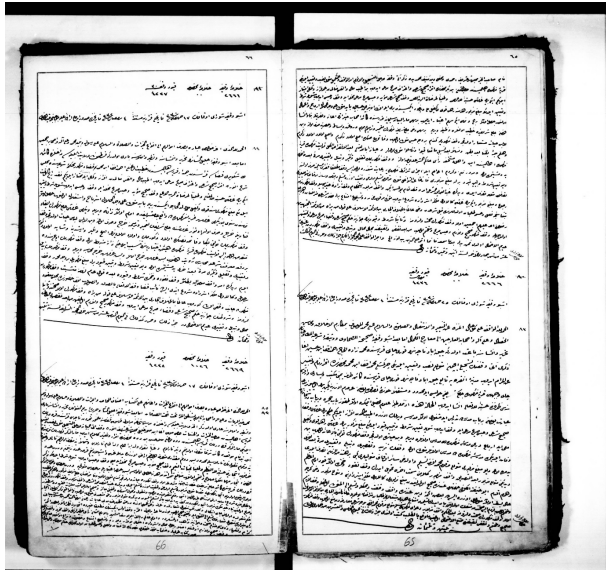
Şimşek, M. (1986). Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1), 207-220.

Taş, H. (2014). *XVII. Yüzyılda Ankara*. 2. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu,

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. 3. Basım. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yılmaz, Y. (2019). Ankara Vilayeti Salnamelerinde Çubuk. *Bütün Yönleriyle Çubuk ve Çevresi II. Uluslararası Sempozyumu (5-7 Ekim 2017)*. Ed. Fatih Erkoçoğlu, Necmettin Ayan, Ankara: Çubuk Belediyesi, 191-207.

Görseller

Görsel 1.

Kuruçay Medresesi Nukud Vakfı Vakfiyesi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Vakıf Defterleri, 605, 65/83.

Görsel 2.

Kuruçay Medresesi'nin Yerinde İnşa Edilmiş Müderris Hacı Ahmet Efendi Camii

Görsel 3.

Kuruçay Medresesi'nin Yerinde İnşa Edilmiş Müderris Hacı Ahmet Efendi Camii'nin Kapısından Detay

Kadın Sığınma Evi Hizmetlerinin Değerlendirilmesi: Ankara Örneği

Melike YALÇIN*

Öz

Günümüzde şiddet nedeniyle güvenli barınmaya ihtiyaç duyan kadınlara sunulan hizmetlerin en önemlilerinden birini kadın sığınma evleri oluşturmaktadır. Bu çalışmada kadın sığınma evlerinde sunulan hizmetlerin hem hizmeti alanlar hem de hizmeti sunanlar açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda araştırmada nitel ve nicel yöntemler birlikte kullanılmış olup, nitel veriler Ankara'da bulunan altı sığınma evindeki 10 meslek elemanı ile yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmanın nicel verileri ise bahsedilen sığınma evlerinden şiddet nedeniyle barınma hizmeti alan 107 kadın ile araştırmacı tarafından hazırlanan görüşme formu kullanılarak sağlanmıştır. Araştırmanın nicel verileri SPSS paket programı aracılığıyla frekans dağılımı bazında incelenmiş olup, nitel veriler ise tematik bir biçimde ayrılarak çözümlenmiştir. Hizmet alan kadınlar sığınma evlerinde sunulan hizmetlerden en çok barınma ve güvenlik hizmetlerini yeterli bulurken, mesleki eğitime destek ve sosyal, sanatsal ve sportif faaliyetlere ilişkin hizmetleri almadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar, sığınma evinin fiziksel özelliklerinden memnundurlar ve meslek elemanlarıyla iyi ilişkiler içerisindeyler. Meslek elemanlarının tümü ise yaptığı işi sevmekle birlikte, aldığı maaşı yetersiz bulmakta ve iş yükünün fazla olmasından dolayı mesleki çalışma yapma konusunda yetersiz kalmaktadırlar. Meslek elemanları alana ilişkin mevzuatın uygulanmasında sorun yaşamakta olup, eğitim ve süpervizyon desteğine ihtiyaç duymaktadırlar. Sonuç olarak kadın sığınma evlerinde barınma hizmeti dışında kadınları güçlendirme odaklı hizmetlere daha çok yer verilmesi ile meslek elemanlarının mesleki kapasitelerinin artırılması ve özlük hakları açısından daha çok desteklenmeleri gerektiğine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kadına Karşı Şiddet, Kadın Sığınma Evleri, Kadın Sığınma Evlerinde Sunulan Hizmetler.

* Bu makalede Melike YALÇIN'ın Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalında gerçekleştirmiş olduğu "Aile İçi Şiddet Nedeniyle Kadın Konukevinden Hizmet Alan Şiddet Mağduru Kadınlar ile Kurulmuşta Görev Yapan Meslek Elemanlarının Kadın Konukevi Hizmetlerine İlişkin Değerlendirmeleri: Ankara Örneği" başlıklı yüksek lisans tezindeki verilerden yararlanılmıştır.

Dr., melike.yalcin@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2312-276X

Evaluation Of Women Shelter Services In Terms Of Service Receivers And Service Providers: Ankara Sample

Abstract

Today, women shelters constitute one of the most important services offered to women who need safe shelter due to violence. In this study, it is aimed to evaluate the services provided in women's shelters in terms of both service recipients and service providers. In this context, qualitative and quantitative methods were used together in the research, and qualitative data were obtained by using a semi-structured interview form with 10 professionals in six shelters in Ankara. The quantitative data of the study were obtained by using the interview form prepared by the researcher with 107 women who received shelter service due to violence from the mentioned shelters. The quantitative data of the study were examined on the basis of frequency distribution through the SPSS package program, and the qualitative data were thematically separated and analyzed. Women who receive services stated that while sheltering and security services are mostly sufficient, they do not receive services related to support for vocational education and social, artistic and sports activities. Participants are satisfied with the physical characteristics of the shelter and maintain good relationships with professionals. All of the professional staff find their salary insufficient, they love the job they do, and they are insufficient to do professional work due to the high workload. Professional staff has problems in the implementation of the legislation in the field and they need training and supervision support. As a result, it has been concluded that the professional capacities of professionals should be increased and they should be supported more in terms of their personal rights by giving more place to services focused on empowering women in women's shelters other than accommodation services.

Keywords

Violence Against Women, Women's Shelters, Services Offered in Women's Shelters.

Extended Abstract

The phenomenon of violence against women emerges as a social problem today, and in this context, changes and transformations are made in state policies and services for the solution of the current problem. However, there are hardly any studies on the extent to which long-term services are beneficial. The most important of services provided to women victims of violence in Turkey is the women shelters. Women shelters have been put into service in our country since the 1990s, and their number has increased gradually until today. The main purpose of women shelters is to provide shelter services to women who are victims of violence and their children, if any, but also to try to reduce the effects of the physical-psychological trauma experienced by the woman / child due to violence while providing shelter. In addition, women shelters are to plan the future for women who are victims of violence and their children, to empower women and to carry out studies that will provide economic, social, environmental, legal and psychological opportunities that can stand alone after the shelter life. From this point of view, it is possible to say that women shelters are a social service institution where the areas of family, women and children intersect, which are one of the working areas of social work. In this study, it was aimed to evaluate the services provided in women shelters for women who are victims of violence. In this context, it is aimed to consider

the shelters within the framework of organizational structure, services and professional practices and to be evaluated by service providers and service users. When the age status of women staying in women shelters is examined, more than half of them are between the ages of 21-40, 67.3%. When the educational status of women was examined, it was seen that the number of primary school graduates (43.9%) was in the majority. 47.7% of the women staying in the women shelter are married women. In this context, it can be said that there are more women who are married and apply to the shelters due to spousal violence. It is an important factor that women work in the process of empowerment in an environment free from violence. However, 87.9% of the women participating in the research state that they do not work. More than half of the women (53.3%) staying in the women's shelters do not have an income from anywhere. While 78.5% of the women stated that they had children, 35.5% of them had children with whom they stayed in the shelters. The period of stay in the women's shelter is specified in the legislation on women's shelters, and this period is limited to six months, and can be extended if deemed necessary. In this context, the most women who received service stayed in the shelters between 0-3 months with a rate of 46.7%.

Satisfaction of women receiving service with their professional staff was found to be sufficient with a rate of 78.5%. The rate of women who are satisfied with the physical characteristics of the shelter is as high as 74.8%. 72.9% of the services were found to be sufficient by women. Another service that was found to be the most adequate by women with 86.9% was the security service. Therefore, it is concluded that the shelters surveyed offer reliable accommodation services sufficiently by women who are victims of violence. Psychological support services were found to be sufficient by 57.9% of women. Another service deemed sufficient by women was legal support services with a high rate of 63.6%. Following the enactment of the law, efforts to protect women who are victims of violence and preventive measures for those who use violence have gained momentum. Medical support service was found to be sufficient by the women receiving service from the shelters with a rate of 59.8%. Temporary financial aid is considered within the scope of the allowance given to women. While the allowance is given to women regularly and in sufficient amount in the shelters affiliated to the Ministry, there is no allowance application in the shelters affiliated with the local administrations.

Shelters affiliated with the local administration also try to provide pocket money to women through the Social Assistance and Solidarity Foundation or donations. On the other hand, 33.6% of women who receive service find the temporary financial assistance service sufficient, while 24.3% of them do not find the service sufficient. Among the women participating in the study, the rate of those who find support service for employment sufficient is 39.3%. 29.9% of the women who have children with them evaluated the nursery support service of the organization as sufficient. It is of great importance for

women who do not have any education or profession to participate in vocational training in order to participate in employment.

However, 36.4% of the women in the shelter stated that they did not receive such a service. 31.8% of women who currently receive service from women shelters stated that they do not receive scholarship support services for their children. 32.7% of women stated that they did not receive such a service in the evaluation regarding social, artistic and sports activities. All of the professional staff find their salary insufficient, but they love the job they do. However, professional staff cannot provide professional satisfaction due to the interruption of services and their failure to achieve the desired goals. In general, they agree that the professional staff is insufficient. They think that shelter services are not aimed at empowering women, especially employment support services are insufficient.

They think that the service is provided only on the basis of accommodation, so it actually turns into a hotel service. Some of the professionals mentioned that professional services can also be provided from outside, because after a while, their relations with women became informal. Professional staff also stated that they are demanded in their jobs such as data recording, cover letter, statistics, and therefore their workload increased and they had difficulties in fulfilling their professional duties. As a result, it was found that the professional capacities of the professionals should be increased and they should be supported more in terms of their personal rights by giving more place to services focused on empowering women, apart from the shelter service in women shelters.

Giriş

Kadına karşı şiddet tüm dünyanın olduğu gibi, ülkemizin de önemli sosyal sorunlarından birisidir. Söz konusu şiddet durumu çok eski zamanlardan beri varlığını sürdürmekte olup, yapılan antropolojik çalışmalarda da bazı yerli kabileler hariç dünyanın neredeyse her toplumunda görüldüğü tespit edilmiştir. Kadına karşı şiddet, özellikle ataerkil yapıya sahip toplumlarda daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır (Şahin & Yetim, 2008: 48; Cannon & Sparks, 1989: 203).

Ülkemizde şiddete maruz kalan kadınlara sunulan hizmetlerin başında ise kadın sığınma evleri gelmektedir. 1990'lı yıllarda açılmaya başlayan sığınma evlerinin sayısı zaman içerisinde artmış, sunulan hizmetler de geliştirilmeye çalışılmıştır.

Kadın sığınma evleri şiddete uğrayan ve güvenli barınmaya ihtiyaç duyan kadınlara hizmet veren sosyal hizmet kuruluşlarından biridir. Şiddet mağdurları sığınma evlerinden belirli bir süreye kadar hizmet almaktadırlar. Dolayısıyla mağdurların güçlendirilmeleri ve bundan sonraki yaşamlarını planlamalarında destek hizmetlerinin sunulması önemlidir. Sığınma evlerinde gerçekleştirilecek çalışmalarda vaka yönetimi anlayışıyla kadınların ihtiyaçları doğrultusunda hizmetlerin koordine edilmesi ve bütüncül perspektifte sunulması gerekmektedir.

Günümüzde şiddetle mücadele politikalarından biri olarak kadın sığınma evlerinde niceliksel bir artış gerçekleştirildiği görülmektedir. Dolayısıyla kadına karşı şiddetle mücadele alanında koruma ve güçlendirme mekanizması olarak işlev görmesi beklenen kadın sığınma evi hizmetlerinin hem hizmeti alanlar hem de hizmeti sunanlar açısından nasıl değerlendirildiği merak edilmiştir. Söz konusu değerlendirmelere ilişkin sonuçların, özellikle kadına yönelik şiddetle mücadele alanındaki politika üretiminde yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın kuramsal bölümünde öncelikle kadına yönelik aile içi şiddet, kadın sığınmaevleri ve şiddete maruz kalan kadınlarla gerçekleştirilen sosyal hizmet uygulamalarına ilişkin başlıklara yer verilmiştir. Ardından çalışmanın yöntem bölümü açıklanmış, bulgular ve yorumdan sonra sonuç ve öneriler aktarılmıştır.

Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet

Şiddet, sahip olunan gücü kullanarak başkası ya da kendisinin beden ve ruh bütünlüğüne zarar verecek davranışlar olarak tanımlanabilir. Bir ilişkide güç ve kontrol amaçlı birinin diğerine karşı kullanmış olduğu her türlü istismara dayalı davranış şiddet olarak tanımlanabilir. Korkutma, aşağılama, incitme, manipüle etme, yalnızlaştırma, yaralama gibi her tür davranış şiddet dâhilinde ele alınabilir (Köse & Beşer, 2007; Lambert, 2017).

Kadına karşı şiddet ise cinsiyet temelli şiddet olarak da kavramsallaştırılabilir. Kadınlara, yalnızca kadın oldukları için uygulanan her türlü şiddet davranışını açıklamaktadır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 20 Aralık 1993 tarihinde kabul edilen Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge'de ise kadına karşı şiddet *"İster kamusal ister özel hayatta olsun tehdit etme, zorlama veya özgürlükten keyfi olarak yoksun bırakma dâhil olmak üzere, kadınlara fiziksel, cinsel veya psikolojik zarar veya acı verme sonucu doğuran veya bu sonucu doğurması muhtemel olan, cinsiyete dayalı her türlü şiddet eylemi"* olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, 8 Mart 2012 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanunda şiddet; *"Kişinin, fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfi engellenmesini de içeren, toplumsal, kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranış"* olarak tanımlanırken, aynı Kanunda kadına yönelik şiddet ise; *"Kadınlara, yalnızca kadın oldukları için uygulanan veya kadınları etkileyen cinsiyete dayalı bir ayrımcılık ile kadının insan hakları ihlaline yol açan her türlü tutum ve davranış"* olarak tanımlanmaktadır. Görüldüğü gibi, ülkemizde kadına yönelik şiddete ilişkin ayrı bir mevzuat bulunmakta olup, söz konusu mevzuat içerisinde şiddet uygulayanlar ve şiddet mağdurlarıyla ilgili çeşitli tedbir kararlarına ilişkin maddeler de düzenlenmiştir.

Kadına yönelik şiddet tek bir nedene indirgenemez. Erkek egemen toplum yapısı ise, kadına yönelik şiddete kaynak oluşturmaktadır. Bu tür toplumlarda kadınlar, toplumsal, geleneksel, siyasal, eğitimsel pek çok alanda ayrımcılığa uğramakta ve erkeğe bağımlı hale gelebilmektedir. Erkeğin toplumda var olan üstün konumuyla birlikte, alınacak kararlarda daha çok söz sahibi olması ise şiddet davranışını beslemektedir. Şiddet aynı zamanda bulunulan çevre içerisinde de öğrenilebilmekte, özellikle ailesinde bu tür davranışları gözlemleyen ya da deneyimleyen bireyler de gelecekte şiddet uygulayabilmektedirler (Ođman, 2012: 167). Kadına yönelik şiddete ilişkin istatistikler incelendiğinde ise Amerika'da her dört kadından birinin eşi ya da erkek arkadaşı tarafından şiddete uğradığı (Breiding, Black & Ryan, 2008), hane içinde silah bulunması durumunda kadının öldürülme olasılığının %500 arttığı (Campbell, Webster & Koziol-McLain, 2003) tespit edilmiştir. Ülkemizde gerçekleştirilen ve tüm bölgeleri kapsayan bir araştırmanın sonuçlarına göre de, yaşamının

herhangi bir döneminde kadınların %35'i fiziksel, %12'si cinsel, %43'ü duygusal, %30'u ise ekonomik şiddete maruz kalmaktadır. Söz konusu araştırmanın diğer bulgularına göre de, kadınlar şiddete en çok eşleri ya da birlikte oldukları erkekler tarafından maruz kalmaktadırlar (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı [ASPB] Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2015).

Kadın Sığınma Evleri

Kadın sığınma evleri, şiddet mağdurları için önceleri yalnızca barınma hizmeti veren ve fiziksel olarak şiddetten korundukları yerler olarak görülmekteydi. Ancak zaman içinde barınmanın ötesinde, mağdurlar için kaynaklara ulaşabilecekleri ve güçlenerek şiddetsiz bir yaşam sürdürmelerine onlara destek sağlayacak yerlere dönüştüler (Ben-Porat & Itzhaky, 2008).

Temelde kadın sığınma evleri, şiddete maruz kalan kadınların son çare olarak gördükleri ve başvuruda buldukları mekanizmaların başındadır. Uzun süre şiddete katlanmak zorunda kalan pek çok kadın, aslında bir anlamda artık bu şiddete dur demek için evinden ayrılmakta, varsa çocukları ile birlikte kadın sığınma evlerinde şiddetsiz bir yaşama adım atmaktadırlar. Öte yandan ülkemizde töre ve namus cinayetleri de önemli bir sorun olmakla birlikte, kadınlar söz konusu zararlı geleneklerden kurtulmak için de sığınma evlerine başvuruda bulunabilmektedirler.

Ülkemizde şiddete maruz kalan kadın ve beraberindeki çocuklarının korunması ve desteklenmesine yönelik kadın sığınma evi hizmetleri Kadın Konukevlerinin Açılması ve İşletilmesi Hakkında Yönetmelik çerçevesinde yürütülmektedir. Söz konusu Yönetmelik'te kadın sığınma evlerinin çalışma esasları, kuruluş standartları, hizmetten yararlananlar, kalış süresi, sunulacak hizmetler, ayrılma süresi ve sonrası, çalışanların niteliği gibi başlıklar altında hizmetler düzenlenmiştir. Hâlihazırda ülkemizde Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına (AÇSHB) bağlı 110, belediyelere bağlı 32, Göç İdaresi Genel Müdürlüğüne bağlı 2, sivil toplum kuruluşuna bağlı 1 olmak üzere toplam 145 kadın sığınmaevi bulunmaktadır (AÇSHB, 2019). Buradan yola çıkarak ülkemizde AÇSHB'nın kadın sığınma evi sayısının yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarına göre daha fazla olduğu söylenebilir. Her ne kadar Avrupa ülkelerinde kadın sığınma evi hizmetleri yerel yönetimler ve STK'lar tarafından yürütülse de, ülkemizde şiddete maruz kalan kadınlara sunulan hizmetler daha çok kamu tarafından sunulmaktadır.

Şiddete Maruz Kalan Kadınlarla Sosyal Hizmet Uygulamaları

Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonuna (International Federation of Social Workers-IFSW) göre sosyal hizmet, bireylerin güçlenmesi ve özgürleşmesini destekleyen, sosyal adalet, insan hakları, farklılığa saygı ilkelerini temel alan, uygulamaya dayalı bir meslek ve disiplindir. Sosyal hizmetin uygulama alanları arasında, işsizler, yoksullar, aileler, yaşlılar, engelliler, göçmenler, aile içi şiddet mağdurları gibi kısaca toplumda dezavantajlı ve

desteklenmeye ihtiyacı olanlar bulunmaktadır (Duyan, 2010). Bununla birlikte sosyal hizmet mesleğinin temelinde bireyle, grupla ve toplumla çalışma vardır. Dolayısıyla şiddete maruz kalan kadınlarla gerçekleştirilecek sosyal hizmet uygulamalarında bütüncül değerlendirme ve müdahaleler önem taşımaktadır (Adams, Dominelli & Payne, 2015).

Temelde kadına yönelik şiddet sorunsalına ilişkin mikro, mezzo ve makro düzeylerde koruyucu ve önleyici sosyal hizmet uygulamaları gerçekleştirilebilir. Bu kapsamda aşağıdaki başlıklarda şiddete maruz kalan kadınlar için her bir düzeye yönelik gerçekleştirilecek müdahaleler açıklanmıştır.

Mikro Düzey Sosyal Hizmet Müdahalesi

Türü ne olursa olsun şiddet, kadınlar üzerinde travmatik etkilere yol açabilmektedir. Söz konusu etkilerin en önemlileri ise kadının kontrolünü kaybetme duygusunu yaşaması ve güçsüzlük hissetmesidir. Bu anlamda, şiddete maruz kalan kadınlarla gerçekleştirilecek sosyal hizmet uygulamalarının amacı en temelde kadınların yaşamış olduğu bu olumsuz etkilerden kurtularak psiko-sosyal işlevselliklerini yeniden kazanmalarını sağlamaktır.

Mikro düzey sosyal hizmet müdahalelerinde öncelikle şiddete maruz kalan kadınların güçlendirilmesi çalışmaları yer alır. Bu kapsamda, şiddete maruz kalan kadının güçlü yönleri ile mevcuttaki kaynaklarını birlikte belirlemek ve şiddet döngüsünü kırmasına yardımcı olmak temel çalışmalardandır.

Şiddete maruz kalan kadınların güçlendirilmelerinde;

- *Kadının mevcut seçeneklerini değerlendirebilmesine yardım etmek,*
- *Yasal hakları konusunda rehberlik yapmak ve bu konudaki başvurularını takip etmek,*
- *Şiddet döngüsü hakkında bilgilendirilmesi,*
- *Toplumda bulunan kaynaklar konusunda bilgilendirmek ve kadın yararına harekete geçirmek,*
- *Şiddetin kendi suçu olmadığı konusunda kadına farkındalık kazandırmak sayılabilir.*

Şiddete maruz kalan kadınların benlik saygısının yükselerek yeni deneyimlere açık hale gelmesi kolay bir süreç değildir, ancak sosyal hizmet uzmanı ve şiddete maruz kalan kadın arasındaki profesyonel ilişki ile bu mümkün hale gelebilir. Bununla birlikte müdahale, şiddete maruz kalan kadının içinde bulunduğu durum kapsamında değerlendirilmelidir. Kısa dönemli ve acil durumlar için krize müdahale yaklaşımı, çözüm odaklı kısa süreli terapi ve destekleyici grup çalışmalarından yararlanılabilir. Ek olarak, krize müdahale yaklaşımında mağdurun şiddet uygulayan ile ilişkisini sonlandırmak için uygun baş etme stratejileri üzerinde de birlikte çalışılabilir. Yine mikro düzey sosyal hizmet uygulamalarında problem çözme yaklaşımı da kullanılabilir. Bu yaklaşımda öncelikle mağdurun sorununa ilişkin bilgi toplama, sorunun net olarak tanımlanması, çözüme yönelik hedeflerin belirlenmesi, hedeflerin

uygulanması, sonlandırma ve uygulamanın değerlendirilmesi süreci tamamlanır (Roberts, 2007).

Şiddete maruz kalan kadın ile gerçekleştirilecek mesleki görüşmelerde, mümkün olduğunca mağdurun kendini güvende ve rahat bir ortamda hissetmesi sağlanmaya çalışılmalıdır. Konuşmak istemediği konulara ilişkin zorlamada bulunulmamalıdır. Kendisine ait hiçbir bilginin başka kişilerle paylaşılmaya cağı konusu aktarılmalıdır. Görüşme mümkün olduğunca aktif dinleme çerçevesinde yapılandırılmalıdır (Kirst-Ashman & Hull, 1999).

Ek olarak, şiddete maruz kalan kadınlarla vaka yönetimi temelindeki çalışmalar da oldukça önemlidir. Vaka yönetimi, mağdurun ihtiyaçları ile toplumdaki kaynaklar arasında bağlantının kurulmasına dayanır. Aynı zamanda koordinasyon, bütünleştirme, sevk ve idare ile planlamayı da içeren bir sürece sahiptir (Compton, Galaway & Cournoyer, 2005).

Mezzo Düzey Sosyal Hizmet Müdahalesi

Şiddete maruz kalan kadınların yaşamlarına yeni bir yön çizebilmeleri ve gelecek planlaması yapmalarında kullanılacak yöntemlerden biri de mezzo düzeyde grup çalışmalarıdır. Ek olarak, mezzo uygulamalar temelinde kadın sığınma evlerinde görevli personellerin eğitimleri, kuruluşun hizmet verme sürecinin geliştirilmesi de yer almaktadır.

Makro Düzey Sosyal Hizmet Müdahalesi

Makro düzey sosyal hizmet müdahaleleri daha çok geniş ölçekteki toplum temelli müdahalelerdir. Bilgi ve bilinçlendirme çalışmaları, koordinasyon ve işbirliği çalışmaları, eğitim faaliyetleri, hizmet standartlarını geliştirme, kurumsal kapasitenin artırılması gibi çalışmaları içerir. Bununla birlikte, kadına karşı şiddetle mücadeleyle ilişkin koruyucu ve önleyici düzeylerdeki politika oluşturma çalışmaları da bu kapsam içerisinde yer alır.

Kadına yönelik şiddetle mücadele çok disiplinli bir yaklaşımı gerektirdiğinden adalet, emniyet, sağlık sistemlerinin konuya katkısı anlamında, işbirliği ve koordinasyon çalışmaları önem taşımaktadır. Özellikle aile içi şiddete maruz kalanların başvuru mekanizmalarının ilki kolluk birimleri olmaktadır. Dolayısıyla, özellikle kolluk birimlerindeki personellerin olaylara doğru açıdan yaklaşabilmesi kadına karşı şiddet konusunda bilgi ve bilinçlendirilmelerine gereksinim vardır. Öte yandan, adalet sistemi de bir suç fiili olan kadına karşı şiddet olaylarında oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Yasaların etkin bir biçimde uygulanması, şiddete ilişkin koruyucu ve önleyici tedbir kararlarının süratle ve etkin bir biçimde alınması, konuya ilişkin mücadelede önemlidir. Makro düzeyde özellikle yasaların etkin uygulanması konusunda sosyal hizmet uzmanları lobicilik faaliyetleri yürütebilir.

Bununla birlikte, özellikle şiddete maruz kalan kadınlara koruma sağlayan kadın sığınma evlerinin kurumsal kapasitelerinin artırılması, hizmete yönelik standartlaşmanın sağlanması ve ihtiyaçlar doğrultusunda plan ve programların oluşturulması yine makro düzey müdahaleler kapsamında yer alabilir.

Yöntem

Bu araştırma bir hizmet değerlendirme araştırması olarak planlanmış olup, çalışmada Ankara'da bulunan -o dönem ki adı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı- şimdiki adı Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile yerel yönetimlere bağlı kadın sığınma evlerinden hizmet alan kadınlar ile bu kuruluşlarda görev yapan meslek elemanlarının sığınma evi hizmetlerine ilişkin değerlendirmelerine yer verilmiştir. Değerlendirme iki tür olarak ele alınmaktadır. Birincisi "önceden düzenlenmiş değerlendirme" kapsamında ele alınan geleneksel değerlendirme yöntemidir. Bu değerlendirmede standardize edilmiş ölçme araçları kullanılır ve belirlenmiş amaçların başarısıyla ilgilenilir. Bu türde, veri analizleri önem teşkil etmektedir. İkinci tür olan "etkileşime dayalı değerlendirme" ise gözlemlerle ortaya çıkan sonuçlarla ilgilenir (Clarke, 1999: 21). Bu çalışmada da "etkileşime dayalı değerlendirme" kapsamında kadın sığınma evinden hizmet alan kadınlar ile burada görev yapan meslek elemanlarının sunulan hizmetlere ilişkin değerlendirmeleri ele alınmıştır.

Bu kapsamda çalışmada nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanımına dayanan karma yöntem kullanılmıştır. Karma yöntem kullanımının amacı ise şiddete maruz kalan kadınlara sunulan hizmetlerin işlevselliğinin çok boyutlu olarak ortaya konulmasıdır. Araştırmanın nicel kısmı ile ilgili veriler Ankara'da (mülga) Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve yerel yönetimlere bağlı toplam altı kadın sığınma evinden hizmet alan şiddete maruz kalan kadınlardan elde edilen verilere dayanırken, nitel kısmı ile ilgili veriler bu kuruluşlarda görev yapan meslek elemanları ile yapılan görüşmeler kapsamında elde edilmiştir.

Bu çalışmanın gerçekleştirildiği dönemde Ankara'da (mülga) Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına bağlı iki (1. ve 2. Kadın Sığınma Evi) belediyelere bağlı dört (Çankaya, Ankara Büyükşehir, Mamak, Keçiören Sığınma Evleri) olmak üzere toplam altı kadın sığınma evi 155 kapasite ile hizmet vermekteydi. Söz konusu sığınma evlerinde sosyal hizmet uzmanı, psikolog, çocuk gelişimcisi ve sosyolog olmak üzere toplam 14 meslek elemanı görev yapmaktaydı. Bu kapsamda çalışmaya tüm sığınma evlerinden hizmet alan kadınlar dâhil edilmek istenmiş, bu amaçla tam sayım yapılmış ve katılmayı kabul eden 117 kadına ulaşılmıştır. Yine kadın sığınma evlerinde görev yapan ve çalışmaya katılmayı kabul eden 10 meslek elemanı da çalışmaya dâhil edilmiştir.

Araştırmanın nicel verileri, kadın sığınma evlerinden hizmet alan ve çalışmaya katılmayı kabul eden kadınlarla, araştırmacı tarafından literatüre dayanılarak geliştirilen ve 35 sorudan oluşan görüşme formu aracılığı ile elde edilmiştir. Görüşme formunda, kadınların sosyo-demografik özellikleri, kadın sığınma evlerinde verilen her bir hizmet ile sığınma evinin fiziksel özellikleri ve meslek elemanları ile ilişkilerini değerlendirmeye yönelik sorular bulunmaktadır.

Araştırmanın nitel verileri ise, kadın sığınma evlerinde görev yapan ve araştırmaya katılmayı kabul eden meslek elemanlarından, araştırmacı tarafından literatüre ve araştırmacının alan deneyimlerine dayanılarak geliştirilen ve 14 sorudan oluşan yarı-yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile derinlemesine görüşme tekniği ile elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda, meslek elemanlarının çalışma şekli, maaş yeterlilikleri, sığınma evinde verilen her bir hizmeti nasıl değerlendirdikleri, sığınma evinde işlevsel hizmetlerin neler olduğu, hizmet verme sürecinde karşılaştıkları zorluklar ile bu alana ilişkin mevzuat hakkındaki değerlendirmelerini amaçlayan sorular bulunmaktadır.

Veri toplamaya geçmeden önce Bakanlık ve yerel yönetimler bünyesindeki kadın sığınma evlerinde çalışma yapabilmek için ilgili kurumlardan araştırma izni alınmıştır.

Veri toplama süreci Mart 2014- Haziran 2014 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Veri toplama sürecine geçmeden önce görüşme formundaki soruların anlaşılabilirliğinin belirlenmesi amacıyla 10 kadın ile ön deneme gerçekleştirilmiştir.

Görüşmeye başlamadan önce kadınların her birine araştırma ile ilgili bilgilendirme yapılmış, yaklaşık görüşme süresi belirtilmiş, katılımları konusunda onayları alınarak bilgilendirilmiş onam formu imzalatılmış, rahatsız oldukları soruları cevaplandırmayabilecekleri kendilerine hatırlatılmıştır. Sığınma evlerinin gizli kuruluşlar olması nedeniyle araştırmaya katılan kadınların kimlik bilgilerine yer verilmemiştir. Araştırmaya katılmak isteyen kadınlar ile buldukları sığınma evlerinde akşam saatlerinde ya da hafta sonları ortalama 20-25 dakika yüz yüze görüşme yapılarak görüşme formundaki bilgiler elde edilmiştir. Okuma yazma bilmeyen ya da okuma yazması iyi olmayan kadınlara görüşme formundaki sorular okunmuş ve yanıtları kaydedilmiştir. Her bir görüşme sonunda tutulan kayıtlar aynı gün bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

Görüşmeye başlamadan önce meslek elemanlarının her birine araştırma ile ilgili bilgilendirme yapılmış, yaklaşık görüşme süresi belirtilmiş, rahatsız oldukları soruları cevaplandırmayabilecekleri konusu kendilerine hatırlatılmıştır. Görüşmelerde izin alınarak ses kaydı da yapılmıştır. Her bir görüşme sonunda tutulan kayıtlar aynı gün bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Araştırmaya katılmak isteyen meslek elemanları ile görev yaptıkları sığınma evlerinde, hafta içi mesai saatlerinde olmak üzere, yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile ortalama bir saat yüz yüze görüşme yapılarak veriler elde edilmiştir. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış form kullanılmasının amacı, Kuş'un (2003) da belirttiği gibi, konuyu açıcı ve katılımcıların yorumlamalarını açık olarak ele almaktır. Bu nedenle görüşmeler süresince meslek elemanlarına konuyu açmalarına yardım etmek için "Bana bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi verebilir misiniz?" "Neden böyle düşündüğünüzü açıklayabilir misiniz?" gibi sondaj soruları da sorulmuştur.

Araştırmada iki farklı analiz süreci gerçekleştirilmiştir. Kadın sığınma evlerinden hizmet alan şiddete maruz kalan kadınlar için hazırlanan ve görüşme formu aracılığıyla toplanan veriler gözden geçirilmiş, açık uçlu sorular sorular ayrı biçimde değerlendirilmiş, sayısal veriler ise SPSS paket programı aracılığı ile bilgisayar ortamına aktarılmış ve betimsel istatistikler kullanılarak çözümlenmiş ve veriler sayı ve yüzdelik olarak ifade edilmiştir.

Sığınma evinde görev yapan meslek elemanları ile yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile toplanan veriler aynı gün araştırmacı tarafından bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Daha sonra bu alanda çalışan iki farklı sosyal hizmet uzmanı ve alan dışından bir kişi tarafından okunarak temalar belirlenmiştir. Sonraki süreçte ise araştırmacı bu temalar doğrultusunda verileri çözümlenerek betimsel analiz gerçekleştirilmiştir.

Hizmet Alanlara Yönelik Bulgular

Bu çalışmanın nicel bulguları kadın sığınma evlerinden hizmet alan ve şiddete maruz kalan kadınların yaş, doğum yeri, eğitim durumu, medeni durumu, evlilik şekli, çocuk durumu, çalışma durumu, sosyal güvence ve gelir durumu gibi bazı sosyo-demografik özellikleri ile kadın sığınma evlerinde verilen her bir hizmete ilişkin değerlendirmeleri temelinde incelenmiştir. Söz konusu bulgular Tablo 1. ve Tablo 2.'de yer almaktadır.

Tablo 1. Hizmet alan kadınların sosyo-demografik bilgileri.

	Sayı	Yüzde		Sayı	Yüzde
<i>Yaş</i>			<i>Çocuk Durumu</i>		
21-40	72	67,3	Var	84	78,5
41'den büyük	17	15,9	Yok	19	17,8
20'den küçük	16	15	<i>Çalışma Durumu</i>		
<i>Doğum Yeri</i>			Çalışmıyor	94	88
Büyükşehir	46	43	Çalışıyor	13	12,1
Köy	35	32,7	<i>Gelir Durumu</i>		
Kasaba	25	23,4	Geliri yok	57	53,3
<i>Eğitim Durumu</i>			Sosyal yardımlar	14	13,1
İlkokul	47	44	Asgari ücret	13	12,1
Ortaokul	20	18,7	Eşin gelirin bağımlı	9	8,4
Lise	25	23,4	Maaş	6	5,6
Üniversite	5	4,7	Aileye bağımlı	4	3,7
Okur-Yazar değil	10	9,3	<i>Sosyal Güvence</i>		
<i>Medeni Durum</i>			Var	55	51,4
Evli	51	47,7	Yok	52	48,6
Bekâr	26	24,3			
Boşanmış	30	28			
<i>İlk Evlilik Yaşı</i>					
16-20	42	40			
15 yaş ve altı	28	26,2			
21-35	27	25,2			
25 ve yukarısı	1	0,9			

Tablo 1.'de de görüleceği üzere çalışmaya katılan şiddete maruz kalan kadınların büyük bir bölümü 21-40 yaş arasındadır (%67,3). Her ne kadar şiddete her yaştaki kadın maruz kalsa da yapılan bazı araştırmalarda söz konusu kadınların büyük çoğunluğunun 35 yaş altında olduğunu göstermektedir (Şentürk, 2012; Subaşı & Akın, 2020). Bununla birlikte, katılımcıların yaklaşık yarısı Büyükşehirde (%43) doğmuş ve eğitim seviyesi en çok ilkokul (%44) düzeyindedir. Katılımcıların %9, 3'ünün ise okur yazarlığı bulunmamakta olup, %4, 7'si ise üniversiteden mezundur. Bu bağlamda her eğitim düzeyinden kadının, maruz kaldığı şiddet nedeniyle barınmaya ihtiyaç duyduğu ve sığınma evine başvurduğu görülmektedir. Ek olarak, sığınma evlerinden hizmet alan kadınlarla gerçekleştirilen bir başka araştırmaya göre ise ilkokul ve altı düzey eğitime sahip kadınların daha çok sığınma evi başvurusunda bulunduğu tespit edilmiştir (Babahanoğlu, Kesen & Daşbaş, 2018).

Araştırma sonucuna göre kadınların büyük bir kısmı evlidir (%47,7). 162-kadınla gerçekleştirilen bir başka araştırmanın sonuçlarına göre de kadınların %90'ını eşlerinden şiddet gördüğünü açıklamıştır (Güler, Tel & Tuncay, 2005). Görüldüğü üzere, kadınlar en çok yakın ilişkide oldukları eşleri tarafından şiddete maruz kalmaktadırlar.

Evli olan katılımcıların ilk evlilik yaşı ise 16-20 yaş arasındadır (%40). Bu doğrultuda şiddete maruz kalan kadınların erken yaşlarda evlilik yaptıkları görülmektedir. Erken yaşta evliliğin, kız çocuklarının psiko-sosyal gelişimini olumsuz yönde etkilediği, ayrıca erken yaşta evlenen kadınların daha çok şiddete maruz kaldıkları ya da şiddete uğrama açısından risk durumunda oldukları ifade edilmektedir (Aktepe & Atay, 2017).

Araştırmaya katılan ve şiddete maruz kalan kadınların yarıdan fazlasının (%78,5) çocuğu bulunmaktadır. Araştırmacının alan deneyimlerinden de yola çıkarak sığınma evlerinde sayı olarak şiddete maruz kalan kadınlar kadar, bu kadınların beraberindeki çocuklarına da hizmetler verilmektedir. Dolayısıyla, şiddetin görünmeyen mağdurları olan çocukların da, hizmete ihtiyaç duyan bir grup olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bilindiği üzere şiddet, aynı zamanda öğrenilebilen bir davranıştır. Aile içerisinde şiddet ortamında büyüyen çocukların ileride potansiyel şiddet uygulayıcılarına dönüşmesi muhtemeldir. Şiddete tanıklık eden çocukların, şiddet çalışmalarına dâhil edilmesinin önleyici hizmetler kapsamında önemli olduğu düşünülmektedir.

Katılımcıların neredeyse tamamına yakını (%88) herhangi bir işte çalışmamakta olup, yarıdan fazlasının geliri bulunmamaktadır (%53,3). Literatürde ekonomik temelli sorunlar ile kadına yönelik şiddet arasında ilişki olduğundan bahsedilmektedir. İşsizlik ya da gelir kaybıyla karşılaşan pek çok erkek, hane içerisinde mevcut iktidarının sarsıldığını düşünmekte ve söz konusu iktidarı sürdürebilmek için aile içi şiddete başvurabilmektedir. Nitekim yapılan niteliksel ve niceliksel çalışmaların da gösterdiği gibi ekonomik sorunlar, şiddeti arttırmakta olup, kadınlara göre de şiddete uğrama nedeni en çok

ekonomik temelli sorunlara dayanmaktadır (Subaşı & Akın, 2020; Güler, Tel & Tuncay, 2005; Aşkın & Aşkın, 2017). Hâlihazırda eğitim düzeyi düşük olan şiddet mağdurlarının, düzenli ve gelir getirici işlerde istihdam edilmeleri oldukça zordur. Kadınların ekonomik anlamda kendi ayakları üzerinde duramaması, onları aynı zamanda erkeğin gelirine de bağımlı kılmış olmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu kadınların şiddet döngüsünü kırarak, şiddet ortamından uzaklaşmaları ve bağımsız bir yaşama geçmeleri kolay olmamaktadır.

Bununla birlikte katılımcıların geliri bulunmadığı halde yarıya yakınının sosyal güvencesi vardır (%51,4). Bunun nedeni ise kadınların eşlerinin ya da babalarının sosyal güvencesi üzerinden yararlanıyor olmalarıdır.

Tablo 2. Hizmet alan kadınların sığınma evi hizmetlerine ilişkin değerlendirmeleri.

	Sayı	Yüzde		Sayı	Yüzde
<i>Barınma</i>			<i>Geçici Maddi Y.</i>		
Yeterli	78	73	Yeterli	36	33,6
<i>Güvenlik</i>			<i>İş Bulmaya Destek</i>		
Yeterli	93	87	Yeterli	42	40
<i>Psikolojik Destek</i>			<i>Kreş Destek</i>		
Yeterli	62	58	Yeterli	32	30
<i>Hukuki Destek</i>			<i>Mesleki Eğitime Destek</i>		
Yeterli	68	64	Böyle Bir Hizmet Almayan	39	36,4
<i>Tıbbi Destek</i>			<i>Grup Çalışması</i>		
Yeterli	64	60	Yeterli	48	45
<i>Çocuk İçin Burs Destek</i>			<i>Sosyal Sanatsal ve Sportif Faaliyetler</i>		
Böyle Bir Hizmet Almayan	34	32	Böyle Bir Hizmet Almayan	35	32,7

Araştırmanın nicel kısmı ile ilgili diğer bulgular, Kadın Konukevlerinin Açılması ve İşletilmesi Hakkında Yönetmelikte belirtilen her bir hizmetin, sığınma evlerinden yararlanan kadınlar tarafından değerlendirilmesine ilişkindir. Söz konusu değerlendirmelerde “Yeterli”, “Yeterli Değil”, “Kısmen Yeterli” ve “Böyle Bir Hizmet Almadım” seçenekleri kullanılmıştır. Tablo 2., her bir seçenekte, yüksek çıkan oran doğrultusunda hazırlanmıştır.

Şiddet mağdurları için bulunduğu kriz ortamındaki ilk ihtiyaçları gidecek güvenli bir yerin olmasıdır. Nitekim Sallan Gül’ün (2011) sığınma evlerinde gerçekleştirdiği bir araştırmanın sonuçlarına göre de hizmet alan kadınlar, sığınma evlerinin güvenilir yerler olması gerektiğini (%31) ifade etmiştir. Dolayısıyla kadınlar için sığınma evleri geçici olarak güvenli barınmanın sağlandığı yerler olarak oldukça önemlidir. Araştırma sonuçlarına göre de katılımcıların %73’ü, sığınma evlerinden almış oldukları barınma hizmetini, %87’si ise güvenlik hizmetini yeterli bulmaktadır. Bu kapsamda sığınma evlerinin buradan

hizmet alan kadınlar tarafından da güvenilir barınma ihtiyaçlarını karşılayan yerler olarak değerlendirildiği söylenebilir.

Psikolojik destek hizmetleri ise şiddet nedeniyle travma yaşayan kadınlarla gerçekleştirilecek çalışmalarda önemli bir yerdedir. Katılımcıların %58'i de sığınma evinden aldığı psikolojik destek hizmetini yeterli bulduğunu ifade etmiştir. Sığınma evleri şiddete maruz kalan kadınlara güvenli barınma yerleri sağlamanın ötesinde, güçlenmeleri ve şiddetsiz bir yaşam sürdürmeleri konusunda destek hizmetlerini sağlamalıdır. Söz konusu durum, araştırmaya katılan şiddete maruz kalan bir kadın tarafından aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

"Ben eşimin beni ve üç çocuğumu sokağa atmasıyla beni çocuklarımla çaresiz bırakmasıyla buralara geldim. Benim tek istediğim çocuklarımla beraber olup onlara bakmak, kendi ayaklarımın üstünde durmak. Önceleri her şeyden umudumu kesmiştim ve sizden tek istediğim benim ayaklarımın üstünde durmamı sağlamanız."

Sığınma evinden hizmet alan kadınların bir diğer önemli ihtiyacı da güçlenmektir. Şiddet nedeniyle özgüveni sarsılan, çaresizlik ve umutsuzluk duyguları içerisinde güçsüzleşen mağdurların, hayatlarının kontrolünü eline alması ve güçlendirilmelerinde psikolojik destek hizmetlerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Aşağıda bahsedilen ihtiyaçlara yönelik katılımcıların ifadeleri yer almaktadır.

"Bizim buraya geliştirmiş eşimiz bize her şeyden kısıtlaması, bir çerçeveye hapsedmesi buraya kendi ayaklarımızın üstünde durup ve güçlü bir şekilde dışarıda olmak isterdim. Sağ olsun bize çatı, temiz yiyecek sağlandı. Ama biz özgüvenimizi çoktan kaybettik. Burada bir şeyler öğrenmeye umut etmek için geldim."

"Tek başıma karar veremiyorum. Yol gösterilmesini istiyorum. Kendime güvenim yok. Korkuyorum."

"Bizi güçlü birer insan haline getirin. Çünkü bu güç bizim elimizden alınmış."

6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra şiddete maruz kalan kadınlar, ilgili Mahkemeler, Mülki Amirler ve kolluk kuvvetleri aracılığı ile kendileri için koruyucu tedbir kararı, şiddet uygulayan kişi için ise önleyici tedbir kararı aldırabilmekte, böylece yasal anlamda kendilerini güvence altına almaktadırlar. Ek olarak kadın sığınma evlerinde şiddete maruz kalan kadınlar için Ankara Barosuna bağlı Gelincik Merkezi bulunmakta olup, söz konusu kadınlara hukuki destek sağlamak amacıyla bu Merkezden ücretsiz avukat desteği sağlanmaktadır. Dolayısıyla, araştırma kapsamındaki kadın sığınma evlerinde hukuki destek hizmetlerinin işlerliğinin iyi olduğu söylenebilir. Nitekim hizmet alanlarda hukuki destek hizmetlerini %64 oranıyla yeterli bulduklarını ifade etmişlerdir.

Araştırmaya dahil edilen sığınma evlerindeki tıbbi destek hizmetleri kapsamında, ilaç kullanan kadınların ilaç alma saatlerine ilişkin takiplerinin yanı

sıra psikiyatrik desteğe ihtiyacı olan kadınlar hastanelerdeki psikiyatri kliniklerine götürülmekte ve randevu takipleri yapılmakta, yine kronik hastalığı bulunan kadınların hastane randevu takipleri yapılmaktadır. Araştırma kapsamındaki sığınma evlerinin yalnızca ikisinde söz konusu hizmetlerin yürütülmesini sağlayacak sağlık personeli bulunmaktaydı. Burada bahsedilen tıbbi destek hizmetleri, daha çok meslek elemanları tarafından yerine getirilmektedir. Bununla birlikte, katılımcıların yarısından fazlası (%60), sunulan tıbbi destek hizmetini yeterli olarak değerlendirmiştir.

Daha önce de bahsedildiği gibi, şiddete maruz kalan kadınlar, şiddet ortamından genellikle çocuklarıyla birlikte ayrılmaktadırlar. Dolayısıyla sığınma evlerinde en az şiddet mağdurları kadar şiddete tanıklık eden çocuklara yönelik hizmetlerin de nicelik ve nitelik açısından yeterli olması beklenir. Ancak, kadınların %32'si çocuk için burs destek hizmetini almadığını aktarmıştır. Bununla birlikte çocukları için burs desteği almayan kadınlar ya çocuğu bulunmayan ya da burs alacak öğrenim yaşında çocuğu olmayan kadınlardır. Ek olarak soruya yanıt vermeyen katılımcılarda vardır. Kadın sığınma evlerinde anneleriyle birlikte hizmet alan çocuklara, Kadın Konukevlerinin Açılması ve İşletilmesi Hakkında Yönetmelik kapsamında AÇSHB'na bağlı çocuk kuruluşlarında kalan çocuklara verilen miktar kadar harçlık ödemesinde bulunulacağı ifade edilmiştir. Ancak bu, çocuklara verilecek burs destek hizmetinden ayrı bir hizmettir. Dolayısıyla, her ne kadar mevzuatta bulunsa da, sığınma evlerinde çocuklar için burs desteği adı altında bir hizmetin sunulmadığı sonucuna ulaşılabilir. Yine mevzuatta sığınma evlerinden hizmet alan kadınlar için harçlık desteği sağlanmasına yer verilmiş olup, araştırma sürecinde AÇSHB'na bağlı sığınma evlerinden hizmet alan kadınlara aylık düzenli harçlık desteği sağlanırken, bu desteğin yerel yönetimlere bağlı sığınma evlerinde sağlanmadığı araştırma sürecinde ifade edilen bir konu olmuştur. Hatta bunun, hizmet alan kadınlar arasında da bilindiği, bu nedenle birden çok kez ve farklı sığınma evlerinde kalan mağdurların, harçlık hizmeti verilmediği için yerel yönetimlere bağlı sığınma evlerinde kalmak istemediği ifade edilmiştir. Dolayısıyla, geçici maddi yardım hizmetini yeterli bulan (%33,6) hizmet alan sayısının daha az olduğu değerlendirilmektedir.

Sığınma evlerinde kalan kadınların iki temel ihtiyacı bulunmaktadır. Bunlar, bir işe yerleşmek ve temel ihtiyaçlarının karşılanmasıdır (Wettersten et al., 2004). Araştırma sonuçlarından da görüleceği üzere, sığınma evi hizmetlerinden yararlanan kadınların büyük çoğunluğu düşük eğitim düzeyine sahip, çalışmayan ve geliri bulunmayan kadınlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla, sığınma evlerinden hizmet aldıkları süre içerisinde söz konusu kadınların şiddetten uzak yeni yaşamlarında güçlendirilmeleri ve kendilerine yeterli hale gelmelerine destek olunması büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda şiddet mağdurlarının istihdamını sağlamaya yönelik hizmetlerin niteliksel anlamda arttırılması önem taşımaktadır. Araştırma sonuçları da, katılımcıların

%40'ının, sığınma evlerinde sunulan iş bulmaya destek hizmetini yeterli bulduğunu göstermektedir.

Sığınma evlerinde şiddet mağdurlarının çocuklarına doğrudan kreş hizmetleri sunulmamakta olup, çocuklar için oyun odaları oluşturulmuştur. Görüşme yapılan sığınma evlerinin yalnızca üç tanesinde çocuk oyun odası bulunmaktaydı. Diğer kuruluşlarda çocukların oyun oynayabileceği fiziksel mekânlar düzenlenmemiştir. Bununla birlikte, şiddet mağdurları için 6284 sayılı Kanun kapsamında Mülki Amir onayıyla kadının çalışması halinde iki ay, çalışmaması halinde dört ayla sınırlı olmak üzere kreş destek yardımına ilişkin karar da verilmektedir. Ek olarak, il bünyesinde çocuk hizmetleri birimi koordinasyonunda Özel Kreş ve Gündüz Bakımevleri ile Özel Çocuk Kulüpleri Hizmetinden de ücretsiz kontenjan dâhilinde şiddet mağdurlarının çocukları yararlandırılabilir. Bu çerçevede sığınma evinden hizmet alan kadınların %30'u kreş hizmetini yeterli bulmaktadır. Böyle bir hizmet almadığını belirten kadınlar, çocuk sahibi olmayan ya da kreş döneminde çocuğu bulunmayan kadınlardır.

Katılımcıların %36,4'ü mesleki eğitime destek hizmeti almadığını ifade etmiştir. Kadınların istihdama katılmaları için bir meslek sahibi olmaları önemlidir. Çoğu kez belirtildiği gibi sığınma evine başvuran kadınların büyük çoğunluğu düşük eğitim düzeyinde, çalışmayan ve geliri bulunmayan kadınlardır. Dolayısıyla güçlenmeleri ve bağımsız yaşama geçebilmeleri için istihdama katılmaları önem teşkil etmektedir. Ancak, sonuçlardan da görüldüğü üzere kadınlar bu kapsamdaki hizmeti yetersiz bulmaktadırlar. Söz konusu duruma yönelik kendi ifadeleri ise aşağıda yer almaktadır.

"Sağ olsun bize çatı, temiz yiyecek sağlandı. Ama biz özgüvenimizi çoktan kaybettik. Burada bir şeyler öğrenmeye umut etmek için geldim. 2,5 ay söylemekten yoruldum. Bir şeyler öğretin bize zorunlu kurslar, açıcılık, kuaförlük ne olursa olsun, bizi boş bırakmayın. 2,5 aydır buradayım. İŞ-KUR'un kursları hala açılmadı. Bu kuruluşun boş bir alanı var, keşke oraya biz kadınlar için kurs haline getirseler. Bir şeyler öğretsinler, sertifika verip. Ben iki çocuğumla mutlu yaşamak istiyorum. Çocuklarımla sokakta kalmaktan korkuyorum. Gelecek beni endişelendiriyor. Onlara her şey yoluna girecek, her şey düzeler, tekrar bir evimiz olur diyorum ama ben korkuyorum. Acaba öyle olur mu? 2,5 aydır burada yatıyoruz. Onun yerine bir şeyler öğrenip ve geleceğe hazırlık yapabiliydik. Her halde çok şey istedim. Gelecek ve iki çocuğum için bir ev ve bir iş. İki çocuğum çok başarılılar ve bunu hak ediyorlar."

"Genel olarak her konuda memnunum. Çalışan güvenlik, personel, kreş, psikolog ama bize kurs verilsin ve bize dışarıda ayaklarımızın üstünde durmamız için olanak sağlayın. Bize güçlü birer insan haline getirin."

"Verilen kurslar yetersiz. Kişilerin ihtiyacına yönelik kurslar değil. Çok boş vaktimiz var. Ancak geleceğimize yönelik her hangi bir çalışma yapılmıyor. Sertifikalı kurslar olmalı ki iş bulmamız kolay olsun."

"Bir meslek edindirme kurslarına gitmek ve maddi yardımın yeterli olmadığı için artmasını istiyorum."

Hizmet alanların kendi ifadelerinden de anlaşılacağı üzere pek çoğu çocuklarıyla birlikte düşünüldüğünde gelecek kaygısı yaşamaktadır. Şiddet nedeniyle özgüveni zedelenen, umutsuzluk ve çaresizlik yaşayan kadınlara sunulacak psiko-sosyal destek hizmetlerinin nitelik olarak arttırılması ihtiyacı doğmaktadır.

Grup çalışmaları şiddete maruz kalan kadınlarla gerçekleştirilecek çalışmalarda önemli bir yerdedir. Gruplar, destek sistemlerini oluşturmada etkili ve zaman açısından tasarruf sağlayıcı olarak da düşünülmektedir (Duyan, 1996). Ek olarak, sığınma evlerinde yürütülen grup çalışmaları şiddete maruz kalan kadınların olumlu kendilik algılarının yükseltilmesi ve daha fazla bağımsız hissetmelerinin sağlanmasında oldukça önemlidir (Haj-Yahia & Cohen, 2009). Bu kapsamda, sığınma evlerinin sınırlı zamanda hizmet verdiği düşünüldüğünde grup çalışmalarıyla kadınlar kısa sürede güçlenebilecektir. Bununla birlikte sığınma evlerinde sunulan grup çalışmaları, kadınların yarıya yakını tarafından (%45) yeterli bulunmuştur.

Araştırmaya katılan kadınların %32,7'si sosyal, sanatsal ve sportif faaliyetlere yönelik hizmet almadığını ifade etmiştir. Araştırma yapılan konukevlerinden AÇSHB'ye bağlı olanlarda söz konusu faaliyetler kapsamında sayılabilecek resim kursları, el işi kursları vb. gibi daha çok kadınların boş vakitlerini değerlendirmelerine yönelik faaliyetler düzenlenmektedir. Hem AÇSHB hem de yerel yönetimlere bağlı sığınma evlerinin hiç birinde sportif faaliyetlere yönelik bir hizmet verilmemektedir. Oysa şiddete maruz kalan kadınlara sağlanacak psiko-sosyal destek hizmetlerde sosyal, sanatsal ve sportif faaliyetlerin de uygulanması önemlidir.

Araştırma sonuçlarına göre şiddet mağdurları, sığınma evinden mevzuatta belirtilen altı ay kalma süresinden daha az bir süre olan 0-3 aydır (%46,7) hizmet almaktadır. Bununla birlikte söz konusu kadınlar meslek elemanları ile iyi ilişkiler (%78,5) içinde olduklarını belirtmiş olup, %74,8'i kaldığı sığınma evinin fiziksel özelliklerinden memnundur.

Hizmet Sunanlara Yönelik Bulgular

Bu kısımda AÇSHB ve yerel yönetimlere bağlı sığınma evlerinde görev yapan meslek elemanlarının kuruluş hizmetlerine ilişkin değerlendirmelerini içeren bulgulara yer verilecektir. Öncelikle söz konusu meslek elemanlarını tanımlayıcı bilgiler açıklanacaktır.

Tablo 3. Meslek elemanlarının tanımlayıcı özellikleri

<i>Sığınmaevinde Çalışma Süresi</i>	<i>Görev Yaptığı Kuruluş</i>	<i>Kadro Durumu</i>	<i>Ünvanı</i>
9 yıl	Bakanlık	Kadrolu	Sos. Hizmet Uzmanı
5 yıl	Bakanlık	Kadrolu	Çocuk Gelişimci
5 ay	Bakanlık	Ek Dersli	Psikolog
3 yıl	Bakanlık	Kadrolu	Sosyal Hizmet Uzmanı
12 yıl	Bakanlık	Kadrolu	Çocuk Gelişimci
2 yıl	Yerel Yönetim	Kadrolu	Sosyal Hizmet Uzmanı
20 gün	Yerel Yönetim	Özel Hizmet	Sosyal Hizmet Uzmanı
4 yıl	Yerel Yönetim	Özel Hizmet	Çocuk Gelişimci
5 ay	Yerel Yönetim	Ek Dersli	Sosyolog
8 yıl	Yerel Yönetim	Ek Dersli	Sosyolog

Araştırmaya katılmayı kabul eden meslek elemanlarından beşi AÇSHB'ye, diğer beşi ise yerel yönetimlere bağlı sığınma evinde görev yapmaktadır. Meslek elemanları kadrolu (657 sayılı Kanuna bağlı devlet memuru), özel hizmet alımı ve ek dersli olmak üzere farklı kadrolarda görev yapmaktadır. AÇSHB'ye bağlı sığınma evlerinde görev yapan meslek elemanlarından yalnızca biri ek ders kadrosunda olup, diğerleri devlet memurudur. Özel hizmet alımı, ek ders karşılığı sözleşmeli ve kadrolu meslek elemanlarının her ne kadar aynı görevi yerine getirirler de özlük hakları ve aldıkları maaş arasında farklar bulunmaktadır.

Araştırmaya katılan meslek elemanlarından dördü sosyal hizmet uzmanı, üçü çocuk gelişimci, biri psikolog ve ikisi de sosyolog olarak görev yapmaktadır. Sığınma evlerindeki hizmet süreleri 20 günden 12 yıla kadar değişmektedir. Görüldüğü üzere sığınma evlerinde henüz mesleğe çok yeni başlamış meslek elemanları olduğu gibi uzun yıllardır burada görev yapan meslek elemanları da bulunmaktadır. Bu durumun meslek elemanlarının görüşlerini etkileyebileceği düşünülmektedir.

Aşağıdaki başlıklarda meslek elemanlarının yaptıkları işe ve kazançlarına ilişkin değerlendirmeleri, sığınma evinde sunulan hizmetler ve sığınma evlerinin örgütsel yapısına ilişkin değerlendirmeleri yer almaktadır.

Kadın Sığınma Evlerinde Görev Yapan Meslek Elemanlarının Yaptıkları İşe ve Kazançlarına İlişkin Değerlendirmeleri

Araştırmaya katılan meslek elemanlarının tamamı almış olduğu maaşı yetersiz bulmaktadır. Katılımcılar, çalıştıkları işin duygusal anlamda yıpratıcı

olduğundan bahsetmişlerdir. Bununla birlikte, yaptıkları işin riskli bir iş olduğunu ifade edenler de olmuştur. Bazı meslek elemanları ise aynı zamanda sığınma evinin idareciliğini de yapmakta, böylece iş yükleri daha da artmış olmaktadır. Bu hususlar bazıları tarafından aşağıdaki şekillerde ifade edilmiştir:

"Aldığım maaşı yeterli bulmuyorum. Çünkü burada aynı zamanda idareci olarak çalışıyorum. İşe yeni başladığımın ilk haftası sosyal hizmet uzmanı olarak çalıştım, daha sonra idareci olarak devam ettim."

"Bu alanda bulmuyorum. Çünkü burası çok riskli bir alan. Psikolojik olarak çok yıpratıyor. Sadece manevi değil maddi olarak da bir şeyler verme ihtiyacı duyuyorsun zaten. Çünkü gelen çocuklar burada kendisi bir şey karşılayamayan çocuklar. Bütün

eksiklikleriyle sana geliyorlar. Sen vicdanen bir anda her şeyi yapayım istiyorsun, ama olmayınca da yıpranıyorsun, üzülüyorsun. Ben yeterli bulmuyorum."

"Üniversite mezunusunuz, gerçekten severek ve isteyerek bu işi yapıyorsunuz, bunlar tatmin edici şeyler. Hani işi yapmak zorundasın. Bu işi kabullendiysen bir şekilde yapmak zorundasın, ama ben bu işi iyi ve güzel, kaliteli yapmak için çabalıyorum bunun da maddi bir getirisi olsun istiyorsunuz."

Katılımcılardan yaptıkları işi sevenler daha çok kadın ve çocuk alanına ilgi duyan ve bu alanda çaba harcamak isteyenlerdir. Yaptığı işi sevmeyenler ise daha çok çalıştıkları alanı tanımayan ya da yaptıkları işin amacına ulaşmadığını düşünenlerdir.

"Seviyorum, çünkü şey çocuklarla uğraştığım için seviyorum. Çocuklarla uğraşmak benim işim ve ben çocukları sevdiğim için bu işi seviyorum aslında hani daha çok işin içinde böyle çocuk olduğu için ama kadın konukevin de sosyal hizmet uzmanı değiliz ama artık biz sosyal çalışmacı statüsüne koydular ya, siz de sosyal çalışmacısınız bir anlamda. Ama mesela bir kadınla hani burada iş gereği sana kadınlarla uğraşmak düşüyor, sen artık işin tamamen kadınlara yönelik hizmet vereceksin deseler inan mutsuz olurum gibi geliyor çünkü ben çocuksuz bir iş yaptığım, işin içinde çocuğun olmadığı bir çalışma alanını düşünemiyorum kendi mesleğim adına."

"Çok başarılı dönütler olmuyor yani. Belki bir-iki vaka. Bu bile insanı motive ediyor aslında bakmayın. Ya da mutlu etmeye yetiyor, bir kadına bir şey yaptırmak ya da bir kadını ben kendim kişisel olarak belki bir kadına şiddetsiz bir gün geçirtmek bile bana aslında iyi gelen bir şey. Yani 15-20 yıl şiddet yaşamış bir kadının 6 ay bile burdan şiddet yaşamaması benim için aslında iyi bir şey. Böyle düşünen bir meslek elemanıyım. Kadını güçlendiriyor muyuz? Hayır."

Meslek elemanlarının mesleki doyum sağlayıp sağlamadıkları incelendiğinde ise aslında çoğunluğunun mesleki doyum sağlamadığı görülmektedir. Bunu birçoğu yukarıda da ifade edildiği gibi amaçlarına ulaşamama, hizmetlerin yarıda kesilmesi olarak ifade etmektedirler.

"...%50 diyebilirim ...mesleki doyum sağlayamamanın nedeni kadınlara kalıcı bir düzen sağlanmasındaki sıkıntılardan kaynaklı..."

"Henüz o doyuma ulaşamadım, ne yalan söyleyeyim. Henüz değil ama çünkü daha böyle yapacağım daha çok hedeflerim var bunları da yapmalıyız dediğim şeyler oluyor...Ama geldiğimizden beri çok yol kat ettiğimiz şeyler oldu. Yani inanılmaz böyle dönütler aldığımız annelerden bu konuyla ilgili işte büyüklerimizden çalışanlarımızdan. Hani bir şeyler yaptığımızın meyvelerini yeni yeni toplamaya başladık. Ne var çocukta ilerlemeyi görüyorsun, okuluna gidiyorsun öğretmeniyle konuşuyorsun, öğretmeni evet ilgilisiniz, alakalısınız, iyi şeyler olacak diyor, anneyle biraz konuştuğumuzda anne daha iyi, çocuğuyla ilgilenmeye başlıyor, ya da burada çocuğu için çabalamaya başlıyor, evet tüm anneler aynı değil ya da bütün çocuklar aynı değil tüm insanlar gibi hepimiz farklıyız ama hani bir iki tanesi de olsa bir şeyler yapabiliyoruz."

"Yani çok karamsar olmaya gerek yok. Zaman zaman yani, bu, bu da olmasa zaten azıcık bu da bir ışık olmasa yani şurada insanlarla çalıştığımızda o insanların içindeki rahatlamayı ya da yüzündeki rahatlamayı, ifadeyi gördüğünüzde kişisel olarak aldığınız doyum bu. Belki başka bir meslek elemanı arkadaşım bu yaptığımız şeyden doyum almayabilir. Bu, kişilik özelliği bence. Hani mesleki doyum mu, bilmiyorum."

Aynı zamanda mesleki doyum sağlayamayan meslek elemanlarında tükenmişlik hissi yaşanabilmektedir. Söz konusu tükenmişlik durumu ise bir meslek elemanı tarafından aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

"Yok, hayır demiyorum, olmuyor, bir şeyler hep eksik kalıyor diye düşünüyorum. Bazen dibe çöktüğümü düşünüyorum. Yani bitkinlik hissi oluyor artık. Hiçbir şey yapma isteği olmuyor. Bazen öyle bir vaka geliyor ki, hırs yapıyorsun. Farklı yani ama yeterli doyum sağladığımı düşünmüyorum."

Meslek Elemanlarının Kadın Sığınma Evlerinde Verilen Hizmetlere ve Örgütsel Yapıya İlişkin Değerlendirmeleri

Meslek elemanlarının kuruluşun çalışma şekli ve hizmet politikasına ilişkin görüşleri incelendiğinde ise mesai saati sonrasında kuruluştaki meslek elemanı bulunmamasının uygulamada ve takip açısından zorlukları olduğu ifade edilmiştir. Ek olarak, kuruluşun kimi zaman oldukça kalabalık olduğu, bu nedenle kurallara uymada bir takım sorunlarla karşılaşıldığı bildirilmiştir. Meslek elemanı eksikliği bulunduğu ve bürokratik işlemlerin fazla olduğu, bu nedenlerle de iş yükünün arttığı ve mesleki çalışmaların da aksadığı ifade edilmiştir.

Hizmet politikasının ise kadınları güçlendirme temelinde olmadığı, maddi yardım ve kadının istihdama katılmasını destekleyecek hizmetlerin yeterli olmadığı, yalnızca barınma düzeyinde hizmet verildiği, bu nedenle kadınların kalma süresini doldurduktan sonra başka illerden hizmet almaya başladığı, sığınma evlerini bir otel hizmeti gibi düşündükleri meslek elemanlarınca ifade edilmiştir.

"Yeterli buluyorum. Bence neden yeterli biliyor musunuz? Çünkü, bir kadın on ikinci kez benim sığınma evime geliyorsa Türkiye'de on iki sığınma evi gezip, on ikinci si ben oluyorsam, yeterli. Ben ona ne verebilirim ki? Onun gözünde burası otel. O

yüzden yeterli. Yani bugüne kadar 150 kadın gelmiş, 50'si belki gerçekten mağdurdur. Ve belki 20 tanesi 6 ayını, 3 ayını tamamlayıp gitti. Daha ne verilebilir? Otel hizmeti gibi düşünüldüğünde yeterli."

"Kadınlara yeterli hizmet verilmiyor. Çünkü politikada eksiklikler var. Kadın barınma amacıyla kadın konukevine gelmiş, 2 yıldır kadın konukevlerini dolaşiyor, bu kadınla ilgili hiçbir çalışma yapılmamış. Politika eksikliğinde meslek elemanları bastırılıyor. Ben müdür olsam şunları yaparım desem de işe yaramıyor."

Öte yandan AÇSHB ve yerel yönetimlere bağlı sığınma evlerinde işleyişler açısından bazı farklılıklar bulunmaktadır. İlgili mevzuat gereği AÇSHB'ye bağlı sığınma evlerinin bütçesi Bakanlık tarafından, yerel yönetimlere bağlı konukevlerinin bütçesi ise yerel yönetimler tarafından oluşturulmaktadır. Bu kapsamda AÇSHB'ye bağlı kuruluşlarda bütçe anlamında sıkıntı yaşanmazken, yerel yönetimlere bağlı kuruluşlarda bütçe konusunda sıkıntı yaşanmaktadır. Bu durum aşağıdaki şekillerde ifade edilmiştir:

"Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına bağlı kadın konukevinde çalışanlar maddi anlamda zorluk yaşamıyorlar. Belediyenin kadın konukevleri için bütçesi yok. Kadınlar el işi yaparak elde ettikleri gelir ile kuruluştaki ihtiyaçlarını karşılıyorlar. Ancak bu yeterli olmuyor. Genellikle kuruluş giderleri başlı başına karşılanıyor. Ancak bu kadın ve çocukların ihtiyaçları için yeterli olmuyor. Yine bizler için de öyle, faks makinamız bile yok. Bazen SYDV'den kadınlar için harçlık alıyoruz."

"Kendi kuruluşumuzda verilen hizmetlerin yeterli olduğunu düşünüyorum. Ancak kadınlara harçlık konusunda yeterli hizmet veremiyoruz. Bütçe konusunda Büyükşehir Belediyesinden destek alıyoruz. Geçici maddi yardım konusunda, verilen para kadınların sigara-yol parasına yetmiyor. Vakıflardan ancak 100-150 TL gibi bir para veriliyor bu kadınlara. Rica minnet ihtiyacı olanlara para çıkartabiliyoruz. Maddi konudaki bu sıkıntımızı üst yönetimlere iletiyoruz."

Diğer görüşlerden farklı olarak hizmet alan kadınlarla kuruluştaki birebir ilişkide olmanın ilişkiyi informelleştirmesi nedeniyle profesyonel desteğin rahat verilemediği belirtilmiştir. Kadınlara profesyonel desteğin dışarıdan verilebileceği aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

"Onun burada yaşayan ablası gibi falan oluyorsunuz, yani meslek elemanı değil, abla diye geliyor. ... Hanım diyor ama aslında... abla gibi geliyor. Siz de ona profesyonel bir kişiden ziyade böyle bunu da içeren daha sahiplenici, daha koruyucu bir yaklaşım sergiliyorsunuz, o yüzden belki burda belki kuruluşun içinde olmayan ama mesela burda benim diyebileceğim atıyorum bu il müdürlüğünde ya da bu kuruluşun dışında bir yerde psikolog olacak, arkadaşım sen bu psikoloğa gideceksin, görüşmeni yapacaksın, ama burda bir şey olmayacak, bunu görmeyecek, çünkü burda biz günlük yaşantıları herşeyini, tuvaleti temizlemesini, tuvaleti temizlediğinde tuvaleti neden temizlemiyorsun diye soruyorsunuz, yemeğini almıyor, çocuğuna bağırtıyor, orkidini bizden alıyor, çocuğunun bezini bizden alıyor, o ilişki informelleşiyor artık, anladınız mı yani farklı bir ilişki bazına dönüyor, yani o yüzden belki kadına destek olacak mekanizmada belki kuruluşun dışında olmalı."

ABD'deki bazı kadın sığınma evlerinde krize müdahale, destekleyici grup terapileri, vaka yönetimi gibi hizmetler sosyal hizmet uzmanı, psikolog, psikiyatrist ve hemşireden oluşan profesyonel bir ekip tarafından verilmektedir. Ayrıca bu hizmetler eğitim almış gönüllüler tarafından da verilebilmektedir (Roberts & Lewis, 2000: 680).

Bununla birlikte, araştırma kapsamında meslek elemanları ile yapılan görüşmede, şiddete maruz kalan kadınlara profesyonel hizmet sağlamanın mevcut iş yükü nedeniyle yerine getirilemediği, meslek elemanlarına kendi çalışma alanları dışında da görevler verildiği ifade edilmiştir.

"Kadınlar birebir psikologla görüşmek istiyorlar. İş yükümden dolayı bireysel çalışma ya da grup çalışması yapamıyorum. İstatistikler, YBS, üst yazı, veri toplamak vs.den mesleğimin gerektirdiklerini yapamıyorum. İhale gibi bilmediğim şeylere imza atmam zorunda kalıyorum."

Katılımcıların büyük bir kısmı alana ilişkin mevzuatın yetersiz olduğunu düşünmektedir. Bunun nedenleri olarak ise, ilgili diğer kurumların mevzuatları ile desteklenmemiş olması, mevzuat dilinin açık ve net olmaması, sadece barınma hizmeti üzerinden kurgulanmış olması, barınma konusunda suistimale açık olması, uygulamada eksiklikler olduğu şeklinde açıklamışlardır.

Bununla birlikte, meslek elemanları barınma anlamında sığınma evlerinin oldukça işlevsel hizmet verdiğini, barınma ihtiyacı karşılanan kadınların, kuruluştaki kaldıkları süre içerisinde para da biriktirdiklerini ve bu anlamda aslında bir avantaj sağladıklarını düşünmektedirler.

"Odalarını temizlemiyorlar, yemek pişirmiyorlar, çamaşır derdi, bulaşık derdi; hiçbir derdleri yok, daha ne olsun ki? Bence gayet yeterli." ... Mesela şey oluyor geliyor kadın iş buldum ben diyor, para biriktiriyor, bakın öyle kadınlarım var ki mesela geçen hafta hatta çiçeği o almış, geldi 6 bin lira para biriktirmiş, bizde kalırken de... Biliyorum ben alıyorum paralarını ellerinden zarflarında vermiyorum. Biriktirin, yemeyin, Ve gitti çalıştığı yere ortak oldu 6 bin lira ile dönerciye. Bunun için yeterli olup olmaması değil ki, zaten ev tutuyor, eşyasını veriyoruz, birçok yer veriyor zaten, aracı oluyoruz. E ilk üç ay zaten kirasını zaten Kaymakamlık aracılığıyla ödetiyoruz,...'ta bulursa evi, daha ne isteyebilir ki? Bence personel dışında yeterli buluyorum."

"Barınma için güvenli, sıcak bir ortam. Çocukları da bakılıyor, okula da gidiyor. Yani bir ev istiyorsa kadın bence sağlanıyor diyebilirim..."

Büyük bir kısmı travma yaşayan kadınların psikolojik destek ihtiyaçları ortadadır. Barınma ve güvenliğin dışında kuruluş amacının kadınların güçlendirilmesi olması gereken sığınma evlerinde, söz konusu hizmetin gerektiği gibi verilemiyor oluşu da üzerinde durulması gereken bir konudur. Ayrıca, kuruluştaki görev yapan psikologların travma yaşayan kadınlara yeterli psikolojik desteği sağlayıp sağlayamadıkları da ayrıca irdelenmelidir.

“Çocuk gelişimci uzmanı zaman zaman yetemediği zamanlar oluyor ki, keza ben o şekilde haftanın 4 günü bu kurumdayım ama kadınlara hani en azından 40-50 dk.lık periyodlarla görüşmeler ayarlamaya çalışıyorum daha verimli geçmesi adına ama. Hepsiyile bir hafta içerisinde görüşemiyorum. Mesleki eleman noktasında bence sayıca bir eksiklik var benim gözlemim. Çalışmaları daha sistematik yürütebilmek için. Biriyle görüşürken diğeriyle görüşemeyebiliyorsunuz. Bu noktada eksiklik var...”

Hukuki destek hizmeti işlevsel bir şekilde yürütülmektedir. Bu anlamda Ankara Barosu'nun yürüttüğü Gelincik Projesinin faydalı olduğu belirtilmiştir. Hukuki destek konusunda kadınlara avukat sağlanması, tedbir kararının çıkartılması gibi konularda yeterli hizmet verildiği aktarılmıştır.

“Gelincik kadınlara hukuki destek sağlama boyutunda yardımcı oluyor. Tedbir kararı ŞÖNİM'den Gelincik'e geliyor. Kadın bendeyken, eğer karar vermişse boşanmaya ya da tedbir kararı talebinde bulunuyorsa, zaten direk Gelincik fayda sağlıyor. (Kadın) Şiddete maruz kalan değilse adli yardımdan biz talep ediyoruz, sığınma evinde kaldığına dair bir kağıt gönderiyorum. Güvenlik ve kadınla birlikte, direk adli yardımdan avukat veriliyor kadına 15 gün içerisinde. Gelincikte işlemler başlatılıyor. Hani hukuksal anlamda bence Baro çok iyi çalışıyor.”

Geçici maddi yardım konusunda AÇSHB ve yerel yönetimlere bağlı sığınma evlerinde uygulamada fark olmakla birlikte bu durum hizmetlerin hakkaniyeti açısından bir sorun teşkil etmektedir. Dolayısıyla AÇSHB'ye bağlı kuruluşlarda geçici maddi yardıma ilişkin hizmet yeterli iken, yerel yönetimlere bağlı sığınmaevlerinde bu hizmetin yetersiz kaldığı açıkça görülebilmektedir.

Sığınma evlerinde iş bulma konusunda destek hizmeti yalnızca İŞ-KUR'la sınırlı kalmaktadır. Bunun yanı sıra bir meslek elemanı ise kuruluştan hizmet alan kadınlara kendi çevresinden iş bulmaya çalıştığını ifade etmiştir.

“Kadın iş ve istihdam istediğinde bunu hemen sağlayamıyoruz. Dizi dizi evlerimiz yok. İŞ-KUR'a yönlendiriyoruz. İŞ-KUR'dakilerle kadına uygun işi beraber belirliyoruz. İşverenle telefon görüşmelerini ben yapıyorum. Telefonda seslerinden kötü niyetli olup olmadıklarını anlıyorum. Ben konuşuyorum. Kendi çevremizi de kadınlara işe yönlendirirken kullanıyoruz.”

Ayrıca mesleki eğitim kursu ve sosyal, sanatsal, sportif faaliyetlerden çok az bahsedilmiş olması bu konuların sığınma evlerinde çok gündemde olmadığını da göstermektedir. Nitekim, hizmet alan kadınların büyük bir kısmı da sosyal, sanatsal ve sportif faaliyet hizmeti almadığını ifade etmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Kadın sığınma evleri ülkemizde, zaman içerisinde nicelik olarak artmış, şiddete maruz kalan kadınlar ve varsa çocukları için en güvenli barınma yerlerini oluşturmuştur. Bununla birlikte, söz konusu kuruluşların yalnızca barınma yerleri olmaktan öte, hizmet alan kadın ve beraberindeki çocuklarını güçlendirmeye yönelik bir işlevinin olması beklenmektedir. Şiddete maruz kalan

kadınların şiddet döngüsünü kırarak şiddet ortamından ayrılması, yeniden söz konusu olumsuz ortama dönmemesinde sığınma evlerinin büyük önemi olduğu düşünülmektedir.

Araştırma sonuçlarında da görüldüğü üzere şiddete maruz kalan ve sığınma evlerinden hizmet alan kadınların büyük çoğunluğu genç yaşlarda, eğitim ve sosyo-ekonomik düzeyi düşük, işsiz ve düzenli geliri bulunmayan, ayrıca düşük özgüvene sahip ve güçlendirilmeye ihtiyaç duyan kadınlardır. Bununla birlikte kadınlar, barınma, güvenlik, hukuki destek gibi hizmetleri yeterli bulmakta, ancak güçlendirilmelerine yönelik hizmetlerin yeterli olmadığını değerlendirmektedir. Buradan hareketle, kadın sığınma evlerinden hizmet alan kadınlara, barınma hizmeti vermenin ötesinde güçlendirme temelli çalışmalara ağırlık verilmeli, bu kapsamda psikolojik destek, profesyonel grup çalışmaları, yeterli maddi destek, istihdama yönlendirme anlamındaki çalışmaların niteliği artırılmalıdır.

Araştırma sonuçlarında, AÇSHB ve yerel yönetimlere bağlı sığınma evlerinin bütçe uygulamasında farklılıklar olduğu görülmüştür. Bu durum yerel yönetimlere bağlı sığınma evlerinden hizmet alan kadınların harçlık uygulamasından yararlanamamasına neden olmaktadır. Harçlık, düzenli geliri bulunmayan kadınlar için sığınma evinde kaldıkları süre içinde önemli bir sosyal yardım uygulamasıdır. Bu nedenle yerel yönetimlere bağlı kadın sığınmaevlerinin bütçe sisteminin yeniden düzenlenmesi önerilmektedir.

Araştırma kapsamında kadınların büyük çoğunluğunun çocuğunun bulunduğu, bununla birlikte çocuklarına yönelik mevzuatta yer alan hizmetlerin yeterli düzeyde sağlanamadığına ilişkin değerlendirmelerinin olduğu görülmektedir. Sığınma evleri şiddete maruz kalan kadınlara hizmet vermenin ötesinde aynı zamanda söz konusu kadınların varsa beraberindeki ve şiddete tanıklık etmiş ya da şiddete maruz kalmış çocuklarına da hizmet vermektedir. Bu nedenle hizmetlerin, çocuklara yönelik olarak nicelik ve nitelik olarak düzenlenmesi ve artırılması gerekmektedir.

Araştırmaya katılan meslek elemanlarının çoğu yaptığı işe göre aldığı ücreti yetersiz bulmaktadır. Çeşitli büro işleri ve görev yaptıkları kuruluştaki yeterli sayıda meslek elemanı olmaması gibi nedenlerle iş yükleri artmaktadır. Bu nedenle mesleki çalışmalarını yeterli düzeyde gerçekleştirememektedirler. Ayrıca ek ders ücretli, sözleşmeli vb. farklı kadrolarda çalıştıklarından dolayı, aynı işi yapsalar dahi, özlük haklarında farklı uygulamalar bulunmaktadır. Bu doğrultuda şiddete maruz kalan kadınlara destek hizmetlerini sağlamak üzere sığınma evlerinde meslek elemanı sayısı artırılmalı, görevde bulunan meslek elemanlarına mesleki uygulamalarını daha rahat yapacak şekilde iş paylaşımı yapılmasına dikkat edilmeli, tükenmişliklerinin önüne geçme yönünde gerekli tedbirler alınmalı, hizmet içi eğitimler düzenlenmeli ve süpervizyon desteği sağlanmalıdır. Ayrıca, meslek elemanlarının kadro

durumlarına yönelik düzenlemelerin de adil bir çerçevede yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Meslek elemanları kimi zaman kadınların sorunlarına çözüm bulma noktasında yetersiz kaldıklarını hissetmektedirler. Kadınların birden çok kez sığınma evlerine başvurması, onlarda yeterli hizmet sunamama duygusunu oluşturmakta, bu durum tükenmişlik sonucunu doğurmaktadır. Bu kapsamda kaynakların uygun kullanılması ve doğru müdahalede bulunulması adına hizmet alanlar için vaka yönetimi anlayışı çerçevesinde, kadınların ihtiyaçları kapsamında kaynaklar ile bağlantı kurulmalıdır. Sığınma evlerinden ayrılan kadınların daha sonraki süreçte izlenmesi, hizmetlerin bütüncül anlayış içerisinde sunulması açısından önemli görülmektedir. Bununla birlikte farklı hizmet modellerine ihtiyaç duyan kadınlara yönelik ihtisaslaşmış kadın sığınma evleri oluşturulmalıdır.

Kaynakça

- Adams R., Dominelli L. & Payne M. (2015). *Eleştirel bir sosyal hizmet anlayışına doğru*. T. Tuncay (Ed.), Sosyal hizmet temel alanlar ve eleştirel tartışmalar (s.s. 35-41). Nika Yayınevi. 1. Baskı. Ankara.
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2019). *Türkiye’de Kadın Raporu*. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/19172/tr-de-kadin-eylul.pdf>. [04.04.2021].
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü (2015). *Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması*. <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/siddet2014/rapor/KKSA-TRAnaRaporKitap26Mart.pdf>. Erişim Tarihi: 04.04.2021.
- 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6284.pdf>. [23.08.2020.]
- Aktepe E. & Atay İ.M. (2017). Çocuk evlilikleri ve psikososyal sonuçları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*. 9(4): 410-420.
- Aşkın, E.Ö. & Aşkın, U. (2017). Kadına yönelik aile içi şiddet ve yoksulluk ilişkisi: Aile içi şiddete maruz kalan kadınlar üzerine bir araştırma. *Kapadokya Akademik Bakış* 1:16-37.
- Babahanoğlu R., Kesen N.F. & Daşbaş S. (2018). Eğitim, yoksulluk ve kadına yönelik şiddet. *Sağlık ve Toplum*. 28(1):57-63.
- Ben-Borat A. & Itzhaky H. (2008). Factors that influence life satisfaction among battered women in shelters: Those who stay versus those who leave. *Journal of Family Violence*. 23(7):597- 604.
- Breiding M. J, Black M. C. & Ryan G. W. (2008). Prevalence and risk factors of intimate partner violence in eighteen U.S. states/territories, 2005. *Am J Prev Med*. 34(2):112-118?.

- Campbell J.C., Webster D. & Koziol-McLain J. (2003). Risk factors for femicide in abusive relationships: Results from a multisite case control study. *American Journal of Public Health*. 93(7): 1089-1097.
- Cannon J. & Sparks J. (1989). Shelters, an alternative to violence: A psychosocial case study. *Journal of Community Psychology*. 17(3): 203-213.
- Clarke A. (1999). *Evaluation research: An introduction to principles, methods and practice*. SAGE Publications.
- Compton R.B., Galaway B. & Cournoyer R.B. (2005). *Social Work Processes*. Thomson. Seventh Edition.
- Duyan V. (1996). *Sağlıkta Psiko-Sosyal Boyut* (Tıbbi Sosyal Hizmet). Ankara.
- Duyan V. (2010). *Sosyal Hizmet Temelleri, Yaklaşımları ve Müdahale Yöntemleri*. Sosyal Hizmet Uzmanları Genel Merkezi.1. Baskı. Ankara.
- Güler N., Tel H. & Tuncay Ö.F. (2005). Kadının aile içinde yaşanan şiddete bakışı. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*. 2(27): 51-56.
- Haj Yahia M. & Chaya Cohen H. (2009). On the lived experience of battered women residing in shelters. *Journal Family*. 1(24): 95-109.
- International Federation of Social Workers [IFSW]. Global Definition of Social Work. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>. [31.08.2020].
- Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2009). *Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet*. Ankara: Elma Teknik Basım Matbaacılık.
- Birleşmiş Milletler Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/belge/uluslararası_belgeler/kadına_karşı_siddet/BM%20Kad%C4%B1na%20Kar%C5%9F%C4%B1%20%C5%9Eidde%20Ortadan%20Kald%C4%B1r%C4%B1lmas%C4%B1na%20Dair%20Bildirgesi%202012.1993.pdf. [31.08.2020].
- Kirst-Ashman K.K. & Hull Jr. G.H. (1999). *Understanding generalist practice*. 2nd Edition. Chicago: Nelson-Hull Publisher.
- Kuş E. (2003). *Nicel Nitel Araştırma Teknikleri*. 1. Baskı. Anı Yayıncılık. Ankara.
- Köse A. & Beşer A. (2007). Kadının değiştirilebilir yazgısı “şiddet”. *Ankara Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*. 10(4): 114-121.
- Lambert C.A. (2017). *Kontrolcü Eşleri Olan Kadınlar*. 1. Baskı. İstanbul. Sola Yayınları.
- Odman T.M. (2012). Kadına Karşı Cinsel Şiddet. Uluslararası Katılımlı Kadına ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu. Ankara Cilt 1. 27-28 Nisan: 130-171.
- Roberts A.R. & Lewis J.S. (2000). Giving them shelter: National organizational survey of shelters for battered women and their children. *Journal of Community Psychology*. 28(6): 669-681.

- Roberts A.R. (2007). *Battered women and their families: Intervention strategies and treatment programs*. New York: Springer Publication.
- Sallan Gül S. (2011). *Türkiye’de Kadın Sığınmaevleri Erkek Şiddetinden Uzak Yaşama Açılan Kapılar Mı?*. 1. Baskı İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Subaşı N. & Akın A. (2020). *Kadına Yönelik Şiddet; Nedenleri ve Sonuçları*. http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/kadina_yon_siddet.pdf. [06.09.2020].
- Şahin M. & Yetim D. (2008). Aile hekimliğinde kadına yönelik şiddete yaklaşım. *Aile Hekimliği Dergisi*. 2(2):48-53.
- Şentürk Ü. (2012). Popülerleşen kadın ve çocuğa yönelik şiddetin kültürel dayanağı. *Uluslararası Katılımlı Kadına ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu*. Ankara Cilt 1: 389-401.
- Wettersten K.B., E. Rudolph S., Faul K., Gallagher K., B. Trangsrud H., Adams K., Graham S. & Terrance C. (2004). Freedom through self-sufficiency: A qualitative examination of the impact of domestic violence on the working lives of women in shelter. *Journal of Counseling Psychology*. 52(4):447-462.

ADAM AKADEMİ

Sosyal Bilimler Dergisi

Yayıncı

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM)

Resmi olarak 2006 yılında kurulan ADAM, aslında çok uzun zamandır bir araya gelen akademisyenlerin bir oluşumudur. Uluslararası Kongre, Konferans ve Sempozyumlar, Cuma Konferansları, İhtisas Programları, Sosyal Bilimler ve İslami İlimler Düşünce Okulu, Proje Çalışmaları, Sanat ve Dil Faaliyetleri ile çalışmalarına devam etmektedir. Faaliyetlerini başkent Ankara'nın tarihi Hamamönü bölgesinde, Osmanlı döneminde medrese olarak faaliyet gösteren külliyesinde (Sarı Kadı Medresesi) sürdürmektedir. Vermiş olduğu eğitimler, yapmış olduğu faaliyetler ve yürütmüş olduğu akademik projeler ile ADAM;

- *Osmanlı mirasını günümüze aktarmayı,*
- *Toplumda insan kaynaklarının niteliğini artırmayı,*
- *Üniversite öğrencilerinin ve akademisyen adaylarının akademik, kültürel ve sosyal gelişimlerini desteklemeyi ve*
- *Özellikle sosyal bilimlerde yetişmiş nitelikli akademisyen sayısını artırmayı amaçlamak* maktadır.

ADAM, yaşadığımız coğrafyanın tarihsel birikimi ve derin irfanıyla donanmış kişilerinin sahip olduğu potansiyeli ortaya çıkarma gayreti gösteren *bağımsız bir münevverler topluluğudur* ve çağın her alanındaki ideal insanına ulaşmak için gerekli akademik, kültürel ve sosyal altyapıyı hazırlamayı kendisine görev edinmiştir.

İletişim

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM)

Hacettepe Mah. Tanış Sk. No: 2/A

Hamamönü/Altındağ, Ankara/Türkiye

Tel : +90 312 324 64 84

Faks : +90 312 324 05 54

E-posta : bilgi@adam.org.tr

Web : www.adam.org.tr

Dergi

2011 yılında yayın hayatına başlayan ADAM AKADEMİ, Haziran ve Aralık olmak üzere yılda bir cilt ve iki sayı olarak yayımlanan akademik araştırma, derleme makaleleri ile kitap incelemelerini kabul eden uluslararası *çift-körleme* hakemlik süreci yürüten akademik bir dergidir. Dergide Türkçe ve İngilizce yazılara yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Sosyal bilimler, iktisat, ekonomi, finans, maliye, tarih, İslami ilimler, teoloji, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, felsefe, sosyoloji, psikoloji, teori, araştırma, Osmanlı, Balkanlar, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Akdeniz, Karadeniz, reform, kalkınma, kurumlar, vakıflar, İslam dünyası

Odak ve Kapsam

ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi çok disiplinli ve disiplinler-arası akademik çalışmalara yer veren bir dergidir. Dergide; özellikle geçmiş, günümüz ve gelecekte Osmanlı coğrafyasını kapsayan tarih, coğrafya, siyaset bilimi, iktisat, antropoloji, sosyoloji, psikoloji, hukuk, dini ilimler, felsefe, uluslararası ilişkiler, çevre ve kalkınma konularını ele alan bilimsel araştırmalara özel önem verilmektedir. Dergiye gönderilen yazıların Osmanlı ve İslam coğrafyasında yer alan ülkeleri kapsamı, güncel ve gelecek ile ilgili problemlerin ve araştırma sorularının özgün bir bakış açısıyla değerlendirmesi beklenmektedir.

Dergiye sunulan akademik çalışmaların alanında bir boşluğu dolduran, özgün nitelikte, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış (ulusal/uluslararası konferanslarda sunulmuş olan

tebliğler, bu durumu belirtmeleri halinde ve makalenin geliştirilmesi şartıyla kabul edilebilir.) veyahut yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir.

ADAM AKADEMİ, Osmanlı coğrafyasında tarihten bugüne kadar gelen ülkelere ve konulara odaklanır. Dergi, bu ülke ve konular ile ilgili olarak gelen çalışmaların, Osmanlı coğrafyasında tarihte ve günümüzde var olan toplumların küresel olarak araştırılması, incelenmesi ve tartışılmasını sağlayan bir platform oluşturmayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu coğrafyada uluslararası ve disiplinler-arası akademik çalışmalar, araştırma bulgularının yayılımı, değişimi ve tartışılması ile bu alanda çalışan akademisyenler arasında iş birliği ve ortak yayımları teşvik etmek derginin önem verdiği konular arasındadır.

Yayın İlkeleri

Dergiye gönderilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir. Yazarlar dergiye gönderdikleri makalenin özgün olduğunu, başka bir dilde dahi olsa makalenin daha önce yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar. ADAM AKADEMİ hakemli bir yayındır. Gelen yazıların ön kabulü üzerine yayın kurulu görüş bildirir ve hakem önerir. Her yazı **en az iki hakeme** gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı **üçüncü bir hakeme** gönderilebilir veya editör, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Hakemlerin önerileri, eleştiri ve düzeltmeleri yazara hakem adı gizlenerek yollanır; yazarlar hakem görüşüne uymayı kabul etmek yükümlülüğündedir. Yazarların, gerekçe göstererek görüşlerinde ısrarcı olmaları durumunda yayın kurulu yeni bir değerlendirme yapar. Hakem görüşleri doğrultusunda yayın kurulu tarafından basılabilir kararı verilen çalışmalar, yazı düzeni, yazım kuralları, kaynakça, görsel malzeme ile yazının ilişkilendirilmesi gibi konular da dahil olmak üzere gözden geçirildikten sonra, önemli bir aksaklık bulunmaz ise son gözden geçirme yazı işleri müdürü tarafından yapılır. Dergide yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı, belirli dağıtım hakları yazarda kalmak üzere ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi'ne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Çalışmalarda yazı ve fotoğrafı lardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

ADAM AKADEMİ'ye gönderilen çalışmalarda başvuru, inceleme, alan editörü değerlendirmesi, hakem incelemesi, düzeltme ve yayımlanma süreci ortalama **8 ile 18 ay** arasında değişmektedir. Bu süreçler makale gönderim sistemi üzerinden takip edilir. Yazarlara başka kanallar ile bilgi verilmez.

Yazar Rehberi

ADAM AKADEMİ, **APA** atf formatını kullanmaktadır. Bu sebeple ADAM AKADEMİ'ye gönderilen yazılar, referans sistemi, dipnot gösterme biçimi ve kaynakça düzenlenmesinde American Psychological Association (APA) stilinde hazırlanmalıdır.

ADAM AKADEMİ'ye gönderilen makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir. Eğer aşağıdaki kurallara uymayan bir durum ön kontrol aşamasında tespit edilirse makale hakemlere gönderilmeden yazara İADE edilir ve aşağıdaki kurallar çerçevesinde düzenlenmesi talep edilir:

Genel görünüm: Çalışmalar Microsoft Word programında gönderilmelidir. Çalışma içerisinde tablo, grafik, şekil, haritalar da dahil olmak üzere Times New Roman yazı stili kullanılır. Düz metinlerin satır aralığı 1,15'tir. Paragraflar boşluk ile ayrılır ve satırbaşı yapılmaz. Tablolarda satır aralığı 1 olarak belirlenebilir. Gönderilen çalışmaların İngilizce genişletilmiş özet hariç olmak üzere en az 5.000 kelime olması beklenmektedir. Ana metin 10 puntoda yazılır.

Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu harflerle ortalı olarak kelime olarak sadece baş harfleri büyük şekilde 11 punto ile yazılmalıdır. Bağlaçlar (ve, için vb.) tamamen küçük yazılmalıdır.

Yazar ad(lar)ı ve adresi: Yazarın unvanı, adı, görev yaptığı kurum başlığın altında 10 punto ve ortalı olarak yer alır. Yazar adında unvan kullanılmaz ve kurum ismi ise italik yazılır. Diğer bilgiler için yazar isminin yanına * şeklinde dipnot verilir. Dipnotta sıra ile unvan, üniversite/kurum, fakülte/enstitü/yüksekökol, bölüm/anabilim dalı, e-posta adresi, ORCID ID numarası yazılır.

Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve 200 kelimeyi geçmeyecek şekilde Türkçe ve İngilizce, 9 punto olarak yazılmış özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak en az 3, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler Türkçe ve İngilizce olarak verilmelidir.

Genişletilmiş Özet: Çalışmaların uluslararası görünürliğini artırmak için en az 1.000 kelimelik İngilizce genişletilmiş özet sunulması gerekmektedir. Bu özet makalenin ilk başvurusunda sunulabileceği gibi çalışma basım için kabul edildiğinde de sunulabilir. Fakat ikinci durumda çalışmanın genişletilmiş İngilizce özeti, İngilizce editörlerine iletilip tekrar değerlendirilecektir.

Tablolar, Grafikler ve Şekiller: Tablo, grafik, şekil vb. isimleri tablo, grafik ve şekil üstüne 9 punto olarak yazılmalıdır. Tablo, grafik, şekil vb. isimler numaralandırılarak sola dayalı şekilde dik ve kalın yazılmalı ve sonuna nokta konulmalıdır. Tablo, grafik ve şekil adı ise hemen devamına sadece ilk kelimenin baş harfi büyük olacak şekilde küçük yazılmalıdır (Örnek: **Tablo 1.** Atf verme tablosu). Çalışmada kullanılacak şekil ve grafikler siyah beyaz olarak baskıya uygun yüksek çözünürlükte hazırlanmalıdır. Kaynak ise tablo, grafik veya şeklin altına ortalı şekilde italik ve 8 punto olarak yazılmalıdır. Tablolarda kullanılacak yazının büyüklüğü en çok 9 punto olarak seçilmelidir.

Alıntı ve Göndermeler: Yazarlar mümkün olduğunca dipnot kullanımından kaçınmalıdırlar. Dipnotlar sadece açıklayıcı mahiyette olmalı ve düzenli olarak numaralandırılmalıdır. ADAM AKADEMİ, sonnot kullanmamaktadır. Fakat istisnai ve zorunlu durumlarda sonnotlar sadece açıklama için kullanılabilir ve metnin sonunda yer almalıdır. Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1,5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 1 punto küçük (9 punto) yazılmalıdır.

Metin içinde genel bir referans söz konusuysa ve metnin bütününe gönderme yapılıyorsa (yazarın soyadı, yıl) yazmak yeterlidir. Örnek: (Bulut, 2009).

Belirli bir sayfadan alıntı yapılmış veya ilgili fikirler belirli bir kısımdan alınmış ise kaynak, sayfa numarasıyla beraber yazılır. Örnek: (Faroqhi, 1997: 67) veya aralık verilecekse (Korkut, 2020: 12-14).

Atf verme tablosu

Atfın cinsi	Metin içerisinde konu ile sunulan atf	Parantez formatında cümle sonunda yapılan atf
Bir yazarlı	Brown (1966)	(Brown, 1966: 27)
İki yazarlı	Lampe ve Jackson (1982)	(Lampe & Jackson 1982: 44)
Üç yazarlı	Bulut, Akkemik ve Göksal (2012)	(Bulut, Akkemik, & Göksal, 2012: 25)
Dört veya daha fazla yazarlı	Abisel et al. (2005)	(Abisel et al., 2005: 65)
Yazar grupları (kısaltmayla anlaşılabilir)	TÜİK (2015)	(TÜİK, 2015: 7)
Yazar grupları (kısaltmasız)	Hazine ve Maliye Bakanlığı (2016)	(Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2016: 15)

Aynı parantez içinde birden fazla esere atf yapılıyorsa, kaynakçada önce yazılacak olan ilk olarak yazılır ve atflar noktalı virgül (;) ile ayrılır. Örnek: (Bulut, 2009; Korkut, 2020).

İnternet adreslerinde kurumlara yapılacak atflarda kurumun ismi yer almalıdır. Örnek: (TCMB, 2020).

İnternet sitelerinde yazarı/haberleşireni belli olan yazılara yapılan atflarda ise yazar ismi normal şekilde alıntılanmalıdır. Örnek: (Karaman, 2020).

Bir yazarın aynı tarihteki eserleri şu şekilde yazılır: (Özcan, 2008a) ve (Özcan, 2008b).

Kaynakça: Çalışma esnasında kullanılan ve atf yapılan tüm kaynaklar (klasik metinler ve kişisel görüşmeler hariç) Kaynakça'ya eklenir. Çalışmada atf yapılmayan eserlere Kaynakça'da yer verilmemez.

Kaynakça metnin sonunda, Kaynakça başlığı da dahil olmak üzere 9 punto olarak yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır: Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalıdır.

Atıf yapılan kaynağın varsa DOI numaraları sona yazılır:

Pamuk, Ş. (2004). The evolution of financial institutions in the Ottoman Empire, 1600–1914. *Financial History Review*, 11(1), 7-32. DOI: 10.1017/S0968565004000022

Tek yazarlı kitap

Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat döneminde Anadolu kentleri'nin sosyal ve ekonomik yapıları* (Vol. 124). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Çok yazarlı kitap

Demir, C., & Çevirgen, A. (2006). *Ekoturizm yönetimi*. Nobel Yayınları. İstanbul.

Editörlü kitap

İnalçık, H., & Quataert, D. (Ed). (1994). *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300-1914*. Cambridge University Press.

Kitap içinde bölüm

Bulut, M., & Korkut, C. (2017). A Look at Cash Waqfs as Islamic Financial Institutions and Instruments. *Critical Issues and Challenges in Islamic Economics and Finance Development* (85-96). Cham: Springer International Publishing.

Rapor

Karagöl, E. T., & Akgeyik, T. (2010). Türkiye'de İstihdam Durumu: Genel Eğilimler. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 21.

Dergiden makale

Bulut, M. (2011). Gelişen Avrupa Genişleyen Osmanlı'dan Günümüze Dünya Ekonomisi'nde Değişen Dengeler ve Yeni Merkez. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 11-28.

İnternet Kaynakları

Karaman, H. (2020). Dâru'l-harb konusu. *Yeni Şafak*: <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/drul-harb-konusu-2055445> [27.06.2020].

Huiyao, W. (2020). China Should Join Trade Deal the U.S. Abandoned. *Bloomberg Opinion*: <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2020-06-27/china-should-join-new-tpp-to-boost-global-trade> [27.06.2020].

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası – TCMB. (2020). *Çin Yuanı Fonlaması Kullandırımlarının Gerçekleştirilmesine İlişkin Basın Duyurusu (33-2020)*: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2020/DUY2020-33> [27.06.2020].

World Health Organization – WHO. (2020). *Coronavirus disease (COVID-19) advice for the public*: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public> [27.06.2020].

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar internet sayfası üzerinden [<https://dergipark.org.tr/tr/pub/adamakademii>] kabul edilmekte ve ön kabul, alan editörü incelemesi, hakem atama, revizyon, ret, kabul işlemleri yine online olarak yürütülmektedir.

Taranma ve Dizinleme

Dünyadaki birçok saygın üniversite kütüphanelerinde kataloglanan ADAM AKADEMİ, aşağıda yer alan servisler tarafından da taranmakta ve dizinlenmektedir:

- TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin (Sosyal Bilimler Veritabanı)
- ProQuest (Central, Social Science Database, Social Science Premium Collection)
- EBSCOhost (Academic Search Premier)
- Index Islamicus
- Directory of Open Access Journals (DOAJ)
- European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS)
- Index Copernicus

ADAM ACADEMY

Journal of Social Sciences

Publisher

Ankara Center for Thought and Research (ADAM-ACTOR)

ADAM, formally founded in 2006, is actually an organization of academics who have come together for a very long time. ADAM continues its works with international congress, conferences and symposiums, Friday Conferences, School of Social Sciences and Islamic Studies, projects, and art and language activities. ADAM holds these activities in its kulliyah at the historical Hamamönü district of Ankara, (Sarı Kadı Madrasah) which were operating as a madrasah during the Ottoman period. ADAM aims;

- *to transfer Ottoman heritage to today,*
- *to increase the quality of human resources in society,*
- *to support academic, cultural and social development of university students and academic candidates,*
- *to increase the number of qualified academicians, especially in social sciences with the trainings, activities and academic projects.*

ADAM is an independent community of intellectuals that seeks to uncover the potential of the people who are covered with historical accumulation and deep knowledge of the geography we live in. ADAM has assigned with the task of preparing the necessary academic, cultural and social infrastructure to reach the ideal people in every area of the age.

Contact

Ankara Center for Thought and Research (ACTOR)
Ankara Dusanne ve Arastirma Merkezi (ADAM)
Hacettepe Mah. Tanis Sk. No: 2/A
Hamamonu/Altindag, Ankara/Turkey

Tel : +90 312 324 64 84
E-mail : bilgi@adam.org.tr

Fax : +90 312 324 05 54
Web : www.adam.org.tr

Journal

ADAM ACADEMY, started publishing in 2011, is an international academic journal that conducts double-blind peer review process and accepts research articles, compilation articles and book reviews. ADAM ACADEMY is published in one volume and two issues per year, June and December. The articles can be written in Turkish and English.

Keywords

Social sciences, economics, finance, public finance, history, Islamic studies, theology, international relations, political science, philosophy, sociology, psychology, theory, research, Ottoman, Balkans, Middle East, North Africa, Mediterranean, Black Sea, reform, development, institutions, foundations, waqfs, Islamic world

Focus and Scope

ADAM ACADEMY Journal of Social Sciences is a multidisciplinary and interdisciplinary academic journal covering the Ottoman world and its geography. Special attention is given to the scientific researches/articles that deal with the issues on history, geography, political science, economics, anthropology, sociology, law, religious sciences, philosophy, international relations, environment and development covering, especially, Ottoman geography covering history, present and future. It is expected that the articles sent to the journal should evaluate with a specific point of view regarding the scope, current and future problems their research questions. of the countries in the Ottoman geography.

Articles submitted for publication should be original, contributing to knowledge and scientific information in related fields or bringing forth new views and perspectives on previously written scholarly papers. In order for any article to be published in ADAM ACADEMY, it should not

have been previously published or accepted for publication elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

ADAM ACADEMY focuses on the countries and subjects that have come to today from the Ottoman geography. The journal aims to provide a platform for the global research, analysis and discussion of the societies that existed in the Ottoman geography in the past and present. In addition, international and interdisciplinary academic work in this geography, the spread, exchange and discussion of research findings, and encouraging collaboration and joint publications among academicians are among the issues that the journal gives importance.

Publication Principles

Academic impartiality and scientific quality are the most important criteria when evaluating articles submitted to the journal. The authors are assumed to acknowledge that the manuscripts they write for the journal are authentic and have never been published previously even in another language or have not been submitted for publication elsewhere. ADAM ACADEMY is a refereed journal. The editorial board expresses an opinion about the preliminary acceptance of the manuscripts and hand it over to the referees. The manuscripts are referred to at least two referees. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article may be sent a third referee, or the editor may make a final decision by examining the referee reports. The suggestions, criticism and corrections made by the referees are redirected to the authors provided that the referees' names remain anonymous; the authors are obliged to take referees' consult. In case the authors are insistent upon their own manuscripts, the editorial board re-evaluates them. In accordance with the referees' opinions, the manuscripts cleared for publication by the editorial board are reviewed for their format, spelling rules, references and visual materials; the final assessment is conducted by the editorial coordinator provided there is no crucial defect. The copyright of the manuscripts accepted to be published in the journal is deemed to have been transferred to ADAM ACADEMY Journal of Social Sciences. The responsibility of the opinions expressed in the published articles belongs to their authors.

The application, review, field editor evaluation, referee review, correction and publication process ranges between 8 and 18 months on average for the submitted manuscripts to ADAM ACADEMY. These processes are followed through the online article submission system. The authors are not informed through other channels.

Writing Rules

ADAM ACADEMY uses APA version reference format. Manuscripts sent to ADAM ACADEMY should be prepared in reference system, format of footnotes and bibliography with American Psychological Association (APA) style.

Attention should be paid to presenting the articles sent to ADAM ACADEMY as follows. If a condition that does not comply with the following rules is detected during the pre-check phase, the article is returned to the author without being sent to the referees, and is requested to be framed by the following rules:

General view: Manuscripts must be submitted in Microsoft Word format. Times New Roman writing style is used in the main text including tables, graphics, figures, maps. The line spacing of text is 1.15. Paragraphs are separated by a space not with a paragraph indentation. Line spacing can be set as 1 in the tables. The submitted studies are expected to be at least 5,000 words, excluding the English extended summary. The main text is written in 10 font size.

Title: It should be a title that is compatible with the content, which expresses it best and only the initials of the words should be written in bold capital letters, in 11 font size. Conjunctions (and, for, etc.) should be written completely lowercase.

Name(s) and address(es) of the author(s): The title, name and institution of the author is 10 font size and centered. The title of the author is not used, and the institution name is written in italics. For other information, a footnote is given next to the name of the author as *. The title, university/institution, faculty/institute/college, department, e-mail address, and ORCID ID are written in the footnote respectively.

Abstract: There should be an abstract written in Turkish and English, with a font size of 9 and not exceeding 200 words at the beginning of the article. The used sources, figures and table numbers should not be mentioned in the abstract. Keywords consisting of at least 3 and at most 8 words should be given in Turkish and English by leaving a blank line under the abstract.

Extended Abstract: It must be presented an English extended abstract of 1000-1500 words in order to increase the international visibility of the manuscript. This abstract can be presented with the article in submission, or it can be presented after the manuscript is accepted for

publication. But in the second case, the extended English abstract will be re-transmitted to the English editors.

Tables, Graphics and Figures: The names of tables, graphics, figures, etc. should be written on the table, graphic and figure in 9 font size. The names of tables, graphics, figures, etc. should be numbered and written perpendicular to the left and bold, with a dot (.) at the end. The name of the table, the graphic and the figure should be written in small, with only the first letter of the first word capitalized (Example: **Table 1.** Citation table). The figures and graphics to be used in the study should be prepared in high resolution suitable for printing in black and white. The source should be written in italics, 8 font size, and centered below the table, graphic or figure. The size of the text to be used in the tables should be chosen as maximum 9 font size.

Citations: Authors should avoid using footnotes as much as possible. Footnotes should be used only for explanations and numbered automatically. ADAM ACADEMY does not use endnotes. On the other hand, endnotes should only be used for explanation, and at the end of the text. In order to indicate sources in footnotes, authors should use the principles of in-text citation. Direct quotations should be given in quotes; Quotations less than five lines should be written between the lines, and quotations longer than five lines should be written in 1 point small (9 font size), 1.5 cm from the left and right of the line, in blocks and with 1 line spacing.

If there is a general reference in the text and reference is made to the whole text (surname, year) it is sufficient to write. Example: (Bulut, 2009).

If a page is quoted or related ideas are taken from a certain section, the source is written with the page number. Example: (Faroqhi, 1997: 67) or (Korkut, 2020: 12-14).

Citation table

Type of citation	Citations in the text	Citations in the parenthesis format
One author	Brown (1966)	(Brown, 1966: 27)
Two authors	Lampe and Jackson (1982)	(Lampe & Jackson 1982: 44)
Three authors	Bulut, Akkemik and Göksal (2012)	(Bulut, Akkemik, & Göksal, 2012: 25)
4+ authors	Abisel et al. (2005)	(Abisel et al., 2005: 65)
Author groups can be understood with abbreviation	TÜİK (2015)	(TÜİK, 2015: 7)
Author groups (non-abbreviation)	Ministry of Treasury and Finance (2016)	(Ministry of Treasury and Finance, 2016: 15)

If more than one source is cited in the same parenthesis, the first to be written in the bibliography is written first and the citations are separated by a semicolon (;). Example: (Bulut, 2009; Korkut, 2020).

The name of the institution should be included in the references to the institutions in the internet addresses. Example: (CBRT, 2020).

In the citations made to the articles whose authors/reporters are known on the websites, the name of the author should be quoted as normal. Example: (Karaman, 2020).

The works of an author with the same date are written as follows: (Özcan, 2008a) and (Özcan, 2008b).

References: All references (excluding classical texts and personal interviews) used and cited during the manuscript are added to the References. The works that are not cited in the study are not included in the References.

The references should be written in 9 font including the References title at the end of the text, in alphabetical order according to the surnames of the authors. References should be listed by the date of publication if an author has more than one publication.

DOI numbers, if any, of the cited source are written at the end:

Pamuk, Ş. (2004). The evolution of financial institutions in the Ottoman Empire, 1600–1914. *Financial History Review*, 11(1), 7-32. DOI: 10.1017/S0968565004000022

Single author book

Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat döneminde Anadolu kentleri'nin sosyal ve ekonomik yapıları* (Vol. 124). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Multi author book

Demir, C., & Çevirgen, A. (2006). *Ekoturizm yönetimi*. Nobel Yayınları. İstanbul.

Editorial book

İnalçık, H., & Quataert, D. (Ed). (1994). *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300-1914*. Cambridge University Press.

Chapter in the book

Bulut, M., & Korkut, C. (2017). A Look at Cash Waqfs as Islamic Financial Institutions and Instruments. *Critical Issues and Challenges in Islamic Economics and Finance Development* (85-96). Cham: Springer International Publishing.

Report

Karagöl, E. T., & Akgeyik, T. (2010). Türkiye'de İstihdam Durumu: Genel Eğilimler. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 21.

Article from journal

Bulut, M. (2011). Gelişen Avrupa Genişleyen Osmanlı'dan Günümüze Dünya Ekonomisi'nde Değişen Dengeler ve Yeni Merkez. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 11-28.

Internet sources

Karaman, H. (2020). Dâru'l-harb konusu. *Yeni Şafak*: <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/drul-harb-konusu-2055445> [27.06.2020].

Huiyao, W. (2020). China Should Join Trade Deal the U.S. Abandoned. *Bloomberg Opinon*: <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2020-06-27/china-should-join-new-tpa-to-boost-global-trade> [27.06.2020].

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası – TCMB. (2020). *Çin Yuanı Fonlaması Kullandırımlarının Gerçekleştirilmesine İlişkin Basın Duyurusu (33-2020)*: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2020/DUY2020-33> [27.06.2020].

World Health Organization – WHO. (2020). *Coronavirus disease (COVID-19) advice for the public*: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public> [27.06.2020].

Submission of Manuscripts

Manuscripts prepared in accordance with the principles stated above are accepted on the website [<https://dergipark.org.tr/tr/pub/adamakademi>] and preliminary acceptance, field editor review, referee appointment, revision, rejection, acceptance procedures are also carried out online.

Abstracting and Indexing

ADAM ACADEMY, cataloged in many reputable university libraries in the world, is also abstracted and indexed by the following services:

- *TÜBİTAK ULAKBİM TR Index (Social Sciences and Humanities Database)*
- *ProQuest (Central, Social Science Database, Social Science Premium Collection)*
- *EBSCOhost (Academic Search Premier)*
- *Index Islamicus*
- *Directory of Open Access Journals (DOAJ)*
- *European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS)*
- *Index Copernicus*

